

VISNYK | **ВІСНИК**
OF THE LVIV | **ЛЬВІВСЬКОГО**
UNIVERSITY | **УНІВЕРСИТЕТУ**

SERIES ECONOMICS | **СЕРІЯ ЕКОНОМІЧНА**

Issue 62 | **Випуск 62**

Scientific Journal | Збірник наукових праць

Published 1–2 issues per year | Виходить 1–2 рази на рік

Published since 1968 | *Видається з 1968 року*

Ivan Franko | Львівський національний
National University of Lviv | університет імені Івана Франка
2022

Друкується за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету
імені Івана Франка
Протокол № 33/6 від 29 червня 2022 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації.
Серія КВ № 14619-3590 від 30.10.2008 року

"Вісник Львівського університету. Серія економічна" входить до Переліку наукових фахових видань категорії "Б" у галузі економічних наук за такими спеціальностями: 051 – Економіка; 071 – Облік і оподаткування; 073 – Менеджмент; 075 – Маркетинг; 076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність (Наказ МОН України від 02 липня 2020 року № 886. Додаток 4).

Вісник публікує статті, які містять нові оригінальні результати дослідження актуальних питань розвитку фундаментальної економічної науки, вітчизняної та світової економіки, застосування кількісних методів та інформаційних технологій у цифровій економіці, інноваційних напрямів розвитку обліку та оподаткування, менеджменту, маркетингу, а також результати міждисциплінарних досліджень у галузях економіки, права, екології та інших наук.

The journal publishes articles with new original research results on current issues of domestic and world economy, application of quantitative methods and digital technologies in contemporary economy, innovative areas of accounting and taxation, management, marketing, and interdisciplinary studies in the fields of economics, law, ecology and other sciences.

Редакційна колегія: д-р екон. наук, проф. **О. С. Гринькевич** (головний редактор); проф. **Д. Грей** (США); проф., д-р екон. наук, проф. **С. М. Панчишин** (заступник головного редактора); канд. екон. наук, доц. **Р. В. Михайлишин** (заступник головного редактора); канд. екон. наук, доц. **В. Б. Буняк** (відповідальний секретар); д-р екон. наук, проф. **Д. В. Ванькович**; д-р екон. наук, проф. **О. З. Ватаманюк**; д-р екон., проф. **М. Вірен** (Фінляндія); д-р екон. наук, проф. **В. М. Вовк**; канд. екон. наук, проф. **І. В. Грабинська**; д-р екон. наук, проф. **Л. С. Гринів**; канд. екон. наук, доц. **С. Я. Касян**; д-р екон., проф. **В. Квашніцкі** (Польща); д-р екон. наук, проф. **М. В. Кічурчак**; д-р екон. наук, проф. **О. М. Ковалюк**; д-р екон. наук, проф. **М. І. Крупка**; д-р екон. наук, проф. **Б. В. Кульчицький**; д-р екон. наук, проф. **М. І. Кульчицький**; д-р екон. наук, проф. **О. О. Кундицький**; д-р екон. наук, проф. **С. М. Лобозинська**; д-р екон. наук, проф. **Є. Й. Майовець**; канд. екон. наук, проф. **С. О. Матковський**; д-р екон. наук, проф. **І. Р. Михасюк**; д-р екон. наук, проф. **Б. Найман** (Франція); проф. **М. О. Олісевич**; канд. екон. наук, проф. **П. І. Островерх**; д-р екон. наук, проф. **О. М. Підхормний**; канд. екон. наук, проф. **В. Й. Плиса**; д-р екон. наук, проф. **В. І. Приймак**; д-р екон. наук, проф. **Ю. О. Раделицький**; д-р екон. наук, проф. **С. К. Реверчук**; д-р екон. наук, проф. **О. С. Сенишин**; д-р екон. наук, проф. **І. Г. Скоморович**; д-р екон. наук, проф. **О. В. Стефанишин**; д-р екон. наук, доц. **Н. С. Струк**; д-р екон., проф. **С. Транев** (Болгарія); д-р екон. наук, проф. **А. Г. Хоронжий**; проф. **М. Церпал-Волян** (Польща); канд. екон. наук, доц. **В. Є. Швець**; д-р екон. наук, проф. **З. В. Юринець**; д-р екон. наук, проф. **Т. В. Яворська**.

Professor **O. Hrynkevych** – Editor-in-Chief

Professor **S. Panchyshyn** – Assistant Editor,

Associate Professor **R. Mykhailyshyn** – Assistant Editor

Associate Professor **V. Buniak** – Managing Editor

Відповідальний за випуск **Р. В. Михайлишин**

Адреса редколегії: Editorial Board Address:

ЛНУ ім. Івана Франка Ivan Franko National University of Lviv

Економічний факультет Faculty of Economics

просп. Свободи, 18, м. Львів, 79008, Україна 18 Svobody Ave., Lviv, 79008, Ukraine

tel. +38(032) 239-41-68, e-mail: VisnykLvivUniv.Econ@gmail.com

<http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/economics>

ISSN 2078-6115

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2022.62.0>

Редактор Н. ПЛИСА. Комп'ютерне верстання С. СЕНИК. Переклад англ. анотацій Г. ПЕХНИК

Адреса редакції, видавця і виготовлювача:
Львівський національний університет імені Івана Франка.
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції. Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.

Формат 70x100/₁₆.
Ум. друк. арк. 25,8.
Тираж 100 прим. Зам.

© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2022

ЕКОНОМІКА ЯК НАУКА. ТЕОРІЯ, ПОЛІТИКА І ПРАКТИКА

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2022.62.0.6201>

УДК: 330.101.8

JEL A10, B41, B21, B22

ПРО ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ВУЗЛОВИХ ТЕРМІНІВ ФУНДАМЕНТАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

Степан Панчишин

Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18,

e-mail: stepan.panchyshyn@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6203-4789>

Анотація. Метою статті є з'ясування обставин актуалізації терміна «фундаментальна економічна наука (ФЕН)» та уточнення економічного змісту низки понять, в тому числі запозичених з англomовної економічної літератури. Використано методи зіставлення та порівняння, єдності історичного та логічного, аналізу та синтезу. Автор обґрунтовує тезу, що необхідність переходу до використання терміна «фундаментальна економічна наука» для позначення теоретико-методологічної бази розвитку галузей економічного знання зумовлено тим, що нині у цій функції використовують термін «економічна теорія», який має інший економічний зміст у світовій економічній науці. Автор виходить з того, що застосування запозичених з інших мов термінів не засмічує українську мову, а навпаки, дає змогу описати певне економічне явище або процес одним словом замість використання кількох слів або навіть цілого речення. Проаналізовано тлумачення терміна «економічна система» у вітчизняній науці та освіті як єдності продуктивних сил, економічних відносин і механізму господарювання і показано його методологічну неспроможність і помилковість й навіть небезпеку для суспільства. Запропоновано авторський підхід до тлумачення економічного змісту низки термінів макроекономіки і мікроекономіки.

Ключові слова: фундаментальна економічна наука, економічна теорія, політична економія, економічна система, благо нижчої споживчої цінності, видатки, витрати, терміносистема, мультиплікатор.

Постановка проблеми. Кожна галузь науки та її підгалузі творять свою терміносистему як сукупність термінів у формі теорій, категорій, понять, моделей, концепцій тощо, за допомогою яких досліджують і виявляють взаємозв'язки між різними явищами і процесами в певній галузі знання. Усі поняття у терміносистемі мають бути структуровані та стандартизовані. Це означає, що науковці приймають

єдине значення і зміст кожного наукового терміна та їхню внутрішню субординацію. Ще однією умовою формування терміносистеми науки є відповідність і точність вітчизняних та іноземних термінів, що віддзеркалюють певне явище чи процес.

У вітчизняній економічній науці радянського періоду значна частина термінів була заідеологізована і відірвана від світової економічної науки. З відновленням державної незалежності в українську економічну науку увійшли сотні нових наукових термінів таких підгалузей економічного знання як макроекономіка та мікроекономіка, але не всі були точно відтворені українською мовою. Наліт «ідеологізації» ще досі відчутний у тлумаченні низки термінів. При цьому вкрай суперечливо визначають навіть і предмет, і об'єкт складників фундаментальної економічної науки – політичної економії, макроекономіки, мікроекономіки та історії економічних учень. Усе це актуалізує дослідження термінології фундаментальної економічної науки.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній економічній науці донедавна термін «фундаментальна економічна наука» не використовували. Зокрема, він ще відсутній у тритомній Економічній енциклопедії, яка вийшла у 2000–2002 роках за редакцією проф. Мочерного С. В. Необхідність запровадження цього терміна для позначення теоретико-методологічної галузі впливає із термінологічної суперечливості і нечіткості, що склалася на початку ХХІ ст. у назвах підгалузей економічного знання.

Упродовж усіх десятиліть більшовицького періоду теоретико-методологічною базою розвитку економічної науки була політична економія. На рубежі 80–90 років ХХ ст. від політичної економії як галузі науки та нормативної університетської дисципліни українські економісти відмовилися. Політична економія зникла з освітніх програм підготовки фахівців та дисертаційного процесу. Одночасно в освітній процес увійшли такі дисципліни, як макроекономіка, мікроекономіка та економічна теорія. Економічний зміст макроекономіки і мікроекономіки, їх об'єкт і предмет вітчизняні економісти визначають так, як і у світовій економічній науці. Щодо економічної теорії, то її зміст і структуру тлумачать неоднаково.

Одна частина вітчизняних економістів вважає, що економічна теорія є сучасною назвою політичної економії. Тому економічна теорія якби успадкувала зміст радянської політичної економії, правда, дещо підправлений. Інша частина тлумачить термін «економічна теорія» значно ширше. Економічна теорія, на думку цих економістів, містить політичну економію, макроекономіку та мікроекономіку і становить теоретико-методологічний фундамент економічної науки. Ще одна група економістів відкидає обидва наведені підходи до визначення економічної теорії і розглядає її як метод чи інструмент економічного аналізу. Не дивно, що Науково-методична підкомісія МОН України зі спеціальності 051 «Економіка» не внесла дисципліну «Економічна теорія» у перелік дисциплін з предметного тесту для вступу до магістратури, хоча цей курс вивчають студенти-економісти переважної більшості університетів країни. Підкомісія, очевидно, взяла до уваги вкрай суперечливий зміст цієї дисципліни, про що можна судити з наявних підручників. У цих підручниках в одних темах пояснюють певні економічні явища або процеси на основі марксистського підходу, а в інших темах – неокласичного тощо [1, с. 62–65, 128–135].

У світовій економічній науці термін «економічна теорія» використовують не часто. Щодо його змісту, то *Oxford dictionary of Economics* дає таке визначення: «економічна теорія» – це та частина економічного дослідження, яка зосереджується на побудові економічних моделей та розвитку математичних методів, призначених для їхнього аналізу [2].

Отже, у вітчизняній економічній науці та освіті склалось неоднозначне і суперечливе тлумачення одного із її вузлових термінів – економічна теорія. Вхідження України у світовий науковий і освітній простір вимагає узгодження і гармонії наукової термінології, тобто потрібна однозначна відповідність вітчизняних та іноземних термінів. Тому заміна терміну «економічна теорія» на «фундаментальна економічна наука» є по суті єдиним виходом із нинішньої суперечливої термінологічної ситуації.

Кабінет міністрів України затвердив «Перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» (Постанова № 266 від 29 квітня 2015 р.). У галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки передбачено спеціальність 051 «Економіка». Проте фундаментальну економічну науку не можна коротко назвати економіка. Річ у тім, що у вітчизняній науці терміни «економіка» та «економічний» ще не відокремились від функціональних та галузевих економічних наук. Зокрема, у дипломах докторів наук за спеціальностями 07 галузі знання передбачено запис: «доктор економічних наук».

Терміни фундаментальної економічної науки можна класифікувати за різними критеріями. Однією із найочевидніших є класифікація, що відбиває, які групи людей використовують ці терміни і поняття. За цією класифікацією можна виокремити чотири групи (ряди) термінів [3, с. 5]. Перша група містить терміни та слова, які вживають і в економічній науці, і побутовій мові. До них належать витрати, видатки, ціна, гроші, фірма, підприємство, заробітна плата, прибуток, амортизація, інфляція, податки, безробіття, продуктивність праці, ефективність, зайнятість, експорт, імпорт, зовнішня торгівля, бідність, багатство, дохід, попит, пропозиція і т. д. Для вживання цих термінів носіям мови не обов'язково знати глибинний економічний зміст та взаємозв'язки цих термінів як економічних змінних, достатньо усвідомлювати їх призначення та місце в економічних процесах.

Візьмемо для прикладу термін «гроші». Усі дорослі члени суспільства не можуть обійтися в сучасній економіці без грошей (доходу), і без вивчення економічних дисциплін добре усвідомлюють основні напрями використання грошей – придбання різних життєвих благ (продуктів харчування, одягу, оплата комунальних послуг тощо) та заощадження у вигляді готівки, вкладів у банках чи купівлі цінних паперів тощо. Економісти виявляють внутрішній зміст грошей, їх еволюцію. Гроші, як відомо, надзвичайно складний для аналізу об'єкт. Економісти уже кілька століть намагаються з'ясувати природу грошей і взаємодію фізичної та монетарної економіки. У світовій економічній літературі є кілька підходів до тлумачення суті грошей. На жаль, у вітчизняних підручниках і навчальних посібниках з політичної економії, які опубліковано уже у другому десятилітті XXI ст., центральне місце в аналізі грошей ще займає еволюція форм вартості, суть закону грошового обігу К. Маркса і т. д. [4,

с. 70, 84–85]. Авторам підручників і навчальних посібників з політичної економії чи економічної теорії, на наш погляд, варто ознайомитись із тлумаченням суті грошей та їх функцій у світовій економічній літературі.

Терміни «витрати» і «видатки» найчастіше використовують у побутовій мові як синоніми. І у цьому нічого дивного немає, оскільки обидва означають витрачання коштів. Проте з позиції економіста–аналітика між цими термінами є істотна відмінність. Витрати несуть лише фірми будь-якої форми власності на виробництво товарів і послуг. Усі економічні суб'єкти, купуючи кінцеві товари і послуги, здійснюють видатки. Державна служба статистики України щоквартально публікує дані про «Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств)». Оскільки домогосподарства не виконують виробничої функції, то у назві цього обстеження потрібно вживати термін «видатки», а не «витрати».

Друга група (ряд) термінів – це поняття та категорії, які використовують лише економісти-аналітики, зокрема економічний закон, економічна система, ізокванта, граничний продукт фактора, міжчасова бюджетна пряма, мультиплікатор, рецесійний розрив, крива Лафера, пастка ліквідності, кейнсіанський хрест, залишок Солоу, верифікація, альтернативна вартість, ін'єкції, витікання, макроекономічна пропорція, вічний психологічний закон, загадка споживання, стаціонарний обсяг капіталу, стагфляція, ефект витіснення, первинний дефіцит бюджету тощо. Більшість термінів другої групи дослідники визначають однаково. Ці терміни стали частиною терміносистеми вітчизняної фундаментальної економічної науки. Проте низка термінів ще не має однозначного тлумачення і дослідники вкладають у них різний економічний зміст, що ускладнює процеси наукового пошуку.

Одним із базових наукових термінів у фундаментальній економічній науці є «економічна система». Цей термін набув особливої важливості і навіть популярності з 1960-х років ХХ ст. після публікації праць американських економістів В. Голубничого і А. Оксенфельда. Поступово склалась економічна компаративістика як важлива частина сучасної політичної економії. У вітчизняній науці є два основні підходи до тлумачення терміна «економічна система».

Одним із цих підходів був розвинений К. Марксом у середині ХІХ ст. і дещо доповнений його послідовниками. Цей підхід можна назвати марксистським, або матеріалістичним. У більшості вітчизняних підручників з політичної економії чи економічної теорії викладено саме марксистський підхід. За цим підходом виокремлюють три основні складники економічної системи – продуктивні сили, економічні відносини та механізм господарювання [5, с. 69]. Ці складники не є беззмістовними чи хибними. Зокрема, продуктивні сили як сукупність засобів виробництва і працівників, що володіють знаннями, навиками до праці і виробничим досвідом та урухомлюють капітальні блага, характеризують такі економічні індикатори як капіталозброєність, продуктивність праці, енергомісткість тощо.

Одночасно, за цим підходом, в економічних відносинах як стосунках, взаєминах між людьми з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання життєвих благ

виокремлюють техніко-економічні, організаційно-економічні та соціально-економічні (виробничі) відносини. Цю класифікацію економічних відносин так само немає підстав вважати помилковою чи шкідливою. Проте наступний етап у побудові конструкції економічної системи з позиції матеріалістичного підходу є, на наш погляд, глибоко помилковим і не відповідає реаліям економічної дійсності. Цей етап полягає у виявленні змісту виробничих відносин та взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин. Згідно з марксистським підходом, в основі виробничих відносин лежить власність на капітальні блага, або економічна власність. Ця власність виростає із технологічного способу виробництва і визначає специфіку економічної системи, мету її функціонування, стимули чи примуси до праці і господарської діяльності, принципи розподілу виготовлених життєвих благ тощо. При цьому зміна форми власності, а отже і виробничих відносин є природно- еволюційним процесом. Це твердження хибне, бо зміна форм власності найчастіше зумовлена широким колом чинників, зокрема рішеннями політичних структур та інституцій, ціннісними чинниками тощо. Крім того, глибоко помилковим і небезпечним для суспільства є твердження прихильників матеріалістичного підходу, що між продуктивними силами і виробничими відносинами неминуче виникає суперечність, яка веде до загострення класової боротьби та соціальних революцій.

Така конструкція економічної системи є внутрішньо суперечливою, не підтверджується історичним розвитком суспільства і її має відкинути вітчизняна фундаментальна економічна наука. Цю концепцію економічної системи потрібно перемістити в історію економіки та економічної думки.

Економічну систему як науковий термін, на наш погляд, необхідно тлумачити як у світовій економічній науці: спосіб організації або сукупність механізмів організації національної економіки. Ці механізми творять сили ринку – попит і пропозиція та основні економічні суб'єкти, головно держава. Економічна система кожної країни нині містить велику кількість механізмів – механізми розв'язання основних проблем організації економіки, механізм розподілу і перерозподілу створеного національного продукту, механізми реалізації власності на капітальні блага і виготовлені продукти, механізми заощадження та інвестування, механізми формування цін на ресурси та виготовлені товари і послуги, фінансові активи, механізми наймання і звільнення працівників, механізми організації зовнішньоторговельних операцій і т. д.

У сучасному світі домінують економічні системи товарної форми виробництва – ринкова економіка з її численними моделями і у кількох країнах адміністративно-командна система. Одночасно значний відсоток населення планети живе в умовах різних систем натуральної господарки.

Вітчизняні науковці в аналізі економічних систем часто використовують терміни «цивілізаційний» підхід та «формаційний» підхід. Не вдаючись в особливості кожного підходу, зазначимо, що адепти обох підходів визначають економічну систему фактично однаково – відомою тріадою: продуктивні сили, економічні відносини і механізм господарювання. Вітчизняна економічна наука, на наш погляд, мусить відкинути цю тріаду, а терміни «цивілізаційний» та «формаційний» підходи виявились непродуктивними і беззмістовними в аналізі економічних систем.

Ще один ряд термінів вітчизняної фундаментальної економічної науки – це терміни, що запозичені з іноземних мов. Наприклад, мультиплікатор, трансфери, депресія, рецесія, бум, інфляція, стагнація, демпінг, дефлятор, стагфляція і т. д. Науковці неоднозначно оцінюють процеси термінологічного запозичення. Одні з них вважають, що широке використання запозиченої економічної термінології стримує розвиток української мови, науки та освіти – витісняє національні терміни і терміноелементи [6, с. 100]. Інша група дослідників акцентує на тому, що термінологічні запозичення – це єдиний шлях долучення української економічної науки до світового наукового простору. Ще одні фахівці пояснюють збільшення частки запозичених понять і категорій у вітчизняній економічній термінології спрощенням роботи перекладачів. Замість пошуку відповідників в українській мові перекладачі, на їхню думку, записують певний іноземний термін кирилицею [7, с. 92]. Це справді може інколи мати місце, але у більшості випадків справа зовсім в іншому.

Запозичений іноземний термін у формі кальки дає змогу одним словом описати певне економічне явище або процес, замість використання для цього кількох слів або навіть цілого речення. Візьмомо для прикладу термін «мультиплікатор» (калька з англійської мови від *multiplier* – множник). Якщо перекласти термін «*multiplier*» просто як множник, то це число, яке множать на інше число. Термін «мультиплікатор» в українській мові різко звужує поняття «множник». Мультиплікатор в економічній науці означає число (множник), на яке потрібно помножити зміни у сукупних видатках, щоб визначити підсумкову зміну рівноважного ВВП. Інакше кажучи, мультиплікатор – це такий множник, який показує як зміни у сукупних видатках кількісно вплинуть на обсяг національного продукту.

Термін «*multiplier*», безперечно, можна передавати українською мовою як видатковий множник або множник видатків, тобто українізувати його. Проте замість одного слова доведеться застосовувати два, а то і більше, коли мова йтиме про мультиплікатор податків. Термін «мультиплікатор» уже настільки укоренився і став звичним в українській економічній науці, так що його заміна є не доречною.

Ще один приклад застосування англізмів. Ринковій економіці притаманні економічні коливання. У діловому циклі, як відомо, виокремлюють чотири фази: піднесення, вершина, спад і дно. Для характеристики протікання окремих фаз циклу у вітчизняній економічній науці використовують англізми: неглибокий нетривалий спад називають рецесією (калька з *recession*), глибокий тривалий спад - депресією (калька з *depression*), бурхливе піднесення – бум (калька з *boom*) тощо. Отже, використання кальок з англійської економічної термінології дає змогу точніше (одним словом) описати глибинні процеси в економіці (у наведеному прикладі динаміку економічних коливань).

У вітчизняній термінології фундаментальної економічної науки часто знаходимо поєднання питомих термінів з англізмами чи латинізмами. Прикладом є термін «рецесійний розрив» (*recessionary gap*). Цей термін віддзеркалює економічну ситуацію, коли фактичні сукупні видатки менші, ніж ті, що потрібні для купівлі кінцевих товарів і послуг, вироблених у національній економіці за повної зайнятості. У терміні

«рецесійний розрив» прикметник є калькою з англійської (*recessionary*), а «*gap*» перекладено українським словом «розрив». Подібне поєднання питомого і запозиченого термінів простежується і у випадку двох змінних, які широко використовують у макроекономічному аналізі – «ін'єкції» та «витікання». Ін'єкції є калькою (з англ. *injection*), а витікання переклад українською мовою (з англійської *leakage*).

Ще одним прикладом поєднання в одному показнику питомих та запозичених термінів є платіжний баланс України. У 2009 р. МВФ опублікував 6-те керівництво складання платіжного балансу і країни поступово перейшли на цю нову уточнену методику його складання. У поточному рахунку і рахунку капіталу як назви підрозділів (стовпців) використовують латинізми – дебет і кредит. У фінансовому рахунку запроваджено нові назви підрозділів і застосовують питомі терміни – чисте придбання активів (з англ. *net acquisition of assets*) та чисте прийняття зобов'язань (з англ. *net incurrence of liabilities*).

У 90-х роках у вітчизняну економічну літературу влилась велика кількість наукових термінів, окремі з яких, на наш погляд, не зовсім точно перекладено з англійської мови, як приклад «*inferior goods*». Цей термін часто перекладають українською мовою як неякісні блага (товари), або товари низької якості, що не зовсім точно. Згідно з визначенням, *inferior goods* – це блага, попит на які зі збільшенням доходів споживачів, зменшується. До цих благ належить хліб, картопля, капуста, макарони, одяг зі штучних волокон тощо. Ці товари можуть бути якісними з позиції їх виробництва. Проте вони менш цінні з позиції корисності для людського організму порівняно з такими благами, як м'ясо, молочні продукти, фрукти, ягоди, одяг з натуральних волокон тощо. Тому *inferior goods* доцільно перекладати українською мовою, як блага (товари) нижчої споживчої цінності, а *superior goods* – як блага вищої цінності.

У вітчизняній економічній науці поки що, на наш погляд, не впорядковано використання таких допоміжних економічних термінів, як норма, рівень, коефіцієнт, темп, ставка при перекладі з англійської літератури терміна «*rate(s)*». Норма як термін найчастіше в економіці означає рівень чогось, встановлений певним економічним суб'єктом, наприклад, норма амортизації або виявлений рівень певного явища, що забезпечує стабільне функціонування національної економіки, наприклад, природна норма безробіття. При цьому термін «природна норма безробіття» не є вдалим, бо виникає враження, що сама природа породжує безробіття, а не певний тип господарської діяльності. Якщо мова йде про вартісні (грошові) взаємини економічних суб'єктів, зокрема кредити, податки тощо, то англійський термін «*rate*» найприродніше українською мовою звучить як ставка, наприклад, податкова ставка (*tax rate*), процентна ставка (*interest rate*). В обміні валют країн в українській мові закріпився термін «курс», наприклад, валютний (обмінний) курс (*exchange rate*).

У більшості випадків допоміжний англійський термін «*rate*», на наш погляд, доцільно перекласти як рівень, наприклад, очікуваний рівень чистого прибутку (*expected rate of net return*), рівень інфляції (*rate of inflation*), рівень безробіття (*unemployment rate*), рівень, а не норма прибутку (*rate of profit*), рівень заощаджень (*saving rate*) тощо. Коли мова йде про динаміку певного явища, наприклад, збільшення обсягу виробленого

національного продукту за даний рік порівняно з попереднім роком, то англomовний термін «*rate(s)*» потрібно передавати українською мовою як «темп (темпи) економічного зростання» (*growth rates*).

Нарешті, в окремих випадках допоміжний термін «*rate*» доцільно передавати українською мовою як коефіцієнт. Наприклад, англomовний термін «*marginal rate of substitution*» українською мовою, на наш погляд, доцільно перекласти як «граничний коефіцієнт заміщення». Економічний зміст цього терміна полягає в тому, що він є нахилом у певній точці на кривій індиверентності, і показує який обсяг споживання у другому періоді потребує індивід, щоб відшкодувати зменшення споживання у першому періоді на одну одиницю [8, р. 483.]. Інакше кажучи, граничний коефіцієнт заміщення – це певне число, тобто коефіцієнт, на який потрібно помножити обсяг споживання індивіда у першому періоді, щоб знайти його обсяг споживання у другому періоді.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Упродовж останнього десятиліття у вітчизняній економічній літературі дедалі частіше можна зустріти термін «фундаментальна економічна наука», а чверть століття тому цього терміна не було навіть у тритомній Економічній енциклопедії. Необхідність нового наукового терміна для позначення сукупності аналітико-теоретичних підгалузей економічного знання зумовлена тим, що термін «економічна теорія», яким нині позначають цю сукупність, не узгоджується із його змістом у світовій економічній науці. При цьому має місце неоднозначне суперечливе тлумачення таких вузлових категорій і понять, як економічна система, гроші, капітал, витрати, видатки тощо. У навчально-методичній літературі ще продовжують з'ясувати такі терміни, як двоїстий характер праці, втіленої в товарі або перетворення грошей у капітал, які потрібно перемістити в історію економічних учень. Одночасно такий продуктивний термін як експлуатація практично випав з наукового ужитку. У конкурентній ринковій економіці, коли усі фактори виробництва привласнюють їхні граничні продукти, експлуатація на макроекономічному рівні теоретично неможлива. Проте така економіка – це найчастіше абстрактна модель, яка в реальній дійсності майже не зустрічається. У процесі господарської діяльності, особливо у неусталених економічних системах, виникають нерідко стосунки між економічними суб'єктами, коли одні з них мають змогу привласнювати певну частку граничних продуктів інших, що потребує дослідження економічного змісту терміна «експлуатація» в сучасних умовах.

У вітчизняній економічній науці і навіть побутовій мові помітно збільшилась кількість запозичених термінів та слів, головню з англійської мови. Інколи висловлюється думка, що українські науковці-перекладачі мало задумуються над тим, як можна передати англomовні терміни ресурсами рідної мови. Проте справа у багатьох випадках у зовсім іншому. Застосування іноземного терміну у формі кальки дає змогу описати певне економічне явище або процес одним словом замість використання кількох слів або навіть цілого речення. Це твердження аж ніяк не означає, що не потрібно віднаходити замість запозичених питомі терміни. Терміни-кальки і питомі терміни можуть паралельно використовуватися тривалий час як замітники, а відтак питомі неминуче перемагають.

В українську економічну науку та освіту увійшли англomовні терміни, які не зовсім точно відтворено українською мовою, що інколи спотворює економічний зміст певного терміна. Тому потрібно готувати словники, підручники і навчальні посібники з кожного складника фундаментальної економічної науки, бо тільки у такий спосіб можна домогтися правильного звучання українською мовою запозичених термінів.

Список використаних джерел

1. Політична економія / за наук. ред. проф. Федоренка Н. Г. К.: Алерта. 2008. 519 с.
2. Hashimzade N., Myles G., Black J. Oxford dictionary of Economics (5 ed.). Oxford University Press. 2017. URL: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780198759430.001.0001/acref-9780198759430-e-3594?rskey=2LEkDq&result=1>
3. Панчишин С., Грабинська І. Про формування терміносистеми фундаментальної економічної науки. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. 2019. Вип. 57. С. 3–9.
4. Економічна теорія: підручник / під ред. А. В. Предборського. К.: Кондор, 2003. 492 с.
5. Економічна теорія. Політекономія: підручник. За редакцією В. Д. Базилевича. 6-те видання, К.: Знання-Прес, 2007. 719 с.
6. Христюк С. Б., Шанаєва-Цимбал Л. О. До питання ролі запозичень в сучасній українській економічній термінології. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки*. 2017. Вип. 272. С. 96–103.
7. Дем'яненко С. До питання сучасної економічної термінології. *Економіка України*. 2011. № 8. С. 90–95.
8. Mankiw, N. Gregory. *Macroeconomics*. New York: Worth Publishers, 2016. 688 p.

References

1. Politychna ekonomiiia. Za naukovoiiu redaktsiieiu prof. Fedorenka N. H. K.: Alerta. 2008. 519 s.
2. Hashimzade N., Myles G., Black J. Oxford dictionary of Economics (5 ed.). Oxford University Press. 2017. URL: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780198759430.001.0001/acref-9780198759430-e-3594?rskey=2LEkDq&result=1>.
3. Panchyshyn S., Hrabynska I. Pro formuvannia terminosystemy fundamentalnoi ekonomichnoi nauky. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia ekonomichna*. 2019. Vypusk 57. S. 3–9.
4. Ekonomichna teoriia: pidruchnyk. Pid redaktsiieiu A. V. Predborskoho. K.: Kondor, 2003. 492 s.
5. Ekonomichna teoriia. Politekonomiiia: pidruchnyk. Za redaktsiieiu V. D. Bazylevycha. 6-te vydannia, K.: Znannia-Pres, 2007. 719 s.
6. Khrystiuk S. B., Shanaieva-Tsymbal L. O. Do pytannia roli zapozychen v suchasniit ukrainskii ekonomichnii terminolohii. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriiia: Filolohichni nauky*. 2017. Vypusk 272. S. 96–103.
7. Demianenko S. Do pytannia suchasnoi ekonomichnoi terminolohii. *Ekonomika Ukrainy*. 2011. № 8. S. 90–95.
8. Mankiw, N. Gregory. *Macroeconomics*. New York: Worth Publishers, 2016. 688 p.

ON THE ECONOMIC MEANING OF THE NODAL TERMS OF THE FUNDAMENTAL ECONOMIC SCIENCES

Stepan Panchyshyn

*Ivan Franko National University of Lviv,
18 Svobody Ave., Lviv, 79008,
e-mail: stepan.panchyshyn@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6203-4789>*

Abstract. The purpose of the article is to clarify the circumstances of the actualization of the term “fundamental economic science” and clarify the economic meaning of a number of concepts, including those borrowed from English-language economic literature. The methods of comparison, combining of historical and logical, analysis and synthesis are used. The author substantiates the thesis that the need to switch to the use of the term “fundamental economic science” to denote the theoretical and methodological basis for the development of economic knowledge’s branches is caused by the fact that the term “economic theory” is currently used in this function, which has a different economic meaning in world economic science. The author assumes that the use of terms borrowed from other languages does not clutter up the Ukrainian language, but on the contrary, makes it possible to describe a certain economic phenomenon or process with one word instead of using several words or even a whole sentence. The interpretation of the term “economic system” in Ukrainian science and education as a unity of productive forces, economic relations and management mechanism is analyzed and its methodological incapacity and fallibility and even danger to society are shown. The author’s approach to the interpretation of the economic meaning of a number of terms of macroeconomics and microeconomics is proposed.

Key words: fundamental economic science, economic theory, political economy, economic system, inferior good, expenditure, cost, term system, multiplier.

*Стаття надійшла до редакції 10.04.2022
Прийнята до друку 23.05.2022*

УДК 338.1 (477);
JEL H56, L16, O10

ЕКОНОМІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ І НАСЛІДКИ ВІЙНИ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ НА ОСНОВІ НЕПОВНИХ ДАНИХ

Маріанна Кічурчак

*Львівський національний університет імені Івана Франка
79008 м. Львів, просп. Свободи, 18,*

e-mail: Marianna.Kichurchak@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1927-5704>

Анотація. Метою є специфікація головних економічних детермінантів війни і структурування особливостей функціонування економіки України під час воєнної агресії на основі неповної інформації. Використано наукові методи індукції та дедукції, аналізу та синтезу, порівняння. Визначено головні особливості дії економічних детермінантів війни в Україні, їх взаємопов'язаність і взаємодоповнюваність між собою. Сформовано структурно-логічну схему функціонування економіки України в умовах війни, в якій визначено основні напрями діяльності, пов'язані із стимулюванням ділової активності, збереженням людського капіталу, оцінюванням воєнних збитків і трансформацією цілей сталого розвитку, та обґрунтовано доцільність формування Комплексної стратегії післявоєнного відновлення і розбудови України, підґрунтям якої є створення спеціалізованих фондів післявоєнного відродження країни та формування системи їх багатоканального фінансування.

Ключові слова: економічні детермінанти війни, національна економіка, ділова активність, зайнятість, фіскальна і монетарна політики, зовнішньоекономічна діяльність.

Постановка проблеми. Перші дні після вторгнення російської федерації на територію України і проведення активних бойових дій були шокуючими для багатьох людей. Безмежний страх, розпач і безсилля охопили частину громадян України, ще інша – почала рішуче опиратися і боротися з російськими окупаційними силами. Спільним було те, що населення України консолідувалися і почало активно допомагати одне одному, насамперед, Збройним Силам України. Будь-яка війна є багатоаспектним явищем, бо представники країни-агресора прагнуть розв'язати територіальні, економічні, політичні, історичні та ціннісні суперечності силовими методами, тобто за допомогою армії та зброї. Підґрунтям цього є економічна складова війни, пов'язана з виробництвом, обміном, розподілом і споживанням обмежених економічних ресурсів для проведення відповідних заходів.

Країна, яка потерпає від війни, несе важкий тягар економічних втрат. Бо потрібні економічні ресурси для відбиття атак ворога та організації наступальної операції, ліквідації руйнівних наслідків ракетних ударів по об'єктах цивільної інфраструктури,

евакуації цивільного населення на відносно безпечні території країни, трансформації бізнесової активності, реорганізації заходів соціальної політики, перегляду фіскальної та монетарної політики, тощо. Тривалість війни стає чинником розширення спектру економічних, соціальних, екологічних проблем в країні, яка відстоює свою незалежність. Фінансування армії, проведення військових операцій, допомога постраждалим від бойових дій та виплата компенсацій загиблим, ліквідація наслідків обстрілів, бомбардувань і ракетних ударів, відбудова зруйнованих об'єктів, усунення екологічних проблем, зумовлених війною, стають важливими складовими економічної діяльності країни в цих непростих умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час війни у кожної людини актуалізується й природна потреба у новій інформації економічного характеру, авторами якої є представники експертного середовища та лідери думок. Обсяг інформаційного контенту про економіку війни в Україні, представленого на різних національних і зарубіжних медіа-порталах, розповсюдженого соціальними мережами та лідерами думок, є надзвичайно великим, її вивчення та критичний аналіз вимагає часу. Зокрема, з'ясовано вплив нерівності в доходах і природних ресурсів на появу військових диктаторів і визначено чинники, які сприяють демократичній консолідації [1]. Через міжкраїнний порівняльний аналіз здійснено теоретичне конструювання ефективних політик із запобігання військовим конфліктам і заходів післявоєнного економічне відновлення [2]. За допомогою методології регресивно-кореляційного аналізу оцінено вплив війни на економічне зростання [3]. Специфіковано теоретико-методологічні засади та побудовано економетричні залежності для оцінювання впливу війни на економічне зростання у країнах, які розвиваються з відкритою економікою [4]. З позиції стратегії виживання для політичних лідерів і формування дохідно-орієнтованих схем для військових визначено особливості військової дотичності до забезпечення економічних функцій в країні [5].

Попередню оцінку економічних і соціальних наслідків і втрат в Україні через агресію та бойові дії російської федерації здійснено низкою міжнародних інституцій, серед яких спеціалізовані представництва ООН [6; 7; 8; 9], Світовий банк [10]. Інформацію про заходи з переходу економіки України на воєнні рейки та соціальної підтримки громадян України, які постраждали від війни, попередню оцінку економічних втрат представлено на офіційних сайтах Офісу Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України, Міністерства економіки України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Національного банку України тощо [11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18]. Визначенню впливу війни на соціальні умови побутування громадян України та економічному аналізу руйнувань присвячено низку соціологічних досліджень [19; 20; 21]. Аналітичну оцінку економічних наслідків війни в Україні представлено на сайтах провідних міжнародних і українських медіа-видань [22; 23; 24; 25; 26].

Хоча теоретико-прикладні та аналітичні дослідження з економіки війни мають неабияку наукову цінність виникає потреба у специфікації головних економічних детермінантів війни в Україні. Це є непростим завданням, бо реальну «картину» економічних втрат і здобутків можна побачили після припинення війни і настання миру.

Метою є специфікація головних економічних детермінантів війни і структурування особливостей функціонування економіки України під час воєнної агресії на основі неповної інформації. Це передбачає оцінювання їхнього впливу на національну економіку та окреслення головних тактичних і стратегічних заходів держави під час дії воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оцінка економічних, соціальних і економічних складових війни в Україні відбувається на основі неповних даних. Ця проблема пов'язана із інтенсивністю ведення бойових дій та характером руйнацій, що вони спричиняють, можливостями суб'єктів господарської діяльності дотримуватися норм чинного законодавства з подання облікових, фінансових, бухгалтерських, розрахункових і аудиторських звітів та якістю експертних висновків про завдані економічні, соціальні та екологічні збитки під час війни. З огляду на це ідентифікація економічних детермінантів війни відбуватиметься через представлену в офіційних джерелах інформацію.

На нашу думку, до важливих визначників війни можна зарахувати *стан ділової активності*, яку на макрорівні пов'язують із темпами зростання ВВП. Згідно з довоєнними прогнозами у 2022 р. приріст ВВП мав становити в середньому +4 % попереднього року [27]. Повернення на траєкторію економічного зростання у 2022 р. зумовлювали низка чинників: заходи стимулювальної монетарної та фіскальної політики, відновленням споживчого попиту в Україні, сприятлива кон'юнктура на українські експортні товари на світових ринках, завершення пандемії COVID-19. Війна внесла у ці прогнози свої корективи, відбувається скорочення обсягів виробництва, темпи його падіння залежать від характеру та тривалості бойових дій. Існують різні оцінки ділової активності, згідно з одними джерелами втрати України становитимуть 10 % ВВП [22], за іншими в околі 50 % ВВП [23]. Якщо ж виключити з обчислення ВВП внесок тих регіонів України, в яких ведуться активні бойові дії, а на решті території провадять звичну економічну діяльність, то втрати становитимуть приблизно 55,6 % ВВП [обчислено на основі 28].

На ділову активність впливає й характер побудови ланцюгів створення економічної цінності, що зумовлює взаємозалежність підприємницьких структур один від одного. В умовах війни порушення цілісності мережі цих взаємозв'язків стає одним з важливих чинників погіршення соціально-економічної ситуації в Україні, бо окремі суб'єкти господарювання не можуть повноцінно надавати послуги, виготовляти продукцію та виконувати роботи. Через мінування акваторії західної частини Чорного моря діяльність Одеського морського торговельного порту блокується. З цієї позиції втрати ВВП можуть бути ще вагомішими. Проте діяльність підприємницьких структур має адаптивний характер через ризикованість ухвалення рішень, для активізації цього процесу під час дії воєнного стану в Україні урядом впроваджено «Програму релокації підприємств» [11]. Ця здатність ділових одиниць до пристосувань через невизначеність і слабку прогнозованість середовища може дещо пом'якшити темпи падіння ВВП в умовах війни.

Ще одним важливим економічним детермінантом є *зайнятість і соціальний захист населення* під час війни. Опитування соціологічної групи «Рейтинг» виявило,

що серед українців, які мали роботу до війни, 53 % не працюють, 22 % працюють у звичному режимі, 21 % – віддалено або частково, лише 2 % – знайшли собі нову роботу; причому вищий рівень дезадаптації є у мешканців сходу (74 %), молоді до 35 років (60 %) та тих, хто покинув своє місто (66 %) [19]. Втрата роботи є сильним морально-психологічним стресом для людини через порушення звичного ритму життя, трансформацію соціального статусу, переоцінку майбутнього.

Активні бойові дії на території України ускладнюють виплату заробітної плати для зайнятої частини населення через неможливість/обмеженість підприємств здійснювати основну діяльність. Одним з заходів уряду стали виплати до 31.03.2022 р. застрахованим особам одноразової матеріальної допомоги (6500 грн) у зв'язку із втратою частини заробітної плати/доходу, робота/економічна діяльність яких тимчасово зупинена внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні, для цього виділено 21450 млн грн [29]. Через часті обстріли відбулася консервація Одеського припортового заводу, всі його працівники відправлені у безстрокові відпустки [24]; з 2.03.2022 р. у зв'язку з загостренням воєнних дій Група Метінвест перевела частину обладнання комбінату Запоріжсталь у режим гарячої консервації, згодом ухвалено рішення з часткового відновлення виробничих процесів [30]. Наслідком цього є приховане безробіття. Згідно з цим економічна оцінка втрат, пов'язаних із призупиненням виплати заробітної плати, частково її виплатою набуває актуальності, її ще потрібно підрахувати.

Щодо соціального захисту населення, то воно охоплює різні напрями. Одним з важливих аспектів є своєчасна виплата пенсій. У цій сфері урядом організовано їх своєчасну виплату, для тих регіонів, в яких проводять активні бойові дії, вдалося виплатити пенсії наперед. Для тимчасово перемішених пенсіонерів діє особливий порядок продовження цих виплат. З позитивів є й те, що Уряду підвищив розмір пенсійного забезпечення з 1.03.2022 р. на коефіцієнт 1,14 для понад 10 млн. українцям [31]. В умовах війни швидко розгорнули програми соціального захисту для тимчасово перемішених осіб. В рамках програми «Е-Підтримка» для цієї категорії населення передбачено виплату грошової допомоги на проживання для осіб з інвалідністю та дітей 3000 грн/місяць, для інших осіб – 2000 грн/місяць [29].

Ще одним важливим заходом соціальної політики є вирішення питання, пов'язаного з втратою чи пошкодженням житлового фонду в регіонах України, які перебувають під бомбардуванням і обстрілами. У ВРУ підготували відповідний проект закону, згідно з яким передбачено такі види компенсацій, як-от: грошова компенсація шляхом перерахування грошових коштів на поточний рахунок отримувача компенсації із спеціальним режимом використання для цих цілей; об'єкта нерухомого майна шляхом фінансування його будівництва; фінансування виконання будівельних робіт з відновлення пошкодженого спільного майна багатоквартирного будинку [12]. З огляду на тривалість війни в Україні питання зайнятості населення та соціального захисту ставатимуть одними з першочергових на територіях, де не ведуться активні бойові дії. Це пов'язано із забезпеченням соціальної стабільності, активізацією ділової активності, стимулюванням споживчого попиту на товари, наповненням доходної частини місцевих бюджетів і державного бюджету тощо.

До важливих економічних детермінантів війни належить й *людський капітал* України. До початку бойових дій однією з головних проблем у цій сфері була демографічна криза, якщо у 1993 р. в нашій країні було 52,2 млн наявного населення, то у 2021 р. – вже 41,6 млн. осіб [28]. Війна погіршить демографічну ситуацію в Україні через загибель цивільного населення і військових, міграцію. Згідно з даними ООН станом на 31.01.2021 р. загинуло 3375 цивільні особи і 4150 українських військових, поранено, відповідно 7000–9000 і 9700–10000 осіб [32]. На 7.04.2022 р. втрати серед цивільних становлять 1611 загиблих і 2227 поранених [6], ці дані є попередніми, бо потребує верифікації інформація про втрати як серед цивільного населення, так і військових. Якщо припустити, що ці загиблі є зайнятими особами з відповідними освітньо-кваліфікаційними характеристиками і у 2020 р. ВВП на 1 особу становило 3724,94 дол. США, то загиблі громадяни України вже не вироблять ВВП на суму 6000878,34 дол. США [обчислено на основі 28]. Це «сухі» цифри, бо навмисні вбивства російськими загарбниками цивільного населення не можна оцінювати у грошовому еквіваленті. Кожна людина має соціально-духовні виміри свого життя: тепло спілкування з рідними, сусідами, співробітниками, народження і виховання дітей, участь у різних громадських заходах, допомога і порада потребуючим тощо. Загибель громадян України унаслідок військової агресії закарбується у пам'яті їхніх близьких родичів та інших людей на довгі роки.

Втрати людського капіталу унаслідок війни пов'язані із чинником зовнішньої міграції населення нашої країни. Згідно з даними ООН станом на 07.04.2022 р. біженцями стали 4,3 млн громадян України (серед них приблизно 2,0 млн дітей), з них 2,5 млн знайшли тимчасовий притулок у Польщі, 0,6 млн – у Румунії, по 0,4 млн – у Молдові та Угорщині, 0,35 млн – у російській федерації, 0,3 млн – у Словаччині [7]. Це формує низку ризиків, пов'язаних із втратою людського капіталу через тривалість війни в нашій країні. За результатами опитування, 79,2 % респондентів планують повернутися в Україну після завершення бойових дій, 9,9 % – ні, 10,9 % – важко відповісти [20]. Чим довше триватиме війна, тим краще вимушені переселенці будуть інтегрованими у соціально-економічні зв'язки країни-реципієнта.

Ще одним чинником, який позначиться на людському капіталі є внутрішня міжрегіональна міграція населення України, унаслідок війни кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) становитиме до 7,1 млн [33]. Це означає, що частина ВПО це економічно активне населення, яке втратило роботу, інша частина – це діти та студенти, їхній освітній рівень не буде достатньо високим, ще інші – це особи пенсійного віку. Кількісну оцінку цьому явищу дати складно через неповноту даних. Одним наслідків цього є погіршення якості людського капіталу через тимчасову непрацездатність та ознаки дискваліфікації, складності з долученням до освітнього процесу. Позитивом є те, що на державою розроблено низку заходів для продовження навчання у школах та ВНЗ для тих, хто втік з районів активних бойових дій.

До ризиків війни в Україні належить активізація процесів «втечі розуму» серед найбільш перспективної верстви населення – студентів ВНЗ. Якщо брати за основу дані за 2020 р., то за інших однакових умов середні видатки зведеного бюджету України на

підготовку 1 бакалавра становлять 523,7 тис. грн, 1 магістра – 611,9 тис. грн [обчислено на основі 13]. Ці державні інвестиції в людський капітал можуть не окупитися, бо низка університетів країн ЄС готова брати на навчання українських біженців-студентів за спеціальними програмами. Вони передбачають надання стипендіальної підтримки, безкоштовного житла та продовження навчання. Згідно з цим зростає ймовірність того, що найталановитіші представники студентської молоді можуть не повернутися в Україну після війни, будуючи свою кар'єру у країнах ЄС.

До детермінантів війни в економіці України належать й *видатки на ведення бойових дій*. Згідно з офіційними даними на місяць воєнних дій Українська держава витрачає 10 млрд дол. США [14]. Якщо ВВП України у 2020 р. становив 155,499 млрд дол. США [34], а темп його приросту у 2021 р. – 3,4 % до попереднього року [28], то ВВП₂₀₂₁ – це 160,786 млрд дол. США. Місяць воєнних дій в Україні коштує платникам податків 6,2 % ВВП, виробленого за мирних часів. Якщо ж виходити з припущення МВФ про падіння ВВП України на 35 % [34] у 2022 р. через війну, то місяць воєнних дій становитиме 9,6 % ВВП. З огляду на те, що видатки зведеного бюджету України у 2016–2020 рр. в середньому – це 38–40 % ВВП [28], то за інших однакових умов їх може вистарчити на 4–4,5 місяці фінансування війни без урахування інших зобов'язань держави. Володіючи потужним військовим потенціалом наш ворог може вести тривалу і фінансово виснажливу війну в Україні, яка провокуватиме соціальні бунти і вимогу її завершення на умовах, які прийнятні для країни-агресора. Видання Bloomberg оцінило, що російська федерація у 2022 р. від експорту енергоресурсів одержить 320 млрд дол. США, або 0,88 млрд дол. США/день [25]. Україна повинна активно працювати у сфері запозичень, відновлення економічної активності на територіях, не охоплених активними військовими діями, одержання донорської допомоги, запровадження жорсткіших пакетів економічних санкцій. Бо ці дії націлені й на фінансове виснаження країни-агресора, зростання її зацікавленості в ухваленні компромісних рішень.

Серед детермінантів економічних детермінантів війни вагоме місце посідають *заходи монетарної та фіскальної політики*, метою яких є стабілізація економіки країни та мінімізація наслідків шоківих станів. З огляду на досвід 2014–2015 рр. НБУ зафіксував курс гривні до іноземних валют до кінця дії воєнного стану, запровадив обмеження на зняття готівки в середині країни та закордоном, створив умови для безперервної роботи банківської системи в умовах порушення її цілісності, забезпечивши країну готівкою гривнею та організувавши проведення операцій за картками. Неринкове регулювання національного курсоутворення породжує ризики дестабілізації гривні після відміни воєнного стану та повернення до політики плаваючих курсів. Підґрунтям цього можуть стати від'ємне сальдо торговельного балансу за експортно-імпортними операціями, значний рівень дефіциту зведеного бюджету, світові ціни на енергоресурси, дисбаланси між наявним товарним покриттям та грошовою масою. Позитивом є те, що різниця між фіксованим і неофіційним курсом гривні до іноземних валют поступово зменшується, у Львівській області станом на 7.04.2022 р. становила для долара США і євро у межах 2–3 грн.

Не менш важливо вживати НБУ заходи, орієнтовані на стримування інфляції, згідно з попередніми даними вона прискорилося до 13,7 % річних [15]. Основними причинами інфляції в Україні стали чинники, які перебувають на боці витрат, попиту та пропозиції за окремими товарними групами. Головними чинниками зростання витрат стали збільшення часу на транспортування продукції, підґрунтям чого є порушення ланцюгів постачання, підвищення цін на пальне, спричинене світовими тенденціями і руйнуванням мережі паливної інфраструктури. З боку попиту фіксували зростання обсягів закупівель продовольчих товарів, засобів особистої гігієни та фармацевтичної продукції. На пропозицію впливали руйнування/призупинення діяльності підприємств унаслідок обстрілів і ракетних ударів, закриття торговельних закладів та їхня обмежена робота. За такої ситуації НБУ не може дотримуватися режиму інфляційного таргетування та дієво використовувати ринкові монетарні інструменти. В умовах війни в Україні антиінфляційні заходи головно орієнтовані на дії із зменшення оподаткування на пальне, поновлення державного регулювання цін на соціально важливі продукти.

Відбувається координація роботи НБУ та Міністерства фінансів України (МФУ) з фінансування військових дій, результатом чого став продаж на аукціоні військових облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) в національній та іноземній валюті юридичним і фізичним особам, нерезидентам. У такий спосіб вдалося залучити понад 20 млрд грн і 12 млн дол. США [16]. У свою чергу МФУ провело секвестр бюджету [17], перерозподіливши бюджетні кошти на фінансування військових дій, забезпечення соціальних виплат різним категоріям населення, надання медичних послуг тощо, заморозивши капітальні видатки та обмеживши заробітні плати. Проте ризики невиконання доходної частини зведеного бюджету України через війну є високими, це вимагає корегування політики запозичень Уряду та проведення низки заходів із «запуску» національної економіки.

Економічним детермінантом війни в Україні є *грошова оцінка екологічних збитків і фінансування програм з ліквідації наслідків негативного впливу на природне середовище* під час проведення бойових дій. Перелік воєнних екологічних злочинів в Україні є значним, до них належать численні ракетні удари по нафтобазам і горіння паливно-мастильних матеріалів, обстріли хімічних підприємств та інших небезпечних об'єктів, підриг дамба і затоплення місцевості, порушення цілісності ґрунтового покриву через використання важкої техніки, незаконний водозабір з р. Дніпро, нищення лісів, втрата біорізноманіття, несанкціоновані антибезпекові дії в Чорнобильській зоні, тощо. Згідно з офіційними даними «агресор веде бойові дії на території 900 об'єктів природно-заповідного фонду площею 1,24 млн га, що становить близько третини площі природно-заповідного фонду України; під загрозою знищення знаходяться близько 200 територій Смарагдової мережі площею 2,9 млн га» [18]. Сума збитків за самовільне використання водних ресурсів, які належать народу України, становить 32 628 960 грн/доба [26]. Реальну грошова оцінка шкоди, завданої навколишньому природному середовищу України, буде проведено після завершення війни. Одним з важливим завдань державних інституцій та еко-активістів є документування воєнних екологічних злочинів, їхнє

оцінювання для відшкодування збитків, завданих навколишньому природному середовищу під час війни.

До економічних детермінантів війни можна зарахувати й *тіньову економіку та корупцію* в Україні. Перед початком вторгнення у цій сфері не простежували значного прогресу. У 2015 р. Індекс сприйняття корупції для нашої країни становив 27 балів, що відповідало 130 місці в рейтингу, у 2021 р. – 32 бали і 122 місце [35]. За офіційними даними у 2015 р. рівень тіньової економіки в Україні становив 35 % ВВП, у вересні 2021 р. – 31 % ВВП [36]. В умовах війни ці негативні економічні явища не зникли, їхні прояви можуть посилитися. Наслідками цього можуть стати поява тіньових/корупційних схем щодо незаконного перетину кордону чоловіками 18–60 років, активізація порушень у сфері державних закупівель розпорядниками державних коштів, торгівля товарами з гуманітарної допомоги, використання шахрайських схем (у сфері збору коштів на допомогу, оренди житла, евакуації, продажу військової амуніції тощо), збільшення випадків пограбування та мародерства. Головною проблемою залишається те, що оцінити масштабність цих явищ доволі складно. За інших однакових умов, якби 30 % ВВП не було би в «тіні», то це призвело до збільшення надходження коштів до Зведеного бюджету України на 19,552 млрд дол США [обчислено на основі 28; 34], цих коштів потрібно для фінансування українським урядом ще 2-х місяців війни. Під час війни в Україні доцільно посилити відповідальність за прояви корупції та шахрайства. У мирний час важливо створити умови, які б сприяли мінімізації проявів корупції та виводили національну економіку з тіні.

Оскільки Україна пов'язана тісними господарськими зв'язками з іншими гравцями глобалізованого світу, то до економічних детермінантів війни належить її *зовнішньоекономічна діяльність*. У результаті блокади акваторії Чорного моря та ускладнення роботи портів на територіях, де не ведуть активні бойові дії, захоплення портів Скадовська, Херсона, Бердянська та Маріуполя звужено можливості транспортування експортної продукції з України в інші частини світу. Згідно з офіційними даними (табл. 1) для української економіки частка експорту товарів морем є вагомою. З огляду на час і потужності перевезення продукції морським транспортом це призводить до зміни системи логістики і формування альтернативних каналів доставки вантажів у пункти призначення.

Ця процедура вимагає часу та врахування потужностей логістичних хабів, які є на території України та за її межами. Це позначається на іміджі країни як надійного експортера через ускладнення виконання міжнародних контрактів, зростання транспортних витрат, підвищення цін на продукцію у пункті призначення, підвищення ймовірності втрати міжнародних ринків збуту. У 2022 р. Україна може залишитися в ТОП-10 експортерів продовольства за умови розблокування морських портів; в іншому випадку, позиції будуть слабшими, бо фізично вивезти такий обсяг продукції альтернативними шляхами просто не вдасться; 90 % аграрного експорту Україна до 24.02.2022 р. здійснювала через морські порти в Одесі та Миколаєві [37]. У 2019–2020 рр. найбільшими покупцями української пшениці були Об'єднані Арабські Емірати (23,3 і 19 %), Китай (13,1 і 7,6 %), Сінгапур (9,3 і 13,4 %), окуповані Палестинські

території (9,5 і 13,0 %), Молдова (8,0 і 12,4 %), Сомалі (7,3 і 6,0 %), Ізраїль (4,2 і 10,7 %) [10]. Заходи із запобігання гуманітарної катастрофи в Україні стали додатковим чинником обмеження експорту зернових.

Таблиця 1

Розподіл експорту-імпорту товарів за видами їхнього транспортування

Назва товару	Експорт				Імпорт			
	2019 млн. дол. США	2020			2019 млн. дол. США	2020		
		млн. дол. США	2020 у % до 2019	% до загального обсягу		млн. дол. США	2020 у % до 2019	% до загального обсягу
Усього, у тім числі	50054,6	49191,8	98,3	100,0	60800,2	54336,1	89,4	100,0
морське судно	25756,4	26378,6	102,4	53,6	3981,5	2817,9	70,8	5,2
контейнер на морському судні	3748,8	3890,6	103,8	7,9	8781,5	7655,0	87,2	14,1
залізничний вагон на морському судні	249,7	111,8	44,8	0,2	25,1	30,1	120,0	0,1
вантажний автомобіль на морському судні	731,1	536,3	73,3	1,1	487,7	597,5	122,5	1,1
залізничний вагон	5861,8	4546,1	77,6	9,2	8557,7	5972,6	69,8	11,0
контейнер на залізничному вагоні	155,7	190,6	122,4	0,4	240,2	265,3	110,4	0,5
вантажний автомобіль	11749,3	11828,3	100,7	24,0	26516,8	26795,1	101,0	49,3
контейнер на вантажному автомобілі	189,5	174,2	91,9	0,4	247,4	253,6	102,5	0,5
повітряне судно	913,2	940,7	103,0	1,9	2271,0	2545,7	112,1	4,7
трубопровідний транспорт	4,5	24,4	536,7	0,0	3295,8	1118,5	33,9	2,1
лінії електропередачі	378,7	280,8	74,2	0,6	121,4	131,5	108,4	0,2
транспортний засіб, що переміщується своїм ходом (товар)	6,0	1,8	29,2	0,0	381,2	90,8	23,8	0,2

Джерело: [28].

У коротко- і середньостроковому періоді негативно вплине на глобальну продовольчу безпеку й свідоме нищення сільськогосподарської техніки країною-агресором через її прицільні обстріли та викрадення на тимчасово окупованих територіях. На світовому ринку війна в Україні провокує зростання цін на експортні продовольчі товари, 24.02.2022 р. ціна за барель пшениці становила 742,72 дол. США, 14.04.2022 р. – 1124,5 дол. США [38]. Подібні труднощі з постачанням українських товарів іноземним партнерам виникають за такими їх видами як жири та олії тваринного або рослинного походження, чорні метали, руди шлак і зола. Для національного ринку недонадходження

валютної виручки в Україну чинитиме тиск на валютний курс, наслідком чого стане девальвація гривні.

Реакцією на війну російської федерації з Україною стали підвищення цін на сиру нафту, нафту марки «Brent», природний газ. Оскільки енергетичну складову беруть до уваги для калькуляції витрат під час виробництва будь-якої продукції, то у багатьох країнах світу слід очікувати прискорення інфляції та звуження купівельної спроможності домогосподарств. До негативних наслідків війни є голод у найменш розвинених країнах світу; «45 африканських і найменш розвинених країн імпортують принаймні одну третину свого жита з України [або] Росії – 18 з них імпортують принаймні 50 відсотків» [8]. Одним з наслідків цього є посилення соціальної напруги в найменш економічно розвинених країнах світу та руйнування світової системи продовольчої безпеки. Війна в Україні позначається не лише на її зовнішньоекономічній діяльності, а й чинить системний вплив на розвиток світової економіки.

До економічних детермінантів війни належать і *фінансування післявоєнної відбудови* країни. Це пов'язане з відновленням пошкодженої виробничої та соціальної інфраструктури або побудовою нової, ліквідацією екологічних наслідків війни та заходами із зміцненням обороноздатності країни. Обчислення втрат, спричинених війною є непростим завданням через використання різних підходів до оцінювання. Це можуть бути як прямі економічні збитки, які нанесені соціальній та виробничій інфраструктурі, так і побічні, спричинені припиненням/призупиненням підприємницької діяльності, зниженням інвестиційної активності, звуженням експортно-імпортних операцій, порушенням схем логістики, запровадженням режиму фіксованого курсу, збільшенням витрат на соціальний захист та національну оборону, невиконанням державних бюджетних програм, витратами на розмінування об'єктів/території тощо.

Згідно з оперативними даними «з початку військової агресії Росії 24.02.2022 р., в Україні пошкоджено, зруйновано або захоплено **щонайменше** 4431 житловий будинок, 92 заводів/підприємств, 378 закладів освіти, 138 закладів охорони здоров'я, 8 цивільних аеропортів та 10 військових аеродромів, 7 ТЕС/ГЕС тощо; ці збитки оцінено у 63 млрд дол. США або 1,8 трлн гривень; загальні втрати 563–600 млрд дол. США» [21]. Ця сума не є остаточною, її величина прямо корелює з часом тривалості війни в Україні. З огляду на це виникає потреба у формуванні післявоєнного плану дій – стратегії економічної, соціальної та екологічної відбудови країни. Ця стратегія має передбачати різні варіанти співпраці з міжнародними інституціями і країнами-партнерами, приватними фондами та особами, здійснення репарацій країною-агресором. Наприклад, у стратегії важливо передбачити створення спеціалізованих фондів реконструкції країни за видами втрат: відбудова/реконструкція втраченого житлового фонду; відбудова/реконструкція дорожньої інфраструктури; відбудова/реконструкція соціальної інфраструктури; ліквідація екологічних наслідків війни. Не менш актуальними у стратегії є заходи, які сприяли б переходу на траєкторію економічного зростання на засадах сталого розвитку, підґрунтям яких є структурна модернізація економіки України, енергоефективність, інновації, залучення інвестицій та еколого-орієнтована діяльність.

До економічних детермінантів війни в Україні належить і *політико-економічний імператив розвитку*. Війна та післявоєнна відбудова країни вносять корективи у програмний документ «Стратегія сталого розвитку України до 2030 року» з досягнення 17 цілей сталого розвитку. Згідно з ціллю 1 «Подолання бідності» передбачено скорочення в 4 рази рівня бідності, збільшення охоплення бідного населення адресними програмами соціальної підтримки, підвищення життєстійкості бідного населення [39]. Затяжний характер війни в Україні унеможливить виконання цих завдань через збільшення рівня бідності в Україні, зростання кількості людей, які потребуватимуть матеріальної підтримки, зниження купівельної спроможності широких верств населення. Якщо у 2020 р. частка осіб, добове споживання яких є нижчим за 5,05 долара США за ПКС становила 0,2 %, цільовий орієнтир був 0,5 % [39], то за попередніми оцінками ООН близько 90 % українців можуть зустрітися з бідністю [9]. Програма «Е-підтримка» орієнтована на виплати, що пов'язані із забезпеченням прожиткового мінімуму згідно з стандартами України, згідно з нею денна грошова допомога на проживання для осіб з інвалідністю та дітей – це 3 дол. США, для інших осіб – 2,22 дол. США [обчислено на основі 29]. У програмі післявоєнної відбудови країни і цільових індикаторах досягнення цілі 1 Стратегії необхідно скорегувати відповідні показники. Трансформації зазнає й ціль 16 «Мир та справедливість», бо завдання і ключові індикатори визначали з огляду на кримінальну ситуацію та гібридну війну 2014 р. В умовах проведення активних бойових дій на півночі, сході та півдні України відбувається ще більша ескалація насильства, активізуються торгівля людьми, одержання доходів злочинним шляхом, незаконний обіг зброї, боєприпасів та вибухових матеріалів збільшується площа території нашої країни, яка потребуватиме відновлення.

Це стосуватиметься й інших цілей Сталого розвитку, бо через війну на системному рівні змінюються цілі, завдання і пріоритети економічного і соціального розвитку країни, підходи та умови збереження наземних і водних екосистем в Україні. З огляду на те, що війна триває на національному і міжнародному рівнях розробляють комплекс заходів, орієнтований на післявоєнну відбудову української економіки. Їх розглядають як можливість переходу до нової якості розвитку, підґрунтям чого є сучасні технологічні рішення та перехід до виробництва продукції з високим рівнем доданої вартості, подальша цифровізація країни, націленість на енергоефективність та екологізацію виробництва, створення сприятливого інвестиційного клімату, мінімізація проявів корупції, реформи у фіскальній сфері. У середньо- і довгостроковому періодах це стане основою «технологічного стрибка/прориву» і переходу на траєкторію економічного зростання в Україні на засадах сталого розвитку.

Економічні детермінанти війни в Україні взаємодоповнюють одне одного, чинячи синергетичний ефект на ухвалення рішень державою, фірмами і домогосподарствами. Наслідком цього є адаптація до воєнно-орієнтованої життєдіяльності з вузьким горизонтом планування, раціоналізація домогосподарствами свого споживання, згортання інвестиційної діяльності, посилення інфляційного тиску. Функціонування економіки України під час війни пов'язане з антикризовими рішеннями держави тактичного і стратегічного характерів. З огляду на це запропоновано структурно-

логічну схему функціонування національної економіки в умовах російсько-української війни (рис. 1), що бере до уваги головні економічні визначники, ухвалення важливих тактичних і стратегічних рішень відповідними державними інституціями.

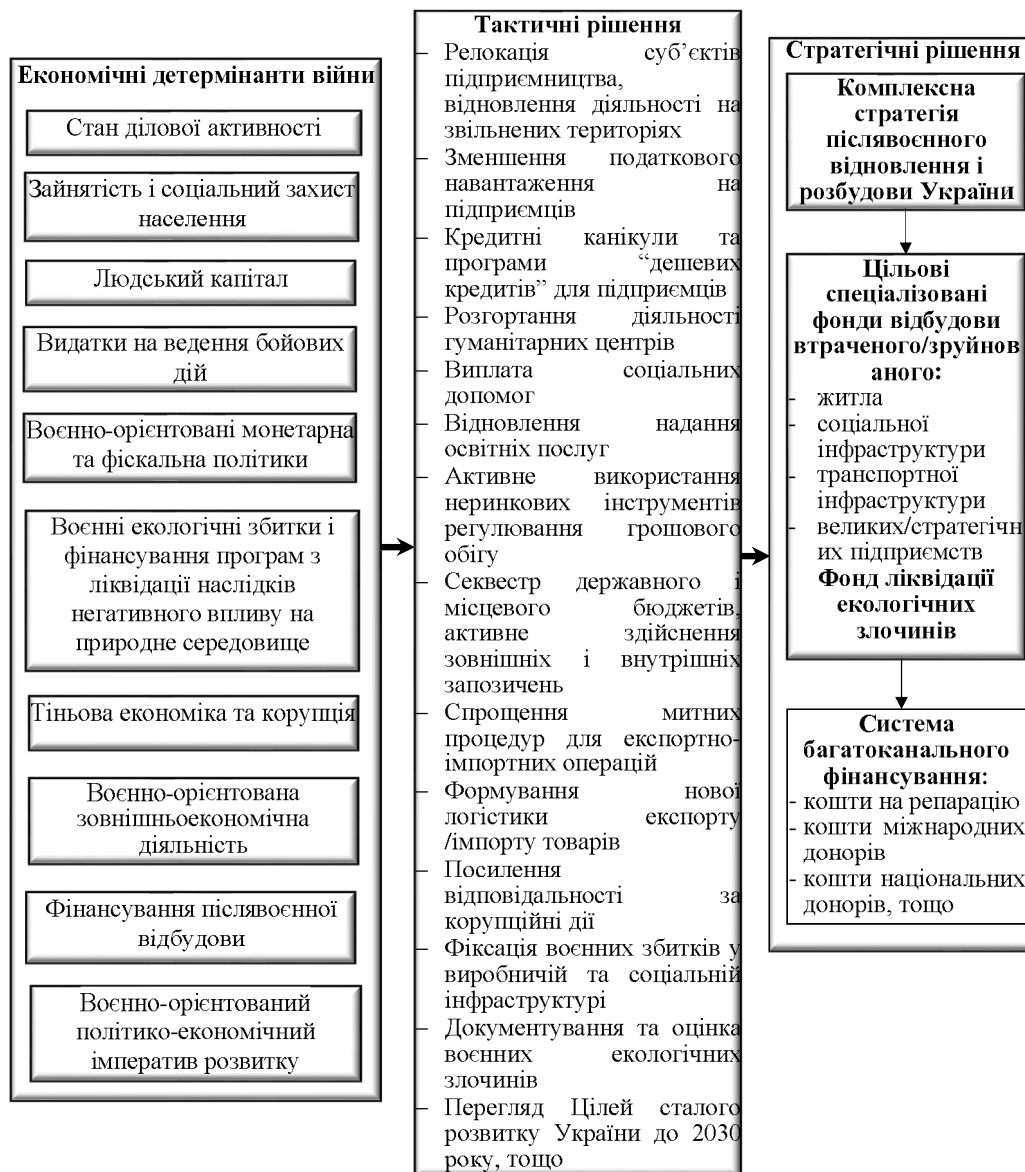
Тактичні економічні заходи державного регулювання націлені на швидке відновлення ділової активності суб'єктів підприємництва, підґрунтям якого є програма релокації, пом'якшення податкового навантаження на бізнес, розгортання програм «дешевого кредитування». Для домогосподарств, які постраждали від ведення бойових дій, важливим є розгортання програм з надання соціальної підтримки та формування оптимістичних очікувань щодо майбутнього. Для забезпечення стійкості національної валюти, виконання своїх бюджетних зобов'язань, належного фінансування військової операції, внутрішніх і зовнішніх запозичень, належної оцінки екологічних воєнних злочинів держава активно використовує низку регуляторів неринкового походження. Важливим тактичним завданням є осучаснення кінцевих індикаторів цілей сталого розвитку України, бо соціальні, екологічні та економічні умови унаслідок війни зазнали суттєвих змін.

На етапі активної боротьби за визволення окупованих територій доцільно працювати над комплексною стратегією післявоєнного відновлення і розбудови України. Це потрібно для формування цілісного уявлення про головні цілі та напрями відновлення і розбудови країни, види залучених економічних ресурсів і джерела фінансування, строки та розподіл відповідальності. У такий спосіб буде згенеровано не лише важливі завдання, орієнтовані на збереження людського капіталу України, а й оптимістичні очікування щодо швидкого повернення до звичного способу життя після війни. Розробка цієї Стратегії передбачає створення цільових спеціалізованих фондів відбудови зруйнованого/втраченого матеріального майна та фонду ліквідації екологічних злочинів в Україні на засадах прозорості витрачання акумульованих коштів і недопущення використання різних корупційних схем. Наповнення таких фондів ґрунтується на використанні моделі багатоканального фінансування – кошти міжнародних і національних донорів, репараційні виплати країни-агресора та інші джерела.

Висновки. Для національної економіки війна є складним багатоаспектним явищем, що вимагає залучення обмежених матеріальних економічних ресурсів для виробництва товарів військового призначення, участі професійних військових та аматорів для захисту національного суверенітету, реалізацію заходів уряду з переведення економіки країни на військові рейки та розв'язання соціальних і екологічних проблем. На якість аналізу економічних, соціальних і екологічних детермінант війни в Україні впливає повнота представлених даних, більшість статистичної інформації має суб'єктивний характер, сформований на підставі експертних оцінок. Додатковим чинником є й те, що оцінити економічні збитки на території України, де ведуть активні бойові дії, можна оцінити лише приблизно через порушення системи подання звітності щодо зайнятості, фінансових результатів діяльності підприємницьких структур, труднощів із фіксації воєнних злочинів в екологічній сфері тощо.

В умовах неповних даних структуровано основні економічні детермінанти війни та визначено головні закономірності та особливості їхнього впливу на стан економіки

Рис. 1. Структурно-логічна схема функціонування економіки України в умовах війни
 Джерело: авторська розробка

України. Акцентовано увагу на тому, що кожен з економічних детермінантів війни взаємопов'язаний і взаємодоповнює один одного. Результатом їхньої дії є поступова адаптація діяльності українських домогосподарств, фірм і держави до функціонування під час війни та формування підґрунтя для післявоєнної відбудови національної економіки. Сформовано структурно-логічну схему функціонування економіки України в умовах

війни, в якій обґрунтовано короткострокові заходи із стимулювання ділової активності, збереження людського капіталу, відновлення навколишнього природного середовища, оцінювання воєнних збитків і трансформації цілей сталого розвитку. Визначено основні напрями формування Комплексної стратегії післявоєнного відновлення і розбудови України, в якій взято до уваги важливість створення спеціалізованих фондів післявоєнного відродження країни з багатоканальною системою фінансування.

Список використаних джерел

1. Daron A., Ticchi D., Vindigni, A. A Theory of Military Dictatorships. *American Economic Journal: Macroeconomics*. 2010. Vol. 2 (1). P. 1–42. DOI: 10.1257/mac.2.1.1.
2. Blattman Ch., Miguel E. Civil War. *Journal of Economic Literature*. 2010. Vol. 48 (1). P. 3–57. DOI: 10.1257/jel.48.1.3.
3. Thies C.F., Baum C.F. The Effect of War on Economic Growth. *Cato Journal*. 2020. Vol. 40. № 1. P. 199–212. DOI: 10.36009/CJ40.1.10.
4. Ganegodage R.K., Rambaldi A.N. Economic Consequences of War: Evidence from Sri Lanka. *Journal of Asian Economics*. 2014. Vol. 30. P. 42–53. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.asieco.2013.12.001>.
5. Izadi R. State Security or Exploitation: A Theory of Military Involvement in the Economy. *Journal of Conflict Resolution*. 2022. Vol. 1. P. 1–26. DOI: 10.1177/00220027211070574.
6. Україна: втрати серед цивільних осіб. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні. 2022, 7 квітня. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2022-04/Ukraine%20-%20civilian%20casualty%20update%20as%20of%2024.00%20%20April%202022%20UKR.pdf> (дата звернення: 10.04.2022).
7. Refugees fleeing Ukraine (since 24 February 2022). The UN Refugee Agency. 2022, April 7. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 10.04.2022).
8. Коментарі Генерального секретаря ООН для преси щодо війни в Україні. Організація Об'єднаних Націй. Україна: офіційний сайт. URL: <https://ukraine.un.org/uk/174797-komentari-heneralnoho-sekretarya-on-dlya-presy-shchodo-viyny-v-ukrayini> (дата звернення: 12.04.2022).
9. Every day of delayed peace will accelerate a freefall into poverty for Ukraine, warns UNDP. UN Development: official website. URL: <https://www.undp.org/press-releases/every-day-delayed-peace-will-accelerate-freefall-poverty-ukraine-warns-undp> (дата звернення: 12.04.2022).
10. Ukraine Wheat or meslin flour exports by country in 2019–2020. World Integrated Trade Solution: official website. URL: <https://wits.worldbank.org/trade/comtrade/en/country/UKR/year/2020/tradeflow/Exports/partner/ALL/product/110100> (дата звернення: 14.04.2022).
11. Програма релокації підприємств. Міністерство економіки України: офіційний сайт. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca-4121-8679-e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv> (дата звернення: 14.04.2022).
12. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації: проект Закону України від 24.03.2022 р. № 7198. Верховна Рада України: офіційний сайт. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1248275> (дата звернення: 14.04.2022).
13. Видатки на освіту. Міністерство фінансів України: офіційний сайт. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/the-reform-of-education> (дата звернення: 15.04.2022).

14. Володимир Зеленський провів нараду щодо розвитку української економіки в умовах воєнного часу. Президент України: офіційне інтернет-представництво. URL: <https://president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-proviv-naradu-shodo-rozvitku-ukrayinskoj-74037> (дата звернення: 16.04.2022).
15. Військові ОВДП в обігу та кількість власників станом на 21.03.2022. Національний банк України: офіційний сайт. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/OVDP_21.03.2022.pdf?v=4 (дата звернення: 16.04.2022).
16. Коментар Національного банку щодо рівня інфляції в березні 2022 року. Національний Банк України: офіційний сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-rivnya-inflyatsiyi-v-berezni-2022-roku> (дата звернення: 17.04.2022).
17. Про спрямування коштів до резервного фонду державного бюджету: Постанова Кабінету Міністрів України № 401 від 01.04.2022 р. Кабінет Міністрів України: офіційний сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-spryamuvannya-koshtiv-do-rezervnogo-fondu-derzhavnogo-byudzhetu-401> (дата звернення: 17.04.2022).
18. Дайджест ключових наслідків для українського довкілля від російської агресії за 1–7 квітня 2022 року. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України: офіційний сайт. URL: <https://mepg.gov.ua/news/39106.html> (дата звернення: 17.04.2022).
19. Шосте загальнонаціональне опитування: адаптація українців до умов війни (19 березня 2022). Соціологічна група рейтинг: офіційний сайт. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/shestoy_obschenacionalnyu_opros_adaptaciya_ukraincev_k_usloviyam_voynu_19_marta_2022.html (дата звернення: 18.04.2022).
20. Українські біженці: настрої та оцінки (березень 2022 р.). Центр Разумкова: офіційний сайт. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukrainski-bizhentsi-nastroi-ta-otsinky> (дата звернення: 18.04.2022).
21. Прямі збитки, нанесені інфраструктурі України в ході війни, складають майже \$ 63 млрд. Загальні втрати економіки \$ 543–600 млрд. Київська школа економіки: офіційний сайт. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zbitki-naneseni-infrastrukturii-ukrayini-v-hodi-viyuni-skladayut-mayzhe-63-mlrd/> (дата звернення: 18.04.2022).
22. Shalal A., Lawder D., Zinets N. Ukraine economy to contract sharply in 2022 due to war, IMF report says. *Thomson Reuters*. 2022, March 14. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-economy-could-shrink-by-third-due-russia-invasion-imf-report-says-2022-03-14/> (дата звернення: 10.04.2022).
23. Бойко І. Через війну ВВП України впав на 35 % і «трохи вище» – прем'єр. УНІАН. 2022, 29 березня. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/vvp-ukrajini-cherez-rozprochatu-rosiyeyu-viyunu-vprav-na-35-novini-ukrajina-11764234.html> (дата звернення: 10.04.2022).
24. Бойко І. Одеський припортовий завод через війну потрапив під консервацію. УНІАН. 2022, 04 квітня. URL: <https://www.unian.ua/economics/other/odeskiy-priportoviy-zavod-cherez-viyunu-potrapiv-pid-konservaciyu-novini-odesi-11772217.html> (дата звернення: 11.04.2022).
25. Russia Sidesteps Sanctions to Supply Energy to Willing World. Bloomberg: official website. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-04-07/russia-sidesteps-sanctions-to-flood-a-willing-world-with-energy> (дата звернення: 11.04.2022).
26. Окупанти вже вкрали української води на суму майже 620 млн гривень – Держжекоінспекція. Слово і діло: аналітичний портал. 2022, 17 березня. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/03/17/novyna/suspilstvo/okupanty-vzhe-vkraly-ukrayinskoji-vody-sumu-majzhe-620-mln-hryven-derzhhekoinspekciya> (дата звернення: 19.04.2022).
27. Основні засади грошово-кредитної політики на 2022 рік та середньострокову

- перспективу. Київ, 2021. 25 с. Національний банк України: офіційний сайт. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MPG_2022-mt.pdf?v=4 (дата звернення: 10.04.2022).
28. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 16.04.2022).
29. Денис Шмигаль: Уряд запускає комплексну програму підтримки переселенців. Міністрів України: офіційний сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-shmigal-uryad-zapuskae-kompleksnu-programu-pidtrimki-pereselenciv> (дата звернення: 17.04.2022).
30. Запоріжсталь виводить з консервації обладнання та частково відновлює виробництво. Metinvest Media: офіційний сайт. URL: https://metinvest.media/ua/page/zaporzhstal-vivodit-z-konservac-obladnannya-ta-chastkovo-vidnovlyu-virobnictvo?fbclid=IwAR3j2_ff9xDE11wucFys2JS_XeRCXhTmrFT2hnUiaaPSASMezHQQYWhDgNY (дата звернення: 16.04.2022).
31. Понад 10 мільйонів українців у березні отримають підвищені пенсії. Кабінет Міністрів України: офіційний сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ponad-10-miljoniv-ukrainciv-u-berezni-otrimayut-pidvishcheni-pensiyi> (дата звернення: 16.04.2022).
32. Жертви російського вторгнення в Україну (з 2014). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B2%D0%B8_%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%83_\(%D0%B7_2014\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B2%D0%B8_%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%83_(%D0%B7_2014)) (дата звернення: 19.04.2022).
33. Інформаційна довідка щодо ситуації із ВПО в Україні 5 квітня 2022 року. URL: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/04_2022_update_on_idp_figures_in_ukraine_5_april_ukr.pdf (дата звернення: 12.04.2022).
34. У 2022 році ВВП України може впасти на 35 % – МВФ. Мінфін: офіційний сайт. <https://minfin.com.ua/ua/2022/03/20/82268274/> (дата звернення: 13.04.2022).
35. Corruption Perceptions Index 2015–2021. Transparency International: official website. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2021/index/ukr> (дата звернення: 16.04.2022).
36. Тіньова економіка: аналітична записка. К., 2022. 14 с.
37. У випадку розблокування портів Україна лишиться в світовому ТОП-10 експортерів продовольства – Мінагропрод. Асоціація морських портів України: офіційний сайт. URL: <https://ukrport.org.ua/%d1%83-%d0%b2%d0%b8%d0%bf%d0%b0%d0%b4%d0%ba%d1%83-%d1%80%d0%be%d0%b7%d0%b1%d0%bb%d0%be%d0%ba%d1%83%d0%b2%d0%b0%d0%bd%d0%bd%d1%8f-%d0%bf%d0%be%d1%80%d1%82%d1%96%d0%b2-%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97/> (дата звернення: 17.04.2022).
38. Wheat. Trading Economics: official website. URL: <https://tradingeconomics.com/commodity/wheat> (дата звернення: 13.04.2022).
39. Цілі сталого розвитку: Україна 2021: моніторинговий звіт. К.: Державна служба статистики України, 2021. 100 с.

References

1. Daron, A., Ticchi, D., & Vindigni, A. (2010). A Theory of Military Dictatorships. *American Economic Journal: Macroeconomics*, 2 (1), 1–42. DOI: 10.1257/mac.2.1.1.
2. Blattman, Ch., & Miguel, E. (2010). Civil War. *Journal of Economic Literature*, 48 (1), 3–57. DOI: 10.1257/jel.48.1.3.
3. Thies, C.F., & Baum, C.F. (2020). The Effect of War on Economic Growth. *Cato Journal*, 40 (1), 199–212. DOI: 10.36009/CJ40.1.10.

4. Ganegodage, R.K., Rambaldi, A.N. (2014). Economic Consequences of War: Evidence from Sri Lanka. *Journal of Asian Economics*, 30, 42–53. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.asieco.2013.12.001>.
5. Izadi, R. (2022) State Security or Exploitation: A Theory of Military Involvement in the Economy. *Journal of Conflict Resolution*, 1, 1–26. DOI: 10.1177/00220027211070574.
6. Ukraine: losses among civilians. (2022, April 7). *UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine*. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2022-04/Ukraine%20-%20civilian%20casualty%20update%20as%20of%2024.00%206%20April%202022%20UKR.pdf> (last accessed 10.04.2022). [in Ukrainian]
7. Refugees fleeing Ukraine (since 24 February 2022). (2022, April 7). *The UN Refugee Agency*. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> (last accessed 10.04.2022).
8. Comments of the UN Secretary-General to the press on the war in Ukraine. *United Nations. Ukraine: official website*. URL: <https://ukraine.un.org/uk/174797-komentari-heneralnoho-sekretarya-on-dlya-presy-shchodo-viyny-v-ukrayini> (last accessed 12.04.2022). [in Ukrainian]
9. Every day of delayed peace will accelerate a freefall into poverty for Ukraine, warns UNDP. *UN Development: official website*. URL: <https://www.undp.org/press-releases/every-day-delayed-peace-will-accelerate-freefall-poverty-ukraine-warns-undp> (last accessed 12.04.2022).
10. Ukraine Wheat or meslin flour exports by country in 2019–2020. *World Integrated Trade Solution: official website*. URL: <https://wits.worldbank.org/trade/comtrade/en/country/UKR/year/2020/tradeflow/Exports/partner/ALL/product/110100> (last accessed 14.04.2022).
11. The program of relocation of enterprises. *The Ministry of Economy of Ukraine: official website*. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca-4121-8679-e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv> (last accessed 14.04.2022). [in Ukrainian]
12. On compensation for damage and destruction of certain categories of real estate objects as a result of hostilities, terrorist acts, sabotage caused by military aggression of the Russian Federation: draft Law of Ukraine, 24.03.2022, № 7198. *Verkhovna Rada of Ukraine: official website*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1248275> (last accessed 14.04.2022). [in Ukrainian]
13. Expenditures on education. *The Ministry of Finance of Ukraine: official website*. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/the-reform-of-education> (last accessed 15.04.2022). [in Ukrainian]
14. Volodymyr Zelenskyy held a meeting on the development of the Ukrainian economy in wartime. *The President of Ukraine: official website*. URL: <https://president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-proviv-naradu-shodo-rozvitku-ukrayinskoy-74037> (last accessed 16.04.2022). [in Ukrainian]
15. Military domestic government bonds in circulation and the number of owners as of 21.03.2022. *The National Bank of Ukraine: official website*. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/OVDP_21.03.2022.pdf?v=4 (last accessed 16.04.2022). [in Ukrainian]
16. The Comment of the National Bank on the inflation rate in March 2022. *The National Bank of Ukraine: official website*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-rivnya-inflyatsiyi-v-berezni-2022-roku> (last accessed 17.04.2022). [in Ukrainian]
17. On the allocation of funds to the reserve fund of the state budget: the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, 01.04.2022, № 401. *The Cabinet of Ministers of Ukraine: official website*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-spryamuvannya-koshtiv-dorezernogo-fondu-derzhavnogo-byudzhetu-401> (last accessed 17.04.2022). [in Ukrainian]

18. The Digest of key consequences for the Ukrainian environment from Russian aggression for April 1–7, 2022. *The Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine: official website*. URL: <https://mepr.gov.ua/news/39106.html> (last accessed 17.04.2022). [in Ukrainian]
19. Sixth national survey: adaptation of Ukrainians to the conditions of war (March 19, 2022). *Sociological group rating: official website*. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/shestoy_obschenacionalnyy_opros_adaptaciya_ukraincev_k_usloviyam_voyny_19_marta_2022.html (last accessed 18.04.2022). [in Ukrainian]
20. Ukrainian refugees: moods and assessments (March 2022). *Razumkov Centre: official website*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukrainski-bizhentsi-nastroi-ta-otsinky> (last accessed 18.04.2022). [in Ukrainian]
21. Direct damage caused to Ukraine's infrastructure during the war has already reached almost \$ 63 billion. Global economic losses are about \$ 543–600 billion. *Kyiv School of Economics: official website*. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zbitki-naneseni-infrastrukturi-ukrayini-v-hodi-viyini-skladayut-mayzhe-63-mlrd/> (last accessed 18.04.2022). [in Ukrainian]
22. Shalal, A., Lawder, D., & Zinets, N. (2022, March 14). Ukraine economy to contract sharply in 2022 due to war, IMF report says. *Thomson Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-economy-could-shrink-by-third-due-russia-invasion-imf-report-says-2022-03-14/> (last accessed 10.04.2022).
23. Boyko, I. (2022, March 29). Due to the war, Ukraine's GDP fell by 35 % and «slightly higher» – the Prime Minister. *UNIAN: official website*. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/vvp-ukrajini-cherez-rozpochatu-rosiyeyu-viynu-vpav-na-35-novini-ukrajina-11764234.html> (last accessed 10.04.2022). [in Ukrainian]
24. Boyko, I. (2022, April 4). Odessa port plant through the war fell under conservation. *UNIAN: official website*. URL: <https://www.unian.ua/economics/other/odeskiy-priportoviy-zavod-cherez-viynu-potrapiv-pid-konservaciyu-novini-odesi-11772217.html> (last accessed 11.04.2022). [in Ukrainian]
25. Russia Sidesteps Sanctions to Supply Energy to Willing World. (2022, April 7). *Bloomberg: official website*. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-04-07/russia-sidesteps-sanctions-to-flood-a-willing-world-with-energy> (last accessed 11.04.2022).
26. The occupiers have already stolen Ukrainian water in the amount of almost UAH 620 million – state environmental inspectorate. (2022, March 17). *Slovo i Dilo: analytical portal*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/03/17/novyna/suspilstvo/okupanty-vzhe-vkraly-ukrayinskoyi-vody-sumu-majzhe-620-mln-hryven-derzhekoinspkczija> (last accessed 19.04.2022). [in Ukrainian]
27. The basic principles of monetary policy for 2022 and the medium term. (2021). Kyiv. *The National Bank of Ukraine: official website*. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MPG_2022-mt.pdf?v=4 (last accessed 10.04.2022). [in Ukrainian]
28. The State Statistics Service of Ukraine: official website. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (last accessed 16.04.2022). [in Ukrainian]
29. Denys Shmyhal: Government launches a substantial program of support for IDPs. *The Cabinet of Ministers of Ukraine: official website*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-shmigal-uryad-zapuskaye-kompleksnu-programu-pidtrimki-pereselenciv> (last accessed 17.04.2022). [in Ukrainian]
30. Zaporizhstal reactivate equipment from conservation and partially resumes production. *Metinvest Media: official website*. URL: https://metinvest.media/ua/page/zaporzhstal-vivodit-z-konservac-obladnannya-ta-chastkovo-vdnovlyu-virobnictvo?fbclid=IwAR3j2_fIF9xDE11wucFys2JS_XeRCXhTmrFT2hnUiaaPSASMezHQGYWhDgNY (last accessed 16.04.2022). [in Ukrainian]

31. More than 10 million Ukrainians will receive increased pensions in March. *The Cabinet of Ministers of Ukraine: official website*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ponad-10-miljoniv-ukrayinciv-u-berezni-otrimayut-pidvishcheni-pensiyi> (last accessed 16.04.2022). [in Ukrainian]
32. Victims of the Russian invasion in Ukraine (since 2014). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B2%D0%B8_%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%83_\(%D0%B7_2014\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B2%D0%B8_%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%83_(%D0%B7_2014)) (last accessed 19.04.2022). [in Ukrainian]
33. Information on the situation with IDPs in Ukraine on April 5, 2022. URL: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/04_2022_update_on_idp_figures_in_ukraine_5_april_ukr.pdf (last accessed 12.04.2022). [in Ukrainian]
34. In 2022, Ukraine's GDP may fall by 35 % – the IMF. *Minfin: official website*. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2022/03/20/82268274/> (last accessed 13.04.2022). [in Ukrainian]
35. Corruption Perceptions Index 2015–2021. *Transparency International: official website*. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2021/index/ukr> (last accessed 16.04.2022).
36. Shadow economy: analytical note. (2022). Kyiv. [in Ukrainian]
37. In case of unblocking of ports, Ukraine will remain in the world's TOP-10 food exporters – Minagroprod. *Association of SeaPorts of Ukraine: official website*. URL: <https://ukrport.org.ua/%d1%83-%d0%b2%d0%b8%d0%bf%d0%b0%d0%b4%d0%ba%d1%83-%d1%80%d0%be%d0%b7%d0%b1%d0%bb%d0%be%d0%ba%d1%83%d0%b2%d0%b0%d0%bd%d0%bd%d1%8f-%d0%bf%d0%be%d1%80%d1%82%d1%96%d0%b2-%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97/> (last accessed 17.04.2022). [in Ukrainian]
38. Wheat. Trading Economics: official website. URL: <https://tradingeconomics.com/commodity/wheat> (last accessed 13.04.2022).
39. Sustainable Development Goals: Ukraine 2021: monitoring report. (2021). Kyiv: State Statistics Service of Ukraine. [in Ukrainian]

ECONOMIC DETERMINANTS AND CONSEQUENCES OF THE WAR IN UKRAINE: ANALYSIS BASED ON INSUFFICIENT DATA

Marianna Kichurchak

*Ivan Franko National University of Lviv,
18 Svobody Ave., Lviv, 79008,*

e-mail: Marianna.Kichurchak@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1927-5704>

Abstract. Any war is related to the production, exchange, distribution and consumption of limited economic resources in order to ensure protection from military aggression and based on the formation of a military-oriented national economy. The purpose is to specify the chief economic determinants of the war and identify the peculiarities of the Ukrainian economy functioning in the conditions of the military aggression taking into account insufficient information. Scientific methods of induction and deduction, analysis and synthesis, comparison are used. The author has identified that the major economic determinants of the war in Ukraine are military-oriented business activity, fiscal and monetary policy, employment and social protection of the population, quality of the human capital, current costs on the military operation, ecological losses and funding programs for elimination of the consequences of negative impact on the natural environment,

high level of the shadow economy and corruption, foreign economic activity, changes in the political and economic imperative of the country development, post-war reconstruction financing. The main features of the economic determinants of the war in Ukraine, their interconnectedness and complementarity with each other are revealed. It was found out that the result of their interaction is a gradual adaptation of the activities of households, firms and the state to functioning during the war and the formation of the basis for the post-war reconstruction of the national economy. The structural and logical model of Ukrainian economy functioning in the conditions of the war was formed, which defines the key directions of activity related to stimulating business processes, preserving the human capital, evaluation of military losses and transforming the sustainable development goals. The author has substantiated the expediency of forming a Comprehensive Strategy for the post-war restoration and development of the economy of Ukraine, the basis of which is the formation of specialized funds for the post-war regeneration of the country built on the use of multichannel funding.

Key words: economic determinants of the war, a national economy, business activity, employment, fiscal and monetary policy, foreign economic activity.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2022

Прийнята до друку 23.05.2022

UDC 336;
JEL G2, G21; F33

GREEN BANKING IN THE MECHANISM OF CLIMATE ADAPTATION OF UKRAINE'S ECONOMY

Danylo Vankovych

*Ivan Franko National University of Lviv,
Prospekt Svobody, 18, Lviv, 79008,
e-mail: danylo.vankovych@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0002-2961-5151*

Abstract. *The purpose of the study is to reveal the role of green banking in the mechanism of climate adaptation of the national economy of Ukraine. The objectives of the article are: to clarify the essence of green banking, to reveal its role in the mechanism of climate adaptation and tools, to get acquainted with foreign experience in the formation and operation of green banks and their regulation. The results of the study showed that the banking sector plays a critical role in supporting a country's adaptation to climate change and enhancing its financial resilience to climate risks. Especially, the role of central banks and financial regulators is key as they have the power to change and control dynamics and landscape of the financial sector. Prospects for further research on this issue are the study of international and European experience in implementing incentives for the green economy, namely a number of fiscal and financial instruments, including such as: green tariffs, CO₂ (carbon) tax, environmental taxes, green bonds, etc.*

Keywords: *banks, green banking, green bank models, green financial products and services, legalization and capitalization.*

Introduction. The problem of climate change is one of the key for modern society, which affects its sustainable development, security, determines the ways of further development. In recent decades, changes in the climate system have gone far beyond the scientific problem and affect all sectors of the economy, environment and human life, due to a significant increase in their speed and scale.

The issue was first widely covered in 1979, when the World Meteorological Organization, the United Nations Environment Program, UNESCO and the World Health Organization held the first international conference on climate change. At the beginning of the 21st century, the world community has recognized that climate change is a major global development challenge with potentially serious threats to the global economy and international security due to increased direct and indirect risks related to energy security, food and drinking water, and sustainable livelihoods. ecosystems, risks to human health and life. And even if measures are taken to reduce greenhouse gas emissions, the amount of damage to the global environment and the negative impact on climate processes will continue to grow inertially for a long time. By joining the SDG and the Paris Agreement, Ukraine has declared its commitment to

a new trend – the green economy. Banks are emerging as a major force in reaching the UN Sustainable Development Goals (SDGs). By implementing financial instruments to support the green economy, the country has begun to take steps towards green growth: promote renewable energy, implement energy efficiency measures, promote clean technologies in industry and agriculture, develop green construction.

Despite this, domestic state policy in the field of climate change is fragmentary in nature and is seen as part of a purely environmental policy. The formation and further implementation of an integrated state policy in the field of climate change, harmonized with international law, is a difficult task due to the multidisciplinary nature of the problem. This is especially important at the local level, as the region's readiness to withstand or adapt to these impacts can play an important role in exploiting the potential of climate change. Given the ambitious goals of the European Green Deal to achieve climate neutrality by 2050, Ukrainian businesses must now resume production in order to meet strict European requirements for reducing all types of emissions in the future. Given this central banks, supervisors and policymakers started undertaking various green banking initiatives. The banking sector plays a critical role in supporting a country's adaptation to climate change and enhancing its financial resilience to climate risks. Banks can help reduce risks associated with climate change and sustainability, mitigate the impact of these risks, adapt to climate change and support recovery by reallocating financing to climate-sensitive sectors[9].

Analysis of recent research and publications. A significant number of scientific works of foreign and domestic researchers are devoted to the problems of green banking. In particular, the Park and Kim [9] study examines the role of financial regulators and financial institutions in the transition to green banking. Engelen [6] tries to answer the question “how does your choice of bank affect the climate?” Zhang et al. [13] study the mediating effect of green finance. The study by Lalou [7] is devoted to the study of the essence, mechanisms and tools of implementation. In addition, Noh [8] explores financial strategies to accelerate green growth, Tkachenko [11] – stages of development of green banking in Ukraine, Dyma [5] – financial instruments to promote green economy in Ukraine, Prutska [10] – policy NBU on the development of sustainable financing. Alekseev et al. [1] analyzed international practice and prospects for the implementation of financial instruments of social and environmental responsibility in Ukraine, Chen et al. [3] estimated impact of green banking practices on environmental bank efficiency and green finance, and Barua [2] describes the principles of green banking: environmental risk management and sustainability. Noting the significant results of scientific achievements, it should be noted that a number of theoretical and practical issues of green banking in Ukraine need further study and analysis. This applies, first of all, to clarifying the problems of financial support for green investment in Ukraine and substantiation of strategic guidelines for climate adaptation of Ukraine's economy in the context of Russia's military aggression and postwar recovery.

The purpose and objectives of the study. The aim of the study is to reveal the role of green banking in the mechanism of climate adaptation of the national economy of Ukraine. The objectives of the article are: to clarify the essence of green banking, to reveal its role in the mechanism of climate adaptation and tools, to get acquainted

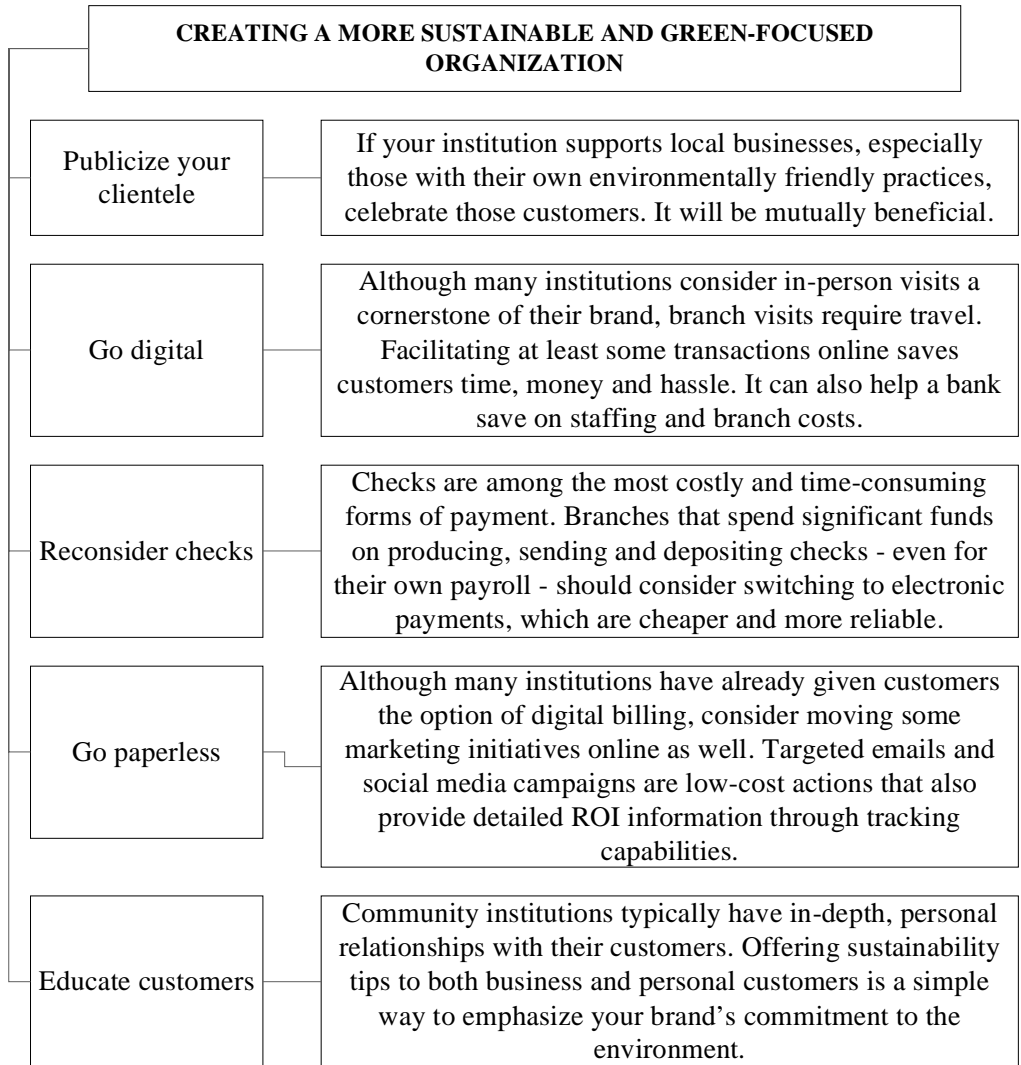
with foreign experience in the formation and operation of green banks and their regulation.

Methods. In the article the following scientific methods are used: systematization, comparison, generalization, analysis and synthesis. These methods were used to investigate the role of green banking in the mechanism of climate adaptation of the national economy of Ukraine.

Results. The effects of climate change are already visible and will only get worse every year, so in addition to reducing greenhouse gas emissions, we need to adapt to these changes. According to the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), our planet will warm by about 3 to 5 degrees Celsius by 2100 if businesses continue to operate as usual. If left unmitigated, extreme weather events could cause hundreds of billions of dollars in damage and lead to the loss of many human lives. This is most true for the world's 60 largest private banks, which, according to a report by Banktrack, funneled a shocking \$3.8 trillion into coal, oil, and natural gas projects between 2016 and 2020. The expansion of the fossil fuel industry risks jeopardizing the achievement of the Paris Climate Agreement goals[6]. Climate change adaptation is the adaptation to existing or expected risks posed by climate change. Timely adaptation measures create additional opportunities and reduce the need for funds to eliminate the negative consequences.

The transition of banking institutions from the position of non-interference to the realization of their role in the field of environmental management and social responsibility has become the embodiment of the concept of sustainable development in the banking sector and is called green banking. There is no universally accepted definition of green banking. Most often green banking is defined as financing activities by banking and nonbanking financial institutions with an aim to reduce greenhouse gas emissions and increase the resilience of the society to negative climate change impacts while considering other sustainable development goals such as economic growth, job creation and gender equality[9]. Green banking, also known as socially responsible banking, sustainable banking, and ethical banking, is widely used in academic and business settings and has a variety of meanings. Green banking was first introduced by the Dutch bank, Triodos Bank, in 1980, and later implemented in 2009 by the State of Florida. It can be said that green banking contributes towards the development of sustainable business practices and alleviation of the negative effects of banking activities on the environment through the supply of loans for environmentally favorable initiatives[13].

Green banking is implemented firstly as a mechanism of banking management aimed at reducing environmental damage and costs due to the current operating activities of banks (so-called internal or own green banking), and secondly as a mechanism for providing cash loans resources to stimulate environmental projects, the production of green technologies, environmental goods and services or to develop environmental activities[12, 242]. Five simple ways to get started with sustainable banking shown in Figure 1.

Fig. 1. Directions of creating a sustainable and environmentally friendly bank

Emerging green banking practices across G20 countries can be grouped into two categories: 1) Mainstreaming environmental factors across bank strategy and governance, risk management functions, as well as culture and skills. 2) Mobilizing private capital for green investments, including funding through loan origination and credit provision, retail savings products, as well as intermediation and capital markets activities. The breadth of the green banking agenda is summarised in Table 1 below.

Table 1

The Breadth of the Green Banking Agenda[7]

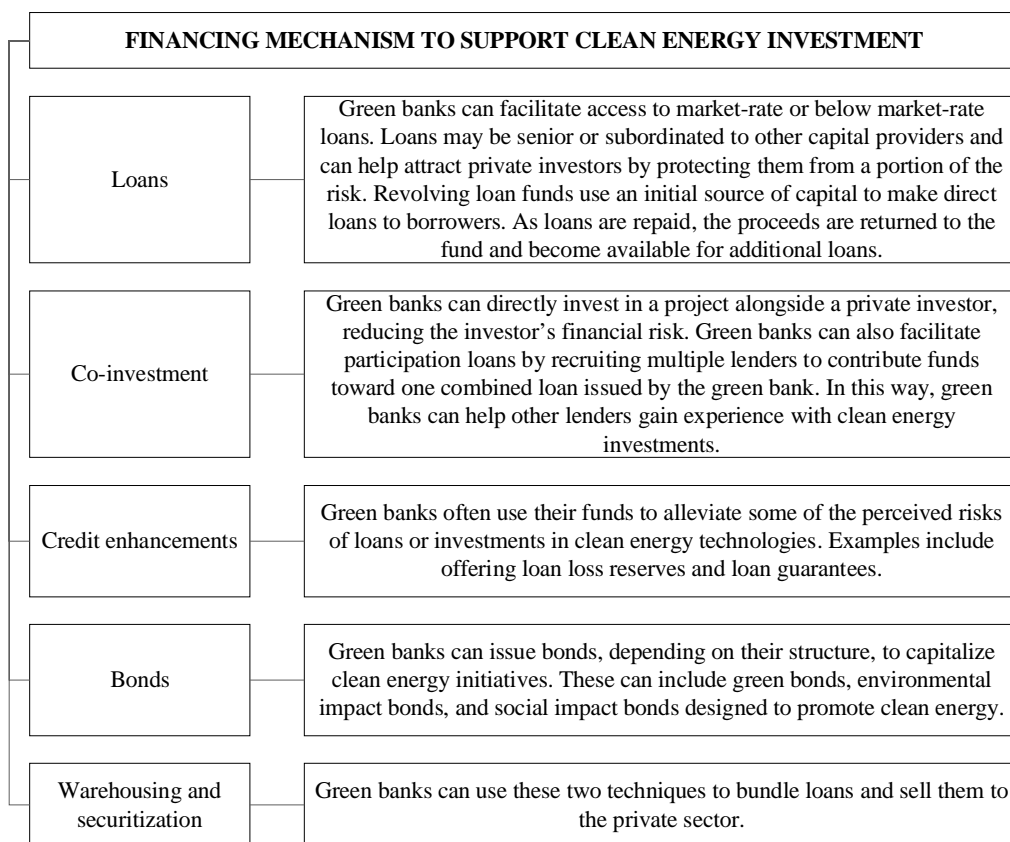
#	Function	Mainstreaming	Mobilizing
1	Credit and Lending	Ensuring environmental and social due diligence in credit decisions Assessing loan portfolios for emerging environmental and social risks Enhancing the positive performance and impact of lending	Extending green credit to key retail sectors, such as energy efficient housing Extending green credit to a broadening range of commercial sectors, such clean energy, clean transport, green buildings, water and sanitation
2	Savings	Reducing environmental impacts of banking operations	Offering green savings products to retail customers
3	Capital Markets	Integrating environmental and social risks into investment research, including sell-side equity & credit research	Raising capital through equity market placements and IPOs Raising capital through debt market underwriting of green bonds
4	Overall	Monitoring and reporting environmental risks and performance	Tracking and reporting flows of green credit and financing

There are three different types of Green Bank models currently being used: public banks like the US' Clean Energy Finance Corporation (CEFC), whose mission includes investing in clean power projects and cleantech firms, private banks that offer green versions of traditional bank accounts or credit cards – for example, Banca Monte Dei Paschi di Siena which provides loans for solar and wind power, green mortgages or investment in clean technologies – and hybrids that combine the two[7]. Green banks can use an array of financing mechanisms to support clean energy investments for a variety of customers, including businesses, homeowners, institutions, and others. These mechanisms include: loans, co-investment, credit enhancements, bonds, warehousing and securitization (see Fig. 2)

As more green- and climate-related themes have increasingly become mainstreamed in the banking sector and demands by their clients grow, banks started launching dedicated green financial products and services, mostly using and customizing their existing offerings. Currently, green financial products are becoming more and more diverse and can become an opportunity for financial institutions to improve their market share; to increase profit; to create customers' loyalty with new products; to improve employee satisfaction and retention; to enhance their brand image; to catch positive media attention; to improve licenses to operate delivered by governments; and to strengthen relationships and partnerships with external eco-friendly stakeholders[8].

According to Veklych [12, 250], among the green financial products that are most adequate to the economic realities of Ukraine are: preferential lending rates (ie lower than market) to finance environmental projects, production of green technologies, environmental goods and services, purchase of environmentally friendly equipment leasing conditions, as well as to mobilize green private investments (for example, for green construction, which uses environmentally friendly materials, production methods meet environmental construction standards, and electricity and heat supply are provided by energy-saving technologies); extended loan term for financing large-scale infrastructure projects for environmental

protection, etc., providing loans, credits or other services for the purchase of certificates for emissions of pollutants (trade in certificates for emissions); issue of asset-backed securities to finance large-scale infrastructure projects aimed at environmental protection (issue of green securities); sale by financial institutions of municipal bonds to finance environmental protection projects (partial credit guarantee for the implementation of green projects).

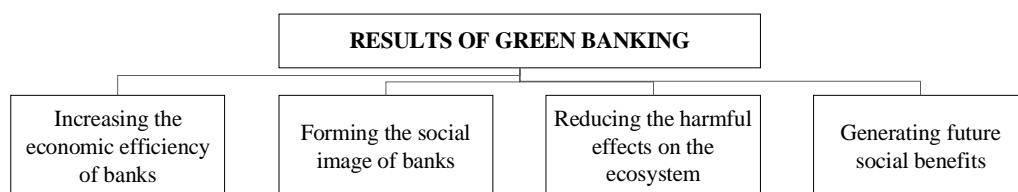
Fig. 2. Financing mechanisms to support clean energy investments[4]

Because green banks generate demand for clean energy and assist in mobilizing capital for projects to meet that demand, they can create substantial economic benefits at the community level. Green banks also tend to function as “one-stop shops” for lenders, borrowers, energy service providers, and other parties, making collaboration easier. This can lead to robust green economies built around green bank-cultivated partnerships. These partnerships can contribute to local economic benefits, such as job creation[4].

In general, the two main steps involved in establishing a green bank are legalization and capitalization. Legalization is the process by which a green bank is established and made

a legal entity. This can involve several types of actions. For example, a local government could use legislative action through a county or municipal governing body to create a new green bank, including as an independent entity separate from government; establish a green bank as a new entity within existing institutional frameworks; or adapt existing entities or funding sources (e.g., revolving loan funds) and repurpose them in the form of a green bank. Local governments can capitalize (provide initial funding for) green banks using public and/or private funds. Green banks may be capitalized with a combination of funds to allow for large infusions of start-up capital and sustained funding sources for longer-term projects.

Green banking as a progressive model allows achieve four effects: increasing the economic efficiency of banks (1); forming the social image of banks (2); reducing the harmful effects on the ecosystem (3) and generating future social benefits (4). (see Fig. 3). In the future, this will contribute to the formation of a sustainable economy.

Fig. 3. Results of green banking

The central bank of the country has an important place in the system of institutions that should promote the development of sustainable financing. Central banks' role is imperative in introducing and implementing green banking. Green banking policy instruments can be grouped into four different policy areas which include macro-prudential policy, micro-prudential policy, market-making policy and credit allocation policy. In this regard, on April 16, 2021, a three-year Cooperation Agreement was signed in Kyiv between the National Bank of Ukraine and the International Finance Corporation (IFC), part of the World Bank Group to implement the Sustainable Finance Development Project in Ukraine. The project is aimed at building out sustainable finance in Ukraine by developing green finance standards and integrated environmental, social and management standards. In 2021, the concept of development of environmental, social and governance instruments (ESG) and green finance in Ukraine was developed. The result of the practical implementation of the concept of ESG development and green finance in Ukraine was the approval in November 2021 of the Policy for the Development of Sustainable Finance in Ukraine until 2025 and the Roadmap for its implementation.

Conclusions. The problem of climate change is one of the key for modern society, which affects its sustainable development, security, determines the ways of further development. In recent decades, changes in the climate system have gone far beyond the scientific problem and affect all sectors of the economy, environment and human life, due to a significant increase in their speed and scale.

Policy makers and regulators have been increasingly realizing the importance of adopting green banking policy interventions as a means to transform the financial sector

which can immensely contribute towards helping countries meet their climate targets and goals. Especially, the role of central banks and financial regulators is key as they have the power to change and control dynamics and landscape of the financial sector. Prospects for further research on this issue are the study of international experience in mobilizing private capital for green investments, including funding through loan origination and credit provision, retail savings products, as well as intermediation and capital markets activities in the context possibilities of its use for postwar recovery of Ukraine.

References

1. Aliksieiev, I., Mazur, A., Huryn, K. (2021). Financial instruments and social and environmental responsibility: international practice and perspectives of implementation in Ukraine. *Economic analysis*, 31 (2), 7-13. doi: 10.35774/econa2021.02.007
2. Barua, S. (2020). Principles of Green Banking: Managing Environmental Risk and Sustainability. Berlin, Boston: *De Gruyter*. doi: 10.1515/9783110664317
3. Chen, J., Siddik, A.B., Zheng, G.-W., Masukujjaman, M., & Bekhzod, S. (2022) The Effect of Green Banking Practices on Banks' Environmental Performance and Green Financing: An Empirical Study. *Energies* 15, 1292. doi: 10.3390/en15041292
4. CleanEnergyFinance:GreenBankingStrategiesforLocalGovernments. Retrivedfromhttps://www.epa.gov/sites/default/files/2018-10/documents/usepa_greenbankingstrategies_october_2018.pdf
5. Dyma, V. (2020) Financial instruments to promote green economy development in Ukraine. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*. 5-6. 182-187.
6. Engelen, N. Curious About Green Banking? Learn how your choice of a bank affects the climate. Retrived from <https://makechange.aspiration.com/green-banking/>
7. Lalon, R. (2015). Green Banking: Going Green. *International Journal of Economics, Finance and Management Sciences*. 3. 34. doi: 10.11648/j.ijefm.20150301.15.
8. Noh, H. J. 2018. Financial Strategy to Accelerate Green Growth. *ADB Working Paper 866*. Tokyo: Asian Development Bank Institute. Retrived from <https://www.adb.org/publications/financial-strategy-accelerate-green-growth>
9. Park, H and Kim, D. (2020) Transition towards green banking: role of financial regulators and financial institutions. *Asian Journal of Sustainability and Social Responsibility* 5:5. doi: 10.1186/s41180-020-00034-3
10. Prutska, O. (2021) Current NBU policy on the development of sustainable financing. *Economy and society*. 34. doi: 10.32782/2524-0072/2021-34-14
11. Tkachenko, Ya. (2017) Development of green banking in Ukraine. *Herald Academy of Labour, Social Relations and Tourism*. 2. 90-92. Retrived from <https://www.researchgate.net/publication/321137301>
12. Veklych, O. (2019). "Green" banking: the essence, mechanism and tools of implementation. Retrieved from http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_ZELEN_INVEST.pdf.
13. Zhang, X., Wang, Z., Zhong, X., Yang, S., & Siddik, A.B. (2022) Do Green Banking Activities Improve the Banks' Environmental Performance? The Mediating Effect of Green Financing. *Sustainability*, 14, 989. doi: 10.3390/su14020989

«ЗЕЛЕНИЙ» БАНКІНГ У МЕХАНІЗМІ КЛІМАТИЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Данило Ванькович

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, Львів, просп. Свободи, 18,
e-mail: danylo.vankovych@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0002-2961-5151*

Аногація. Мета дослідження – розкрити роль зеленого банкінгу в механізмі кліматичної адаптації національної економіки України. Завданнями статті є: з'ясувати сутність зеленого банкінгу, розкрити його роль у механізмі кліматичної адаптації та інструментах, ознайомитись із зарубіжним досвідом формування та функціонування зелених банків та їх регулювання. Результати дослідження показали, що банківський сектор відіграє вирішальну роль у підтримці адаптації країни до зміни клімату та підвищенні її фінансової стійкості до кліматичних ризиків. Особливо, роль центральних банків і фінансових регуляторів є ключовою, оскільки вони мають повноваження змінювати та контролювати динаміку та ландшафт фінансового сектору. Перспективами подальших досліджень з цього питання є вивчення міжнародного досвіду мобілізації приватного капіталу для «зеленого» інвестування, включаючи фінансування шляхом залучення позик і надання кредитів, роздрібних заощаджувальних продуктів, а також посередницької діяльності та діяльності на ринках капіталу в контексті оцінки можливості його застосування для післявоєнного відновлення України.

Ключові слова: банки, зелений банкінг, моделі зеленого банку, зелені фінансові продукти та послуги, легалізація та капіталізація.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2022

Прийнята до друку 23.05.2022

УДК 334.021.1;

JEL: O31, O33, D83

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ТА СПОСОБІВ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Александр КУДЬ

*Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця,
61166, м. Харків, просп. Науки, 9-А,
email: Alexander.Kud@simcord.com; ORCID orcid.org/0000-0001-5753-7421*

Анотація. *Стаття пропонує авторську відповідь на питання про напрям трансформації економічних відносин і способів їх реалізації під впливом цифрових технологій. Ця мета досягається вирішенням двох завдань: (1) узагальнити існуючі способи знеособлення власності під впливом сучасних інформаційних технологій і (2) уточнити напрям змін у двох ключових сферах обігу двох об'єктів існуючих економічних відносин – інформації та фінансового і грошового капіталу. Для цього використано такі методи дослідження: діалектичний метод пізнання, методи аналізу і синтезу, метод наукової абстракції, міждисциплінарний підхід до трансформації відносин навколо відносин власності під кутом впливу на них технологій.*

Спираючись на розуміння уточнених «вузьких меж» економічних відносин, автор відстоює ідею, що сьогодні відбувається не лише масштабна цифровізація економічних відносин, а й їх віртуалізація як через цифрові платформи та екосистеми, так і через численні інвестиційні «міксери». У сучасній віртуальній і транскордонній фінансовій економіці панує знеособлена власність. Серед об'єктів власності дедалі більшу роль відіграють ті об'єкти власності, що, по-перше, відображають правові й інституційні елементи і, по-друге, ті, що допомагають господарювати, приймати управлінські рішення та перерозподіляти ресурс. Робиться робочий висновок, що трансформація існуючих економічних відносин стосовно власності під впливом цифрових технологій пов'язана з поступовим процесом їх індивідуалізації за одночасного їх усупільнення. Визначається такий принциповий напрям трансформації економічних відносин навколо власності: процеси цифровізації та віртуалізації економіки неминуче й дедалі повніше поглинають ринкові суб'єкти та зумовлюють трансформацію економічних відносин власності, і це є важливою передумовою для розвитку постіндустріального суспільства у світі. На основі цього автор узагальнив п'ять головних характеристик інформації як об'єкта прав власності, сучасного інструмента накопичення багатства й навіть форми багатства, які разом відрізняють інформацію від решти попередніх домінуючих благ у минулому. Визначаються два напрями відособлення фінансового та грошового капіталу як об'єкта власності, і це дозволило уточнити чотири принципові характеристики трансформації в економічних відносинах власності.

Робиться важливий підсумковий висновок, що поступово новим чинником суспільного розвитку виступають віртуальні цінності та віртуальні активи. Нові конкурентні

переваги приватних компаній і країн містяться у володінні ними сучасною віртуальною власністю.

Ключові слова. *Економічні відносини, цифровий актив, віртуальні активи, трансформація відносин, відносини власності, інформаційна економіка.*

Постановка проблеми. Протягом останніх 10–15 років стрімкий розвиток технологій, глобалізація та широка цифровізація майже усіх сфер життя не лише полегшили транскордонну економічну взаємодію, а й навіть сформували нові економічні й інституційні феномени. Разом вони утворюють нові глобальні економічні тенденції та віртуальні економіки і цифрові екосистеми з власними нормами права (OECD, 2020) і навіть моралі усередині (Misić, 2021). Зараз активно формується принципово інша, нова інноваційна модель світового господарства, зумовлена проривними інформаційними технологіями, високим рівнем довіри й інтересу мільйонів осіб до себе, водночас вона міцно ґрунтується на раніше вже трансформованих економічних відносинах і на принципі наявності двох сфер життєвого простору сучасного суб'єкта економіки – реальної та віртуальної. Триваюча трансформація економічних та інституційних відносин між споживачами й виробниками товарів і послуг сприяє створенню нових умов господарювання, що потребує виявлення й обґрунтування як нових форм та об'єктів економічних відносин, так і інститутів, що регулюють ринки.

Важливою особливістю сучасної економіки є високий динамізм і «пластичність форм у мережевій логіці поведінки» (National Intelligence Council ((2006) : 84). Це проявляється у постійних змінах технологічних параметрів господарювання (Мокій та ін., 2018) (особливо – платформна економіка як новий маловивчений різновид ринкової економіки), у виникненні нових виробництв і типів бізнесу, галузей, видів сервісів та продукції, у зміні географічної й професійної структури міжнародної та національної економіки. Насправді поширення інформаційних технологій надає суперечливий вплив на чинники економічної невизначеності: з одного боку, чимало технологій комп'ютерного моделювання дозволяють вивчити сотні господарських ситуацій; з іншого – динаміка інформаційних потоків дуже посилює нестійкість і невизначеність, а отже – і економічних відносин, що найбільш наочно проявляє себе в біржовій діяльності та в русі фінансових потоків. Важливим наслідком цього є те, що техніко-технологічна різноманітність (наприклад, у порівнянні традиційного «аналогового» бізнесу з бізнесом усередині великих інформаційних платформ), що властива елементам новітніх продуктивних сил, є причиною існування та взаємодії різних технічних і соціальних способів присвоєння різних форм власності та нормування прибутку впродовж усього «ланцюжка» задіяних учасників. На їх основі виникають і функціонують особливі уклади в сучасній господарській системі, а також цілі пласти сучасних економічних відносин із приводу розподілу прав і особливо – прав на більшу частину доданої вартості (наприклад, акціонерних прав і авторських прав) (Dunayev, Kud et al., 2021). Все це вказує, що сучасна інформаційна економіка характеризується складним переплетенням функцій і форм господарської діяльності підприємств із дуже різних секторів, які разом формують та ускладнюють цілий «клубок» складних економічних відносин.

Аналіз останніх досліджень. Останніми роками різні аспекти з цього «клубка» економічних відносин стали об'єктом вивчення у численних економічних і міждисциплінарних дослідженнях по всьому світу. Серед великого розмаїття таких аспектів до нашого дослідження належать ті економічні відносини, що стосуються передачі, підтвердження та/або трансформації прав власності на майно за умов глобалізації й віртуалізації економіки і тільки за допомогою сучасних цифрових технологій, зокрема – за допомогою цифрових рішень на основі технології блокчейн. І в цьому сенсі коло відомих економічних і правових публікацій набагато звужується. Так, загальні межі трансформації економічних відносин власності під впливом глобалізації доволі рельєфно подано у свіжих роботах Д. Гладких (2019), В. Юрчишин (2021), М. Ожевана (2017), П. Пивовар (2021), Дж. Пісані-Феррі (2021), Дж. Стігліца (2019) та ін. З точки зору регулювання на галузевому і мікрорівні та запровадження новітніх інформаційних технологій трансформація відносин власності подана у працях Д. Горвата і Х. Кролла (2019), Р. Яніскі-Равіда (2020), а також у декількох свіжих публікаціях ЮНКТАД і Організації економічного співробітництва та розвитку (2020, 2021a; 2021b) та ін. Проте в них майже немає відповіді на те, як змінювалися суб'єкт-об'єктні відносини власності під впливом того, що деякі технології (наприклад, блокчейн) можуть суттєво скоротити кількість посередників в економічних відносинах, як змінюється об'єктна характеристика власності, яка організаційна інфраструктура (цифрові платформи) з уніфікованими порядками поведінки усередині може і як саме впливати на це.

Мета та завдання. Метою статті є обґрунтування головного напрямку трансформації існуючих економічних відносин і способів їх реалізації під впливом передових цифрових технологій. Ця мета досягається вирішенням двох дослідницьких завдань:

- 1) узагальнити існуючі способи знеособлення власності під впливом сучасних інформаційних технологій;
- 2) уточнити напрям змін у двох ключових сферах обігу двох об'єктів існуючих економічних відносин — інформації та фінансового і грошового капіталу.

Методологічну основу цього дослідження становлять діалектичний метод пізнання, метод наукової абстракції, методи аналізу і синтезу, міждисциплінарний підхід до трансформації економічних відносин навколо відносин власності під кутом впливу на них технологій.

Основні результати дослідження. Вихідним поняттям цієї статті є поняття «економічні відносини». Як відомо, економічні відносини – це відносини між людьми з приводу присвоєння ними засобів і результатів виробництва (Бобровська, Полянська, 2018), тобто це відносини власності і якщо це так, то інститут власності завжди знаходиться у соціумі не відокремлено, а в жорсткому оточенні певних норм і правил, які, відповідно, нерозривно пов'язані з економічними відносинами як такими. Економічні відносини реалізуються через економічну поведінку суб'єктів, тобто через сукупність вчинків і дій, що спрямовані на задоволення потреб. Це вже вказує на те, що сучасну трансформацію економічних відносин під впливом цифрових технологій слід розглядати з урахуванням і норм права, і інституційних неформальних норм, що й буде зроблено нижче.

Виокремлюють дві теоретичні площини існування економічних відносин:

- 1) економічні відносини у вузькому сенсі – це тип суспільного виробництва соціального й економічного характеру, що складається з економічного та соціального суспільного виробництва, що містить всі відносини, пов'язані з власністю;
- 2) економічні відносини у широкому сенсі – це зв'язки та відносини, що мають прямий зв'язок із виробництвом товарів та послуг, їх розподілом, обміном і споживанням у суспільстві.

Приймається, що подальший акцент буде робитися на тій частині соціально-економічних відносин, що стосуються власності: виникнення прав на власність на певне майно через відчуження частини виробничих ресурсів (факторів праці та/або засобів праці), а також перехід, підтвердження і захист прав на власність у законний спосіб. І це відповідає вузькому сенсу розуміння економічних відносин.

Об'єктами економічних відносин є економічні блага та ресурси, щодо яких економічні суб'єкти, переслідуючи власні цілі, здійснюють економічні дії: обмін, купівлю-продаж, дарування, інші форми відчуження чи прийняття. Суб'єктами (носіями) економічних відносин є: покупці, продавці, виробники товарів і послуг, споживачі товарів і послуг, власники благ, користувачі благ.

Окрім масштабної цифровізації існуючих економічних відносин і усієї економіки відбувається ще й їх віртуалізація як через цифрові платформи та екосистеми, так і через численні інвестиційні «міксери» (UNCTAD, 2017): інвестиційні та венчурні фонди, біржі й особливо криптовалютні біржі. Триваючий процес віртуалізації економіки та поширення відповідних економічних відносин в ній формують сьогодні новий за характером і механізмами реалізації інститут власності. Серед об'єктів власності (майна у будь-якому вигляді) дедалі більшу роль відіграють ті об'єкти власності, що, по-перше, відображають правові та розпорядчо-інституційні елементи і, по-друге, що допомагають або навіть самі (наприклад, системи на основі штучного інтелекту) здатні господарювати, приймати управлінські рішення та перерозподіляти ресурс (Vial, 2019). Наразі все вказує на те, що ці триваючі процеси одночасної трансформації економічних функцій, статусів та існуючих відносин під впливом і цифровізації, і віртуалізації будуть дедалі поширюватися у світі.

Як відомо (Лукашевич, 2009), економічний зміст власності розкривається через суб'єкт-об'єктні відносини, по-перше, щодо виробництва, розподілу (перерозподілу, обміну та споживання) економічних ресурсів суспільства і, по-друге, щодо їх привласнення (відчуження), але вже усіма без винятку суб'єктами суспільних відносин (економічних, правових, політичних і соціальних).

У сучасній віртуальній і транскордонній фінансовій економіці панує знеособлена власність, тобто власність неперсоніфікована – така, що легко переходить із рук у руки. У разі віртуальної економіки часто відбувається відчуження власності від суб'єкта. Це пов'язано з тим, що процес віртуалізації економіки викликає комерціалізацію кіберпростору, де функціонують віртуальні супермаркети та віртуальні банки, що оперують власною віртуальною валютою (чи іншим аналогічним засобом накопичення

і розрахунку, як це є в комп'ютерних іграх), ведеться віртуальний документообіг. Це призводить до появи суто віртуальних продуктів, віртуальних виробництв і полягає не в предметі, а в образі, отже суб'єкт власності має справу не з фізичним предметом, а з зображуваним образом.

До останнього часу така знеособлена власність була і є результатом розвитку людської діяльності та суспільного поділу праці. Але тільки індустріалізація та зростаюча спеціалізація господарської діяльності надали імпульс до формування знеособленої власності – такої власності, що є малоеластичною щодо впливу свого власника (чи суб'єкта) та водночас вельми чутливою до змін у зовнішньому середовищі. І віртуальна економіка, і міжнародні фінансові ринки потребують значної концентрації капіталу, що можливо лише за допомогою його усупільнення. Як наслідок, ступінь самостійності й автономності прийняття стратегічних рішень власником зменшується, а вплив зовнішнього середовища в особі кредиторів, пайовиків та акціонерів зростає. Крім того, відбувається формування знеособленої власності та форм, у яких вона реалізується, визначено природним процесом розвитку людської діяльності (Haskel&Westlake, 2018). Отже, можна сказати, що трансформація існуючих економічних відносин щодо власності під впливом цифрових технологій і особливо – зумовленої ними ж віртуальної економіки – пов'язана з поступовим процесом їх індивідуалізації за одночасної реалізації усупільнення існуючих відносин у межах розвитку світового глобального господарства.

Водночас слід зауважити, що розвиток інституту власності як нематеріального продукту викликав певні труднощі у застосуванні норм права, розроблених для матеріальних благ. Так, ще Рене Сават'є (Savatier, 1974), розглядаючи можливість зміни об'єктів власності, наголошував на майже безмежному розширенні цих об'єктів власності: юридично-технічні абстракції потіснили тілесні речі, оскільки реальні речі виступають у юридичному житті лише за посередництвом прав, які здійснюються щодо цих речей, і це права речові чи обов'язкові; а це значить, що з появою такого продажу права стають майном (Kalenyuk & Tsybal, 2020). Це все відбувається вже сьогодні за умов інформаційної та віртуальної економіки, але із використанням різних інструментів.

Хоча зараз важко охопити усі головні особливості у розвитку економічних відносин навколо власності, але принциповий напрям їх трансформації вже зрозумілий: процеси цифровізації та віртуалізації економіки неминуче і дедалі повніше поглинають ринкові суб'єкти та зумовлюють трансформацію економічних відносин власності, і це є важливою передумовою для розвитку постіндустріального суспільства у світі. Дійсно, поширення мережевої економіки через «алгоритмізацію взаємовигідних економічних відносин» (Шабельник, 2020) і створення всесвітнього інформаційного середовища загального доступу, що отримало назву «віртуальний простір», суттєво змінюють вигляд сучасного суспільства як глобальної системи і зокрема – економічних відносин у ній. За цих обставин спостерігаються три основні процеси, що в сукупності і становлять зміст поняття «віртуалізація економіки» та значною мірою задають досяжний периметр сучасної трансформації існуючих економічних відносин під впливом цифрових технологій:

- 1) створення віртуальних образів усіх об'єктів і суб'єктів взаємодії, а також віртуального середовища та перенесення всіх інформаційних взаємодій у віртуальний простір;
- 2) зростання ролі інформаційних ресурсів у економічних процесах та перетворення самої інформації на ресурс (Haskel&Westlake, 2018);
- 3) алгоритмізація існуючих економічних і правових відносин через транскордонні цифрові платформи, що майже руйнує старі ділові зв'язки (Kud, 2021) завдяки відкритій інфраструктурі для своїх суб'єктів-учасників і встановленню нових правил гри (Шабельник : 2020).

Відомо, що поширення нового способу виробництва на основі тієї чи іншої проривної технології свого часу (ткацький станок, паровоз, телебачення, Інтернет тощо) викликає не лише прогресивні зміни у всій системі продуктивних сил свого часу, а й навіть зміну об'єктного змісту та суб'єктної специфіки відповідних існуючих відносин власності. Історія розвитку продуктивних сил людства доводить, що щоразу роль основного регулятора об'єкта цих відносин переходить до деякого специфічного (для свого часу) виду продуктивних благ (як деякий унікальний ідентифікатор чи право на щось), який, відповідно до свого часу та ключової технології, стає принциповим у системі виробничих протиріч і залежностей. Це щоразу викликає зміну в основному виробничому відношенні залежно від домінантного для свого часу виду благ (наразі це інформація), а задіяні учасники перетворюються на основних соціально-економічних суб'єктів відповідного способу виробництва та є своєрідними «сучасними індикаторами» успішності суспільних змін. Власність на інші види благ набуває похідного та залежного характеру, а попередньо панівний тип існуючих економічних відносин або адаптується й долається (Haskel&Westlake, 2018), або просто відтісняється.

Під впливом цифровізації та віртуалізації сучасні економічні відносини навколо власності зі свого боку вже почали глобально закріплюватися, породжуючи інші важливі суспільно-економічні зміни. Маються на увазі зміни як самих об'єктів власності та способів реалізації функцій власності, збільшення кількості форм власності та їх взаємозалежності (Dunayev et al., 2022; Del Giudice et al., 2019), так і структури суб'єктів власності (Krausa, 2022), оскільки відомо, що форма, об'єкти та суб'єкти власності пов'язані структурою економічних відносин навколо власності. Триваючий перехід до інформаційної економіки характеризується тим, що у зв'язку з суттєвими якісними змінами у продуктивних силах (передусім у технологіях і спричиненій ними зміні у факторах виробництва) (IDC, 2020) суттєво змінюються і об'єктний, і суб'єктний склад існуючих відносин власності. Йдеться про дві ключові сфери обігу двох об'єктів існуючих економічних відносин:

- 1) інформація і сучасна сфера обігу інформації та
- 2) відособленість фінансового і грошового капіталу та сучасні сфери його обігу.

Нижче стисло охарактеризуємо головні трансформації в них, узагальнений виклад яких має велике значення для подальших досліджень.

Отже, стосовно такого ключового об'єкта економічних відносин, як *інформація і сучасна сфера її обігу*, слід зазначити, що сучасні економічні відносини є об'єктивно спрямованими на закріплення постіндустріальної, а згодом – інформаційної економіки.

В них інформація є не тільки головним ресурсом і результатом виробничого процесу, а й перетворюється на домінуючий вид блага та на об'єкт нових економічних взаємовідносин, зокрема – форм власності. Сьогодні роль власності на інформацію можна порівняти з роллю власності на особу працівника у рабовласницькому ладі, на землю у феодальному ладі, на машинні знаряддя виробництва в індустріальну епоху. Як доводить досвід розвитку світової економіки та існуючих економічних відносин, в останні десять років (до 2022 року включно) ключового значення набувала саме фінансова інформація. У купі з поширеними негативними поведінковими паттернами (жадібність, довірливість, лінь, інформаційне маніпулювання свідомістю...) фінансова інформація допомагала утворювати нові гігантські спекулятивні «мішури» на різних фінансових ринках (Girdzijauskas, 2009), особливо – у сегментах криптовалют й інших незабезпечених віртуальних активів в останні декілька років. За умов, коли обсяг світової торгівлі численними фінансовими похідними (свопи, ф'ючерси, опціони, варанти...) і криптовалютами вже кратно перевищує обсяг торгівлі реальними товарами, інформація дедалі укріплюється як новий об'єкт власності та нова форма багатства. Генерація і правовий захист різного типу й різної якості інформації вже стали самостійними видами бізнесу та невід'ємними чинниками майже будь-якої сучасної господарської діяльності. Також інформація стає дуже важливим чинником конкурентної боротьби, виступаючи як бажаний об'єкт купівлі-продажу. Нарешті, інформація в суспільстві 21-го століття – це вже базовий елемент ринкового механізму, який, поряд із ціною та корисністю, визначає оптимальний і рівноважний стани економічної системи.

Однак наразі інформація може бути об'єктом власності лише тоді, коли вона належить обмеженому колу осіб. Якщо інформація є об'єктом власності для одночасно необмеженого кола осіб, то кожен з її власників володіє нею у повному обсязі та в принципі може користуватися й розпоряджатися нею також у повному обсязі, незважаючи на інтереси інших. У такому разі потенційні конфлікти інтересів між власниками майже гарантовані: маючи природну спокусу до збагачення, хтось точно спробує першим або безкарно використати інформацію на користь собі, або на шкоду іншому, свідомо чи несвідомо переступаючи норми етики та/або правової системи захисту інтелектуальної власності. У сукупності це дозволяє узагальнити низку головних характеристик інформації (Arrow, 1985) як об'єкта прав власності, сучасного інструмента накопичення багатства й навіть форми багатства, що разом відрізняють інформацію від решти попередніх домінуючих благ у минулому. Отже:

1. Інформація може не знищуватися у процесі споживання, а також може необмежено відтворюватися за нульових чи мінімальних трудових, часових і фінансових витрат. І теоретично, і практично вже ця властивість інформації дозволяє кардинально оновити існуючі відносини власності та взаємодії між ринковими суб'єктами, принципово по-іншому використавши системи обліку інформаційних ресурсів, технологічно захистивши права інтелектуальної власності, права доступу до різних ресурсів тощо.

2. Вищезазначена властивість інформації як об'єкта власності зумовлює суперечливість її суб'єктного втілення. Економічна реалізація власності завжди

пов'язана з присвоєнням ким-небудь конкретним того доходу, що виникає в результаті економічного руху певного об'єкта власності, бо інакше майже не буде економічного мотиву (попиту) для руху інформації в обміні на інші корисні блага.

3. Інформація як об'єкт власності по-різному проявляє себе (а) у процесах виробництва нових знань і (б) у процесах передачі нових знань. У першому випадку об'єктом присвоєння є самі знання (ідея, ноу-хау, винахід, витвір мистецтва...), а у другому – головними стають технологічні й матеріально-речові носії знань, на яких відповідна інформація записана та які забезпечують просте копіювання цих знань. Відтак, з урахуванням цих властивостей дуже відрізнятимуться і ключові ролі тих задіяних осіб, які безпосередньо будуть забезпечувати реалізацію тієї чи іншої властивості інформації. У першому випадку – це працівник як виробник та/або власник нових знань, а у другому випадку – це власник спеціальної технологічної інфраструктури (носії інформації) як засобу зберігання та санкціонованої передачі інформації.

4. Сучасна інформація може оновлюватися так само швидко, як і застарівати. У світі склалися цілі транскордонні ринки, що побудовані навколо операцій (продаж, аналіз) тільки з найсвіжішою інформацією, зокрема аналітичною, фінансовою, тіньовою конфіденційною інформацією тощо, а головним об'єктом купівлі-продажу є саме свіжа структурована й оброблена інформація, а не інші супутні бізнес-послуги від продавця.

5. Інформація впливає на ефективність виробництва без фізичного збільшення інших традиційних ресурсів, тобто без додаткового й одночасного залучення інших ресурсів. Це принципово відрізняє її від інших чинників виробництва. У такому разі переважним об'єктом впливу є суб'єктивний фактор виробництва, тобто людина зі своєю унікальною комбінацією здібностей, характеру, прийнятих цінностей і устремлінь. Цінним економічним наслідком цього є те, що інформація прискорює процес відтворення завдяки, по-перше, зменшенню періодів обігу і виробництва (Emami, 2021; Schumpeter, 1961 : 212) і, по-друге, зменшенню транзакційних витрат під час пошуку та перевірки даних і намірів, що було немислимо навіть 30 років тому, в індустріальну епоху.

Разом все це означає, що зміни в існуючих економічних відносинах під впливом інформатизації та цифровізації охоплюють декілька етапів: від простих комунікативних технологій, орієнтованих на підвищення ефективності комунікацій між залученими суб'єктами, до новітніх інформаційних технологій, що перетворили і зараз перетворюють інформаційний ресурс на виробничий чинник із наступною його віртуалізацією. В останньому випадку ринкова практика йде набагато попереду економічної чи кібернетичної теорії.

Яскравим практичним доказом цього є те, що не передача даних про властивості товару або послуги, а створення їх образу приносить більший прибуток у сучасній економіці. Відразу слід зауважити, що поширена в останні 3–4 роки амбітна теза, що «великі дані – це нова нафта 21-го століття» (European Parliamentary, 2020), у чистому вигляді не підпадає ані під передачу інформації про товар, ані створення його нового образу. Йдеться про ще не до кінця пізнані корисні можливості від аналізу великих даних, які, на нашу думку, стають новим окремим феноменом у цифровій економіці, але наразі є дискусійними у частині їх завчасної ідеалізації як «нової нафти».

Отже, створення образу – це творче маніпулювання знаками, символами та сенсами, а комунікації – це за визначенням потоки символів і сенсів. Те, що має вигляд інформаційного потоку, є процесом створення образу. Такий підхід дає ключ до розуміння характеру сучасних технологічних та соціальних тенденцій, що об'єктивно впливають і на сучасні економічні відносини, укріплюючи нові інформаційні ринки через тисячі та мільйони нових ofert і контрактів у цифровій формі. Сьогодні формується суспільство, в якому у людській поведінці образи часто є важливішими за реальні вчинки, речі та раніше доведені факти. Брендований товар, тобто товар зі спеціально покращеним образом, продається краще, ніж небрендований товар. В умовах масового виробництва в якості об'єкта економічних відносин власності виступає знак і образ із власним соціальним статусом, який, звичайно, за задумом, має впливати на споживчу поведінку інших людей без згадки про реальні властивості відповідного товару чи послуги.

Із цього виокремлюється такий принципово важливий факт, що за останні п'ять–шість років дуже значного прискорення набули не тільки інформаційні технології оброблення й трансляції інформації (великі дані, технології розподіленого реєстру, штучний інтелект, цифрові двійники тощо), а також симуляційні технології. Йдеться про технології віртуальної реальності та доповненої реальності на основі інтерактивності й людського суб'єктивного сприйняття та алгоритмічної переробки певних сенсорних даних у режимі реального часу. Попри те, що ці дві технології вже сформували кілька стрімко зростаючих ринків (у 2021 році потенціал їхнього кумулятивного щорічного приросту оцінювався понад 50%) (Hi-Tech UA, 2021) і вже перевищили 50 млрд доларів (Technavio, 2022), вони в межах сформованих у них віртуальних і соціальних спільнот легко трансформують соціальні й економічні відносини всередині, а «архітекторами» цих економічних трансформацій точно є не вчені чи політики, а розробники відповідного програмного забезпечення та відповідні соціальні спільноти учасників і модераторів. Окрім футуристичних гіпотез навіть у царині новітніх «гілок» поведінкової (нейроекономіка та комп'ютерна симуляція) і емпіричної економіки наразі немає наукових пояснень того, яким буде подальший розвиток таких економічних відносин зі щоденним охопленням кількох мільйонів платоспроможних людей у світі.

Щодо другого з виокремлених вище ключових об'єктів існуючих економічних відносин – *фінансового і грошового капіталу та сучасних сфер їх обігу* – слід зазначити, що відбувається посилення відособленості такого капіталу як об'єкта власності, що глобально впливає на сучасні економічні відносини. Таке стало можливим лише завдяки великому фінансовому капіталу, розгортанню інформаційних технологій і появі глобальних корпоративно-мережових ринків, особливо – усередині найбільших китайських та американських інтернет-маркетплейсів і мобільних платформ. Це проявляється за декількома напрямками.

1. Завдяки глобалізації та поширенню Інтернету вже понад 20 років у декількох небанківських високотехнологічних корпораціях сформувався великий фінансовий капітал у сфері міжнародної торгівлі, а завдяки постіндустріалізму у цього капіталу з'явилися раніше небачені інформаційно-організаційні й управлінські технології. Це дозволяє таким корпораціям не лише ефективно досягати своїх фінансових прибутків,

а й утворювати великі економічні простори та навіть бути «архітектором» змін в транскордонних і національних економічних відносинах, параметрах та інститутах. У підсумку може здійснюватися достатньо цілісний контроль над економічними процесами всередині таких великих економічних просторів.

2. Віртуалізація фінансового капіталу через його переміщення у торговельні інтернет-площини та спільноти для утворення «віртуальних грошей» – криптовалют та інших незабезпечених віртуальних активів, – які разом утворюють фіктивні (неофіційні, невизнані) та суто спекулятивні сектори фінансових транзакцій, але водночас усі вони разом віддалено нагадують родові функції грошей (Сохацька, 2020). А з огляду на вражаючі темпи розвитку цих секторів можна вже казати про трансформацію реального фінансового капіталу у якісно нову сутність. Що ж і як трансформується в економічних відносинах?

Трансформується зміст капіталу як об'єкта власності:

1) капітал стає ще мобільнішим, ніж решта інших видів капіталу, особливо у формі дорогоцінних металів і будь-яких цінних паперів. Власник може змінюватися майже миттєво, оминаючи вимоги офіційних фінансових регуляторів;

2) капітал майже втрачає зв'язок із конкретною особою як власником, зберігаючи лише форму власності – приватну. Питання точного співвіднесення активу та власника віддається на відкуп власника технологічної інфраструктури й вибраного (розробленого) ним програмного рішення для ідентифікації;

3) як наслідок – протиріччя між новими властивостями капіталу та доступною інформацією про нього і його власника призводять до того, що незмінно збережена приватна власність на такий капітал стає у залежність від формальних і віртуальних правил, що можуть суттєво відрізнитися від національного й міжнародного законодавства. У глобально-віртуальних середовищах обігу «віртуальних грошей» і особливо криптовалют зникають будь-які матеріально-виробничі й особисті зв'язки власників із реальними об'єктами – як матеріальними активами, так і звичайними нематеріальними активами. Такі зв'язки поступово замінюються рейтингами та процесами, що протікають виключно у комп'ютерних мережах. До того ж віртуальний капітал стає дедалі більш залежним від якості інформаційної мережі та сервісної інформаційно-технологічної інфраструктури;

4) це вже призводить до значних глобальних деформацій в існуючих економічних відносинах власності і, що набагато важливіше, – у мотивах до продуктивної праці й у нормі оцінювання людської праці. Виникає риторичне запитання: навіщо працювати краще та більше? Але це запитання виходить набагато ширше за межі цієї статті й нашого розуміння «економічних відносин» у вузькому сенсі.

Висновки. На підставі проведених вище досліджень можна зробити такі узагальнені висновки.

1. Сучасні трансформації економічних відносин навколо власності під впливом цифрових технологій характеризуються якісними змінами у матеріальному складі об'єктів привласнення власності, а саме у суб'єкт-об'єктних взаємозв'язках. Стан системи продуктивних сил і необхідні у цій системі способи присвоєння результатів

і факторів виробництва зумовлюють структуру та зміст відносин власності, і це є об'єктивним взаємозв'язком.

2. Окрім цього, функціонування одного певного об'єкта забезпечується діяльністю все більшої кількості оточуючих суб'єктів власності, що формує більш різноманітні економічні та технологічні причинно-наслідкові зв'язки між ними. І навпаки, таке ускладнення спричинює й те, що економічні інтереси одного суб'єкта стають у залежність від наявності та стану різних виробничих об'єктів. Це означає, що поступово послаблюється об'єктна характеристика власності, а її функціональне позначення посилюється, тобто власність поступово позначає не так об'єкт, як певну організаційну інфраструктуру (цифрову платформу) з уніфікованими порядками поведінки, в якій власники мають певні права, обов'язки та можливості.

3. У процесі розгортання постіндустріальної й інформаційної економіки та суттєвого уточнення нормативно-правової бази зміст відносин власності змінюється. Структура інституту власності у цифровій і віртуальній економіці формується як складна багаторівнева система, що постійно поповнюється правовими, інституційними й економічними нормами. Одним із наслідків цього є те, що поступово новим чинником суспільного розвитку виступають віртуальні активи (як майно у цифровому вигляді).

Список використаних джерел

1. OECD. Summary of Discussion of the Hearing on Competition Economics of Digital Ecosystems. Annex to the Summary Record of the 134th Meeting of Competition Committee held on 1-3 December 2020 / OECD. Paris : OECD, 2020. 7 p. URL: [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP/M\(2020\)2/ANN5/FINAL/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP/M(2020)2/ANN5/FINAL/en/pdf).
2. Mistic J. Ethics and governance in the digital age. *European View*. 2021. Vol. 20(2). P. 175–181. DOI: 10.1177/17816858211061793
3. National Intelligence Council (2006). Global Trends 2025: A Transformed World. National Intelligence Council. 120 p. URL: https://www.dni.gov/files/documents/Newsroom/Reports%20and%20Pubs/2025_Global_Trends_Final_Report.pdf.
4. Мокій А. І., Павліха Н. В., Науменко Н. С., Дацко О. І. Інституціональне забезпечення інноваційного розвитку територіальних громад України. *Регіональна економіка*. 2018. №4(90). С. 17-27. URL: http://re.gov.ua/doi/re2018.04.017_u.php.
5. Dunayev, I., Kud, A., Latynin, M., Kosenko, A., Kosenko, V., Kobzev, I. Improving methods for evaluating the results of digitizing public corporations. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2021. No. 6/13 (114). P. 17–28. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.248122>.
6. Гладких Д. М. Банківська безпека держави в умовах розвитку інформаційної економіки (трансформації банківських операцій). Київ: НУОУ, 2019. 393 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-09/monograf_gladkikh_2019.pdf.
7. Юрчишин В. Чинники, складові і результати запровадження і реалізації антикризової політики в окремих країнах світу та Україні. Прогноз соціально-економічного розвитку України у 2021р. / Наук. ред. В.Юрчишин. – Київ: Заповіт, 2021, 200с.
8. Пивовар П. Трансформація як соціально-економічний феномен. *Економіка і держава*. 2021. №8. С. 91-91. DOI: 10.32702/2306 6806.2021.8.91
9. Pisani-Ferry J. Global assymetrics strike back. Bruegel : Bruegel essay and lectures series.

2021. 73 p. URL : https://www.bruegel.org/wp-content/uploads/2021/08/Asymmetries_essay-2508-online.pdf
10. Ожеван М. А., Дубов Д. В. Homo ex Machina. Філософські, культурологічні та політичні передумови формування конвергентного суспільства : моногр. Київ: НІСД, 2017. 272 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-01/HomoExMachina_druk-53c4b.pdf.
  11. Stiglitz J. People, Power, and Profits: Progressive Capitalism for an Age of Discontent. New York: Columbia university press, 2019. 388 p.
  12. Horvat D., Kroll H., Jäger A. Researching the Effects of Automation and Digitalization on Manufacturing Companies' Productivity in the Early Stage of Industry 4.0. *Procedia Manufacturing*. 2019. Vol. 39. P. 886–893.
  13. Yanisky-Ravid S. Intellectual Property Laws in the Digital Era: An International Distributive Justice Perspective. *Intellectual Property, Innovation, and Global Inequality*. 2020. URL: ssrn.com/abstract=3822753 or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3822753>.
  14. OECD Digital Economy Outlook 2020. Paris, 2020. 277 p.
  15. OECD (2021a). Spurring growth and closing gaps through digitalization in a post-COVID world: Policies to LIFT all boats An OECD contribution to the G20 Italian Presidency 2021. URL: www.oecd.org/global-forum-productivity/events/Spurring-growth-and-closing-gaps.pdf.
  16. OECD(2021b)Development Co-operation Report 2021: Shaping a Just Digital Transformation, OECD Publishing, Paris, 2021. URL: <https://doi.org/10.1787/9daec555-en>.
  17. Бобровська О., Полянська Я. Генеза економічних відносин у територіальних громадах як ресурс їх розвитку. Державне управління та місцеве самоврядування, 2018, вип. 3(38). С. 107-115. URL : [www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2018/2018_03\(38\)/16.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2018/2018_03(38)/16.pdf)
  18. UNCTAD. The 'New' Digital Economy and Development / UNCTAD; #TN/UNCTAD/ICT4D/08, October 2017. New York : UNCTAD, 2017. 41 p. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/tn_unctad_ict4d08_en.pdf.
  19. Vial G. Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *Journal of Strategic Information Systems*. 2019. No. 28 (2). P. 118–144. <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2019.01.00>.
  20. Лукашевич М. П. Соціологія економіки : підручник. Київ : Каравела, 2009. 280 с.
  21. Haskel J., Westlake S. Capitalism without capital: the rise of the intangible economy. Princeton University Press, 2018. 278 p.
  22. Savatier R. La théorie des obligations, vision juridique et économique (3 edtn.). Paris : Dalloz, 1974. 431 p. URL : www.persee.fr/doc/tiers_0040-7356_1967_num_8_31_2383_t1_0744_0000_2
  23. Kalenyuk I., Tsymbal L. Global Paradigm for Intellectual Leadership of Countries. *Internationaleconomicpolicy*. 2020. №1-2(32-33).P.7-25. doi10.33111/iep.2020.32_33.01_eng. URL : http://iejournal.com/journals_eng/32-33/2020_1_Kalenyuk_Tsymbal.pdf.
  24. Kud A. Decentralized information platforms in public governance: reconstruction of the modern democracy or comfort blinding? *International journal of public administration*. 2021. DOI: 10.1080/01900692.2021.1993905
  25. Шабельник Т. В., Марена Т. В., Шабельник М. М. Сучасні підходи до типологізації світових фінансових криз. БізнесІнформ. 2020. №10. С. 6–13. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-10-6-13>
  26. Dunayev I., Hotlib I., Olvinskaya J., Fomina O., Hrybova D., Olentsevych N., Popov Y., & Nosyriev O. Development of a system for statistical measurement of the influence of digital technologies on the efficiency of management. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2022. №1 (13(115), 49–58. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2022.252911>

27. Del Giudice, M., Scuotto, V., Garcia-Perez, A., & Petruzzelli, A. M. Shifting Wealth II in Chinese economy. The effect of the horizontal technology spillover for SMEs for international growth. *Technological Forecasting and Social Change*. 2019. No. 145. P. 307–316. doi.org/10.1016/j.techfore.2018.03.013.
28. Krausa S., Durstb S., Ferreirac J., Veigad P., Kailere N., Weinmanne A. Digital transformation in business and management research: An overview of the current status quo. *International Journal of Information Management*. 2022. Vol. 63. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0268401221001596/pdf?md5=a37eb84c9606319625746fd2a432b85d&pid=1-s2.0-S0268401221001596-main.pdf>.
29. IDC Reveals 2021 Worldwide Digital Transformation Predictions; 65% of Global GDP Digitalized by 2022, Driving Over \$6.8 Trillion of Direct DX Investments from 2020 to 2023 / IDC. Needham : IDC, 2020. URL: <https://www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=prUS46967420>.
30. Girdzijauskas S., Štreimikiene D., Čepinskis J., Moskaliova V. et al. (2009) Formation of economic bubbles: Causes and possible preventions, *Technological and Economic Development of Economy*, 15:2, 267-280, DOI: 10.3846/1392-8619.2009.15.267-280
31. Arrow K.J. The economics of agency. /J. Pratt and R. Zeckhauser (eds). *Principals and Agents*, Cambridge, MA: Harvard Business School, 1985. C. 37–51.
32. Emami L.F. Schumpeter's Theory of Economic Development: A Study of the Creative Destruction and Entrepreneurship Effects on the Economic Growth. *Journal of Insurance and Financial Management*. 2021. Vol. 4, Issue 3. p. 65-81
33. Schumpeter J.A. *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle* New York: OUP, 1961.
34. European Parliamentary (2020). Is data the new oil? Competition issues in the digital economy / European Parliamentary. Brussels, 2020. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/646117/EPRS_BRI\(2020\)646117_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/646117/EPRS_BRI(2020)646117_EN.pdf).
35. Hi-Tech UA. Об'єм ринка AR/VR-устройств к 2025 году вырастет почти в 10 раз / Hi-Tech UA. URL: <https://hi-tech.ua/obyom-rynka-ar-vr-ustrojstv-k-2025-godu-vyrastet-pochti-v-10-raz/>.
36. Technavio (2022). Technavio Forecasts Worldwide Augmented Reality (AR) Market to Reach USD 108.57 Billion between 2020 and 2025. URL : www.prnewswire.com/news-releases/technavio-forecasts-worldwide-augmented-reality-ar-market-to-reach-usd-108-57-billion-between-2020-and-2025--301463188.html
37. Сохацька О., Кухтин О. Сучасні тенденції віртуалізації світового фондового ринку. Вісник Тернопільського нац. екон. ун-ту. 2020. Вип. 4. С. 77–91. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.04.077>

References

1. OECD (2020). Summary of Discussion of the Hearing on Competition Economics of Digital Ecosystems. Annex to the Summary Record of the 134th Meeting of Competition Committee held on 1-3 December 2020 / OECD. Paris : OECD, 2020. 7 p. URL: [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP/M\(2020\)2/ANN5/FINAL/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP/M(2020)2/ANN5/FINAL/en/pdf).
2. Mistic, J. (2021). Ethics and governance in the digital age. *European View*. Vol. 20(2). P. 175–181. DOI: 10.1177/17816858211061793
3. National Intelligence Council (2006). *Global Trends 2025: A Transformed World*. National Intelligence Council. 120 p. URL: https://www.dni.gov/files/documents/Newsroom/Reports%20and%20Pubs/2025_Global_Trends_Final_Report.pdf.

4. Mokiy, A., Pavlika, N., Naumenko, N., Datsko, O. (2018). Institutional support of innovative development of territorial communities of Ukraine. *Regional economy*, 4 (90), 17-27. URL: http://re.gov.ua/doi/re2018.04.017_u.php
5. Dunayev, I., Kud, A., Latynin, M., Kosenko, A., Kosenko, V., & Kobzev, I. (2021). Improving methods for evaluating the results of digitizing public corporations. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 6/13 (114), 17–28. DOI: doi.org/10.15587/1729-4061.2021.248122.
6. Gladkikh, D. M. (2019). The banking security of the state is in the minds of the development of the information economy (transformation of banking operations). Kyiv: NUOU, 2019. 393 p. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-09/monograf_gladkikh_2019.pdf. (in Ukrainian)
7. Yurchyshin, V. (2021).. Factors, components and results of the introduction and implementation of anti-crisis policy in some countries and Ukraine. Forecast of socio-economic development of Ukraine in 2021 / Ed. by V. Yurchyshin. Kyiv: Testament, 200 p. (in Ukrainian)
8. Pyvovar, P. (2021). Transformation as a socio-economic phenomenon. *Economy and state*, 8 : 91-91. DOI: 10.32702 / 2306 6806.2021.8.91 (in Ukrainian)
9. Pisani-Ferry, J. (2021). Global assymetrics strike back. Bruegel : Bruegel essay and lectures series. 73 p. URL : https://www.bruegel.org/wp-content/uploads/2021/08/Asymmetries_essay-2508-online.pdf
10. Ozhevan, M. A., Dubov, D. V. (2017). Homo ex Machina. Philosophical, culturological and political preconditions for the formation of a convergent society: monograph. Kyiv: NISS. 272 p. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-01/HomoExMachina_druk-53c4b.pdf. (in Ukrainian)
11. Stiglitz J. *People, Power, and Profits: Progressive Capitalism for an Age of Discontent*. New York: Columbia university press, 2019. 388 p.
12. Horvat, D., Kroll, H., Jäger, A. (2019) Researching the Effects of Automation and Digitalization on Manufacturing Companies' Productivity in the Early Stage of Industry 4.0. *Procedia Manufacturing*, 39, 886–893.
13. Yanisky-Ravid, S. (2020). Intellectual Property Laws in the Digital Era: An International Distributive Justice Perspective. *Intellectual Property, Innovation, and Global Inequality*, 4 (13). URL: ssrn.com/abstract=3822753 or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3822753>.
14. OECD (2020). *Digital Economy Outlook 2020*. Paris, 277 p.
15. OECD (2021a). *Spurring growth and closing gaps through digitalization in a post-COVID world: Policies to LIFT all boats: an OECD contribution to the G20 Italian Presidency 2021*. URL: www.oecd.org/global-forum-productivity/events/Spurring-growth-and-closing-gaps.pdf.
16. OECD (2021b). *Development Co-operation Report 2021: Shaping a Just Digital Transformation*. Paris :f OECD Publishing. URL: <https://doi.org/10.1787/9daec555-en>.
17. Bobrovska, O., Polyanska, Y. (2018). Genesis of economic relations in territorial communities as a resource for their development. *Public Administration and Local Self-Governance*, 3 (38) : 107-115. URL: [www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2018/2018_03\(38\)/16.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2018/2018_03(38)/16.pdf) (in Ukrainian)
18. UNCTAD (2017). *The 'New' Digital Economy and Development / UNCTAD; #TN/ UNCTAD/ICT4D/08, October 2017*. New York: UNCTAD, 41 p. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/tn_unctad_ict4d08_en.pdf.
19. Vial, G. (2019). Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *Journal of Strategic Information Systems*, 28 (2), 118–144. DOI: doi.org/10.1016/j.jsis.2019.01.00.

20. Lukashevich, M.P. (2009). *Sociology of economics: textbook*. Kyiv: Karavela, 280 p. (in Ukrainian)
21. Haskel, J., Westlake, S. (2018). *Capitalism without capital: the rise of the intangible economy*. Princeton University Press, 2018. 278 p.
22. Savatier, R. (1974). *La théorie des obligations, vision juridique et économique (3 edtn.)*. Paris : Dalloz. 431 p. URL : www.persee.fr/doc/tiers_0040-7356_1967_num_8_31_2383_t1_0744_0000_2
23. Kalenyuk, I., Tsybmal, L. (2020). Global Paradigm for Intellectual Leadership of Countries. *International economic policy*, 1-2 (32-33) : 7-25. doi 10.33111/iep.2020.32_33.01_eng. URL : http://iejjournal.com/journals_eng/32-33/2020_1_Kalenyuk_Tsybmal.pdf.
24. Kud, A.A. (2021). Decentralized information platforms in public governance: reconstruction of the modern democracy or comfort blinding? *International journal of public administration*, DOI: 10.1080/01900692.2021.1993905
25. Shabelnyk, T.V., Marena, T.V., Shabelnyk, M.M. (2020). Modern approaches to the typology of global financial crises. *Business Inform*, 10 : 6–13. DOI 10.32983/2222-4459-2020-10-6-13 (in Ukrainian)
26. Dunayev, I., Hotlib, I., Olvinskaya, J., Fomina, O., Hrybova, D., Olentsevych, N., Popov, Y., & Nosyriev, O. (2022). Development of a system for statistical measurement of the influence of digital technologies on the efficiency of management. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 1(13(115)), 49–58. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2022.252911>
27. Del Giudice, M., Scuotto, V., Garcia-Perez, A., & Petruzzelli, A. M. (2019). Shifting Wealth II in Chinese economy. The effect of the horizontal technology spillover for SMEs for international growth. *Technological Forecasting and Social Change*, 145, 307–316. doi. org/10.1016/j.techfore.2018.03.013.
28. Krausa, S., Durstb S., Ferreirac, J., Veigad, P., Kailere, N., Weinmanne, A. (2022). Digital transformation in business and management research: An overview of the current status quo. *International Journal of Information Management*, 63. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0268401221001596/pdf?md5=a37eb84c9606319625746fd2a432b85d&pid=1-s2.0-S0268401221001596-main.pdf>.
29. IDC (2021). IDC Reveals 2021 Worldwide Digital Transformation Predictions; 65% of Global GDP Digitalized by 2022, Driving Over \$6.8 Trillion of Direct DX Investments from 2020 to 2023 / IDC. Needham : IDC, 2020. URL: <https://www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=prUS46967420>.
30. Girdzijauskas S., Štreimikiene D., Čepinskis J., Moskaliova V. et al. (2009) Formation of economic bubbles: Causes and possible preventions, *Technological and Economic Development of Economy*, 15:2, 267-280, DOI: 10.3846/1392-8619.2009.15.267-280
31. Arrow K.J. (1985). The economics of agency, in J. Pratt and R. Zeckhauser (eds), *Principals and Agents*, Cambridge, MA: Harvard Business School, 37–51
32. Emami L.F. (2021). Schumpeter's Theory of Economic Development: A Study of the Creative Destruction and Entrepreneurship Effects on the Economic Growth. *Journal of Insurance and Financial Management*, 4 (3) : 65-81
33. Schumpeter, J.A. (1961). *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*; translated from the German by Redvers Opie (1961) New York: OUP.
34. European Parliamentary (2020). Is data the new oil? Competition issues in the digital economy / European Parliamentary. Brussels, 2020. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/646117/EPRS_BRI\(2020\)646117_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/646117/EPRS_BRI(2020)646117_EN.pdf).
35. Hi-Tech UA (2021). The market size of AR/VR devices will grow almost 10 times by 2025 /

- Hi-Tech UA. URL : <https://hi-tech.ua/obyom-rynka-ar-vr-ustrojstv-k-2025-godu-vyrastet-pochti-v-10-raz/>.
36. Technavio (2022). Technavio Forecasts Worldwide Augmented Reality (AR) Market to Reach USD 108.57 Billion between 2020 and 2025. URL : www.prnewswire.com/news-releases/technavio-forecasts-worldwide-augmented-reality-ar-market-to-reach-usd-108-57-billion-between-2020-and-2025--301463188.html
37. Sokhatska, O., Kukhtin, O. (2020). Modern tendencies of global stock market virtualization. Bulletin of Ternopil National University economic university, 4 : 7–91. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.04.077> (in Ukrainian)

TRANSFORMATION OF EXISTING ECONOMIC RELATIONS AND WAYS OF THEIR IMPLEMENTATION IMPACTED BY DIGITAL TECHNOLOGIES

Aleksandr Kud

*Postgraduate student of the Department of Economic Theory and Economic Policy, Simon
Kuznets Kharkiv National University of Economics,
Kharkiv, ave. Nauki, 9-A, 61166 Ukraine,
email: Alexander.Kud@simcord.com; ORCID orcid.org/0000-0001-5753-7421*

Abstract. The paper offers the author’s response to the matter of direction of transformation of existing economic relations and ways of their implementation under the influence of digital technologies. This goal is achieved by solving two objectives: (1) to generalize the existing methods of depersonalization of property under the influence of modern information technologies and (2) to clarify the directions of changes in two key areas of circulation of two objects of existing economic relations – information as well as financial and monetary capital. To ensure this, the following research methods were used: dialectical method of cognition, general methods of analysis and synthesis, method of scientific abstraction, interdisciplinary approach to transformation of relations around property relations at the technological angle.

Based on the understanding of the specified “narrow scopes” of economic relations, the author defends the idea that today not only a large-scale digitalization of existing economic relations takes place, but also their virtualization both through digital platforms and ecosystems, and through numerous investment “mixers”. In the modern virtual and cross-border financial economy, impersonal property dominates. Among the objects of property, an increasingly important role is played by those objects of property that, firstly, reflect legal and institutional elements, and, secondly, those that help to manage, make managerial decisions and redistribute the resource. A working conclusion is made that transformation of existing economic relations regarding property under the influence of digital technologies is associated with a gradual process of their individualization with the simultaneous implementation of existing socialization of relations within the framework of the global economy development.

The fundamental direction of transformation of economic relations regarding property is determined as follows: the processes of digitalization and virtualization of the economy inevitably and more and more absorb market entities and cause the transformation of economic relations of property, and this is an important condition for development of a global post-industrial society. Based on this, the author summarizes five main characteristics of information as an object of property rights, a modern tool for the accumulation of wealth and a form of wealth, which together distinguish information from other previous dominant goods in the past. Two directions of isolation of financial and monetary capital as an object of property that globally influences modern economic relations have been determined, and this, finally, made it possible to clarify the

four fundamental characteristics of transformations in the economic relations of property. As an important final conclusion, virtual values and virtual assets are gradually becoming a new factor in social development. New competitive advantages of private companies and countries are contained in their possession of modern virtual property.

Keywords. Economic relations, digital asset, virtual assets, transformation of relations, property relations, information economy.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2022

Прийнята до друку 23.05.2022

УДК 338.439.62,
JEL F43

МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ІННОВАЦІЙ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ ІЗРАЇЛЮ

Ігор Шегинський

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18,
e-mail: ihor.shehynskyu@lnu.edu.ua; ORCID 0000-0003-0592-4790*

Анотація. Метою дослідження є виявлення впливу інноваційного чинника на темпи економічного зростання Ізраїлю. У публікації розглянуто механізми впливу інновацій та інноваційного розвитку держави на економічне зростання унікальної з багатьох точок зору країни. Кількісні параметри цього впливу виявлено за допомогою побудови кореляційної моделі, яка підтвердила існування тісного прямого зв'язку між впровадженням у виробництво інновацій та темпами розвитку економіки Ізраїлю. Доведено безпосередній вплив інноваційної складової бізнесової діяльності на такі макроекономічні показники як ВВП, ВВП на особу, обсяг експорту та обсяг залучення прямих іноземних інвестицій. Підтверджено, що саме сектор, який генерує інновації, є вагомим чинником залучення інвестицій в економіку та зростання частки високотехнологічного експорту країни. Він також формує одну з найістотніших переваг, які забезпечують Ізраїлю позитивну динаміку зростання реального ВВП та поліпшення інших показників, у тому числі зростання рівня зайнятості, підвищення конкурентоспроможності національної економіки, зниження її імпортозалежності. Для досягнення мети дослідження використано такі методи: узагальнення – для аналізу поглядів економістів на об'єкт дослідження; аналізу та синтезу – для уточнення основних наукових категорій, використаних у статті; графічного зображення – для унаочнення результатів дослідження й статистичних даних; формально-логічний – для визначення чинників економічного зростання Ізраїлю; порівняльного аналізу – для оцінювання стану інноваційної діяльності та рівня конкурентоспроможності економіки Ізраїлю; кореляційно-регресійного аналізу – для створення моделі впливу чинників конкурентоспроможності національної економіки на макроекономічні показники, що відображають рівень економічного розвитку країни.

Ключові слова: інновації, кореляційний аналіз, інноваційний розвиток, глобальний індекс інновацій, економічне зростання, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. Країни-учасники міжнародного поділу праці у сучасній глобалізованій світовій економіці є взаємозалежними та змушені витримувати щораз серйознішу конкуренцію за доступ до ринків факторів виробництва та збуту продукції, а часто й за можливість вижити, залишитися на політичній карті світу. Важливим чинником підвищення конкурентоспроможності національних економік, досягнення ними тактичних і стратегічних цілей, залишається постійне впровадження

у виробництво наукових досягнень, через підтримання на належному рівні інноваційної діяльності вітчизняних економічних суб'єктів. У світі є не багато країн, що протягом тривалого часу демонструють сталість інноваційної моделі економічного зростання та, завдяки цьому, зберігають лідерство у світовій економіці. На наш погляд, однією з країн, досвід яких заслуговує на вивчення українськими ученими, є Ізраїль, який, незважаючи на несприятливе зовнішнє середовище, тривалий час демонструє позитивну динаміку економічного зростання, рушієм якого є швидке впровадження національними виробниками інновацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед учених, що досліджували науково-технічний прогрес та інновації як фундаментальні фактори розвитку національної економіки є представники неокласичної (А. Маршалл, В. Джевонс, Л. Вальрас, Р. Солоу, К. Менгер.), кейнсіанської та некейнсіанської (Дж. Гікс, Дж. Кейнс, Є. Домар, Е. Хансен, Р. Харрод) шкіл економічної науки. Подальший аналіз впливу інновацій на розвиток національних економік здійснювали Дж. Мід, Я. Тінберген, Е. Денісон, М. Кондратьєв, Й. Шумпетер, П. Ромер, Л. Канторович, П. Друкер, Г. Менш. Теоретичні основи та практичні результати впливу ефективного наукового пошуку на найважливіші макроекономічні показники, що віддзеркалюють рівень та динаміку розвитку національної економіки, перебувають в центрі наукових інтересів таких учених-економістів як В. Геєць, Б. Малицький, Н. Гончарова, Б. Кузик, Л. Федулова, Ю. Яковець та ін.

Виділення невирішених раніше частин. Вплив інновацій на економічне зростання національних економік є багатоаспектним та динамічним процесом, що не дає змоги однозначно описати усе різноманіття взаємозв'язків інновацій та динаміки зростання реального ВВП, а отже проблема продовжує залишатися актуальною, особливо для економіки України, якій, через брак ресурсів для ефективного поєднання наукового пошуку і реальної економіки, варто вивчати досвід успішних у цьому плані країн та шукати нестандартні підходи для його впровадження в життя.

Постановка завдання. Завданням публікації є дослідження механізмів впливу інноваційної діяльності Ізраїлю на темпи його економічного зростання.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій літературі є багато підходів до трактування категорії «інновації». Ми вважаємо, що інновацією слід вважати створення (або удосконалення) і впровадження на ринок суб'єктом підприємницької діяльності нових (або істотно удосконалених) продуктів та технологій, метою яких є підвищення ефективності виробництва, посилення конкурентних позицій фірми на ринку та отримання вищого прибутку через повніше задоволення потреб споживачів [1, с. 155].

Вплив інновацій на конкурентоспроможність економіки у сьогоденних реаліях є, мабуть, вирішальним. Саме завдяки впровадженим інноваційним рішенням виробники підвищують якість своєї продукції та, впливаючи на ринкову поведінку покупців, збільшують свою частку ринку. Інновації, сприяючи створенню нових галузей економіки та ринків, підвищують темпи економічного зростання. Використання фірмами інноваційного обладнання стимулює працівників підвищувати свою кваліфікацію,

а отже й зростає продуктивність їхньої праці. Нові технології є чинником зниження собівартості продукції, джерелом зростання прибутку, конкурентоспроможності фірм та національної економіки в цілому [1].

Зважаючи на це, спробуємо, застосувавши макроекономічний аналіз, кількісно описати вплив впроваджених у виробництво інноваційних технологій на економічне зростання держави Ізраїль, побудувавши кореляційну модель. Вважаємо, що основним показником, який характеризує розвиток інноваційного сектору держави та темпи впровадження інновацій, є Глобальний індекс інновацій (Global Innovation Index) [1, 2]. З цієї причини дослідимо його взаємозв'язки з основними макроекономічними показниками держави.

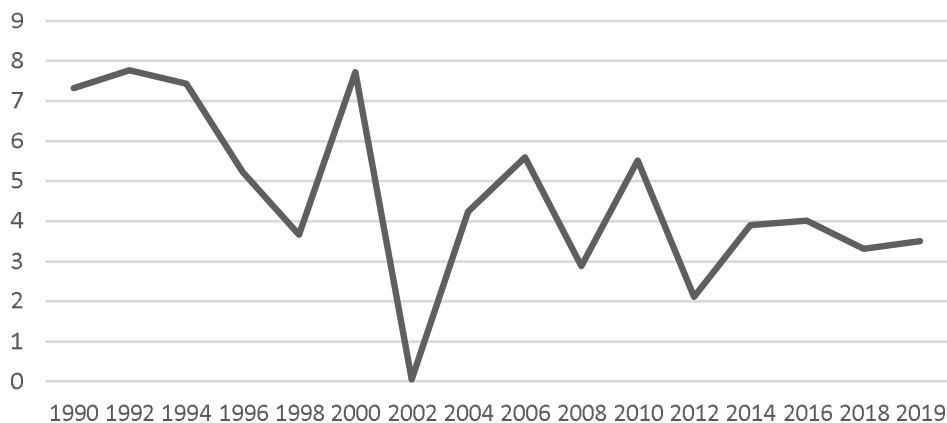
Таблиця 1

Основні макроекономічні показники Ізраїлю за 2000–2019 рр. (млрд дол. США)

Рік	ВВП	ВВП на особу	Обсяг експорту	Прямі іноземні інвестиції
2000	132,24	21043,58	46,59	8,05
2001	130,76	20306,93	40,48	1,77
2002	121,12	18435,90	39,31	1,58
2003	126,97	18979,32	43,49	3,32
2004	135,48	19896,82	53,00	2,95
2005	145,53	20566,65	58,07	4,82
2006	154,03	21837,38	62,94	14,40
2007	178,96	24924,33	72,60	8,80
2008	216,11	29567,80	83,50	10,27
2009	207,47	27715,64	69,10	4,61
2010	234,00	30693,59	81,55	6,99
2011	261,47	33669,25	92,48	8,65
2012	257,18	32511,24	92,65	9,02
2013	292,64	36309,47	98,86	11,84
2014	309,56	37678,89	99,93	6,05
2015	299,81	35776,80	94,50	11,34
2016	318,59	37321,62	95,56	11,99
2017	353,25	40541,86	101,66	16,89
2018	370,59	41719,73	110,05	21,52
2019	395,10	43641,40	115,57	19,05

Джерело: складено на основі даних Світового банку (оскільки, на момент написання статті, не усі з необхідних для аналізу показників за новіші роки були доступні, тут і далі ми обмежилися 2019 роком. Це не має негативного впливу на результати дослідження) [3].

Рис. 1 уявляє динаміку зростання ВВП Ізраїлю впродовж 1990–2019 рр. На ньому чітко видно, що різке падіння ВВП протягом 2000–2002 рр., спричинене «Бульбашкою доткомів» (Dotcom Bubble) [4], яка призвела до багатьох негативних процесів у світовій економіці, у тому числі й до падіння індексу NASDAQ, негативно вплинула на економіку Ізраїлю більше ніж фінансова криза 2007–2008 рр. – ВВП знизився вдвічі більше у 2000–2002 рр. порівняно з 2007–2008 рр., що можна вважати підтвердженням зростання ролі інновацій у економіці цієї країни.

Рис. 1. Темпи зростання ВВП Ізраїлю протягом 1990–2019 рр., %.
Джерело: складено на основі даних Світового банку. [3]

За допомогою кореляційного аналізу визначимо взаємозв'язок між найважливішими макроекономічними показниками зазначеними у таблиці 1 та Глобальним індексом інновацій для Ізраїлю. Як видно з таблиці 2, спостерігається достатньо тісний зв'язок індексу інновацій з усіма показниками, особливо з обсягом експорту та ВВП на особу.

Таблиця 2

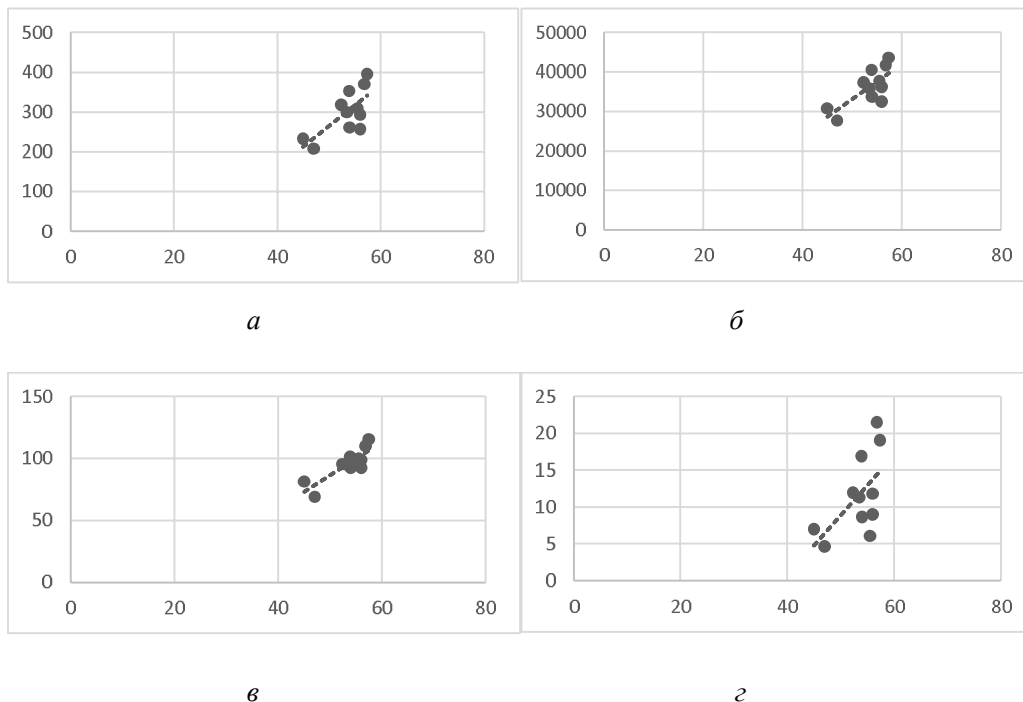
Кореляція між Глобальним індексом інновацій та окремими макроекономічними показниками Ізраїлю

Показник	Коефіцієнт кореляції	t-критерій	Критерій Фішера	R ²
ВВП	0,70985	3,02342	9,1411	0,50389
ВВП на особу	0,74331	3,33348	11,1121	0,55252
Обсяг експорту	0,85011	4,84289	23,4536	0,72268
Прямі іноземні інвестиції (ПІІ)	0,59574	2,22519	4,9515	0,35491

Джерело: складено на основі власних розрахунків.

Якщо кореляційні взаємозалежності зобразити графічно (рис. 2), то можна спостерігати досить щільне прилягання точок до лінії тренду для трьох показників – ВВП, ВВП на особу та обсяг експорту, що підкреслює наявність тісного взаємозв'язку

між індикаторами. Оскільки коефіцієнти кореляції мають позитивні значення, то існує прямий зв'язок між усіма показниками, тобто при збільшенні значення одного показника, зростає і значення іншого.

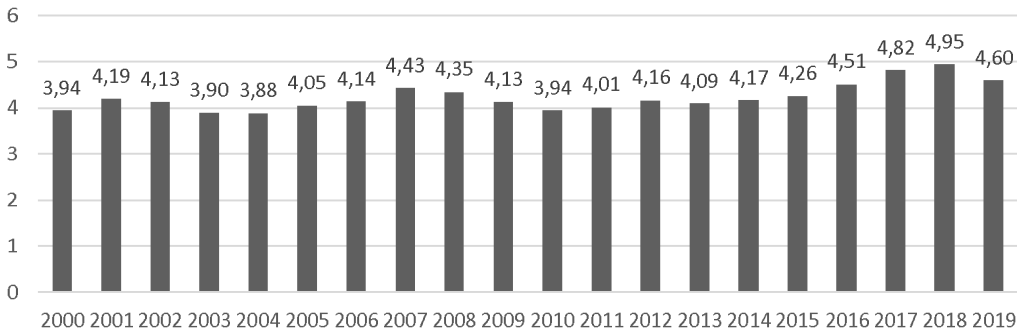

Рис. 2. Кореляційні зв'язки окремих макроекономічних показників та індексу інновацій Ізраїлю (а – ВВП, б – ВВП на особу, в – обсяг експорту, г – ПІ).

Джерело: побудовано на основі власних розрахунків.

Варто дослідити також вплив показника «Витрати на НДДКР» (Research & Development) (у % до ВВП) на попередньо обрані нами макроекономічні показники. Частка витрат на R&D у ВВП Ізраїлю істотно зросла протягом останніх років. За цим показником країна лідирує у світі вже багато років поспіль (рис. 3) і він має значний вплив, стимулюючи розробку нових стартапів та венчурних проєктів.

В таблиці 3 наведено значення кореляції між обраними для дослідження показниками, які дозволяють зробити висновок про наявність тісного зв'язку між витратами на НДДКР і обсягом ПІ та ВВП. Щодо ВВП на особу та обсягу експорту, спостерігається менш тісний взаємозв'язок цих показників із витратами на R&D. Проте, усі значення кореляції позитивні, що свідчить про наявність прямого зв'язку між цими індикаторами.

Рис. 3. Частка витрат на R&D у ВВП Ізраїлю упродовж 2000-2019 рр., %
Джерело: складено автором на основі даних Світового банку. [3]

Таблиця 3

Кореляція між витратами на R&D у % ВВП та окремими макроекономічними показниками Ізраїлю

Показник	Коефіцієнт кореляції	t-критерій	Критерій Фішера	R2
ВВП	0,71108	4,29074	18,41046	0,50564
ВВП на особу	0,67798	3,91305	15,31194	0,45965
Обсяг експорту	0,62904	3,43305	11,78583	0,39569
Прямі іноземні інвестиції	0,78474	5,37152	28,85322	0,61582

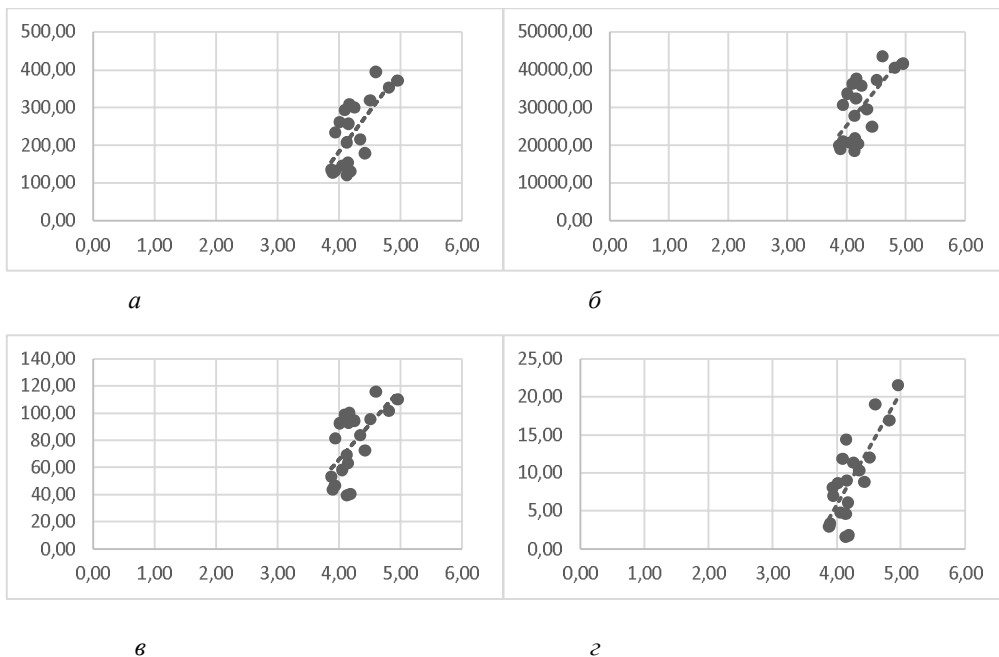
Джерело: складено на основі власних розрахунків.

Графічну інтерпретацію кореляційного зв'язку витрат на НДДКР із ВВП, ВВП на особу, обсягу експорту та ПІІ наведено на рисунку 4.

Останнім інноваційним індикатором, вплив якого на макроекономічні показники проаналізовано, є обсяг експорту економічними суб'єктами Ізраїлю високотехнологічної продукції. Протягом досліджуваного періоду спостерігалось стале та значне збільшення цього показника (рис. 5), що підтверджує зростання інноваційної активності та потенціалу держави.

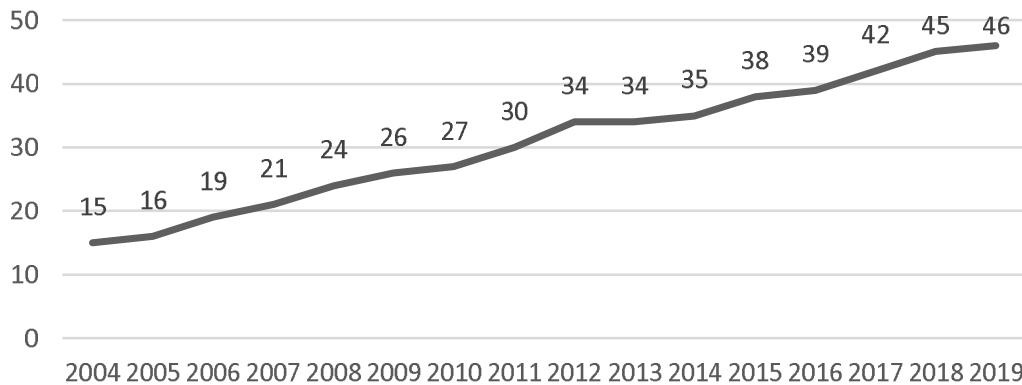
Із таблиці 4 бачимо, що обсяг експорту інноваційної продукції має найтісніший взаємозв'язок із обраними нами макроекономічними показниками. Значення кореляції для ВВП, ВВП на особу та обсягу загального експорту є близьким до одиниці. Кореляційний зв'язок обсягу ПІІ з високотехнологічним експортом також є досить тісним, проте не настільки, як із витратами на R&D.

Рис. 4. Кореляційний зв'язок окремих макроекономічних показників та витрат на R&D у % до ВВП Ізраїлю
 (а – ВВП, б – ВВП на особу, в – обсяг експорту, г – прямі іноземні інвестиції)

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків.

Рис. 5. Динаміка обсягу високотехнологічного експорту Ізраїлю впродовж 2004–2019 рр. (млрд дол. США).

Джерело: складено на основі даних Світового банку. [3]

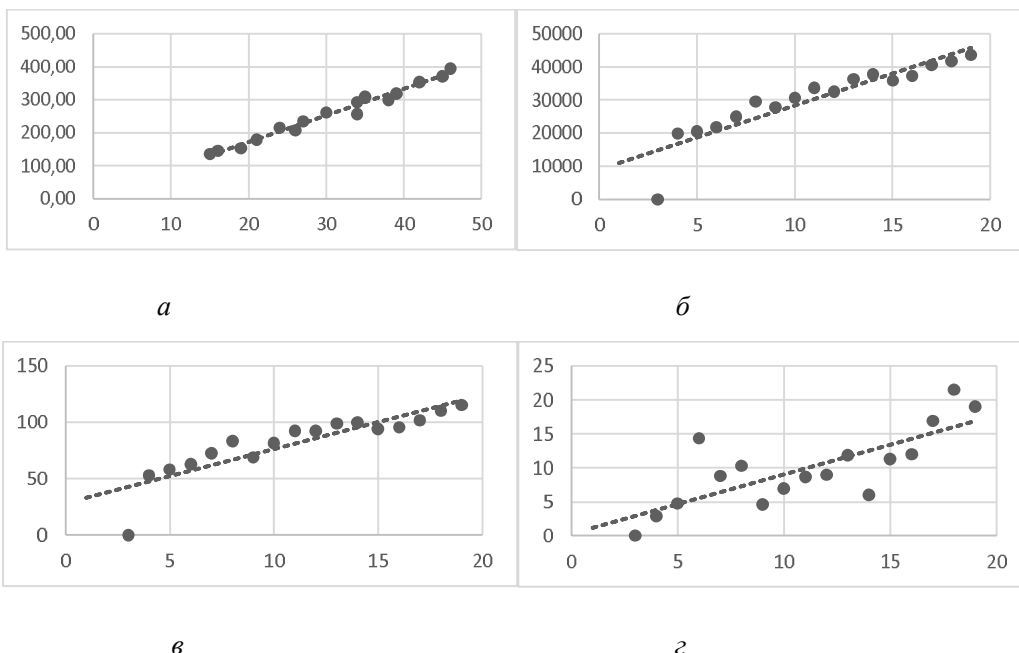
Таблиця 4

Кореляція між обсягом високотехнологічного експорту та окремими макроекономічними показниками Ізраїлю

Показник	Коефіцієнт кореляції	t-критерій	Критерій Фішера	R ²
ВВП	0,98881	24,7907	614,5799	0,97773
ВВП на особу	0,97997	18,41395	339,0737	0,96035
Обсяг експорту	0,95721	12,37499	153,1405	0,91624
Прямі іноземні інвестиції	0,72491	3,93751	15,5039	0,52549

Джерело: складено на основі власних розрахунків.

На рисунку 6 унаочнено зв'язок обсягу експорту високотехнологічної продукції з обраними макроекономічними індикаторами. Як і у попередніх графічно проілюстрованих випадках, має місце позитивна кореляція, що свідчить про прямий вплив обсягу експорту високотехнологічної продукції національними виробниками на економічне зростання держави Ізраїль.

Рис. 6. Кореляційний зв'язок окремих макроекономічних показників та обсягу високотехнологічного експорту Ізраїлю

(а – ВВП, б – ВВП на особу, в – обсяг експорту, з – прямі іноземні інвестиції)

Джерело: побудовано на основі власних розрахунків.

Для оцінки якості кореляційної моделі, що відображає взаємозалежність між Глобальним індексом інновацій та окремими макроекономічними показниками Ізраїлю використаємо t-критерій, критерій Фішера та коефіцієнт детермінації (R^2). Із

таблиці 2 видно, що значення коефіцієнта детермінації наближається до одиниці, що підтверджує якість моделі. Найбільшим даний показник є для обсягу експорту, тобто модель найкраще пояснює цей взаємозв'язок. Табличні значення, що потрібні для перевірки моделі для t-критерію та критерію Фішера становлять відповідно 2,26 та 5,12. Модель вважають якісною, якщо фактичні значення є більшими за теоретичні. Значення обчислених нами критеріїв є більшим за їх теоретичні значення для всіх показників, окрім прямих іноземних інвестицій.

Наступну модель, що відображає кореляцію між витратами на R&D у % ВВП та окремими макроекономічними показниками Ізраїлю (табл. 3) також можна вважати якісною та прийнятною для аналізу, оскільки значення коефіцієнта детермінації є більшими за 0,5, а отже ближчими до 1, а значення показників більші за їх табличні значення (2,1 та 4,41 відповідно).

Перевірка останньої моделі (табл. 4) також свідчить про те, що вона є якісною та може бути використана для аналізу, оскільки значення коефіцієнта детермінації є близьким до одиниці, а значення критеріїв перевищує їх теоретичні значення (2,15 та 4,6 відповідно).

Ще одним чинником, який вплинув на інноваційний розвиток Ізраїлю, а отже й на його економічне зростання, можна вважати збільшення чисельності іммігрантів після ухвалення «Закону про Повернення» у 1950 році (The Law of Return, 1950). [5] Оскільки багато з них були високоосвіченими та мотивованими на досягнення успіху – це спричинило додаткове поживлення на ринку інновацій. Станом на 2019 рік більше половини усіх іммігрантів Ізраїлю є високоосвіченими, що забезпечує країні четверту позицію в світі за цим показником [6].

Наступним чинником, що, на нашу думку, істотно впливає на темпи приросту реального ВВП Ізраїлю, є діяльність стартапів та масштаби залучення венчурного капіталу в економіку країни. Статистичні дані, наведені у таблиці 5, чітко відображають наявну тенденцію до збільшення загальнонаціональних витрат на дослідження та інноваційні розробки. За період з 2009 по 2018 рр. найбільше у дану сферу інвестував ізраїльський бізнес. Значними є і витрати у секторі Вищої освіти.

Таблиця 5

Національні витрати на НКДП за операційними секторами економіки Ізраїлю протягом 2009-2018 рр., (млн NIS (новий ізраїльський шекель))

Роки	Сектори				
	Приватні некомерційні установи	Вища освіта	Сектор державного управління	Бізнес	Загалом
2009	438	5665	630	33 472	40 205
2010	419	5722	667	33 971	40 779
2011	436	5779	710	34 808	41 733
2012	449	5843	762	36 478	43 533
2013	512	5903	775	38 361	45 551
2014	483	5962	797	39 492	46 733
2015	505	6022	828	42 349	49 705
2016	534	6082	864	46 572	54 052
2017	551	6145	895	49 966	57 557
2018	593	6207	911	52 507	60 217

Джерело: складено автором на основі [7].

Популярним інструментом створення та впровадження в реальну економіку інновацій у Ізраїлі стали стартапи. Станом на 2019 рік, їх налічували приблизно 800, що досить багато для держави з населенням трохи більше 9 млн осіб. [3] Наскільки ефективними є стартапи, можна зробити висновок проаналізувавши який відсоток з них стають успішними та залишаються на ринку. Рисунок 7 демонструє загалом негативну, але достатньо не погану тенденцію у даній галузі, бо з усіх започаткованих стартапів «виживає» майже половина.

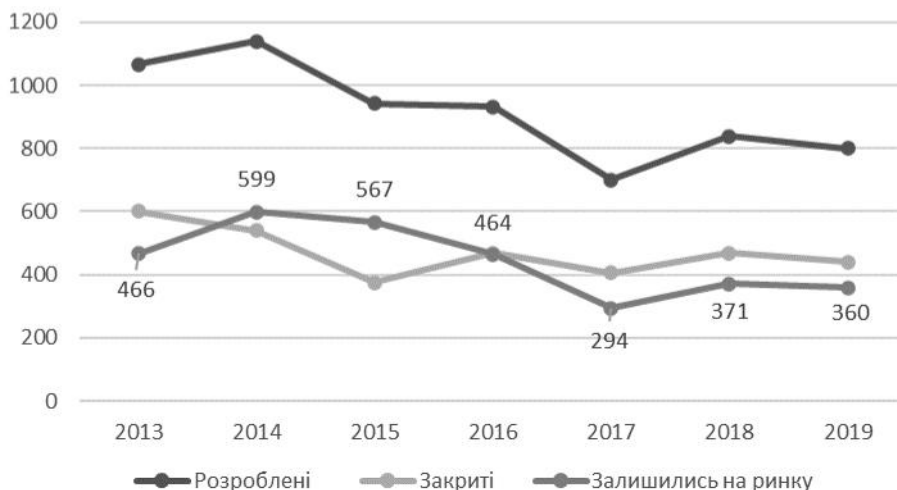

Рис. 7. Кількість заснованих та закритих стартапів за 2013-2019 рр. [8]

У контексті діяльності стартапів, доцільно проаналізувати і обсяги венчурного капіталу, що залучається Ізраїлем. Статистична інформація, наведена у таблиці 6, відображає обсяги залучених інвестицій венчурного капіталу та кількість угод. Протягом аналізованого періоду має місце зростання обсягів венчурного капіталу при зменшенні кількості укладених угод (у 2019 році вона була майже на 10 % меншою ніж у попередньому році). Проте, загальна вартість угод за цей рік різко зросла, сягнувши 8,3 млрд дол. США.

Таблиця 6

Інвестиції венчурного капіталу в економіку Ізраїлю впродовж 2013–2019 рр.

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Венчурний капітал (млрд дол.)	2,4	3,8	4,8	5,1	5,5	6,5	8,3
Кількість запланованих угод	874	1003	1051	1021	1055	1101	1027
Кількість укладених угод	409	410	435	455	459	531	522

Джерело: складено на основі [9].

Рисунок 8 відображає кількість укладених угод про залучення капіталу залежно від суми контракту. Якщо на початках домінували угоди на суму від 20 до 50 млн дол.

США, то 2019 рік засвідчив довіру і бажання інвесторів серйозно співпрацювати з ізраїльськими високотехнологічними фірмами – великі угоди стали більш популярними, тоді як транзакції на суму менше 5 мільйонів доларів США стали менш поширеними в ізраїльській інноваційній екосистемі.

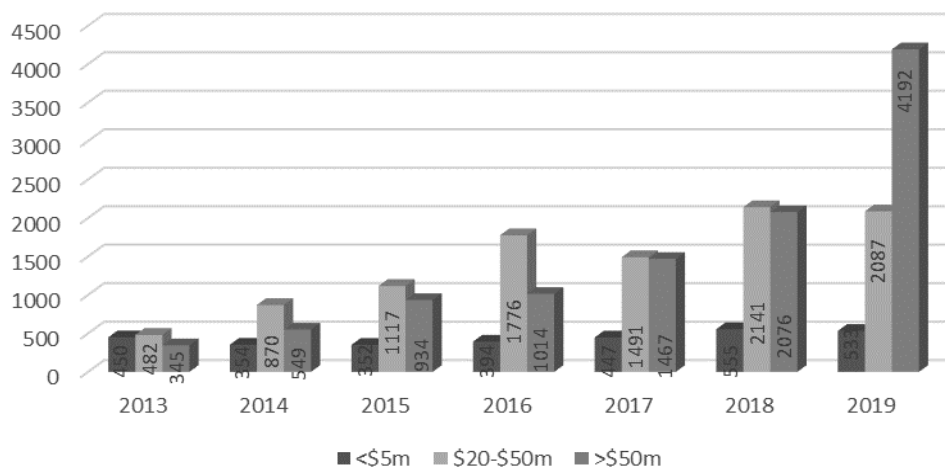

Рис. 8. Кількість угод залежно від вартості контракту за 2013–2019 рр. [9]

Частка високотехнологічної продукції у експорті Ізраїлю становить близько 50 %, що, наприклад у 2018 р., дало змогу країні отримати понад 51,4 млрд дол. США. Рисунок 9 демонструє на скільки вагомою є частка інноваційної продукції у експорті Ізраїлю. Починаючи з 2004 року вона постійно зростала, досягнувши максимуму в 2016 році, після чого цей показник знизився на 1% та зупинився на рівні близькому до 46%.

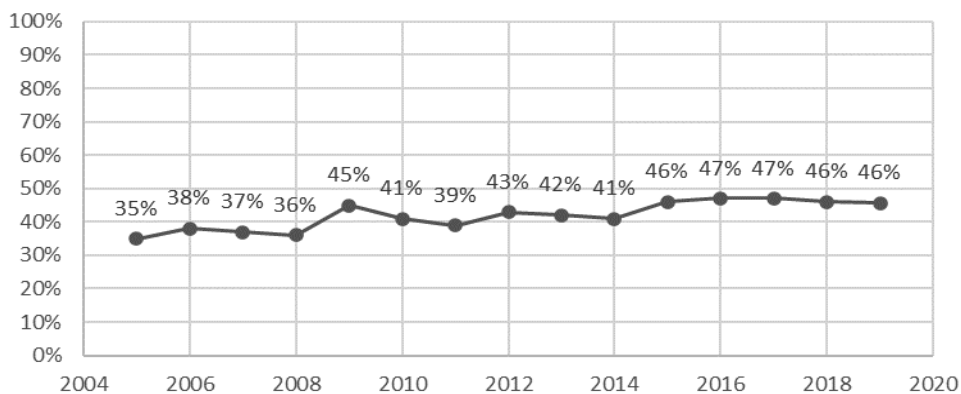

Рис. 9. Частка високотехнологічного експорту в загальному експорті Ізраїлю протягом 2005–2019 рр., %

Джерело: складено на основі даних Світового банку [3]

На рис. 10 перші п'ять позицій (фармацевтична продукція, електронні компоненти, медичне та хірургічне обладнання, авіаційна промисловість, комп'ютерне та оптичне обладнання) відображають структуру експорту високотехнологічних товарів, наступні (послуги для хай-тек індустрії, телекомунікаційні послуги, програмне забезпечення та комп'ютерні послуги, R&D послуги, експорт послуг від стартап-компаній) – структуру експорту високотехнологічних послуг у 2018 році. Бачимо, що частка високотехнологічних товарів у експорті майже рівна частці інноваційних послуг, які надає Ізраїль решті світу.

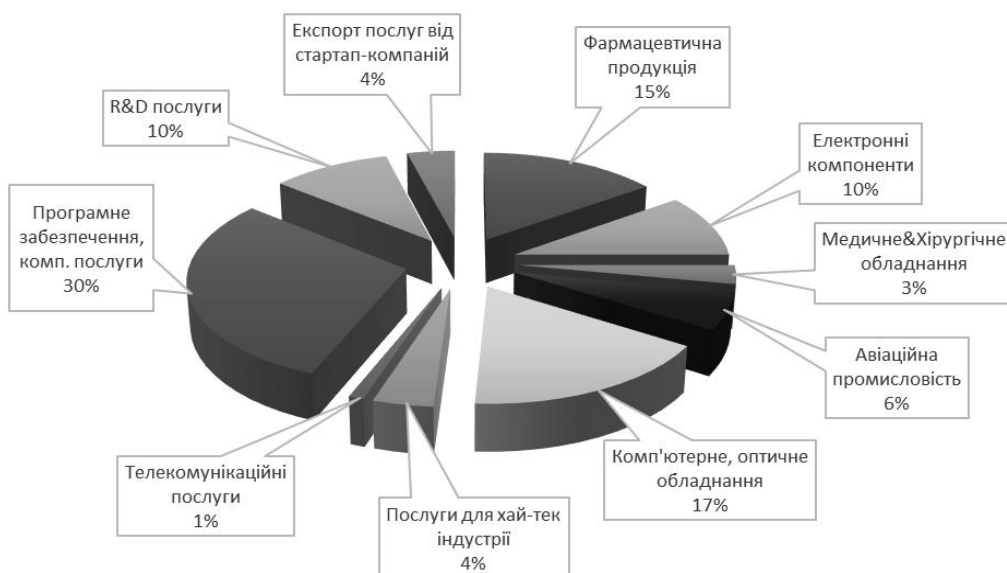

Рис. 10. Структура високотехнологічного експорту Ізраїлю у 2018 р. [10]

Найпопулярнішими високотехнологічними товарами, які вивозять з країни, є комп'ютерне та оптичне обладнання, а також продукція фармацевтичної галузі економіки. Щодо високотехнологічних послуг, то найчастіше Ізраїль експортує програмне забезпечення, інші комп'ютерні послуги, послуги у сфері досліджень та розробок.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати побудови кореляційної моделі підтвердили наявність тісного взаємозв'язку між впровадженням у виробництво інновацій та розвитком економіки Ізраїлю. Аналіз продемонстрував, існування прямої залежності між ефективною інноваційною діяльністю та економічним зростанням. Зокрема, був доведений безпосередній вплив інноваційної складової на такі ключові макроекономічні показники, що вимірюють та впливають на економічне зростання національних економік як ВВП, ВВП на особу, обсяг експорту та обсяг залучення прямих іноземних інвестицій.

Саме інноваційний сектор дає змогу державі залучати все більше інвестицій та капіталу в економіку, а також займає вагому частку в експорті країни. Це все формує одну з найсуттєвіших переваг, які забезпечують Ізраїлю позитивну динаміку зростання реального ВВП та збільшення інших макроекономічних показників, у тому числі зниження рівня безробіття, збільшення обсягу експорту країни та зниження її імпортозалежності. Тому Ізраїль активно підтримує та розвиває інноваційний сектор своєї економіки, що підтверджується сталим зростанням обсягів фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт. В основі вище згаданих процесів лежить напрацьована протягом багатьох років ефективна інноваційна політика та динамічно оновлювана, відповідно до викликів часу, законодавча база регулювання інноваційної діяльності (детальніше про це мова йде в [1]). Особливою рисою такої політики є її протекціоністський характер.

Досвід Ізраїлю є показовим, корисним, важливим і вартим наслідування для України, оскільки демонструє підходи та напрямки, за якими можна і потрібно розвивати економіку в умовах нестабільності та неможливості достовірно спрогнозувати розвиток подій.

Список використаних джерел

1. Шегинський Ігор. Інноваційна діяльність у відкритих економіках та досвід її інституційної підтримки в Ізраїлі //Формування ринкової економіки в Україні. Науковий збірник. Вип. 45. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2021. – С. 153-164. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/economics/> (дата звернення 20.06.22)
2. Study INSEAD: Global Innovation Index //Centre for Human Technologies. – 2013. URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/01/6051> (дата звернення 20.06.22)
3. The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org> (дата звернення 21.06.22)
4. Dotcom Bubble. URL: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/trading-investing/dotcom-bubble/> (дата звернення 22.06.22)
5. The Law of Return, 1950. URL: https://www.gov.il/en/departments/policies/government_law_of_return_nativ (дата звернення 23.06.22)
6. Pew Research Center. URL: <https://www.pewresearch.org/> (дата звернення 24.06.22)
7. National expenditure on civilian R&D. 2019. URL: https://www.cbs.gov.il/he/publications/doclib/2019/17.shnatonsciencetechnologycshnatonscien/st17_01.pdf. (дата звернення 25.06.22)
8. Luzzatto & Luzzatto Patent Attorneys. The Israeli High-Tech Industry: Facing the Challenges of Tomorrow. URL: <https://www.luzzatto.co.il/en/learn/thought-pieces/the-israeli-high-tech-industry-facing-the-challenges-of-tomorrow-2018> (дата звернення 27.06.22)
9. IVC and Zag High-tech survey 2019. URL: https://www.ivc-online.com/Portals/0/RC/Survey/IVC-ZAG%20Funding%20Report%20Q4_2019_Final.pdf (дата звернення 28.06.22)
10. From Economic Crisis to Stable Growth. 2019. URL: <https://www.export.gov.il/api/Media/Default/Files/IsraelsEconomy.pdf> (дата звернення 29.06.22)

References

1. Shehynskyy Ihor. Innovatsiina diialnist u vidkrytykh ekonomikakh ta dosvid yii instytutsiinoi pidtrymky v Izraili. Formuvannia rynkovoï ekonomiky v Ukraini. Naukovyi zbirnyk. Vyp. 45. Lviv: LNU im. Ivana Franka, 2021. – С. 153-164. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/economics/> (data zvernennia 20.06.22)
2. Study INSEAD: Global Innovation Index // Centre for Human Technologies. – 2013. // URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/01/6051> (data zvernennia 20.06.22)
3. The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org> (data zvernennia 21.06.22)
4. Dotcom Bubble. URL: <https://corporatfinanceinstitute.com/resources/knowledge/trading-investing/dotcom-bubble/> (data zvernennia 22.06.22)
5. The Law of Return, 1950. URL: https://www.gov.il/en/departments/policies/government_law_of_return_nativ (data zvernennia 23.06.22)
6. Pew Research Center. URL: <https://www.pewresearch.org/> (data zvernennia 24.06.22)
7. National expenditure on civilian R&D. 2019. – URL: https://www.cbs.gov.il/he/publications/doclib/2019/17.shnatonsciencetechnologycshnatonscien/st17_01.pdf (data zvernennia 25.06.22)
8. Luzzatto & Luzzatto Patent Attorneys. The Israeli High-Tech Industry: Facing the Challenges of Tomorrow. // URL: <https://www.luzzatto.co.il/en/learn/thought-pieces/the-israeli-high-tech-industry-facing-the-challenges-of-tomorrow-2018> (data zvernennia 27.06.22)
9. IVC and Zag High-tech survey 2019. URL: https://www.ivc-online.com/Portals/0/RC/Survey/IVC-ZAG%20Funding%20Report%20Q4_2019_Final.pdf (data zvernennia 28.06.22)
10. From Economic Crisis to Stable Growth. 2019. URL: <https://www.export.gov.il/api//Media/Default/Files/IsraelsEconomy.pdf> (data zvernennia 29.06.22)

MACROECONOMIC ANALYSIS OF THE IMPACT OF INNOVATIONS ON THE ECONOMIC GROWTH OF ISRAEL

Ihor Shehynskyy

*Ivan Franko National University of Lviv,
18 Svobody Ave., Lviv, 79008,
e-mail: ihor.shehynskyy@lnu.edu.ua*

Abstract. Countries that actively participate in the international division of labor in the globalized world economy are interdependent and have to withstand increasing competition for access to the markets of production factors, product markets, and often for the opportunity to survive, to remain on the political map of the world. An important factor that increases the competitiveness of national economies, makes it possible for them to achieve strategic goals, remains the implementation of scientific achievements in production, through maintaining the innovative activity of domestic economic entities at the appropriate level. There are not many countries in the world that have been implementing an innovative model of economic growth for a long time and, thanks to this, have maintained leadership in the world economy. In our opinion, one of the countries whose experience deserves to be studied by Ukrainian scientists is Israel – a country that, despite the unfavorable external environment, has been demonstrating positive dynamics of economic growth for a long time, the driver of which is the rapid implementation of innovations by national firms.

The purpose of the study is to identify the impact of the innovative factor on the rate of economic growth in Israel. The publication examines the mechanisms of influence of innovations and innovative development

of the state on the economic growth of a country that is unique from many points of view. Quantitative parameters of this influence were revealed using the construction of a correlation model, which confirmed the existence of a direct relationship between the introduction of innovations in production and the rate of development of the Israeli economy. The direct impact of the innovative component of business activity on such macroeconomic indicators as GDP, GDP per person, the number of exports and the amount of attracted foreign direct investments has been proven. It has been confirmed that the sector that generates innovations is a significant factor in attracting investments into the economy and increasing the share of the country's high-tech exports. It also forms one of the biggest advantages that provide Israel with positive dynamics of real GDP growth and improvement of other indicators, including an increase in the level of employment, an increase in the competitiveness of the national economy, and a decrease in its import dependence.

The experience of Israel is indicative, useful, important and worth imitating for Ukraine, as it demonstrates the approaches and directions in which the economy can and should be developed in conditions of instability and the impossibility of reliably predicting the development of events.

To achieve the goal of the research, the following methods were used: generalization – to analyze economists' views on the object of research; analysis and synthesis – to clarify the main scientific categories used in the article; graphical analysis – to visualize research results and statistical data; logical – to determine the factors of economic growth in Israel; comparative analysis – to assess innovative activity and the level of competitiveness of the Israeli economy; correlation-regression analysis – to create a model of the influence of factors of competitiveness of the national economy on macroeconomic indicators reflecting the level of economic development of the country.

Key words: innovations, correlation analysis, innovative development, global innovation index, economic growth, competitiveness.

Стаття надійшла до редакції 21.03.2022

Прийнята до друку 23.05.2022

УДК 330.34;

JEL G11; G15; F65; Q02

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ФІНАНСІАЛІЗАЦІЇ СЕГМЕНТІВ СВІТОВОГО ТОВАРНОГО РИНКУ

Юлія Богач

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18,*

e-mail: yuliia.bohach.yurdm@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5837-5599>

Анотація. Метою статті є з'ясувати, який із сформованих в сучасній економічній науці підходів до оцінювання рівня фінансіалізації різних сегментів світового товарного ринку є найбільш доцільним для застосування у процесі дослідження її макро- та мікроекономічних наслідків. У дослідженні використано методи аналізу та синтезу (дослідження структури учасників ринків товарних деривативів), класифікації (віднесення інвесторів на ринку товарних деривативів до відповідних категорій залежно від мотивів їхньої торгівлі), порівняння (виокремлення особливостей стратегії на ринку кожної категорії інвесторів). Результати дослідження показали, що більшість сучасних науковців пов'язує фінансіалізацію із змінами структури учасників торгівлі на ринках похідних товарних фінансових інструментів, у зв'язку з чим оцінює її рівень за допомогою величини чистої позиції певної категорії інвесторів або ж її частки у відкритій позиції. Сформульовано висновок, що у зв'язку із особливостями кон'юнктури різних ринків для моделювання впливу фінансіалізації на такі економічні параметри як волатильність цін товарних деривативів, їхніх базових активів, вартість хеджування, рівень інфляції, економічне зростання найбільш доцільно оцінювати як екзогенну зміну співвідношення чистих позицій комерційних та некомерційних трейдерів, адже це дасть змогу порівняти між собою різні сегменти світового товарного ринку.

Ключові слова: фінансіалізація, товарні ринки, товарні деривативи, торговці товарними індексами, товарні ф'ючерси, позабіржова торгівля товарними свопами.

Постановка проблеми. Упродовж першого десятиліття 21 ст. волатильність цін на різних товарних ринках (сегментах світового товарного ринку) почала активно зростати, привертаючи увагу економістів до причин такої тенденції. На думку науковців, значне підвищення волатильності цін упродовж цього періоду не повною мірою пояснюють такі чинники, як економічне зростання країн, що розвиваються, знецінення долара, суттєві зміни на ринку енергоносіїв, зумовлені зменшенням світового видобутку нафти, та повільна адаптація до цих змін промислових виробників. Саме тому увагу вчених привернула інша закономірність – прихід на ринки похідних товарних деривативів великої кількості нових інвесторів, що вилився у появі значного рівня додаткової

ліквідності на цих ринках. Економісти-теоретики та практики, а також регулятори відповідних ринків розпочали наукову дискусію з приводу того, чи є зростання обсягів інвестицій інституційних інвесторів на товарних ринках причиною підвищення волатильності цін («фінансіалізації» товарних ринків). Без сумніву, емпіричними проявами фінансіалізації товарних ринків слугує динаміка збільшення кількості угод, що укладаються на ринках товарних деривативів, їхньої номінальної вартості, зростання абсолютних значень відкритих позицій на цих ринках тощо. Однак дані показники не дають змоги порівняти між собою рівень фінансіалізації різних товарних ринків, а також змодельювати вплив цього явища на такі характеристики ринку як вартість хеджування, волатильність цін, рівень віддачі та інші мікроекономічні й макроекономічні параметри. Тому економічна наука потребує формування підходу до оцінки рівня фінансіалізації, який можна застосувати для моделювання її наслідків на різних сегментах світового товарного ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування показника, що буде слугувати найбільш точною оцінкою рівня фінансіалізації того чи іншого сегменту світового товарного ринку, а отже зможе використовуватись як екзогенна зміна для моделювання впливу фінансіалізації на рівень віддачі, волатильність цін, вартість хеджування тощо, розглядається у працях багатьох вчених. Так, Д. Сандерс, С. Ірвін вважають доцільним використовувати величину чистої позиції дилерів свопів, І. Ченг, В. Ксіонг, Г. Столл, Р. Уейлі – чистої позиції торговців товарними індексами, Дж. Гамільтон, Дж. Ву, С. Брунетті, Б. Буююкшахін – чистих позиції хедж-фондів та дилерів свопів, Дж. Гарріс, М. Хей, Я. Гранайова, Дж. Овердал – чистої позиції фондів управління активами, Х. Воркінг – спекулятивний індекс. В економічній науці на сьогодні немає консенсусу щодо того, який з наявних показників найдоцільніше використовувати у процесі дослідження макро- та мікроекономічних наслідків фінансіалізації, тому дане питання потребує більш детального вивчення.

Постановка завдання (формулювання цілей статті). Метою статті є з'ясувати, який із сформованих в сучасній економічній науці підходів до оцінювання рівня фінансіалізації різних сегментів світового товарного ринку є найбільш доцільним для застосування у процесі дослідження її макро- та мікроекономічних наслідків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Упродовж останніх десятиліть деривативи, базовим активом яких є сировинні товари, набули значної популярності серед широкого кола різного роду портфельних інвесторів. Процес зростання обсягів укладання таких угод, що має своїм наслідком підвищення волатильності цін на базові активи, в економічній науці називають фінансіалізацією товарних ринків [1, с. 420].

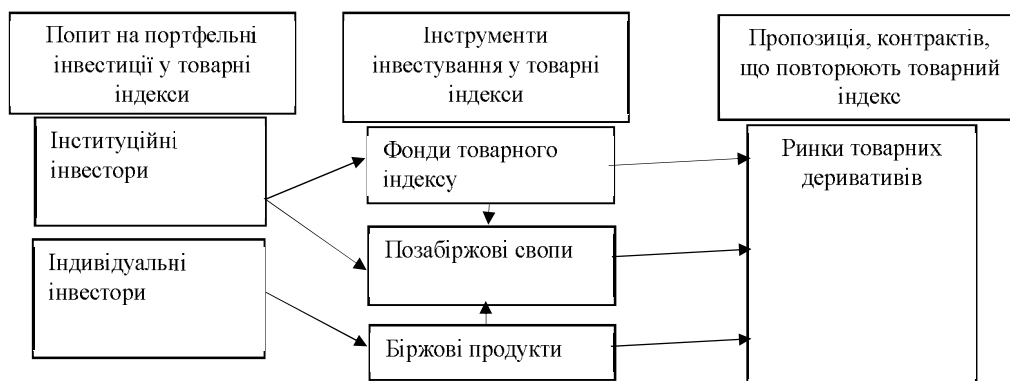
На думку вчених, цей процес також проявляється у зміні структури учасників ринку товарних деривативів. Традиційно учасниками ринку товарних деривативів були комерційні хеджери та спекулянти. Комерційні хеджери – виробники, дистриб'ютори та споживачі певного товару регулярно укладають ф'ючерсні та опціонні угоди для хеджування ризиків несприятливих змін спот-цін. Спекулянти – інвестори, що не здійснюють комерційної діяльності, пов'язаної з певним товаром, щодо якого вони займають позицію на ринках ф'ючерсів чи опціонів. Зазвичай у цій ролі виступали

приватні особи, хедж-фонди чи інші управлінці активами, що інвестують чужі кошти на дискреційній основі в товарні ф'ючерси та опціони [1, с. 784]. Так, Дж. Кейс [2, с. 142] та Дж. Гікс [3, с. 138] ще у першій половині 20 ст. дійшли до висновків, що комерційні хеджери, які здебільшого займають чисту коротку позицію на ринку товарних деривативів, зіштовхуються із ситуацією, коли в інших учасників не виникає інтересу займати довгу позицію, тому змушені пропонувати їм деяку премію за перенесення ризиків, що за інших рівних умов, спричиняє беквордацію.

Більшість науковців погоджується, що в кінці 1990-х на початку 2000-х рр. на ринку товарних деривативів відбулась суттєва трансформація, пов'язана із змінами у структурі його учасників, а також появою нового виду учасників цього ринку – торговців товарними індексами.

Традиційно інституційні інвестори розглядали у якості інвестицій лише пайові та боргові цінні папери, оскільки ці види активів характеризувались ліквідними ринками з відносно низькими витратами на торгівлю. Із розвитком сучасної портфельної теорії Г. Марковіца та зниженням рівня витрат на торгівлю практично на всіх ринках, вони почали розглядати можливість інвестування у нові види активів, зокрема й у товарні деривативи [4, с. 5]. Однак більшість інституційних інвесторів не спроможні здійснювати складних торгових операцій, що є необхідними для управління диверсифікованим портфелем товарного індексу за допомогою товарних ф'ючерсів, що спричинило появу так-званих фондів товарного індексу та товарних свопів [4, с. 6]. Фонди товарного індексу - це свого роду хедж-фонди, керовані консультантами з торгівлі товарами, за допомогою яких інституційні інвестори об'єднують свої інвестиції на ринку товарних ф'ючерсів в один портфель, який імітує добре диверсифікований товарний індекс. За допомогою позабіржових товарних свопів інституційні інвестори укладають угоду на отримання рівня віддачі, що відповідає певному портфелю товарного індексу, надаючи інвестиційні кошти як забезпечення. Обидва цих механізми по суті є інструментами здійснення пасивних інвестицій для інституційних інвесторів, оскільки на відміну від спекулянтів, вони не намагаються обіграти ринок шляхом пошуку недооцінених товарів чи за допомогою стратегії прогнозування змін кон'юнктури ринку (market timing).

Великі інституційні інвестори, такі як пенсійні фонди та ендавмент фонди впродовж останніх двадцяти років активно використовували товарні деривативи для диверсифікації власних інвестиційних портфелів. Крім того, впродовж останніх років зріс попит на такі інвестиції з боку індивідуальних інвесторів. Так, на ринку почали з'являтися товарні біржові інвестиційні фонди та біржові ноти. Товарний інвестиційний фонд – індексний фонд, паї (акції) якого торгуються на біржі, а його структура повторює структуру обраного товарного базового індексу [4, с. 7]. Товарні біржові ноти – це незабезпечені боргові цінні папери, віддача на які прив'язана до базового товарного індексу; у дату погашення ноти емітент зобов'язується виплатити її власнику вартість визначеного товарного індексу за вирахуванням комісії за управління.

Рис. 1 Механізм інвестування в товарні індекси за допомогою товарних деривативів. [4, с. 8]

На Рис.1 схематично зображена взаємодія між попитом інституційних та індивідуальних інвесторів на портфелі товарних індексів та пропозицією контрактів, що повторюють портфель товарного індексу на ринку товарних ф'ючерсів. Так, інституційні інвестори здійснюють свої інвестиції в товарні індекси здебільшого через фонди товарного індексу та позабіржові своп-угоди, в той час як індивідуальні інвестори використовують лише біржові фінансові інструменти, прив'язані до товарних індексів. У свою чергу фонди товарного індексу, дилери свопів та біржові інвестиційні фонди забезпечують інвесторам віддачу, орієнтиром якої є віддача на певний товарний індекс [4, с. 7]. Відповідно для того, щоб захеджувати свою коротку позицію, яка виникає внаслідок діяльності з укладання свопових угод, позабіржові дилери купують товарні ф'ючерси. Фонди управління активами та біржові інвестиційні фонди залежно від економічної доцільності, можуть або аналогічно до дилерів свопів синтетично повторювати віддачу на товарний індекс, використовуючи товарні ф'ючерси, або ж укладати із такими дилерами товарні своп-угоди, що забезпечують цей рівень віддачі. Як наслідок, у другому випадку дилери свопів знову виходять на ринок товарних ф'ючерсів, щоб захеджувати цей додатковий попит.

Поява торговців товарними індексами спричинила значні зміни на ринках товарних ф'ючерсів: по-перше, обсяги валових відкритих позицій на цих ринках зросли у декілька разів, по-друге, суттєво збільшилась їх довга сторона, внаслідок чого комерційні хеджери відповідно збільшили свої короткі позиції [1, с. 425]. Таким чином, надходження додаткової ліквідності на ринки товарних деривативів може слугувати однією з причин зростання волатильності цін на товари, що є базовими активами на цих ринках.

Враховуючи зазначене вище, науковці використовують різні показники структури відкритих позицій за типами учасників ринку товарних деривативів для оцінки рівня фінансіалізації того чи іншого товарного ринку. Зокрема такий підхід представлений у працях Д. Сандерса, С. Ірвіна, І. Ченга, В. Ксіонга, Г. Столла, Р. Уейлі, Дж. Гамільтона, Дж. Ву, С. Брунетті, Б. Буююкшахіна, Дж. Гарріса, М. Хейя, Я. Гранайової, Дж. Овердала та інших.

Джерелом статистичних даних, що дають змогу обчислити рівні фінансіалізації різних товарних ринків у США, слугують звіти Комісії з торгівлі товарними ф'ючерсами (CFTC). Регулятор зобов'язує торговців, що займають на ринку товарних ф'ючерсів та опціонів позиції, які перевищують встановлені порогові значення, звітувати щоденно. Якщо позиція трейдера щодо конкретного ф'ючерса чи опціону перевищує встановлені ліміти, він має прозвітувати про свої позиції щодо усіх ф'ючерсів та опціонів на певний товар незалежно від їх розміру. На підставі цих даних, Комісія на щотижневій основі публікує звіт «Зобов'язання торговців», в якому ділить їх на декілька категорій: «дилери свопів» – торговці товарними ф'ючерсами, основна діяльність яких полягає в укладанні своп-угод на позабіржовому ринку з подальшим їх хеджуванням на ринку товарних ф'ючерсів; «виробники, переробники, продавці, споживачі товару» – традиційні учасники ринку ф'ючерсних контрактів, що використовують їх для хеджування ризиків несприятливих змін ціни на відповідний товар; «фонди управління активами» – консультанти з торгівлі товарами, оператори товарних пулів та хедж-фонди, що здійснюють торгівлю товарними деривативами від імені своїх клієнтів; «інші торговці» – некомерційні торговці, розмір позиції яких покладає на них обов'язок звітування, але які не підпадають під жодну іншу категорію [5].

Регулятор класифікує усіх учасників ринку на комерційних та некомерційних трейдерів. До категорії комерційних трейдерів належать традиційні хеджери, а також дилери свопів, які, як раніше зазначалось, хеджують ризики своєї діяльності на позабіржовому ринку, відкриваючи довгу позицію за товарними ф'ючерсами. До категорії некомерційних трейдерів, належать фонди управління активами та інші спекулянти. Крім того, Комісія окремо визначає позицію торговців товарними індексами. На думку, регулятора, існує тісний взаємозв'язок між величиною позиції торговців товарними індексами та величиною позиції дилерів свопів, однак з урахуванням певних коректив. По-перше, розмір позиції дилерів свопів зокрема включає і обсяг інвестицій на ф'ючерсному ринку тих дилерів, які не укладають свопів, прив'язаних до товарних індексів, а отже їхня позиція не стосується індексного інвестування. По-друге, до торговців товарними індексами слід відносити і пенсійні фонди та інші інвестиційні фонди, які безпосередньо, без участі дилерів свопів, розміщують свої інвестиції на ринку товарних ф'ючерсів, а вони, як зазначалось, потрапляють у категорію – «фонди управління активами» або «інші торговці» залежно від особливостей їхньої діяльності [5].

Згідно з дослідженнями Д. Сандерса, С. Ірвіна [6, с. 41], на ринку ф'ючерсів на сільськогосподарську продукцію близько 85% інвестицій у товарні індекси виражені позицією дилерів свопів на цих ринках, однак на інших ринках позиція дилерів свопів може відображати не лише індексне інвестування. За підрахунками CFTC, на ринку пшениці більше 90% довгої позиції дилерів свопів відображає індексні інвестиції, в той час для на ринку нафти цей показник становить близько 41%. Таким чином, ринок пшениці характеризується незначним рівнем неіндексної позабіржової торгівлі, натомість для ринку нафти характерна активна роль інших позабіржових учасників, тому довга позиція дилерів свопів відображатиме сукупність позицій індексних інвесторів, хеджерів та спекулянтів на позабіржовому ринку [7, с. 11]. Крім того,

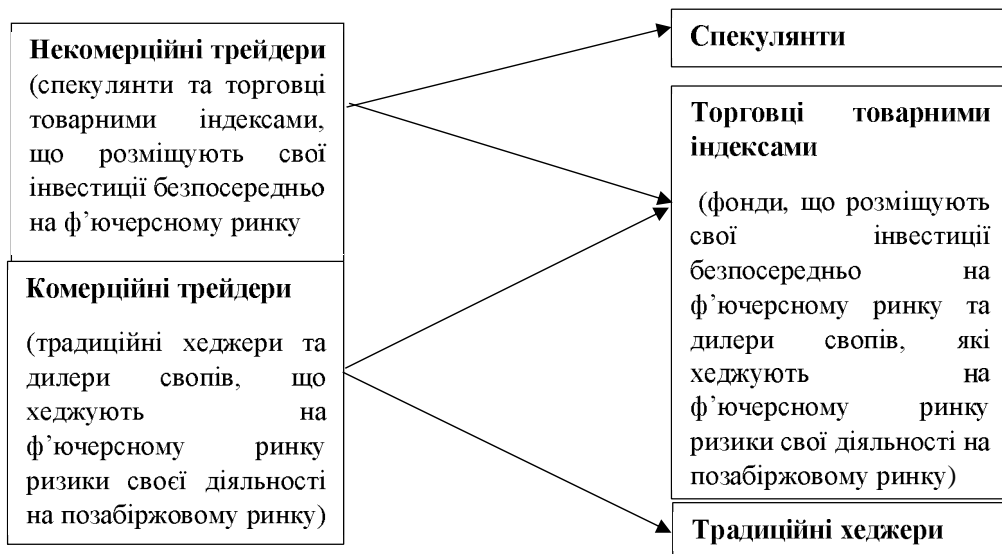

Рис. 2. Структура учасників ринку товарних деривативів [4, с. 16]

вчені наголошують, що дилери свопів визначають власне чисту позицію, яка потребує хеджування на ринку ф'ючерсів, попередньо зіставляючи одна з одною свої довгі та короткі позиції за різними видами укладених ними позабіржових угод, тому чиста позиція дилерів свопів може відображати лише частину інвестицій в товарні індекси, здійснених за їхнім посередництвом. Однак, на думку науковців, попри зазначені слабину, саме чиста позиція дилерів свопів відображає той залишковий компонент, що має бути захеджовний на ринку товарних ф'ючерсів, а отже найбільшим чином вплине на волатильність цін на них, тому може слугувати показником рівня фінансіалізації товарного ринку і використовуватись як екзогенна змінна під час моделювання впливу цього явища на волатильність цін [6, с. 41–42].

На думку Г. Столла, Р. Уейлі [4, с. 24], Дж. Гамільтона, Дж. Ву [8, с. 14], методика CFTC визначення обсягів інвестування в товарні індекси все ж є найбільш прийнятним показником для оцінки рівня фінансіалізації товарного ринку, хоч і має певні слабину, що пов'язані із принципами, за якими регулятор класифікує учасників торгівлі на комерційних, некомерційних та індексних. Так, CFTC відносить інвестора до якоїсь з категорії, коли його позиція вперше перевищує встановлені пороги. Однак, до прикладу, фермер, що зазвичай виступає у якості традиційного хеджера, й відповідно класифікується як комерційний торговець, може час від часу, очікуючи зростання цін, купувати товарні деривативи із спекулятивною метою, хоч при цьому його інвестиції й надалі потраплятимуть у категорію комерційних. Аналогічна ситуація виникатиме із індексними інвесторами: якщо, на думку регулятора, трейдер відтворює товарний індекс, відкриваючи довгі позиції за відповідними ф'ючерсними контрактами, що до нього входять, усі його інвестиції буде віднесено до обсягу інвестицій індексних

інвесторів, хоча він може здійснювати й інші види діяльності на ф'ючерсному ринку. Відповідно до обсягу інвестицій індексних торговців можуть не потрапити інвестиції тих трейдерів, що залучені до інвестування в товарні індекси, однак це не є їх основним видом діяльності [4, с. 25].

На думку І. Ченга, В. Ксіонга, для моделювання впливу позицій індексних інвесторів на волатильність цін на ф'ючерсних ринках, підхід CFTC потребує накладання додаткових умов: щоб потрапити до категорії торговців товарними індексами, по-перше, інвестори повинні мати відкриті позиції одразу на декількох різних товарних ринках, по-друге, вони повинні займати там здебільшого чисту довгу позицію упродовж тривалого часу. Попри той факт, що торговці товарними індексами очевидно повинні займати 100% довгу позицію на ринку, у даних регулятора це припущення не справджується у зв'язку з приведенням до чистих позицій. Індексні інвестори є великими фінансовими інституціями, що управляють як позиціями клієнтів, так і своїми власними, однак в звітності регулятора вони жодним чином не виокремлені один від одного. Особливо це характерно для ринку енергоносіїв та металів, де власні та клієнтські позиції можуть бути ще більше змішані у зв'язку із розміром ринку, оскільки товарні індекси забезпечують віддачу, співставну із віддачею пасивної довгої позиції в товарні ф'ючерси [9, с. 1747].

Варто зазначити, що деякі з вчених все ж пов'язують рівень фінансіалізації певного товарного ринку, не з обсягами інвестицій індексних інвесторів, а з розміром його спекулятивної складової в цілому, відносячи при цьому останніх саме до спекулянтів. Так, до прикладу, С. Брунеті, Б. Буююкшахін, Дж. Гарріс у своїй праці використали у якості основного показника рівня фінансіалізації чисті позиції хедж-фондів та дилерів свопів на ринку товарних ф'ючерсів [10, с. 3].

М. Хей, Я. Гранайов, Дж. Овердал як прояв фінансіалізації ринку енергоносіїв досліджували вплив величини позицій фондів управління активами на волатильність цін на товарні деривативи, оскільки як вже зазначалось раніше, для енергоносіїв характерний високий рівень неіндексної позабіржової торгівлі, а тому позиції дилерів свопів можуть позначати інвестиції як із спекулятивною метою, так і з метою хеджування [11, с. 2].

Крім того, для оцінки рівня фінансіалізації товарних ринків використовують різного роду коефіцієнти. Найпростішим з яких є спекулятивний індекс Воркінга – співвідношення позиції спекулянтів до позиції хеджерів. Високе значення індексу або високу волатильність цього індексу прийнято трактувати як ознаку надмірної спекулятивної складової на ринку. Х. Воркінг виходить із висновку, що загальний рівень позицій хеджерів є екзогенним попитом на хеджування, а отже зміна спекулятивного індексу обумовлена високою активністю спекулянтів на ринку [12, с. 199]. Однак ця теорія має суттєві недоліки. По-перше, вона ігнорує інші мотиви комерційних хеджерів для торгівлі на ринках товарних деривативів. Як свідчать емпіричні дані, волатильність позицій комерційних хеджерів досить висока: хоч комерційні хеджери на ринках сільськогосподарської продукції дійсно займають короткі позиції для хеджування свого врожаю, волатильність їхніх позицій у багато разів перевищує волатильність прогнозованого обсягу врожаю. Зміна цін на сільськогосподарську продукцію набагато

краще пояснює короткострокову зміну в позиціях хеджерів, ніж зміна прогнозах обсягів виробництва.

Попри згадані недоліки, спекулятивний індекс має суттєву перевагу – його можна застосувати для різних сегментів світового товарного ринку – ринків сільськогосподарської продукції, енергоносіїв, металів тощо. Використавши за основу дані CFTC, його можна обчислити як співвідношення чистої позиції комерційних трейдерів, які використовують ф'ючерсний ринок переважно для хеджування ризиків своєї основної діяльності, до чистої позиції некомерційних трейдерів, тобто тих, хто не здійснює діяльності, пов'язаної з товаром, щодо якого він займає позицію на ф'ючерсних ринках. Таким чином, даний показник дасть змогу оцінити, чи існує позитивна кореляція між відносною часткою спекулятивної складової та волатильністю цін на різних сегментах світового товарного ринку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, як бачимо, в сучасній економічній науці не існує єдиного підходу щодо методології оцінки рівня фінансіалізації товарних ринків. Проте, більшість вчених все ж пов'язують фінансіалізацію із припливом додаткової ліквідності на ринки товарних деривативів, спричиненої перш за все виходом на них нових видів інвесторів, появою нових фінансових інструментів. Тому, крім таких очевидних проявів фінансіалізації товарних ринків, як зростання обсягів укладених деривативів, їхньої номінальної вартості, розмірів відкритих позицій за ними, аналізують зміни в структурі учасників ринку. У працях науковців для оцінки рівня фінансіалізації товарних ринків найчастіше використовують чисту позицію індексних інвесторів та чисту позицію дилерів свопів. Однак дані індикатори можуть використовуватись здебільшого лише для порівняння між собою ступеня фінансіалізації різних ринків сільськогосподарської продукції, де неіндексна торгівля становить незначну частку позабіржової торгівлі товарними деривативами. Для того, щоб проаналізувати більш широкий спектр товарних ринків, слід використовувати більш універсальний показник – зокрема, наприклад, співвідношення чистих позицій комерційних та некомерційних трейдерів.

Таким чином, подальшого дослідження потребує моделювання впливу фінансіалізації (позначеної через співвідношення чистих позицій комерційних та некомерційних трейдерів) на волатильність цін на товарні похідні фінансові інструменти, їхні базові активи, вартість хеджування, рівень інфляції тощо.

Список використаної літератури

1. Cheng I., Xiong W. Financialization of Commodity Markets. *Annual Review of Financial Economics*. 2014. №6. p. 419–441. URL: https://www.princeton.edu/~wxiong/papers/Review_Financialization.pdf
2. Keynes J.M. Some aspects of commodity markets. *The Manchester Guardian Commercial, European Reconstruction Series*. 1923. №13. p. 784–786
3. Hicks J.R. Value and Capital. Cambridge, UK: Oxford University Press, 1939. 340 p. URL: <http://digamo.free.fr/hicks39.pdf>
4. Stoll H.R., Whaley R.E. Commodity Index Investing and Commodity Futures Prices.

- Vanderbilt University – Owen Graduate School of Management Research Paper Series. 2009. 69 p. URL: https://www.cftc.gov/sites/default/files/idc/groups/public/@swaps/documents/file/plstudy_45_hsrw.pdf
5. Disaggregated Commitments of Traders Report. Explanatory Note. The Commodity Futures Trading Commission. URL: <https://www.cftc.gov/sites/default/files/idc/groups/public/@commitmentsoftraders/documents/file/disaggregatedcotexplanatorynot.pdf>
  6. Sanders D., Irwin S. The impact of index funds in commodity futures markets: a systems approach. *The Journal of Alternative Investments*. 2011. Vol. 14, Is. 1. p. 40–49. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.711.8931&rep=rep1&type=pdf>
  7. Irwin S., Sanders D. The Impact of Index and Swap Funds on Commodity Futures Markets: Preliminary Results. *OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers*. 2010. № 27. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5kmd40w11t5f-en.pdf?expires=1659050199&id=id&accname=guest&checksum=7C3B52F42D565C65CA2092358C73FB8D>
  8. Hamilton J., Wu J. Effects of index-fund investing on commodity futures prices. NBER Working Paper Series. 2014. № 19892. URL: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w19892/w19892.pdf
  9. Cheng I.H., Kirilenko A., Xion W. Convective risk flows in commodity futures markets. NBER Working Paper Series. 2012. № 17921. URL: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w17921/w17921.pdf
  10. Brunetti C., Büyüksahin B., Harris J. Speculators, prices, and market volatility. Bank of Canada Staff Working Paper. 2015. № 2015-42. URL: <https://www.bankofcanada.ca/wp-content/uploads/2015/11/wp2015-42.pdf>
  11. Haigh M., Hranaiova J., Overdahl J. Price Dynamics, Price Discovery and Large Futures Trader Interactions in the Energy Complex. CFTC Press Release 5074-05. 2005. URL: <https://www.cftc.gov/sites/default/files/files/opa/press05/opacftc-managed-money-trader-study.pdf>
  12. Working H. Speculation on hedging markets. *Food Research Institute Studies*. 1960. Vol. 01, Is. 2. p. 185-220. URL: <https://econpapers.repec.org/RePEc:ags:frisst:136578>

References

1. Cheng I., Xiong W. (2014). Financialization of Commodity Markets. *Annual Review of Financial Economics*. No. 6, p. 419–441. Available at: https://www.princeton.edu/~wxiong/papers/Review_Financialization.pdf
2. Keynes J.M. (1923). Some aspects of commodity markets. *The Manchester Guardian Commercial, European Reconstruction Series*. No. 13. p. 784–786
3. Hicks J.R. (1939). Value and Capital. Cambridge, UK: Oxford Univ. Press. Available at: <http://digamo.free.fr/hicks39.pdf>
4. Stoll H., Whaley R.E. (2009). Commodity Index Investing and Commodity Futures Prices. *Vanderbilt University - Owen Graduate School of Management Research Paper Series*. Available at: https://www.cftc.gov/sites/default/files/idc/groups/public/@swaps/documents/file/plstudy_45_hsrw.pdf
5. The Commodity Futures Trading Commission. Disaggregated Commitments of Traders Report. Explanatory Note. Available at: <https://www.cftc.gov/sites/default/files/idc/groups/public/@commitmentsoftraders/documents/file/disaggregatedcotexplanatorynot.pdf>
6. Sanders D., Irwin S. (2011). The impact of index funds in commodity futures markets: a systems approach. *The Journal of Alternative Investments*. Vol. 14, Is. 1. p. 40–49. Available at:

- <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.711.8931&rep=rep1&type=pdf>
7. Irwin S., Sanders D. (2010). The Impact of Index and Swap Funds on Commodity Futures Markets: Preliminary Results. *OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers, No. 27, OECD Publishing, Paris*. Available at: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5kmd40w11t5f-en.pdf?expires=1659050199&id=id&accname=guest&checksum=7C3B52F42D565C65CA2092358C73FB8D>
  8. Hamilton J., Wu J. (2014). Effects of index-fund investing on commodity futures prices. *NBER Working Paper Series. № 19892*. Available at: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w19892/w19892.pdf
  9. Cheng I.H., Kirilenko A., Xiong W. (2012). Convective risk flows in commodity futures markets. *NBER Working Paper Series. № 17921*. Available at: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w17921/w17921.pdf
  10. Brunetti C., Büyüksahin B., Harris J. (2015). Speculators, prices, and market volatility. *Bank of Canada Staff Working Paper 2015-42*. Available at: <https://www.bankofcanada.ca/wp-content/uploads/2015/11/wp2015-42.pdf>
  11. Haigh M., Hranaiova J., Overdahl J. (2005). Price Dynamics, Price Discovery and Large Futures Trader Interactions in the Energy Complex. *CFTC Press Release 5074-05*. Available at: <https://www.cftc.gov/sites/default/files/files/opa/press05/opacftc-managed-money-trader-study.pdf>
  12. Working H. (1960). Speculation on hedging markets. *Food Research Institute Studies. Vol. 01, Is. 2*. p. 185-220. Available at: <https://econpapers.repec.org/RePEc:ags:frisst:136578>

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE ASSESSMENT OF THE GLOBAL COMMODITY MARKET SEGMENTS FINANCIALIZATION LEVEL

Yuliia Bohach

*Ivan Franko National University of Lviv,
18 Prospekt Svobody, Lviv, 79008*

e-mail: yuliia.bohach.yurdm@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5837-5599>

Abstract. The purpose of the study is to find out which of the approaches to the assessment the various world commodity market segments' financialization levels that are developed in modern economics is the most appropriate for use in the process of evaluating the macro- and microeconomic consequences of financialization. The methods of analysis and synthesis (studying the structure of commodity derivatives market participants), classification (assignment of investors in the commodity derivatives market to the appropriate categories depending on the motives of their trade), comparison (identifying the market strategy features of each category of investors) are applied in the study. The results of the research confirmed that the majority of modern scientists associate financialization with changes in the participants structure of the commodity derivatives markets and in this regard, they assess the level of financialization on a particular commodity market by evaluating the size of the net position belonging to the certain investors category or its share in an open position (the size of swap dealers net position, commodity index traders net position, hedge funds and swap dealers net position, managed money net position, the speculative index etc.). It can be concluded that in connection with the peculiarities of the various markets conjuncture, in order to simulate the impact of financialization on such economic parameters as the commodity derivatives prices volatility, price volatility of its underlying assets, the cost of hedging, the inflation rate, economic growth,

it is the most appropriate to use as an exogenous variable the ratio of commercial traders net position to non-commercial traders net position, as it enables the comparison between the different segments of the global commodity market.

Keywords: financialization, commodity markets, commodity derivatives, commodity index traders, commodity futures, over-the-counter commodity swaps.

Стаття надійшла до редакції 09.03.2022

Прийнята до друку 23.05.2022

УДК 336.77;
JEL G21

ТЕНДЕНЦІЇ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Софія Лобозинська, Ірина Скоморович, Уляна Владичин

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18,*

*e-mail: sofya.lobozynska@lnu.edu.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5483-6864>
e-mail: iryna.skomorovych@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8574-6770>
e-mail: ulyana.vladychyn@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6916-6688>*

Анотація. Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну спричинило нові виклики для банківської системи у площині підтримки на належному рівні фінансування потреб бізнесу. Метою написання статті є висвітлення законодавчих та нормативно-правових регламентацій органів державної влади щодо стимулювання кредитної діяльності банків із метою забезпечення продовольчої, соціальної, економічної стабільності країни в умовах війни з росією, а також визначення рівня впливу запроваджених норм на обсяги фондування економічних суб'єктів та надання пропозицій щодо вдосконалення окреслених процесів інвестування в економіку України. Правова регламентація кредитування підприємництва зазнала значних змін. Це дозволило банкам застосовувати кредитні канікули для позичальників, а також реструктуризувати кредити без визнання дефолту за ними, окрім того розширено низку державних програм із компенсації процентних ставок за кредитами та надання державної гарантії при кредитуванні. У майбутньому органи державної влади повинні забезпечити вливання фінансових ресурсів у бізнес із альтернативних джерел, планомірно зменшуючи державні витрати на кредитування бізнесу.

Ключові слова: кредитування, пільгові державні програми, кредитні канікули, реструктуризація, забезпечення, проблемна заборгованість.

Постановка проблеми. Економіка України, перебуваючи в умовах війни, потребує значних вливань фінансових ресурсів. Це спонукає виконавчу владу докласти максимальних зусиль, щоб стимулювати кредитну діяльність вітчизняних банків та допомогти реальному сектору забезпечувати потреби споживачів.

Банківська система до запровадження воєнного стану в Україні мала достатній запас міцності, була надліквідною, що дозволило їй із початком повномасштабного вторгнення російського агресора належним чином виконувати свої функції перед економічними суб'єктами, зокрема розрахункові, кредитні, депозитні та валютні операції. Однак із зростанням тривалості війни, банки намагаються більш обережно здійснювати свою діяльність з метою належного контролю ризиків. Це призводить до

того, що фінансові інститути відмовляють у кредитуванні позичальників із регіонів, на території яких відбуваються бойові дії, працюють лише з перевіреними та ліквідними клієнтами, забезпечуючи таким чином певну норму прибутковості.

Стає зрозумілим, що продовження бойових дій негативно впливатиме на фінансування діяльності українського бізнесу та домогосподарств. За таких умов необхідно налагодити ефективну взаємодію між банками та державою, яка б сприяла наповненню фінансовими ресурсами економічних суб'єктів.

У новій реальності державному апарату довелося розробляти законодавче та нормативно-правове регулювання, яке б дозволяло створити оптимальні умови взаємодії кредиторів та позичальників. Зокрема, задля забезпечення банків належними обсягами ресурсів було спрощено доступ до механізму рефінансування банків, банкам дозволили застосовувати кредитні канікули для позичальників, а також реструктуризовувати кредити без визнання дефолту за ними, окрім того розширено низку державних програм із компенсації процентних ставок за кредитами та популяризовано державні гарантії при кредитуванні. З огляду на це, науковий інтерес викликає дослідження нових підходів щодо кредитування в умовах війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема кредитування в Україні глибоко вивчається вітчизняними науковцями. Зокрема, теоретичні аспекти кредитування досліджували такі автори, як: Н. Версаль, У. Владичин, О. Вовчак, О. Дзюблюк, В. Сидоренко, С. Реверчук. Прикладні аспекти різних видів кредитування, зокрема аграрного, споживчого, комерційного кредитування висвітлені у працях О. Артем'євої, П. Бечко, Д. Гладких, М. Дубини, А. Ісаян, Ю. Жежерун, О. Рудої та інших. Аналіз проблем кредитування банками економіки України в умовах війни проводили О. Гордієнко, В. Садовничий та інші.

Однак питання оцінки ефективності взаємодії органів державної влади та представників банківського сектору у площині кредитування в умовах воєнного стану в Україні набувають особливої ваги. Поруч з цим, потребує висвітлення процес імплементації законодавчого та нормативно-правового регулювання кредитної діяльності банків та з'ясування ефективності реалізації практичних аспектів нововведень.

Постановка цілей статті. Метою написання статті є висвітлення законодавчих та нормативно-правових регламентацій органів державної влади щодо стимулювання кредитної діяльності банків із метою забезпечення продовольчої, соціальної, економічної стабільності країни в умовах війни з росією, а також визначення рівня впливу запроваджених норм на обсяги фондування економічних суб'єктів та надання пропозицій щодо вдосконалення окреслених процесів інвестування в економіку України.

Для аналізу правових нововведень регламентування кредитної діяльності в Україні під час війни застосовано системний науковий аналіз змін вітчизняного банківського законодавства та безпосередньої діяльності банків із імплементації затверджених правил і норм кредитування. Завдяки використанню методів аналогії, аналізу та синтезу, методу теоретичного узагальнення надано оцінку ефективності застосованих регулятивних норм кредитування та окреслено подальші заходи конструктивної взаємодії держави та банків.

Виклад основного матеріалу. Банківське кредитування було і залишається одним із найбільш поширених видів фінансування української економіки. Воно охоплює різні сфери економічної діяльності, сприяє розвитку виробничого процесу та задоволенню споживчих потреб фізичних осіб. Водночас, це та сфера діяльності банків, яка активно реагує на зміни у нормативно-правовому полі, політичну ситуацію, коливання валютних курсів, дії та заходи НБУ щодо діяльності банків, а також кризові явища, які спостерігаються в Україні та світі. Так, відзначаємо активний розвиток банківського кредитування у докризовий період 2007–2008 рр., подальше значне зростання валютного курсу, що призвело до зниження платоспроможності позичальників за валютними кредитами та виникнення проблемної кредитної заборгованості. Скорочення кількості банків та збройна агресія росії на сході України у 2014 році значно погіршили якість кредитних портфелів банків та вплинули на скорочення банківського кредитування загалом. Упродовж останніх 5 років до початку війни у лютому 2022 року банківські установи поступово відновлювали кредитування клієнтів, у тому числі із використанням низки державних програм, про що свідчать зміни в обсягах кредитів, наданих вітчизняними банками (табл. 1).

Таблиця 1

**Обсяги кредитів, наданих банками України, у розрізі груп позичальників,
01.01.2018–01.01.2022 рр., млн грн. [8]**

Показник	01.01.2018	01.01.2019	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Кредити, надані клієнтам, всього	1 036 745	1 118 860	1 033 430	960 597	1 065 347
кредити, що надані органам державної влади	1 517	2 865	4 724	11 641	26 973
кредити, що надані суб'єктам господарювання	864 412	919 071	821 936	749 335	795 512
кредити, що надані фізичним особам	170 774	196 859	206 737	199 561	242 633
кредити, надані небанківським фінансовим установам	42	66	33	60	228

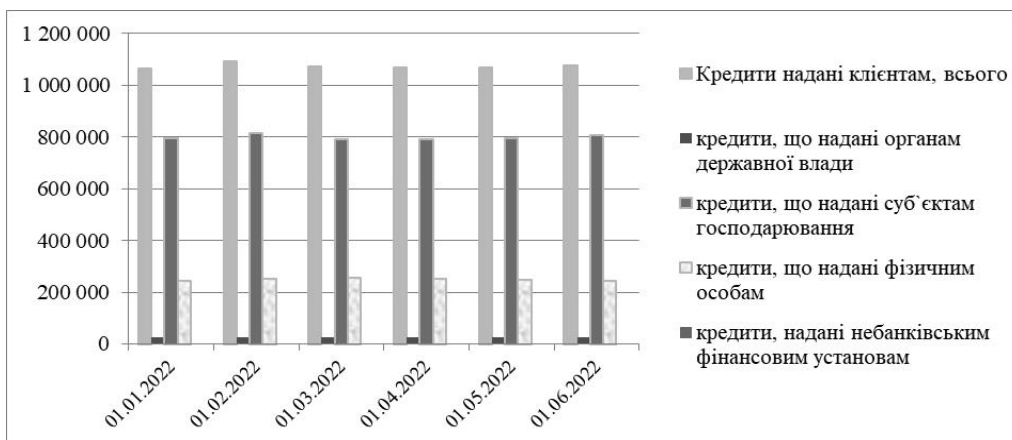
Дані, наведені у таблиці 1, засвідчують відносно стабільне коливання обсягів виданих вітчизняними банками кредитів клієнтам. Незначний спад кредитування бачимо протягом 2020 року, адже станом на 01.01.2021 р. загальна сума виданих кредитів зменшилась на 7,05% і становила 960 597 млн грн, порівняно із 1 033 430 млн грн на 01.01.2020 р. Темп зростання обсягів кредитів на початок 2022 р. склав 110,9%. Таке зростання відбувалось за рахунок видачі кредитів різним категоріям позичальників, зокрема органам державної влади, суб'єктам господарювання та фізичним особам, а також небанківським фінансовим установам.

Із початком війни банки продовжували обслуговувати видані кредити, однак надання нових кредитів було призупинено багатьма банківськими інституціями. Банкам важливо було зорієнтуватися у нових умовах та визначити свою кредитну політику на

перспективу. Погіршення економічних умов безпосередньо вплинуло на зменшення рівня прибутковості кредитних операцій, погіршення якості кредитного портфеля, зростання частки негативно класифікованих кредитів. З метою запобігання падіння обсягів кредитування у банківське законодавство було внесені зміни, які скасовували положення щодо застосування заходів впливу за недотримання банками нормативів капіталу та ліквідності. Це дозволяло банкам підтримувати рівень кредитування в обсягах, близьких до довоєнного часу.

Вивчаючи основні тенденції зміни виданих кредитів позичальникам протягом першого півріччя 2022 року, зокрема, у часі введення воєнного стану, бачимо падіння з березня 2022 року обсягів кредитування таких позичальників, як органи державної влади, фізичні особи та небанківські фінансові установи. Проте незначне збільшення простежується в обсягах виданих банками України кредитів суб'єктам господарювання (рис. 1).

Пригальмувати падіння обсягів кредитування допомогло запровадження пільгових умов кредитування для підтримки малого і середнього бізнесу та введення кредитних канікул. Це стало можливим завдяки ухваленню постанови Правління НБУ № 23 від 25 лютого 2022 р. «Про деякі питання діяльності банків України та банківських груп». У затверджених цією постановою Правилах роботи банків у зв'язку з введенням в Україні воєнного стану є норма, яка дозволила банкам протягом періоду дії воєнного стану та 30 днів після його відміни здійснювати довгострокову реструктуризацію боргу без передавання такої заборгованості до підрозділу роботи з непрацюючими активами.

Рис. 1. Обсяги виданих банками України кредитів у розрізі груп позичальників, 01.01.2022-01.06.2022 рр., млн грн. [8]

Головною умовою можливості застосування такої норми була відповідність проведеної реструктуризації таким критеріям [10]:

- необхідність реструктуризації боргу спричинена фінансовими труднощами боржника внаслідок військової агресії російської федерації проти України;

- банк здійснив реструктуризацію боргу в період дії воєнного стану;
- банк на підставі судження довів доцільність здійснення реструктуризації боргу, ґрунтуючись на оцінці спроможності боржника подолати фінансові труднощі, відновити обслуговування заборгованості та забезпечити її погашення (у часовому горизонті, визначеному умовами реструктуризації);
- зміни, пов'язані з реструктуризацією боргу, не призводять до зменшення суми чистої теперішньої вартості очікуваних грошових потоків за активом більше ніж на 10 % порівняно із сумою, визначеною за умовами початкового кредитного договору.

Отже, банки отримали можливість піти на зустріч позичальникам та змінити істотні умови кредитного договору. Найчастіше це стосувалося зміни графіка погашення боргу, а саме строків і сум погашення основного боргу, сплати процентів та комісій. Багато банків додатково ввели мораторій на нарахування пені за кредитами.

Аналіз інформації, поданої на сайтах вітчизняних банків, виявив, що найпопулярнішим періодом дії кредитних канікул був час від 1 березня по 31 травня 2022 р. Зокрема, на цей період АТ «Ощадбанк» запровадив пільги для фізичних осіб та представників мікро-, малого та середнього бізнесу (ММСБ). Для більшості кредитних продуктів, що були запропоновані в банку для таких позичальників, на зазначений термін відтерміновувалися виплати за тілом кредиту та нарахованими процентами, а також скасовувалися будь-які штрафні санкції за невиконання або неповне виконання діючих кредитних договорів. В АТ КБ «ПриватБанк» подібні послаблення поширили ще й на тих бізнес-клієнтів та об'єднання співвласників багатоквартирних будинків та житлово-будівельних кооперативів, у яких за кредитними договорами не було прострочення або строк прострочення складав не більше 90 діб. Крім того, кредитні канікули з 1 березня по 31 травня 2022 р. для фізичних осіб діяли у Акціонерному банку «Південний», АТ «БАНК ІНВЕСТИЦІЙ ТА ЗАОЩАДЖЕНЬ» та ін.

У деяких банках умови кредитних канікул були більш різноманітними. Так, АТ «КБ «Глобус» розповсюдив відтермінування оплати кредитів, процентів за ними та скасування штрафних санкцій лише на позичальників-фізичних осіб, але продовжив встановлену пільгу до кінця періоду активних бойових дій. З іншого боку, у АТ АКБ «Львів» та АТ «ОТП Банк» кредитні канікули запропонували всім позичальникам (юридичним особам, ФОП та фізичним особам), проте обмежили їхню дію 30 квітням 2022 р. Щоправда, перед закінченням встановленого терміну АТ «ОТП Банк» оголосив, що продовжує пільгові умови погашення заборгованості, зокрема, невизнання простроченою заборгованістю несплачених вчасно обов'язкових платежів та невнесення цього факту до кредитної історії позичальника, відсутність у випадку несплати платежів будь-яких штрафів, пені або застосування підвищеної процентної ставки, збереження правил дії пільгового періоду та ін., за кредитними картками до 31 травня 2022 р.

Досить швидко на проблеми позичальників відреагували законодавці. Вже 17 березня набрав чинності ухвалений 15 березня Закон України №2120-ІХ «Про внесення змін до Податкового кодексу та інших законодавчих актів України щодо

дії норм на період дії воєнного стану». Відповідно до змін, внесених до Цивільного кодексу, на період дії воєнного стану та у тридцятиденний строк після його припинення позичальники звільняються від відповідальності за прострочення виконання кредитного договору, «а також від обов'язку сплати на користь кредитодавця (позикодавця) неустойки (штрафи, пені) за таке прострочення» [9]. Ті штрафні санкції, які банки вже встигли нарахувати після 24 лютого 2022 р., оголошуються такими, що підлягають списанню кредитором.

Такі ж норми були вписані до прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про споживче кредитування». Проте у цьому випадку їх доповнили введенням заборони збільшення кредитором процентної ставки у разі невиконання кредитного договору (крім випадків зміни індексу, який лежить в основі плаваючої процентної ставки). Крім того, зазначено, що штрафні санкції та підняття процентних платежів не можна застосовувати і щодо тих кредитів, позичальниками за якими є фізичні особи, але які не регулюються Законом України «Про споживче кредитування» (наприклад, кредитування рахунку зі строком погашення кредиту до одного місяця, кредити, що надаються ломбардами, за умови, що зобов'язання споживача обмежуються вартістю предмета застави, та ін.).

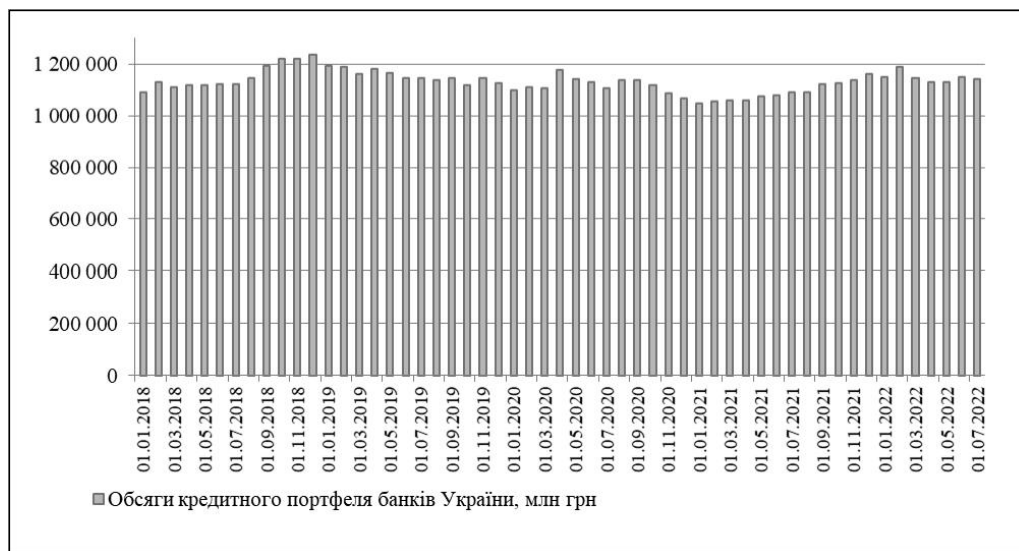
Зміни, внесені Законом України №2120-IX до Закону «Про іпотеку», стосуються нерухомого майна, яке належить фізичним особам та перебуває в іпотечі за споживчими кредитами. У період дії воєнного стану та у тридцятиденний строк після його припинення кредитор не може стати власником такого предмета іпотеки, продати його, а також виселити мешканців із заставлених житлових приміщень, навіть якщо є відповідне судове рішення. Встановлені обмеження не поширюються на нерухомість, передану в іпотеку за кредитними договорами, укладеними після 17 березня 2022 р., та за договорами, до яких після зазначеної дати за погодженням сторін були внесені зміни щодо продовження строків виконання зобов'язань чи зменшення розміру процентів, штрафних санкцій.

Тому після того, як від початку літа банки один за одним почали скасовувати кредитні канікули, їм все одно треба брати до уваги встановлені обмеження на стягування штрафних санкцій з позичальників. Необхідно зауважити, що керівництво банків розуміє, що у клієнтів у період воєнного стану можуть виникнути проблеми з погашенням своїх кредитів. Тому, йдучи їм назустріч, банки встановлюють пільгові умови кредитування (наприклад, АТ «Ощадбанк» і АТ КБ «ПриватБанк» – для власників кредитних карток) та готові на реструктуризацію кредитної заборгованості після отримання відповідної заяви від позичальника. А от АТ «Альфа-Банк» запропонував тим своїм клієнтам, в яких заборгованість за кредитом готівкою, кредитом на товар складає більше 10 000 грн, а за кредитною карткою – більше 1000 грн і прострочення сплати боргу не перевищує 180 днів, сплатити 80 % своєї заборгованості до 1 липня. Решту 20 відсотків банк пообіцяв списати.

Дослідження стану справ з погашенням кредитів у вітчизняних банках переконує, що лєвова частка позичальників зацікавлена у своєчасному виконанні своїх зобов'язань перед банком і має змогу це зробити. Зокрема, станом на кінець травня 2022 р. в АТ

«Ощадбанк» близько 80 % позичальників-ММСБ відмовилися від можливості отримати кредитні канікули та продовжили обслуговувати кредити, а частка реструктуризації в Акціонерному банку «Південний» складає менше 5 % кредитного портфеля [2].

Обслуговування банками України кредитів та виникнення проблемної кредитної заборгованості можемо простежити за даними обсягів непрацюючих кредитів (NPL) та зміною частки NPL у загальному кредитному портфелі банків України. Порівняльний аналіз доцільно здійснити в місячному розрізі з 2018 по 2022 роки (рис. 2).

Рис. 2. Обсяги кредитного портфеля та непрацюючих кредитів банків України, 01.01.2018-01.01.2022 рр., млн грн [3; 13]

З рисунку 2 спостерігаємо достатньо стабільне зменшення обсягів непрацюючих кредитів вітчизняних банків протягом 2019 та 2021 років. Уже станом на 01.01.2022 року частка NPL у банківській системі України зменшилась до 30,02% порівняно із 54,54 % на початку 2018 року. Однак війна в Україні та введення воєнного стану все ж таки вплинули на зростання проблемної кредитної заборгованості в банках і вже із 01.03.2022 по 01.07.2022 спостерігаємо її зростання. Так, якщо на початок березня 2022 року обсяги непрацюючих кредитів становили 304 995 млн грн, то вже на початок липня цього ж року вони зросли на 11,25 % і склали 339 312 млн грн.

Крім вирішення проблем вже існуючих позичальників, вітчизняні банки почали поступово відновлювати споживче та корпоративне кредитування. Зокрема, вже у квітні 2022 р. кредити фізичним особам у готівковій і безготівковій формі почав надавати АТ «ОТП Банк». Щоправда, заставою за такими кредитами могли бути лише строкові депозити у гривнях та доларах США, які розміщені позичальником у цьому банку. АТ «КБ «Глобус» був більш рішучим і також в квітні відновив видачу кредитів на нові та вживані авто як фізичним, так і юридичним особам. І лише наприкінці липня першим

серед найбільших банків про відновлення іпотечного кредитування, в тому числі і за державною програмою «Доступна іпотека 7 %», оголосив АТ «Ощадбанк». Обсяги виданих кредитів домогосподарствам наведені у табл. 2.

Таблиця 2

Обсяги наданих кредитів банками України домашнім господарствам за цільовим спрямуванням, січень-червень 2022 року, млн грн [7]

Показник	2022 рік					
	січень	лютий	березень	квітень	травень	червень
Кредити, надані домашнім господарствам, усього	262 515	268 008	262 704	259 174	256 372	248 931
Із загальної суми споживчі кредити	221 110	226 449	221 411	218 166	215 498	212 026
Із загальної суми іпотечні кредити	29 271	29 379	29 177	28 561	25 178	24 053

Незважаючи на те, що банки почали поступово відновлювати кредитування фізичних осіб, з таблиці 2 спостерігаємо зменшення таких кредитів протягом першого півріччя 2022 року. Так, залишки кредитів, наданих домашнім господарствам, від часу введення воєнного стану в Україні і до початку липня 2022 року зменшились на 5,17 %. Таке зменшення спостерігаємо як за споживчими кредитами населенню, так і у розрізі іпотечних кредитів.

Кредитування суб'єктів господарювання відновилося ще швидше. Вже 3 березня стало відомо про те, що АТ «Банк Кредит Дніпро» надав Укрзалізниці кредит на здійснення евакуації українців. На початку квітня АБ «Укргазбанк» виділив кредитні кошти будівельній компанії, яка займається розчищенням завалів і відновленням інфраструктури Харкова. Проте поряд зі стандартними банківськими кредитами більш активно використовується кредитування за державними програмами підтримки суб'єктів підприємництва. Нагадаємо, що ще на початку 2020 р. уряд України запропонував фінансову державну підтримку суб'єктам мікро- та малого підприємництва [11]. Вони могли розраховувати на часткову компенсацію державою процентних ставок за банківськими кредитами, що надавалися для реалізації інвестиційних проєктів, та надання державних гарантій банкам як забезпечення виконання зобов'язань за такими кредитами. Зокрема, використовуючи механізм компенсації, Фонд розвитку підприємництва, який діє від імені держави, відшкодував позичальникам їхні процентні виплати за кредитом в обсязі, який був необхідний для зниження їхніх витрат до рівня 5, 7 або 9 % річних залежно від обсягу їхнього річного доходу та кількості нових робочих місць, створених під час дії кредитного договору. Саме такий напрацьований механізм компенсації процентної плати за кредитом та надання в якості кредитного забезпечення державних гарантій Кабінет Міністрів України вирішив використати для підтримки суб'єктів господарювання після введення воєнного стану.

Першим нововведенням, ухваленим 12 березня 2022 р., уряд запропонував компенсувати плату за кредит сільськогосподарським товаровиробникам для

провадження сільськогосподарської діяльності, передусім, проведення ними посівних робіт. Таким чином за кредитами, спрямованими на придбання сільськогосподарської техніки, насіння, добрив чи паливно-мастильних матеріалів, процентна ставка для позичальника становитиме 0 %. Крім того, якщо позичальниками за такими кредитами є сільськогосподарське підприємство-ММСБ, то одним з видів забезпечення може бути державна гарантія на портфельній основі в розмірі 80 % від суми кредиту [4].

Банки також всіляко намагаються знизити вартість обслуговування кредиту для аграріїв. Зокрема, АТ «Ощадбанк» запровадив партнерські програми, які дають їм можливість отримати кредити для поповнення обігових коштів за ставкою у розмірі 0,01% та придбати сільськогосподарську техніку іноземних та вітчизняних брендів за пільговими умовами від 0,1% річних.

Наступні зміни до Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва стосувалися компенсування процентної плати позичальникам, які працюють для задоволення потреб Збройних Сил України, постраждалого від бойових дій населення, переміщення підприємств у безпечні регіони України. У таких випадках витрати позичальників на сплату процентів повинні становити 0 % протягом воєнного стану та одного місяця після його припинення і 5 % до завершення строку кредитування.

Пільгове кредитування передбачено і для торговельних мереж, які забезпечують населення продовольством та іншими товарами першої необхідності. Процентна ставка за кредитом до 60 мільйонів становитиме 0% річних. Розмір компенсації процентної ставки до 5% річних передбачено для кредитів, що видаються торговельним підприємствам, обсягом від 60 млн до 1 млрд грн.

І нарешті до 0 відсотків річних впаде процентна плата протягом п'яти років за додатковим кредитом, отриманим переробним підприємством-ММСБ на інвестиційні цілі під заставу майна, придбаного позичальником за рахунок гранту, наданого державою відповідно до затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 739 від 24 червня 2022 р. Порядку надання грантів на створення або розвиток переробних підприємств.

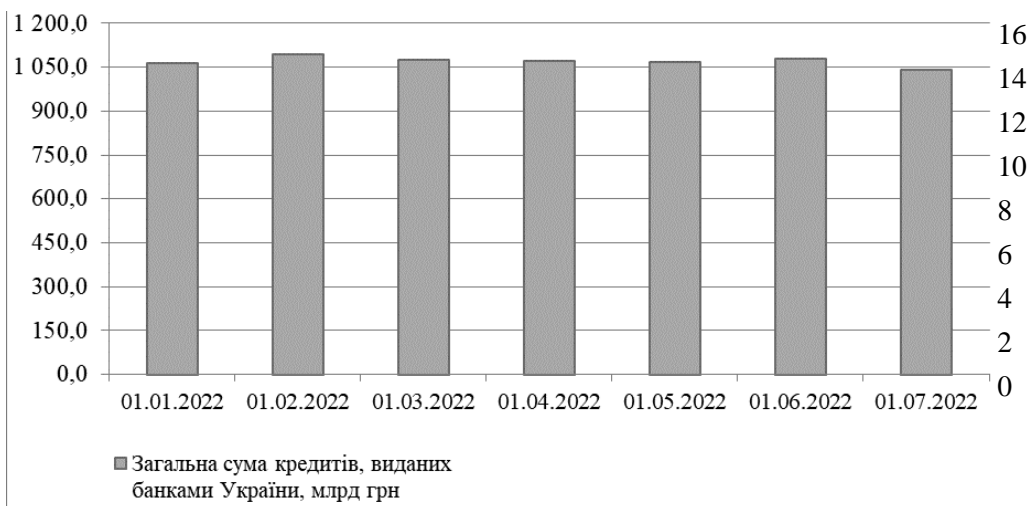
Для того, щоб прослідкувати кредитну активність, у тому числі застосування проаналізованих державних програм, розглянемо дані, наведені у табл. 3 та рис. 3.

Таблиця 3

**Динаміка кредитування за Державною програмою «Доступні кредити 5-7-9%»,
01.01.2022-01.07.2022 рр. [6]**

Період	Кількість банків у програмі, шт	Кількість укладених кредитних договорів, шт	Сума укладених кредитних договорів, млрд грн
01.01.2022	40	28597	81,4
01.02.2022	40	32091	85,2
01.03.2022	40	34370	89,6
01.04.2022	40	36213	93,6
01.05.2022	42	37724	102,6
01.06.2022	42	39362	117,9
01.07.2022	42	45177	128,3

З даних таблиці 3 простежуємо зростання обсягів державної підтримки за програмою «Доступні кредити 5-7-9%». Таке зростання спостерігається протягом усього аналізованого періоду. У травні зросла також і кількість банків, які приєдналися до програми, з 40 до 42. Усього станом на 01 липня 2022 року було укладено кредитних договорів на суму 128,3 млрд грн., що майже в 1,6 разів більше порівняно з початком року. Найбільші обсяги фінансування отримали Київська, Львівська, Хмельницька та Кіровоградська області. Кредити надавалися як діючим позичальникам, так і таким, які вперше зверталися до банків. Достатньо великий кредитний портфель було сформовано у Харківській, Донецькій, Запорізькій, Сумській та Чернігівській областях.

Рис. 3. Частка кредитів, виданих за державною програмою «Доступні кредити 5-7-9%», у загальних обсягах кредитів банків України, 01.01.2022-01.07.2022 рр. [6]

Поряд із цим, з рисунку 3 бачимо, що обсяги державного кредитування за програмою є незначними і містяться у діапазоні 7,64–12,32 % від загальної суми кредитів, наданих банками України.

Збільшити обсяги банківського кредитування бізнесу за пільговими урядовими програмами можливо шляхом налагодження тісної співпраці банків з такою державною інституцією, як Експортно-кредитне агентство (ЕКА). Зокрема, завдяки розробленню державної програми портфельного страхування кредитів зі спрощеними вимогами до застави під час війни, яка реалізовується АБ «Укргазбанк» та АТ «Ощадбанк» разом із ЕКА України, стало можливим прокредитувати підприємців-експортерів на суму 36 млн грн у період червень-липень 2022 року. Кредити отримали підприємці з Івано-Франківщини, Рівненщини, Запоріжжя та Одещини, які експортують паперові пакети, дерев'яні вироби, твердопаливні котли, паркетну дошку, комплектуючі для меблів, а також смажене насіння соняшника. Усі зовнішньоекономічні угоди, виконання яких було прокредитоване в рамках програми, були укладені з європейськими контрагентами з Німеччини, Польщі, Латвії, Франції, Австрії, Молдови, Естонії [5].

Окрім цього, АТ «Ощадбанк» разом з ЕКА створили програму фінансування експортерів-переробників, що зорієнтована на українських аграріїв, які спрямовують свою діяльність на переробку продукції власного виробництва. Умова програми передбачає страхування ризиків несплати за поставлену на експорт продукцію в розмірі 85% суми кредиту (максимальна сума кредиту – 85% суми контракту) [1].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підводячи підсумки, необхідно відзначити, що законодавчі та нормативно-правові нововведення регламентації кредитування в Україні в умовах воєнного стану дозволили створити сприятливе середовище підтримки найбільш уразливих економічних суб'єктів, зокрема підприємств малого і середнього бізнесу, фермерських господарств та безпосередньо домогосподарств. Це стало можливим завдяки пошуку комплексного вирішення проблеми при взаємодії державних інституцій із банківським бізнесом.

До позитивних результатів реалізації підтримки державою належного обсягу кредитування економіки можна віднести: створення умов із відтермінуванням виконання боргового зобов'язання із метою забезпечення позичальників достатнім рівнем платоспроможності для виконання зобов'язань перед державою та за прямими партнерськими контрактами; розширення дії державних програм пільгового кредитування та розроблення нових, зокрема із підтримки експортного потенціалу підприємств та бізнесів, що пріоритетно орієнтуються на перероблення продукції власного виробництва; залучення до процесу кредитування ресурсів спеціалізованих державних інституцій, таких як Фонд розвитку підприємництва та Експортно-кредитне агентство.

Безумовно, левова частина реалізації цих напрямів здійснюється за державні кошти, що в певній мірі провокує інфляційні процеси, погіршення економічних умов функціонування бізнесу та знижує рівень купівельної спроможності населення й добробут громадян. З огляду на це, першочерговими завданнями державних службовців та науковців повинні стати: пошук шляхів залучення макроекономічної допомоги та грантів міжнародних фінансових інституцій; налагодження взаємодії вітчизняних та іноземних державних спеціалізованих фондів із підтримки підприємницької ініціативи країн потенційних імпортерів українських товарів та послуг; створення сприятливих умов розвитку прямого іноземного інвестування у вітчизняний бізнес. Такі напрями дослідження потребують особливої уваги та спроможні забезпечити у перспективі позитивні тенденції розвитку підприємництва та стабілізацію економіки України.

Список використаних джерел

1. Буткова-Вітвіцька Н. Поки діє програма 5-7-9%, аграрії можуть розраховувати на дешеві кредити. URL: <https://latifundist.com/interview/622-nataliya-butkova-vitvitska-poki-diye-programa-5-7-9-agrariyi-mozhut-rozrahovuvati-na-deshevi-krediti> (дата звернення: 04.08.2022).
2. Гордієнко О. Банки відмовляються від масових кредитних канікул, що діяли від початку війни. URL: <https://forbes.ua/inside/groshi-zamist-kanikul-ukrainski-pidpriemtsi-zhadayut-novikh-kreditiv-a-ne-vidstrochok-za-starimi-27052022-6273> (дата звернення: 29.07.2022).

3. Дані про обсяги кредитів та частку непрацюючих кредитів у розрізі банків України з 2006 року / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/stability/npl> (дата звернення: 03.08.2022).
4. Деякі питання надання державних гарантій на портфельній основі : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.07.2021 № 723 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/723-2021-%D0%BF#n11> (дата звернення: 29.07.2022).
5. Завдяки страховому покриттю ЕКА банки прокредитували виконання експортних угод на суму в 69,85 мільйона гривень. URL: <https://www.esa.gov.ua/zavdyaku-strahovomu-pokryttuu-eka-banku-prokredytuvaly-vykonannya-eksportnyh-ugod-na-sumu-v-6985-miljona-gryven/#.Yu3lEX1Vzcs> (дата звернення: 04.08.2022).
6. Інформація про результати Державної програми Доступні кредити 5-7-9. URL: <https://bdf.gov.ua/uk/informaciya-pro-rezultati-derzhavnoji-programi-dostupni-krediti-5-7-9> (дата звернення: 29.07.2022).
7. Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України) / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (дата звернення: 03.08.2022).
8. Основні показники діяльності банків / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist> (дата звернення: 03.08.2022).
9. Про внесення змін до Податкового кодексу та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 №2120-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (дата звернення: 29.07.2022).
10. Про деякі питання діяльності банків України та банківських груп : постанова Правління НБУ № 23 від 25 лютого 2022 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0023500-22#Text> (дата звернення: 29.07.2022).
11. Про надання фінансової державної підтримки : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 № 28. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 29.07.2022).
12. Садовничий В. Як роздаються доступні кредити під час війни. URL: <https://finclub.net/ua/infographica/yak-rozdaiutsia-pilhovi-kredyty-pid-chas-viiny.html> (дата звернення: 29.07.2022).
13. Частка непрацюючих кредитів (NPL) в Україні становила 30% на початок 2022 року / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/stability/npl> (дата звернення: 03.08.2022).

References

1. Butkova-Vitvitska N. (2022, July 04) Poky diie programa 5-7-9%, ahrarii mozhut rozrahovuvaty na deshevi kredyty [While the 5-7-9% program is in effect, farmers can count on cheap loans]. Retrieved from: <https://latifundist.com/interview/622-nataliya-butkova-vitvitska-poki-diye-programa-5-7-9-agrariyi-mozhut-rozrahovuvati-na-deshevi-kredit>
2. Gordienko O. (2022, May 30) Banky vidmovliaiutsia vid masovyh kredytnyh kanikul, scho diialy vid pochatku vijny [Banks are refusing mass credit vacations that have been in effect since the beginning of the war]. Retrieved from: <https://forbes.ua/inside/groshizamist-kanikul-ukrainski-pidpriemtsi-zhadayut-novikh-kreditiv-a-ne-vidstrochok-zastarimi-27052022-6273> [in Ukrainian].
3. Dani pro obsiahy kredytiv ta chastku nepratsiuiuchykh kredytiv u rozrizi bankiv Ukrainy z

- 2006 roku [Data on the volume of loans and the share of non-performing loans by Ukrainian banks since 2006]. *Natsionalnyi bank Ukrainy – National Bank of Ukraine*. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/ua/stability/npl> [in Ukrainian].
4. Deyaki pytannya nadannya derzhavnykh harantiy na portfel'niy osnovi [Some issues of providing state guarantees on a portfolio basis]. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 14, 2021 No. 723. *Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/723-2021-%D0%BF#n11> Retrieved from: [in Ukrainian].
  5. Zavdyaky strakhovomu pokryttyu EKA banky prokredytuvaly vykonannya eksportnykh uгод na sumu v 69,85 mil'yona hryven' [Thanks to EKA insurance coverage, banks provided credit for the execution of export agreements in the amount of 69.85 million hryvnias]. Retrieved from: <https://www.eca.gov.ua/zavdyaky-strahovomu-pokryttyu-eka-banky-prokredytuvaly-vykonannya-eksportnyh-ugod-na-sumu-v-6985-miljona-gryven/#.Yu3lEX1Bzcs> [in Ukrainian]
  6. Informatsiya pro rezul'taty Derzhavnoyi prohramy Dostupni kredyty 5-7-9 [Information on the results of the State program Available loans 5-7-9]. Retrieved from: <https://bdf.gov.ua/uk/informaciya-pro-rezultati-derzhavnoyi-programi-dostupni-kredyty-5-7-9> [in Ukrainian].
  7. Kredyty, nadani depozytnymy korporatsiyamy (krім Natsional'noho banku Ukrayiny) [Loans granted by deposit corporations (except the National Bank of Ukraine)]. *Natsionalnyi bank Ukrainy – National Bank of Ukraine*. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> [in Ukrainian].
  8. Osnovni pokaznyky diyal'nosti bankiv (2022, May) [Key performance indicators of banks]. *Natsionalnyi bank Ukrainy – National Bank of Ukraine*. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist> [in Ukrainian].
  9. Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo diyi norm na period diyi voyennoho stanu [On amendments to the Tax Code and other legislative acts of Ukraine regarding the effect of norms during the period of martial law]. Law of Ukraine dated March 15, 2022 No. 2120-IX. *Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> [in Ukrainian]
  10. Pro deyaki pytannya diyal'nosti bankiv Ukrayiny ta bankivs'kykh hrup [On some issues of the activities of Ukrainian banks and banking groups]. Resolution of the Board of the NBU No. 23 of February 25, 2022. *Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0023500-22#Text> [in Ukrainian].
  11. Pro nadannya finansovoyi derzhavnoyi pidtrymky [On the provision of financial state support]. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 24, 2020 No. 28. *Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]
  12. Sadovnychy V. (2022, June 23) Yak rozdayut'sya dostupni kredyty pid chas viyny [How available credits are distributed during wartime]. Retrieved from: <https://finclub.net.ua/infographica/yak-rozdaiutsia-pilhovi-kredyty-pid-chas-viiny.html> [in Ukrainian].
  13. Chastka nepratsyuyuchykh kredytiv (NPL) v Ukrayini stanovyla 30% na pochatok 2022 roku [NPL Ratio in Ukraine was 30% at Beginning of 2022]. *Natsionalnyi bank Ukrainy – National Bank of Ukraine*. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/ua/stability/npl> [in Ukrainian].

TRENDS OF BANK LENDING IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

Sophia Lobozyńska, Iryna Skomorovych, Ulyana Vladychyn

*Ivan Franko National University of Lviv,
18 Ave. Svobody, Lviv, 79008,*

e-mail: sofya.lobozynska@lnu.edu.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5483-6864>

e-mail: iryna.skomorovych@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8574-6770>

e-mail: ulyana.vladychyn@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6916-6688>

Abstract. The full-scale invasion of Russian troops into Ukraine caused new challenges for the banking system in the field of the business financial support at the appropriate level. In order to control risks, banks refuse lending to borrowers from the regions where combat operations are taking place and provide credit resources only for verified and liquid clients. In the new reality, the state apparatus had to develop the legislation what allows creating optimal conditions for the interaction of creditors and borrowers.

The main purpose of writing the article is the evaluation of the effectiveness of state regulations in the field of stimulating the credit activity of banks in order to ensure the food, social, and economic stability of the country in the war conditions against russia, as well as providing proposals for improving the processes of funding economic entities in Ukraine. To analyse the legal regulation of the credit activity in Ukraine during the war the systematic scientific analysis of the legislation and credit activity of the banks in the conditions of martial law was applied.

It has been established that the positive results of the state's support for the appropriate amount of lending to the economy are: the creation of new tools of special bank refinancing that allow to build up the resource base needed to increase the loan portfolio; the creation of conditions with postponement of debt obligations in order to provide borrowers with a sufficient level of solvency for fulfillment obligations to the state and under direct partnership contracts; expansion of state preferential lending programs and the development of new ones, in particular to support the export potential of entrepreneurs and businesses that prioritize the processing of products of their own production; involvement in the crediting process of the resources of specialized state institutions, such as the Entrepreneurship Development Fund and the Export Credit Agency.

The next tasks of civil servants and scientists should be: finding ways to attract macroeconomic aid and grants from international financial institutions; establishment of cooperation between domestic and foreign state specialized funds to support the entrepreneurial initiative of countries that are potential importers of Ukrainian goods and services; creation favorable conditions for the development of direct foreign investment in domestic business.

Keywords: lending, preferential state programs, credit holidays, restructuring, provision, problem debt.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2022

Прийнята до друку 23.05.2022

ПРО РОЗВИТОК СЕКТОРУ ФІНАНСОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Олексій Калівошко

*Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»,
03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10,
e-mail: alek-k@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0417-4529>*

Анотація. У статті розглянуто становлення та розвиток фінтех загалом у світі та в Україні зокрема. Мета – висвітлити особливості розвитку сектору фінансових технологій в Україні для забезпечення необхідної динаміки та підвищення ефективності його функціонування. Під час проведення наукового дослідження використано: методи індуктивного та дедуктивного аналізу; історичний метод для виявлення етапів розвитку фінтех; статистичні методи для аналізу фінтех інфраструктури фінансово-кредитного ринку України; зіставлення, порівняння та синтезу для виявлення особливостей розвитку фінтех у вітчизняній економіці. У дослідженні узагальнено особливості розвитку сектору фінансових технологій в Україні. Розкрито стадії розвитку Fin Tech у світі, від 1,0 до 3,5 та охарактеризовано їх основні риси. Визначено фактори, що впливають на розвиток фінтеху у світі та Україні. Проаналізовано сучасний стан розвитку Fin Tech в нашій державі. Доведено відповідність України стадії розвитку фінансових технологій на рівні 3,5.

Ключові слова: фінансові технології, сектор фінансових технологій, стадії розвитку фінансових технологій, фактори розвитку фінансових технологій, особливості розвитку фінансових технологій, глобалізація.

Постановка проблеми. Сектор фінансових технологій, іншими словами фінтех, від англійського (Fin Tech) є домінуючим фактором фінансової економіки не тільки в Україні, але й у світі, сприяє процесу фінансової глобалізації загалом, а також більш спрощеному та вільному руху фінансових активів між суб'єктами з різних країн.

Крім того, розвиток фінансових технологій – це практичний аспект фінансової глобалізації, яка об'єднує національні фінансові ринки за допомогою різноманітних еквівалентів міжнародних грошей.

В нинішніх умовах відбувається, безповоротний процес, результатом якого є зміна форм надання фінансових послуг та пропозиції фінансових продуктів [1–7]. Найбільш важливе та впливове місце фінтех зайняв у сфері банківського обслуговування та платежів [8].

Більше сімдесяти п'яти відсотків фінтех компаній мільярдерів світу охоплюють три сектори: платежів, кредитування та фінансових послуг. Найпотужнішим з яких є сектор

платежів, який акумулював 56,1 відсотка або 77,9 млрд доларів США за допомогою семи фінтех єдинорогів [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню основ, особливостей розвитку та організації сектору фінансових технологій в Україні та світі у своїх працях приділяє увагу все більше науковців та практиків, зокрема: Л. Вдовенко [2] досліджував вплив фінтеху на функціонування фінансово-кредитного механізму, В. Корнеєв [5] зосередив увагу на трансформації фінансового сектору економіки завдяки новітнім фінансовим технологіям, зокрема криптовалютам, В. Тропіна [7] досліджувала вітчизняний фінтех у контексті інтеграції України до європейського фінансового простору. Серед іноземних дослідників доцільно виділити праці Д. Арнера [11; 12], який висвітлює еволюцію фінтеху у світі і сформував нову пост-кризову парадигму його розвитку, Ж. Барберіс [11, 15] присвятив свої праці становленню фінтеху у Гонконгу й очоленню ним цифрового фінансового переходу в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, Р. Буклей [11] досліджував проблеми розвитку фінтеху та перешкоди у його поширенні.

Мета дослідження. Висвітлити особливості розвитку сектору фінансових технологій в Україні для забезпечення необхідної динаміки та підвищення ефективності його функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загалом, на думку гонконгських науковців Д. Арнера, Ж. Барберіса та Р. Буклея, починаючи з 2008 року, фінтех перебуває на третій стадії свого розвитку.

Перші дві стадії охоплювали відповідно:

– **1866–1967** роки (вони ідентифікували її як 1.0). На їх думку, вона полягала у фінансовій глобалізації та складалася з двох періодів довоєнного, який характеризувався розвитком інфраструктури та післявоєнного, котрий ознаменувався процесом використання комп'ютерної техніки [10; 11, с. 6–8].

Вони погодилися з точкою зору Дж.М. Кейнса, про те, що розвиток інфраструктури, технологій та ринку фінансових послуг значно спрощували та поліпшували рівень життя середнього та вищого ешелонів суспільства, а також людей з здібностями вище середнього з нижчого ешелону суспільства [11, с. 8; 12; 13].

Ми також, підтримуємо точку зору Дж.М. Кейнса, особливо в частині того, що ще до першої світової війни була вже сформована базова структура світового фінансового ринку та закладені ключові принципи її подальшого розвитку.

Наразі багато науковців стверджують, що інфраструктура економіки загалом та фінансового ринку зокрема почали розвиватися лише після другої світової війни.

– та **1967–2008** роки (назвали її як 2.0), яка полягала у розвитку традиційних цифрових фінансових послуг, тобто подальшому розвитку глобалізації фінансів та діджиталізації, переходу у 1967–1987 роках фінансових послуг від аналогового до цифрового вимірів. Загалом період відзначається: запуском банкоматів, СВІФТу, відбувається автоматизація клірингових послуг, створюються більш надійні системи платежів, розпочинається електронна торгівля цінними паперами, тощо [10; 11, с. 9–12].

Наразі, Д. Арнер, Ж. Барберіс та Р. Буклей наголошують, що розвинені країни, перебувають на етапі фінтеху 3.0, який почався, як реакція на всесвітню фінансову

кризу 2008 року, а країни Азії та Африки перебувають на етапі фінтеху 3.5, оскільки в них розвиток фінтеху, в першу чергу, обумовлений прагненням до економічного розвитку, з чим ми не зовсім погоджуємося, тому обґрунтуємо нашу точку зору більш детально [10; 11, с. 20].

До інших факторів, що впливають на розвиток фінтеху вони відносять:

- недовіра суспільства до державної банківської системи, з високою корумпованістю та низькою ефективністю (мається на увазі Китай, це при тому, як вже загальновідомо, що активи їх банків є найбільшими у світі) [14];
- менш розвинені сітки філій класичних комерційних банків (62,5 відділення на 100 000 чоловік у Європі, проти 12,5 філій у країнах Азіатсько-Тихоокеанського регіону та Японії) [15, с. 13–14];
- неефективність фінансових ринків;
- споживачі банківських послуг характеризуються, як такі, що віддають перевагу зручностям ніж схильністю до довіри, за існуючого менш суворого захисту даних, швидкого росту середнього класу, а також більше груп населення з досвідом використання та забезпеченням мобільними пристроями;
- наявність великої кількості кваліфікованих випускників інженерно-технічних спеціальностей;
- відсутність у 1,2 млрд чоловік дорослого населення банківських рахунків, відповідно не надання їм банківських послуг буде явним невикористанням ринкових можливостей [11, с. 22; 16].

Частково ми погоджуємося з їх точкою зору, особливо в частині де йдеться про те, що в країнах Азіатсько-Тихоокеанського регіону, які розвиваються:

- неефективні фінансові ринки;
- існує недовіра до державної банківської системи;
- відсутні у великій кількості населення банківські рахунки.

В певній мірі (перші дві з зазначених трьох позицій) навіть переключається з ситуацією не тільки в Україні, а й в інших державах, фінансові системи та економіки яких, трансформуються, реформуються та прагнуть досягти рівня розвинених країн.

Проте, з твердженням про те, що у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні стадія фінтеху 3.5, а в розвинених країнах 3.0, тому що країни регіону прагнуть економічного розвитку (розвинені країни не менше прагнуть до подальшого розвитку); або в частині того, що в регіоні велика кількість дипломованих інженерів (в розвинених країнах за рахунок власних випускників, трудових мігрантів чи емігрантів їх не менше, навіть країни СНД не поступаються, менше їх буде лише в країнах Африки та Південної Америки); чи про те, що їх населення віддаватиме повну перевагу зручностям перед безпекою, має більший досвід використання та забезпечення мобільними пристроями в порівнянні з розвиненими країнами є досить суперечливими.

Непереконливим також бачиться твердження про те, що в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні більш ефективно розвивається банківський сектор та його інфраструктура в порівнянні з розвиненими країнами, а особливо з Великобританією, а тому у них стадія фінтеху 3.5 [11, с. 22].

За рахунок того, що в Китаї створено п'ять нових комерційних банків, серед яких онлайн-банки WeBank та MyBank [11, с. 22]. Першим, в 2015 році запрацював приватний онлайн-банк WeBank [17; 18], а також очікується створення ще сорока приватних комерційних банків [11].

Водночас не можна не звернути увагу на те, що британська банківська система у порівнянні з іншими розвиненими та тими, які розвиваються, є найбільш консервативною. Так, починаючи з 1872 року у Великобританії новий комерційний банк створили лише у 2010 році (Метробанк), однак незважаючи на це він надає сучасні та специфічні послуги [19; 20]. Не слід також забувати, що на території Великобританії наразі функціонують два цифрових комерційних банки: Atom bank та Starling Bank. Вони були засновані у 2014 році, про, що не могли не знати вищезгадувані шановні гонконгські вчені, а чомусь не звернули увагу на таку подію. Atom bank отримав банківську ліцензію у 2015 році, а Starling Bank у 2016 році. Функціонувати вони почали у 2016 році [21; 22; 23; 24]. Такий довгий період від заснування до початку діяльності пояснюється особливостями процедурних аспектів Великобританії [25].

Узагальнюючі вищезазначене відзначимо, що ми погоджуємося з точкою зору Д. Арнера, Ж. Барберіса та Р. Буклея про перебування фінтеху на третій стадії розвитку та, що фінтех 3.0 розпочався у 2008 році, як відповідь на результати світової фінансової кризи. Проте не підтримуємо їх у тій частині, яка стосується того, що за зазначеної причини він почався тільки у розвинених країнах. Ми вважаємо, що він стартував у всьому світі, тому що всі держави прагнуть економічного розвитку, а не тільки Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Наприклад, платіжною системою «bitcoin», яка почала функціонувати у 2009 році, за наявності онлайн-сервісів, можна було скористатися в будь-якій точці світу [26]. Починаючи з 2015 року розпочався етап фінтеху 3.5, який можна охарактеризувати, в першу чергу, створенням та розвитком онлайн банків, які починають конкурувати з традиційними комерційними банками, котрі в переважній своїй більшості починають цікавитися, інвестувати та використовувати нові можливості, тобто також стають причетними до фінтеху. Особливо, слід звернути увагу на тому, що починаючи з 2008 року, вони надають меншого значення, на відміну від сучасних українських науковці, такому фактору, як глобалізація, і не тому, що він не важливий, а тому, що сприймають його вже, як майже завершену подію. На їх думку, навіть найбільш відсталі у економічному розвитку країни вже давно і активно залучені до процесу глобалізації і нікуди від нього вже не подінуться. Більшу роль у подальшому розвитку світової економіки та фінансового ринку відводять саме фінтеху, коли багато вітчизняних науковців досі детально досліджують та агітують за розвиток глобалізації [11, 12]. На нашу думку це незворотній процес, який з розвитком технологій буде невпинно лише поглиблюватися, оскільки український фінансовий ринок та його інфраструктура досить тісно переплетена з глобальним світовим.

В Україні є також активні гравці в сегменті інтернет-банкінгу. Найбільший з яких «Приват 24», що функціонує з 2001 року [27]. З 2017 року свою діяльність здійснює «Монобанк», перший в нашій державі фінансовий посередник, у якого немає фізичних

відділень, а вся співпраця з клієнтами відбувається за допомогою додатку у смартфоні, цей проект здійснюють Універсал-Банк та Fintech Band [28].

Слід наголосити, що окрім вищезазначених, на території України функціонують провідні світові фінтех компанії сектору платежів. Особливо широко представлені підсектори електронних гаманців та платіжних процесорів (див рис. 1.1 та 1.2).

Рис. 1.1. Композиція міжнародних електронних гаманців, які функціонують у складі інфраструктури фінансово-кредитного ринку України

Джерело: розроблено та побудовано автором за матеріалами власних досліджень.

Як видно з рис. 1.1 наші співвітчизники активно користуються послугами одинадцяти міжнародних електронних гаманців, юридичні адреси яких зареєстровані в різних країнах. Вони є різними, як за якістю надання послуг, так і за мірою популярності.

Крім того, в Україні на 01.01.2019 року свою діяльність здійснювало дванадцять міжнародних процесорів, логотипи яких наведено на рис. 1.2. Їх назви більше відомі професіоналам фінансової сфери, ніж пересічним громадянам. Проте, за важливістю, роллю та впливом на розвиток фінансового ринку, на думку багатьох експертів вони займають позицію на декілька сходинок вище ніж електронні гаманці.

Тому, можемо констатувати, що Україна, також перебуває на етапі розвитку фінтеху 3.5.

Це твердження знаходить підтримку і в огляді ринку фінтех в Україні, яке здійснили експерти USAID. Вони відзначають, що в нашій державі розвиток фінтеху, відбувався спершу як відповідь на кризу 2008 року, потім, як дії на кризу 2013–2014 рр. [29, с. 14]. Тобто з 2015 року в Україні настав новий етап розвитку фінтех, який ми попередньо ідентифікували, як 3.5.

Рис. 1.2. Композиція платіжних процесорів, які функціонують у складі інфраструктури фінансово-кредитного ринку України

Джерело: розроблено та побудовано автором за матеріалами власних досліджень

Беручи до уваги, що у наших співгромадян втрачена довіра до класичних комерційних банків, в умовах зростаючої потреби у забезпеченні різноманітними фінансовими послугами та наявності якісного інтернету загалом та мобільного інтернету зокрема, на більшій території країни зацікавленість до фінтеху зростає.

Крім того, наше населення має достатньо високий рівень освіти у порівнянні з іншими країнами, що перебувають на подібній стадії розвитку.

За результатами згаданого огляду ринку фінтех України, в даний час, у нас в державі офіційно функціонує більше 80 організацій, з яких 40 % почали свою діяльність до 2015 року, а інші 60 % після [29, с. 3, 18].

Загалом, якщо брати всі установи, які інвестують та розвивають фінтех в Україні, то їх вже буде більше 110. З них: 26 компаній займаються платіжними та грошовими переказами; 14 кредитним обслуговуванням; 14 технологіями та інфраструктурою; 11 екосистемою; 10 діджитал та необанками; 5 управляють фінансами; 4 МПС та ПЦ; 3 крипто валютами; 2 мобільними гаманцями [29, с. 22]. Тобто до інфраструктури фінансово-кредитного ринку буде відноситися 89 установ.

Також в нашій державі, свою діяльність здійснюють 6 вендорів; 5 компаній розвиваючих медіа; 4 іншуртех; 4 блокчейн; 3 телеком; 2 маркетплейси [29, с. 22], але ці 24 компанії до інфраструктури фінансово-кредитного ринку не відносяться.

Зазвичай українські фінтех компанії прагнуть працювати не тільки на вітчизняному, але й на світовому ринку. Проте, їм поки, що важко перебувати на світовому ринку, особливо в плані саме фінансового забезпечення.

Вітчизняні урядовці та підприємці наразі почали приділяти увагу досліджуваному сектору лише у нормативно-методичному аспекті, без відповідного фінансового забезпечення, що не дозволяє йому створювати гідну конкуренцію на світовому ринку.

З одного боку це свідчить про відставання у розвитку, а і з іншого про невикористані наразі можливості та майбутні перспективи.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Доведено, що фінтех перебуває на третій стадії розвитку – 3.0 яка розпочалася у 2008 році, як відповідь на результати світової фінансової кризи. Починаючи з 2015 року розпочався етап фінтеху 3.5, який можна охарактеризувати, в першу чергу, створенням та розвитком онлайн банків, які починають конкурувати з традиційними комерційними банками, котрі в переважній своїй більшості починають цікавитися, інвестувати та використовувати нові можливості, тобто також стають причетними до фінтеху.

Обгрунтовано, що Україна, також перебуває на етапі розвитку фінтеху 3.5. Виділено особливості розвитку фінтеху в нашій державі, зокрема зазначено, що його пришвидшення відбувалося спершу як відповідь на світову фінансово-економічну кризу 2008 року, а потім, як реакція на політичну кризу 2013-2014 рр. та подальшу гібридну агресію росії.

Особливо, слід звернути увагу на тому, що починаючи з 2008 року, іноземні вчені та практики надають меншого значення, на відміну від сучасних українських науковців, такому фактору, як глобалізація, не тому, що він не важливий, а тому, що сприймають його вже, як майже завершену подію. На їх думку, навіть найбільш відсталі у економічному розвитку країни вже давно і активно залучені до процесу глобалізації і нікуди від нього вже не подінуться. Більшу роль у подальшому розвитку світової економіки та фінансового ринку відводять саме фінтеху, коли багато вітчизняних науковців досі детально досліджують та агітують за розвиток глобалізації. На нашу думку це незворотній процес, який з розвитком технологій буде невпинно лише поглиблюватися, оскільки український фінансовий ринок та його інфраструктура досить тісно переплетена з глобальним світовим.

Список використаних джерел

1. Варналій З.С. Фінансові інститути та їх значення у розвитку сучасного фінансового ринку України. *Економіка і регіон*. 2016. № 4. С. 15–21.
2. Вдовенко Л.О. та ін. Фінансово-кредитний механізм діяльності підприємств: теорія та практика: колективна монографія. Вінниц. нац. аграр. ун-т, Навч.-наук. ін-т аграр. економіки. Вінниця : ВНАУ, 2012. 187 с.
3. Гаврилко Г.П., Гуштан Т.В. Інтернет-банкінг як один з напрямів розвитку банківської справи. *Формування ринкових відносин в Україні*. Львів, 2018. № 4. С. 60–65.
4. Диба О.М. Фінансово-кредитне забезпечення інноваційного розвитку економіки : монографія. ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». К.: КНЕУ, 2015. 387 с.

5. Корнеєв В.В., Хомутенко А.В. Трансформація фінансового сектору економіки в контексті євроінтеграційних перспектив України. *Стратегічні пріоритети. Сер. Економіка*. 2016. № 1. С. 62–68.
6. Прохорова М.Е. Нові фінансові технології на сучасному фінансовому ринку. *Стратегія розвитку України*. 2018. № 1. С. 54–62.
7. Тропіна В.Б., Євтушенко Н.М. Інтеграція України до європейського фінансового простору: передумови, проблеми, перспективи. *Економічний вісник університету. Збірник наукових праць*. Переяслав-Хмельницький, 2018. Вип. 38. С. 145–153.
8. Размывание границ: как компании сегмента FinTech влияют на сектор финансовых услуг. PwC. 2016. 40 с., с. 5. URL: <https://www.pwc.ru/ru/banking/publications/fintech-global-report-rus.pdf> (дата звернення: 09.02.2022).
9. Desjardins J. 27 Fintech Unicorns, and Where They Were Born. VISUAL CAPITALIST. 2016. URL: <https://www.visualcapitalist.com/27-FinTech-unicorns-where-born/> (дата звернення: 09.02.2022).
10. Самуэльсон П. А. Экономика. Т.2 : пер. с англ. / П.А. Самуэльсон / пер. В.Д. Антонова, О.Г. Клесмет, А.К. Криворотченко, др. М.: «АЛГОН» ВНИИСИ, 1992 . 415 с.
11. Arner D., Barberis J., Buckley R. The evolution of fintech: a new post-crisis paradigm? University of Hong Kong. 2015. 44 p., с. 6-8. URL: <https://poseidon01.ssrn.com/delivery.php?p?ID=7911101027092092121086029001064106018105084007031052035109089085088105004086001020089043050055106031007050103109007067089028113025019027055033019101002093022116067055086024100068001006091096072120123093029114025090102083007024082117084001072097093009&EXT=pdf> (дата звернення: 16.02.2022).
12. Arner D. FinTech: Evolution and Regulation. University of Hong Kong. URL: https://law.unimelb.edu.au/__data/assets/pdf_file/0011/1978256/D-Arner-FinTech-Evolution-Melbourne-June-2016.pdf (дата звернення: 16.02.2022).
13. Keynes J.M. The Economic Consequences of the Peace. New York: Harcourt, Brace, and Howe. 1920. 143 p. URL: <https://oll.libertyfund.org/titles/keynes-the-economic-consequences-of-the-peace> (дата звернення: 07.02.2022).
14. Банківська система Китаю стала найбільшою у світі. Корреспондент. URL: <https://ua.korrespondent.net/business/economics/3823332-bankivska-systema-kytaui-stalanaibilshouu-u-sviti> (дата звернення: 07.02.2022).
15. Barberis J. The Rise of FinTech: Getting Hong Kong to lead the digital financial transition in APAC. FINTECH HK. 2014. 26 p., с. 13–14 URL: <https://ru.scribd.com/document/345476935/The-Rise-of-FinTech-Nov-14-pdf> (дата звернення: 07.02.2022).
16. Hedtkamp Gunter. Die Bedeutung der Infrastruktur in makroökonomischer Sicht. München, 1996. 384 s.
17. Hi-Tech.ua. 2015. URL: <https://hi-tech.ua/v-kitae-zarabotal-pervyyi-chastnyiy-onlayn-bank-webank/> (дата звернення: 08.02.2022).
18. WeBank. Wikipedia: The Free Encyklopedia. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/WeBank_\(China\)](https://en.wikipedia.org/wiki/WeBank_(China)) (дата звернення: 02.02.2022).
19. Добро пожаловать в банк нового поколения. Офіційний веб-сайт «Тинькофф Банк». URL: <https://www.tinkoff.ru/about/> (дата звернення: 02.02.2022).
20. Тинькофф Банк. Википедия: Свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B8%D0%BD%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%84%D1%84_%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BA (дата звернення: 02.02.2022).
21. Atom Bank. Wikipedia: The Free Encyklopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Atom_Bank (дата звернення: 02.02.2022).

22. Banking. But better. Офіційний веб-сайт Starling Bank. URL: <https://www.starlingbank.com/> (дата звернення: 01.02.2022).
23. It's all you, you, you. Офіційний веб-сайт Atom bank. URL: <https://www.atombank.co.uk/> (дата звернення 01.02.2022).
24. Starling Bank. Wikipedia: The Free Encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Starling_Bank (дата звернення: 02.02.2022).
25. Treanor J. UK challenger banks aim to loosen grip of big four. *THE GUARDIAN*. 2015. URL: <http://www.theguardian.com/business/2015/jun/01/uk-challenger-banks-aim-to-loosen-grip-of-big-four> (дата звернення: 03.02.2022).
26. Биткойн. Вікіпедія: Свободна енциклопедія. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Bitcoin_Cash (дата звернення: 02.02.2022).
27. Приват24. Вікіпедія: Вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%8224> (дата звернення: 02.02.2022).
28. Монобанк. Вікіпедія: Вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Монобанк> (дата звернення: 01.02.2022).
29. ФІНТЕХ В УКРАЇНІ: тенденції, огляд ринку та каталог. Проект USAID «Трансформація фінансового сектору». 2018. 77 с., с.14. URL: https://data.unit.city/fintech/fgt34ko67mok/fintech_in_Ukraine_2018_ua.pdf (дата звернення: 01.02.2022).

References

1. Varnaliy Z.S. (2016) Finansovi instituti ta yikh znachennia u rozvitku suchasnogo finansovogo rinku Ukrayini [Financial institutions and their importance in the development of the modern financial market of Ukraine]. *Economy and region*, 4, 15–21 [in Ukrainian].
2. Vdovenko L.O. (2012) Finansovo-kreditnii mekhanizm diialnost pidpri mstv teorii ta praktika kolektivna monografiia [Financial and credit mechanism of enterprises: theory and practice: a collective monograph]. *Vinnitsia. nat. agrarian. Univ., Navch.-Nauk. int agrarian. Economy, Vinnitsia*, 187 [in Ukrainian].
3. Gavrillko G.P., Gushtan T.V. (2018) Internet-banking iak odin z napriamiv rozvitku bankivsko spravi Formuvannia rinkovikh vidnosin v Ukrayini [Internet banking as one of the directions of banking development. Formation of market relations in Ukraine]. *Collection of scientific works. Lviv*, 60-65 [in Ukrainian].
4. Diba O.M. (2015) Finansovo-kreditne zabezpechennia innovatsiinogo rozvitku ekonomiki monografiia [Financial and credit support of innovative economic development: a monograph]. SHEI «Kyiv National Economic University named after V. Hetman». Kyiv, KNEU, 387 [in Ukrainian].
5. Komeev V.V., Khomutenko A.V. (2016) Transformatsiia finansovogo sektoru ekonomiki v konteksti yevrointegratsiinikh perspektiv Ukrayini Strategichni prioriteti [Transformation of the financial sector of the economy in the context of Ukraine's European integration prospects. Strategic priorities]. *Economy*, 62–68 [in Ukrainian].
6. Prokhorova M.E. (2018) Novi finansov tekhnologiyi na suchasnomu finansovomu rinku Strategiiia rozvitku Ukrayini [New financial technologies in the modern financial market. Development strategy of Ukraine]. 54–62 [in Ukrainian].
7. Tropina V.B., Yevtushenko N.M. (2018) Integrats ia Ukrayini do yevropeiskogo finansovogo prostoru peredumovi problemi perspektivi [Ukraine's integration into the European financial space: preconditions, problems, prospects]. *Economic Bulletin of the University. Collection of scientific works. Pereyaslav-Khmelnytsky*, 145-153 [in Ukrainian].

8. Razmyvanie granits kak kompanii segmenta FinTech vliiaui na sektor finansovykh uslug [Border blurring: how FinTech companies affect the financial services sector]. PwC. 2016. 40 p., P. 5. URL: <https://www.pwc.ru/ru/banking/publications/fintech-global-report-rus.pdf> application date: 09.02.2022. [in Russian].
9. Desjardins J. 27 Fintech Unicorns, and Where They Were Born. VISUAL CAPITALIST. 2016. URL: <https://www.visualcapitalist.com/27-FinTech-unicorns-where-born/> application date: 09.02.2022. [in English].
10. Samuelson P.A. (1992) Ekonomika. [Economics]. Vol.2: lane. with English / P.A. Samuelson / per. V.D. Antonova, O.H. Klesmet, A.K. Krivorotchenko, Dr. M.: "ALGON" VNIISI, 415. [in English].
11. Arner D., Barberis J., Buckley R. The evolution of fintech: a new post -crisis paradigm, University of Hong Kong. 2015. 44 p., c. 6-8. URL: <https://poseidon01.ssrn.com/delivery.php?ID=791101027092092121086029001064106018105084007031052035109089085088105004086001020089043050055106031007050103109007067089028113025019027055033019101002093022116067055086024100068001006091096072120123093029114025090102083007024082117084001072097093009&EXT=pdf> (application date: 16.02.2022). [in English].
12. Arner D. FinTech: Evolution and Regulation. University of Hong Kong. URL: https://law.unimelb.edu.au/__data/assets/pdf_file/0011/1978256/D-Arner-FinTech-Evolution-Melbourne-June-2016.pdf (application date: 16.02.2022). [in English].
13. Keynes J.M. The Economic Consequences of the Peace. New York: Harcourt, Brace, and Howe. 1920. 143 p. URL: <https://oll.libertyfund.org/titles/keynes-the-economic-consequences-of-the-peace> (application date: 07.02.2022). [in English].
14. Bankivska sistema Kitaiu stala naibilshoiu u sviti. Korrespondent. [China's banking system has become the largest in the world. Correspondent]. URL: <https://ua.korrespondent.net/business/economics/3823332-bankivska-systema-kytau-stala-naibilshou-u-sviti> (application date: 07.02.2022). [in Ukrainian].
15. Barberis J. The Rise of FinTech: Getting Hong Kong to lead the digital financial transition in APAC. FINTECH HK. 2014. 26 p., c. 13-14 URL: <https://ru.scribd.com/document/345476935/The-Rise-of-FinTech-Nov-14-pdf> (a application date: 07.02.2022). [in English].
16. Hedtkamp Gunter (1996) Vazhlivist infrastrukturi z makroekonomichno tochki zoru. [The importance of infrastructure from a macroeconomic point of view]. Munich Hedtkamp Gunter. Die Bedeutung der Infrastruktur in makroökonomischer Sicht. München, 384. [in German].
17. Hi-Tech.ua. (2015). URL: <https://hi-tech.ua/v-kitae-zarabotal-pervyyi-chastnyy-onlayn-bank-webank/> (application date: 08.02.2022). [in Russian].
18. WeBank. Wikipedia: The Free Encyklopedia. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/WeBank_\(China\)](https://en.wikipedia.org/wiki/WeBank_(China)) (application date: 02.02.2022). [in English].
19. Welcome to the new generation bank. Official website of Tinkoff Bank. URL: <https://www.tinkoff.ru/about/> (application date: 02.02.2022). [in Russian].
20. Tinkoff Bank. Wikipedia: Free encyklopedia. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B8%D0%BD%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%84%D1%84_%D0%B1_%D0%B0%D0%BD%D0%BA (application date: 02.02.2022). [in Russian].
21. Atom Bank. Wikipedia: The Free Encyklopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Atom_Bank (application date: 02.02.2022). [in English].
22. Banking. But better. Офіційний веб-сайт Starling Bank. URL: <https://www.starlingbank.com/> (application date: 01.02.2022). [in English].

23. It's all you, you, you. Atom bank official website. URL: <https://www.atombank.co.uk/> (application date: 01.02.2022). [in English].
24. Starling Bank. Wikipedia: The Free Encyklopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Starling_Bank (application date: 02.02.2022). [in English].
25. Treanor J. UK challenger banks aim to loosen grip of big four. THE GUARDIAN. 2015. URL: <http://www.theguardian.com/business/2015/jun/01/uk-challenger-banks-aim-to-loosen-grip-of-big-four> (application date: 03.02.2022). [in English].
26. Bitcoin. Wikipedia: Free encyclopedia. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Bitcoin_Cash (application date: 02.02.2022). [in Russian].
27. Privat24. Wikipedia: Free encyclopedia. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%8224> (application date: 02.02.2022). [in Ukrainian].
28. Monobank. Wikipedia: Free encyclopedia. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Monobank> (application date: 01.02.2022). [in Ukrainian].
29. FINTECH IN UKRAINE: trends, market overview and catalog. USAID Financial Sector Transformation Project. 2018. 77 p., P.14. URL: https://data.unit.city/fintech/fgt34ko67mok/fintech_in_Ukraine_2018_ua.pdf (application date: 01.02.2022). [in Ukrainian].

ON THE DEVELOPMENT OF FINANCIAL TECHNOLOGY SECTOR IN UKRAINE AND WORLD

Oleksii Kalivoshko

National Research Center «Institute of Agrarian Economics»

10 Heroiv Oborony Str., Kyiv, 03127,

e-mail: alek-k@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0417-4529>

Annotation. The article examines the formation and development of fintech in general in the world and in Ukraine in particular. The goal is to highlight the specifics of Ukrainian financial technology sector development in order to ensure the necessary dynamics and increase the efficiency of its functioning. During the scientific research, the following methods were used: inductive and deductive analysis; a historical method for identifying fintech development stages; statistical methods for analyzing the fintech infrastructure of Ukrainian financial-credit market; confronting, comparison and synthesis to identify the specifics of fintech development in the domestic economy.

The study summarizes the peculiarities of Ukrainian financial technology sector development. The stages of Fin Tech development in the world, from 1.0 to 3.5, are revealed and their main features are characterized. The first two stages covered respectively: 1866-1967 (identified as 1.0), marked by financial globalization and consisted of two periods pre-war, which was characterized by the development of infrastructure and post-war, which was marked by the process of using computer technology; and 1967-2008 (identified as 2.0) which was the development of traditional digital financial services, that is, further development of globalization of finance and digitalization, transition in 1967-1987 years of financial services from analog to digital dimensions. In general, the period is marked by: the launch of ATMs, SWIFT, automation of clearing services, more reliable payment systems are created, electronic trading of stocks begins, etc.; 2009 – our time, identified as 3.0, and response to the global financial crisis of 2008-2009 for the vast majority of countries, and stage 3,5 since 2015 in countries where there is an aspiration for economic development and financial intermediaries are present who carry out their activities exclusively online without available physical offices and compete with classic banks and non-bank financial organizations. Factors affecting the

development of fintech in the world and Ukraine are determined. The current state of development of Fin Tech in our country is analyzed.

It is proved that Ukraine corresponds to the stage of development of financial technologies at the level of 3.5; since in our country the factors of its development coincide with the countries that are recognized as being at this level, and the development itself took place first as an adaptation to changes in global financial markets in response to the crisis of 2008, and then as an action on the crisis of 2013-2014. Since 2015, Ukraine has entered a new stage of development of Fin Tech identified as 3.5.

Keywords: financial technologies, sector of financial technologies, stage of development of financial technologies, factors of development of financial technologic, feature of development of financial technologies, globalization.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2022

Прийнята до друку 23.05.2022

КІЛЬКІСНІ МЕТОДИ В ЕКОНОМІЦІ. ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2022.62.0.6209>

УДК 336.77,
JEL E51

РОЛЬ ТА ФУНКЦІЇ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО КРЕДИТУВАННЯ У ФОРМУВАННІ СОЦІАЛЬНО-ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Сергій Реверчук, Ольга Творидло

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18,
e-mail: revelit@ukr.net; ORCID: 0000-0002-6517-8892
e-mail: olha.dubyk@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0001-6293-4309*

Анотація. *Мета статті полягає у визначенні ролі та функцій малого та середнього кредитування у соціально-цифровій економіці, розкритті можливостей сучасного кредитування цієї економіки, окреслення нових напрямків оптимізації кредитних взаємовідносин у контексті світового досвіду. У дослідженні використано такі методи: індукції, дедукції, синтезу, порівняння, графічний, моделювання.*

Розглянуто наукові основи ролі малого та середнього кредитування у формуванні соціально-цифрової економіки. Визначено основні види кредитування, що пропонують на ринку підприємствам, у напрямку використання цифрових технологій в економіці. Проаналізовано роль кредитування у розвитку ІТ-технологій та цифрової економіки в цілому. Запропоновано пропозиції та шляхи нарощування технологічних інновацій, що можуть використовуватися у виробничих процесах і підвищувати рівень продуктивності праці та конкурентоздатності. Проаналізовано обсяги наданих малих та середніх кредитів бізнесу ІТ сфери для розробки нових технологій виробництва та інноваційної діяльності загалом. Визначено напрями розвитку цифрової економіки та застосування інновацій у діяльності підприємств з метою підвищення обсягу ВВП країни. Досліджено іноземний досвід приваблення потенційних підприємців у сфері ІТ-технологій, їх кредитні, податкові пільги та привілеї.

Ключові слова: *кредитування, кредитна діяльність, фінансування, цифровізація, глобалізація, інновація, трансформація, соціально-цифрова економіка.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах глобалізації та інноваційного розвитку економіки важливим аспектом та напрямком розвитку є цифровізація, а саме залучення цифрових технологій до ведення бізнесу. У вузькому розумінні «соціально-цифрова

економіка» – це напрямок економіки, що ґрунтується на використанні в роботі цифрових комп'ютерних технологій. У широкому розумінні «соціально-цифрова економіка» – це сукупність економічних та соціальних заходів, що реалізуються за допомогою мережі інтернету, що дає можливість підвищувати рівень продуктивності праці, конкурентоспроможності підприємств та знижувати витрати виробництва. На сьогоднішній день Україна також бере участь та переймає досвід країн світу в напрямках глобального цифрового розвитку економіки. За таких умов варто відзначити активізацію перетворення у всіх сферах економічного та соціального життя країни, без винятку і в тому числі фінансового сектору, задля здійснення кредитування. На сьогоднішній день основним напрямком цього процесу є розвиток інформаційно-комунікаційних технологій у наданні фінансових послуг, включаючи такі аспекти як: автоматизація, відкритість та спрямованість діяльності в першу чергу на споживача.

Однак, враховуючи та аналізуючи місця України в світових рейтингах цифрового прогресу, то нам є над чим працювати надалі. Серед країн світу Україна посідала у 2021 році 49 місце в рейтингу інноваційної діяльності, тоді як вона мала 45 місце у 2020 році [12]. У Світовому рейтингу конкурентоспроможності (2021 р.) Україна піднялась до рівня 54 місця [14].

Таким чином, даний напрямок дослідження передбачає дослідження ролі малого та середнього кредитування, що є першочерговим фактором розвитку більшості підприємств країн світу, а розвиток ІТ-сфери та цифровізації економіки все більшими темпами і смислами наповнює життя та виробничі процеси. При цьому головний аспект проблематики даного дослідження передбачає дослідження специфіки кредитування, його моделей, динаміки залучення об'ємів грошових капіталів малого та середнього кредитування в підприємствах України та визначення ефективності від залучення даного кредитування в напрямку розвитку соціально-цифрової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми малого та середнього кредитування у вітчизняній економіці вивчали такі науковці, як: Н. Данік, Є. Єгоров, А. Камінський, М. Лемешко, Ю. Ольвінська, О. Пищуліна, В. Романишин, Г. Уманців, І. Сясько, О. Руда, М. Турчик та ін. Зокрема, Н. Данік здійснювала дослідження теоретичних аспектів процесу кредитування та удосконалення фінансово-кредитного механізму управління економікою України; Є. Єгоров – працював над можливостями спрощення кредитування для бізнесу та населення, а також досліджував особливості Р2Р кредитування; А. Камінський – досліджував динаміку кредитування в умовах цифровізації та роль кредитної історії потенційних позичальників в кредитуванні; М. Лемешко, Ю. Ольвінська, В. Романишин та І. Сясько – вивчали сучасні особливості, ключові проблеми та шляхи розвитку кредитування діяльності малих і середніх підприємств в Україні; О. Пищуліна та Г. Уманців – досліджувала особливості та основні проблеми кредитування бізнесу банками; О. Руда та М. Турчик – аналізувала роль іноземних інвестицій в напрямку зростання кредитування та розвитку економіки України. Однак у більшості наукових праць мало уваги приділено конкретно аспектам соціального та цифрового напрямкам кредитування економіки. Усе це свідчить про

актуальність теми, а відтак зумовило вибір напрямку дослідження, ролі кредитування в умовах цифровізації та соціалізації економіки.

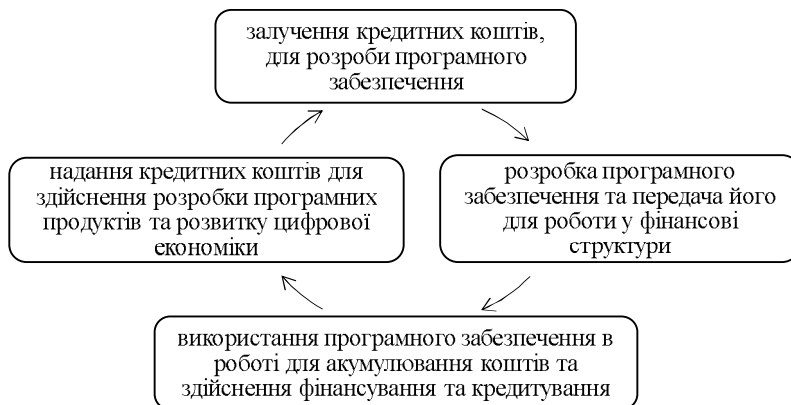
Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні ролі та функцій малого та середнього кредитування у соціально-цифровій економіці, розкритті можливостей сучасного кредитування цієї економіки, окреслення нових напрямків оптимізації кредитних взаємовідносин у контексті світового досвіду. Відповідно до мети роботи необхідно вирішувати наступні завдання: визначення основних моделей та напрямків кредитування, а також їх умов; аналіз динаміки обсягів малих та середніх кредитів для підприємств; визначення обсягів реального ВВП та частки в ньому ІТ-сфери; дослідження ролі цифровізації в розвитку економіки; аналіз закордонного досвіду програм малого та середнього кредитування в умовах цифровізації підприємств.

Методи дослідження. У науковій статті використано такі методи дослідження: індукції, дедукції та аналізу економічної сутності кредитування в умовах соціально-цифрової економіки та основні методичні підходи до аналізу об'єкта дослідження; метод синтезу для узагальнення існуючого підходу та напрямків підвищення ефективності кредитування; порівняння, зокрема, при аналізі зарубіжного досвіду залучення кредитних коштів та інвестицій; графічний метод для відображення особливостей кругообігу грошових коштів за умов цифрової економіки та аналізу динаміки наданих малих і середніх кредитів ІТ бізнесу; метод моделювання використано для відображення обсягів реального ВВП за галузями економіки та прогнозування частки ІТ-сфери на 2025 рік.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні швидкий розвиток інформаційних технологій та інновацій загалом у світі зумовив появу нового напрямку економічних відносин, що набув стрімкого розвитку останнім часом, – ним є цифрова економіка. Реальність напрямків розвитку суспільства посилює рівень потреби негайно та за декілька хвилин отримати найнеобхіднішу інформацію. Визначальним аспектом у цьому плані є отримання інформації за «один клік» без витрачання додаткового часу.

Варто відзначити особливо помітний вплив комп'ютеризації та інформатизації на суб'єктів і об'єктів фінансового ринку і ринку фінансових послуг, де інновації впроваджуються та повноцінно використовуються в першу чергу. Це спричинено намаганням як скоріше здійснювати грошово-кредитну політику та акумулювати грошові кошти для подальшого інвестування (до прикладу: акумулювання вільних коштів на депозитних рахунках та подальша їх інвестиція в акції або надання кредитів) і цифровізація з цим завданням справляється дуже добре. Враховуючи таку вагому роль і необхідність цифровізації населення та економіки країни в цілому відбувається розвиток нових фінансових технологій, що дають змогу виконувати фінансові операції не відвідуючи банківські установи. На сьогоднішній день фінансові технології приваблюють у своїй роботі, з одного боку, розробників цих продуктів, з іншого боку, гравців на цьому ринку. Таким чином, інвестуючи в програмний продукт як результат, інвестиції спрямовуються у цифрову економіку країни. Поряд з цим відбувається певний кругообіг діяльності між суб'єктами традиційної підприємницької діяльності цифрової економіки та банківськими структурами, де останні фінансують: інвестиційні проекти;

розробку програмного забезпечення шляхом надання кредитів, а підприємства в свою чергу, залучивши інвестиції, створюють програмні продукти та продають їх банкам та іншим фінансовим структурам для роботи та спрощення діяльності (рис. 1).

Рис. 1. Кругообіг грошових коштів за умов цифрової та соціальної економіки
Джерело: розроблено авторами

Таким чином, відбувається певний кругообіг коштів і кожен кредитні кошти ефективно вкладено в певний програмний продукт. Детальніше зупинимося на самому кредитуванні і яких рівнів воно досягло в Україні в умовах формування соціально-цифрової економіки.

На сьогоднішній день найактуальнішими трендами розвитку фінансового ринку є:

1. Маркетплейси – це залучення кредитів від небанківських структур, але через посередницькі цифрові платформи, на яких відбувається об'єднання та взаємозв'язок кредиторів та позичальників. У такому випадку платформа дозволяє здійснювати миттєве кредитування на малі суми та залучати кредитні кошти для здійснення підприємницької діяльності. У даному випадку, підприємцю не варто навіть покидати своє робоче місце, оскільки грошові кошти зайдуть на рахунок миттєво та будуть готові для використання. Таким способом залучення коштів можна користуватися за умов потреби у грошових коштах у найкоротші строки. Наприклад, виникає необхідність розрахуватися з постачальником сировини в момент її отримання, а дебітор обіцяє розрахуватися за відвантажену йому готову продукцію після обіду, тому залучаються такі миттєві інвестиції і погашаються при появі вільних коштів на рахунку підприємства.

2. Модель P2P кредитування – сприяє отриманню фінансування підприємцям від приватних або інституційних інвесторів. Відмінністю цієї форми, способу і напрямку кредитування є те, що в цьому випадку залучення коштів до фондів відбувається від домогосподарств, де грошовими коштами не користувалися, тобто, вони були вільними. Яскравий приклад застосування даної моделі кредитування показав Китай, де домогосподарства надавали свої вільні кошти для здійснення подальшого кредитування,

в свою чергу домогосподарства отримували свої відсотки, як свого роду депозитне інвестування.

3. Технологія краудфандингу – це технологія, що передбачає залучення підприємцем коштів довгострокового фінансування за допомогою джерел цифрових платформ. Даний напрямок інвестування ймовірно буде цікавим для міжнародних інвестиційних фондів, що здійснюють фінансування в певні бізнес-проекти по всьому світі. Проте дані фонди більш точно та детально вивчають потенційних інвесторів, їх фінансові проблеми та шляхи їх вирішення. Разом з тим за тих умов кредитування у підприємця залишаються зобов'язання перед інвестором у вигляді тіла кредиту та відсотків по ньому. Крім того, є ймовірність створення багатосторонніх відносин, коли один інвестор може фінансувати проект відразу двом підприємцям, що розробляють спільну ідею розвитку та втілюють її у своїй діяльності [2].

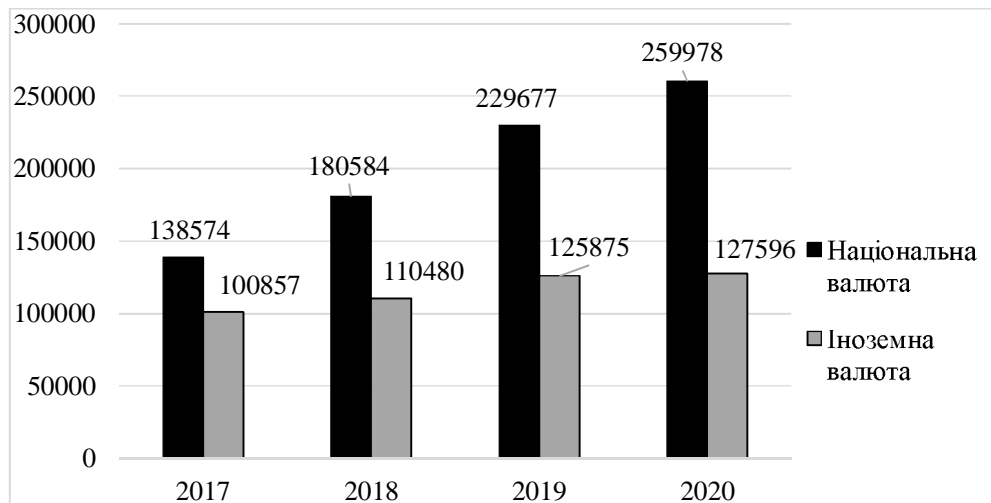
Вищеназвані моделі дають змогу отримати кредит підприємцям, яким раніше кредити банку не надавалися з різних причин: від відсутності доходу попередніх періодів діяльності до наявності поганої кредитної історії. Варто відмітити таку особливість, що розвиток цифрової економіки стимулює покращення рівня ефективності процесів управління капіталом та акумулювання його. По-перше, відбувається полегшення доступу до потенційного інвестиційного капіталу; по-друге, відбувається повна оцінка бізнес проекту та розрахунок рівня ризиковості в наданні кредиту, передбачення певних поведінкових реакцій.

Коли в світі він давно використовується, то в Україні лише починає набирати популярність технологія «Великих даних» (Big Data), так звана платформа, за допомогою якої, скориставшись певними інструментами та підходами до аналізу даних, відбувається попередній аналіз інвестиційного проекту, здійснюється інвестиційно-кредитний аналіз та розрахунок ризиків. Враховують при цьому сучасні тенденції розвитку, економічну ситуацію в країні, попит та потребу соціуму. Основними ефектами від Big Data, які здійснюють такий точний аналіз потенційного об'єкта кредитування, є:

- 1) збільшення рівня ефективності інвестицій та результативності проекту в цілому;
- 2) зменшення рівня ризиків інвестиційної діяльності;
- 3) акумулювання даних цифрового профілю у певному напрямку інвестицій з врахуванням всіх особливостей здійснення діяльності конкретного підприємця;
- 4) уточнення певних особливостей інвестиційного проекту, здійснюючи аналітичні дослідження та оцінювання як проекту, так і діяльності підприємства в цілому;
- 5) обчислення ймовірності шахрайських дій, їх попередження, повна ануляція корупційних схем на етапі кредитування певного інвестиційного проекту.

Отже, аналіз дає змогу точніше розраховувати інвестиційні розриви, потреби в залученні кредитних коштів та фінансуванні певних напрямків діяльності, а також скоротити витрати та час на надання кредитів і контроль та супроводження процесів управління ризиками. Аналізуючи дані за період 2017–2020 рр. щодо залучення малих

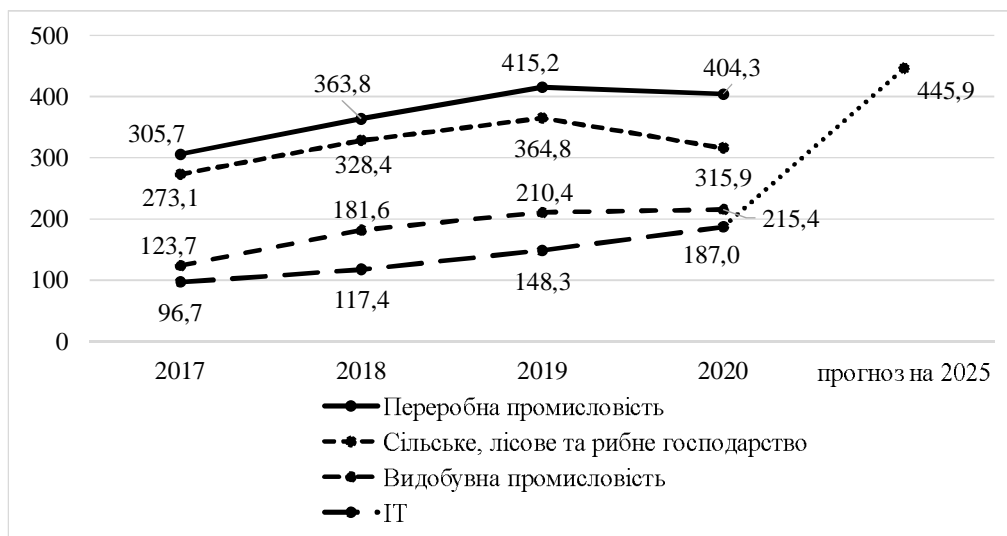
та середніх кредитів у сфері соціально-цифрової економіки варто відзначити нарощення сум цього кредитування, що свідчить про зростання обсягів інвестиційних проєктів підприємств України (рис. 2).

Рис. 2 Обсяг малих та середніх кредитів наданих ІТ бізнесу, в національній та іноземній валютах, в Україні за 2017–2020 роки, млн. грн.
Джерело: розроблено авторами за даними [7]

Передусім у цій структурі варто відзначити стрімкий розвиток ІТ сфери та збільшення сум залучених кредитів до цих підприємств. Також важливим фактором залишається збільшення обсягів кредитування у гривнях у більшій мірі ніж в іноземній валюті. Таким чином, у період з 2017 по 2020 роки в Україні відбувається зростання обсягів кредитування інвестиційних проєктів на 121 404 млн. грн. або в 1,88 разів у національній валюті; в іноземній валюті динаміка відрізняється – у цьому випадку за період 2017–2020 рр. кредитні кошти збільшилися на 26 739 тис. грн. (кредити в іноземній валюті відображено у приведеній вартості в гривнях за курсом у день залучення зобов'язань). Не високий рівень кредитування в іноземній валюті має місце через нестабільність валютного курсу та розвитку економіки України [7].

На сьогоднішній день в результаті залучення кредитів та розвитку соціально-цифрової економіки у загальній сукупності ВВП України 65% займає цифрова економіка. В Україні варто відзначити наявність принципу цифрового пріоритету (digital by default), який означає, що кожна сфера діяльності та надання послуг охоплена цифровізацією (рис. 3).

Рис. 3. Обсяги реального ВВП за галузями у 2017–2020 рр., млрд. грн.
Джерело: розроблено за даними [7]

Так, як видно з рис. 3, має місце зростання обсягів виробництва за всіма основними галузями економічного життя країни за рахунок залучення інформаційних технологій у виробничих процесах. За період 2017–2020 років відбувається нарощення доходів сфери IT у загальній сукупності ВВП країни на 90,3 млрд. грн. або в 1,93 рази, навіть у рік пандемії COVID-19 ця галузь економіки не показала спад, а, навпаки, наростила свої обсяги за рахунок нових технологій та пристосування до тодішніх умов. Разом з тим, Президентом України та Урядом передбачена розробка програми залучення IT технологій у всі сфери економічного життя, згідно якої до 2025 року планується отримання доходу в загальній частці ВВП України на рівні 445,9 млрд. грн. Ці доходи плануються отримати за рахунок залучення інвестицій від інвесторів з країн світу, а також надання вигідних кредитів для розвитку малих та середніх підприємств сфери інформаційних технологій.

В Україні, за наявною статистикою, в останні роки компанії трансформують власні бізнес-моделі та будують напрямки роботи таким чином, щоб максимально залучати нові інформаційні технології та автоматизацію. Таким чином, відбувається економія часу на виконання певного виробничого процесу або надання відповідної послуги, зростає рівень продуктивності праці та кількості виготовленої готової продукції, крім того, в більшості випадків анулюється момент «людської помилки». Підприємства, що вчасно не підхопили цю хвилю цифровізації, залишаються в аутсайдерах, оскільки їх рівень конкурентоздатності на ринку зменшується через відсутність нових технологій та обсягів виробництва.

Таким чином, позитивними моментами цифровізації економіки і суспільства є:

- оптимізація бізнес-процесів виробничих підприємств;

- створення за допомогою нових технологій кардинально нових продуктів та послуг чи певна модернізація вже існуючих, що є ймовірною в результаті все більшого залучення цифрових інновацій, штучному інтелекту;
- зменшення витрат підприємства на заробітну плату та соціальне відрахування за рахунок автоматизації та роботизації, передбачення відсутності помилок «людського фактору», що спричиняється втому та розсіянням уваги;
- використання нових моделей ведення бізнесу та залучення фінансових коштів шляхом системи P2P, он-лайн банкінги, кредитування он-лайн від інших фінансових компаній, окрім банківських структур.

Враховуючи ключові функції кредитування: перерозподільна, емісійна та контрольна, розглянемо функції кредитування в умовах соціально-цифрової економіки та визначимо їх відмінності від функцій кредитування загалом. Ключовими функціями кредитування в умовах соціально-цифрової економіки є:

- персоналізація – передбачається збір та акумулювання основних даних щодо позичальника в системі онлайн платежів та переказів, на даному етапі потенційний позичальник здійснює пошук он-лайн банкінгу або он-лайн сервісу за допомогою якого відбуватиметься подальше залучення та повернення грошових коштів. Далі відповідно до вимог кредитора відбувається збір первинних документів та подача їх в он-лайн режимі, в форматі pdf або xml. Основна відмінність від звичайного кредитування – це он-лайн подача заявки на отримання кредитних коштів без прямого спілкування з представником кредитора;
- перерозподіл капіталів – на даному етапі відбувається розгляд попередньо поданої он-лайн заявки та прийняття рішення щодо погодження або відмови від надання кредиту. Дана функція відповідає і звичайному способу кредитування, оскільки кредитор також здійснює аналіз первинних документів та визначає рівень ризиковості кредитування, а також можливості його повернення. Кредитор в он-лайн режимі погоджує або відхиляє заявку в клієнт-банку або іншому он-лайн кредитному сервісі;
- контрольна – дана функція абсолютно схожа зі звичайним кредитуванням та передбачає аналіз повернення заборгованості від позичальника в передбачуваний термін та відповідно до договірних вимог.

Отже, варто відмітити відмінність даного кредитування від звичайного в швидкості збору інформації, первинних документів, її оброблення та отримання результатів щодо надання кредиту потенційними позичальниками.

На сьогоднішній день в Україні та світі є широко розповсюджена тенденція щодо об'єднання між собою декількох галузей та сегментів ринку, залучивши до цього напрямку цифровізації. Таким чином, відбувається отримання нових знань, залучення інновацій в сфері технологічного виробництва. До прикладу, ефективним є напрямок коли в загальний обсяг сільськогосподарської техніки додають агрегати та системи, які називаються «розумними системами вирощування зерна», тобто, це не просто звичайна технологія вирощування, яка передбачає послідовність обробки ґрунту та рослини, а

цілий комплекс від першої обробки землі до моменту збору врожаю. При цьому залучені навігаційні системи, системи контролю палива, клімат-контроль, глибина посіву зерна кількість зерна на гектар. Таким чином, і сфера оренди авто також виходить на новий рівень діяльності: за допомогою GPS-трекера повністю відслідковується автомобіль, його рух, сума коштів, що є необхідною до сплати за користування перераховується на рахунок за допомогою зчитування QR-коду, тобто прямого контакту з компанією-власником авто немає.

Досліджуючи досвід країн світу, варто відмітити, що компанії, де залучаються малі та середні кредити, є певними двигунами бізнесу та економіки в цілому. Це спричинено тим, що ці кредити йдуть на певні проекти, де рівень ризиковості є не дуже високим або навіть мінімальним і тому приносить прибутки та позитивні тенденції розвитку. Серед закордонних джерел отримання кредитних коштів є банківські кредити, накопичені доходи від вже здійснюваної господарської діяльності та перше місце займають особисті кошти [9].

На сьогоднішній день цифровізація займає ключове місце в загальній сумі ВВП розвинених країн світу та присутня у всіх сферах суспільного життя. До прикладу, у Швейцарії діє програма допомоги у співпраці між урядом держави та комерційними банками, що передбачає надання кредитів компаніям, які залучають нові технології діяльності, використовують інформаційні технології у виробничих процесах. За цією програмою передбачається надання безвідсоткової позики підприємства на суму до 10% від обсягу річного обороту кожного з них, але все одно не більше 500 000 франків.

Таким чином, відбувається стимулювання компаній до залучення інновацій в діяльності та виробничих процесах. Інша країна – Італія, також передбачає надання кредитів у співфінансуванні державного бюджету та комерційних банків безвідсоткових загальним обсягом 25 млрд. євро у 2020 році. Однак умови залишаються ті ж самі, що й в Швейцарії – підприємство має здійснювати свою діяльність із залучення інновацій та залучати кредитні кошти для певного оновлення, модернізації. Канадська влада запровадила дещо інші пільги для своїх підприємств у сфері цифрової економіки, тут передбачається запровадження стимулювальних заходів для підтримки бізнесу, що являють собою відтермінування зі сплати податків, гарантовані безвідсоткові кредити та програму компенсації частини заробітної плати найманих працівників [11]. Уряд Болгарії передбачив надання кредитів у розмірі до 25 тис. євро підприємцям для відкриття бізнесу, де діяльність пов'язана зі цифровізацією, але за умови, що власник даного підприємства має позитивну кредитну історію [5].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, основні результати дослідження полягають в наступному:

- 1) залучення малих та середніх кредитів у соціально-цифровій економіці надає можливість підприємствам розробляти власні стартапи та втілювати їх у життя, створювати та запроваджувати нові технології виробництва, що передбачають збільшення рівня автоматизації процесу, підвищувати продуктивність праці та нарощувати прибутки;
- 2) рівень взаємодії людини з інформаційними процесами на підприємстві

- визначає рівень конкурентоздатності цього ж підприємства на ринку. Водночас має місце поширення тенденції розширення ІТ-ринку, а також розробка та залучення нових технологій в різних галузях народного господарства;
- 3) враховуючи ключові функції малого та середнього кредитування в сучасних умовах цифровізації варто відмітити відмінність даного кредитування від звичайного в швидкості збору інформації, первинних документів, її оброблення та отримання результатів щодо кредитування потенційними позичальниками, при цьому відмічається, що дана робота відбувається повністю в он-лайн режимі без зустрічі в банку або іншій фінансовій структурі, відповідь щодо умов кредиту також налається або відмовляється в он-лайн режимі в інтернет-банкінгу або інших фінансових додатках;
  - 4) Уряд України все більше проводить роботу з підтримки програм цифровізації, стартапів, що передбачають залучення інновацій в сфері інформаційних технологій, крім того, передбачається робота в напрямку залучення кредитів для розвитку підприємств з мінімальними ставками. Розвиток цифрової економіки в Україні стимулюватиме нарощення ВВП загалом та підвищить рівень конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на світовому ринку.

Таким чином, мале і середнє кредитування як напрямок дослідження матиме місце і в майбутньому при аналізі особливостей малого та середнього кредитування підприємств в умовах цифровізації, Уряду України варто звернути увагу на закордонний досвід надання кредитів та підтримку підприємств в сфері ІТ. На практиці вже не одноразово розвинені країни світу показали, що залучення та розвиток інформаційних та новітніх технологій у виробничих процесах активізує зростання рівня продуктивності праці, виробничих потужностей, конкурентоздатності та зменшення витрат на виробництво, а особливо на дороговартісні енергоносії.

Список використаних джерел

1. Данік Н. В. Оптимізація банківського нагляду в Україні відповідно до Європейських стандартів. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. №17. С. 927–930.
2. Єгоров Є. С. Програма інноваційного розвитку зарубіжних країн: досвід та досягнення. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Apir/2016_2/Yegorov%202.pdf.
3. Жаворонок А. Концептуальні засади обґрунтування сутності кредитного ринку. Науковий вісник Полісся. – 2022. – №1(22). – С. 127–140.
4. Камінський А. Б. Скорингові технології в кредитному ризик-менеджменті / А. Б. Камінський, К. К. Писанець. // Бізнесінформ. – 2012. – №4. – С. 197–201.
5. Лемешко М.О. Екосистема підтримки бізнесу в умовах пандемії COVID-19 в Україні та в окремих країнах ЄС. Економіка і організація управління. 2020. № 2(38). С. 109–123. URL: <https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/9384>.
6. Ольвінська Ю.О. Особливості державного регулювання малого підприємництва у країнах світу / Ю.О. Ольвінська // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2015. № 2. С. 12–17.
7. Офіційний сайт НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial#1ms>
8. Пищуліна О. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. К.: Заповіт, 2020. 274с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf

9. Романишин В.О., Уманців Г.В., Сясько І.В. Активізація кредитування суб'єктів малого та середнього підприємництва в Україні. Економічна наука. 2018. С. 70-77. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2018/14.pdf.
10. Руда О.Л., Турчик М.М. Організація банківського кредитування малого та середнього бізнесу в Україні. Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». Вінниця: ВНАУ, 2018. С. 250–255.
11. Як влада допомагає малому та середньому бізнесу в різних країнах. Електронне видання «Відомості». 2020. URL: <https://www.vedomosti.ru/economics/articles/2020/04/08/827470-pomogayut-malomubiznesu>.
12. Global Innovation Index 2021. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf
13. Sági, J. Post-crisis trends in household credit market behavior: evidence from Hungary (Literature review) / J. Sági, C. Lentner // Banks and Bank Systems. – 2019. – Vol. 14(3). – P. 162–174.
14. World Competitiveness Rankings. URL: <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness/>

References

1. Danik N.V. (2017) Optyimizaciia bankivs'koho nahliadu v Ukraini vidpovidno do yevropeis'kykh standartiv [Optimization of banking supervision in Ukraine in accordance with European standards]. *Global and national problems of the economy*, 17, pp. 927–930 [in Ukrainian].
2. Egorov E.S. (2016) Programa innovaciinogo rozvitku zarubiznuh krain: dosvid ta dosa'gnennia [Program of innovative development of foreign countries: experience and achievements]. Retrieved from http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Apir/2016_2/Yegorov%202.pdf
3. Zhavoronok A. (2022) Konceptyalni zasady obgruntuvanya sutnosti kreditnogo rynku. [Conceptual principles of substantiation of the essence of the credit market] / *Polissya scientific Polissya*. – 2022. – №1(22). – P. 127–140.
4. Kaminsky A.B., Pisanets K.K. (2012) Skoringovi tehnologii v kreditnomu rizikmenedzmenti [Scoring technologies in credit risk management] / *Businessinform*. – 2012. - №4. - P. 197-201 [in Ukrainian].
5. Lemeshko M.O. (2020) Ecosistema pidtrimki biznesu v umovah pandemii COVID-19 v Ukraini ta okremih krainah ES [Business support ecosystem in the context of the COVID-19 pandemic in Ukraine and in some EU countries]. *Economics and organization of management*. 2020. № 2 (38). Pp. 109-123. Retrieved from <https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/9384>
6. Olvinska Y.O. (2015) Osoblivosti derzavного reguluvannya malogo pidpriemnistva v krainah svitu [Features of state regulation of small business in the world] / *Public administration: improvement and development*. 2015. № 2. pp. 12–17 [in Ukrainian].
7. Oficiinii sait NBU. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial#1ms>
8. Pyschulina O. (2020) Cifrova ekonomika: trendi, riziki ta social'ni determinanti [Digital economy: trends, risks and social determinants]. K. : *Testament*, 2020. 274p. Retrieved from https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf
9. Romanyshyn V.O., Umantsiv G.V., Syasko I.V. (2018) Aktivaciia kredituvannya subektiv malogo ta seredn'ogo pidpriemnistva v Ukraini [Intensification of lending to small and

- medium enterprises in Ukraine]. *Economics*. 2018. pp. 70–77. Retrieved from http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2018/14.pdf.
10. Ruda O.L., Turchik M.M. (2018) Organizaciia bankivc'kogo kredituvannia malogo ta seredn'ogo biznesu v Ukraini [Organization of bank lending to small and medium-sized businesses in Ukraine]. Electronic scientific professional publication "Effective Economics". Vinnytsia: VNAU, 2018. pp. 250–255.
  11. Iak vlada dopomagaє malomu ta seredn'omu biznesu v riznih krainah [How the government helps small and medium-sized businesses in different countries]. *Electronic edition of «Vedomosti»*. 2020. Retrieved from <https://www.vedomosti.ru/economics/articles/2020/04/08/827470-pomogayut-malomubiznesu>.
  12. Global Innovation Index 2021. Retrieved from https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf
  13. Sági, J. (2019) Post-crisis trends in household credit market behavior: evidence from Hungary (Literature review) / J. Sági, C. Lentner // *Banks and Bank Systems*. – 2019. – Vol. 14(3). – P. 162–174.
  14. World Competitiveness Rankings. Retrieved from <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness/>

THE ROLE AND FUNCTIONS OF SMALL AND MEDIUM-SIZED LENDING IN THE FORMATION OF THE SOCIAL-DIGITAL ECONOMY

Serhiy Reverchuk, Olha Tvorydlo

*Ivan Franko National University of Lviv,
18 Prospekt Svobody, Lviv, 79008,*

e-mail: revelit@ukr.net; ORCID: 0000-0002-6517-8892

e-mail: olha.dubyk@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0001-6293-4309

Abstract. The purpose of the article is to determine the role and functions of small and medium-sized lending in the social-digital economy, to reveal the possibilities of modern lending in this economy, to outline new directions for optimizing credit relations in the context of world experience. The following research methods are used in the scientific article: induction, deduction, synthesis, comparison, graphic, modeling.

The scientific bases of the role of small and medium crediting in the social and digital economy are considered. The main types of lending offered to enterprises on the market in the direction of using digital economy technologies are identified. An analysis of the role of lending for the development of IT technologies and the digital economy as a whole. Proposals and ways to increase technological innovations that can be used in production processes, increase productivity and competitiveness are proposed. The volumes of small and medium credits of IT business for the development of new production technologies and activities in general are analyzed. The influence of digital economy development and attraction of innovations in the activity of enterprises on the general level of the country's GDP is determined. The foreign experience of attracting potential entrepreneurs in the field of IT technologies, their credit and tax benefits and privileges are studied. The Government of Ukraine is increasingly working to support digitization programs, startups, which provide for the attraction of innovations in the field of information technology, in addition, work is planned to attract loans for the development of enterprises with minimum rates. It is worth emphasizing the need to develop the digital economy in Ukraine, which will stimulate GDP growth in general and increase the level of competitiveness of domestic enterprises in the world market. In recent years, companies are

transforming their own business models and building areas of work in such a way as to attract new information technology and automation. This saves time to perform a certain production process or provide a service, increases the level of productivity and the number of finished products, in addition, in most cases, the moment of “human error” is canceled.

Keywords: lending, credit activity, financing, digitization, globalization, innovation, transformation.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2022

Прийнята до друку 23.05.2022

ПРО КОМУНІКАЦІЇ ОСВІТИ ТА БІЗНЕСУ У СТВОРЕННІ ІННОВАЦІЙНИХ ЦИФРОВИХ ПРОДУКТІВ І СЕРВІСІВ

Ольга Гринькевич¹, Анна Бойко²

¹Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, пр. Свободи, 18
e-mail: olha.hrynkevych@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0002-8646-8119

²Міжнародний освітній центр ІТЕА (IT Education Academy)
79000, м. Львів
e-mail: annabojko92@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5587-2565

Анотація. Сучасні виклики національного і глобального масштабу зумовлюють потребу швидкого реагування системи вищої освіти на нові проблеми, запити економіки і ринку праці, а відтак потребують інноваційних форм комунікацій їхніх учасників. Метою статті є обґрунтувати критерії створення цифрових сервісів для вибору освітніх продуктів, які базуються на сучасних технологіях поширення знань, різних формах комунікацій освіти та бізнесу, а також враховують національні і глобальні виклики для розвитку вищої освіти в Україні. У статті використано методи теоретико-емпіричного рівня дослідження: аналіз, синтез, абстрагування, індукція, дедукція.

Здійснено огляд сучасних онлайн платформ для розвитку індивідуального, корпоративного і змішаного навчання. Висвітлено головні виклики, які виникли у системі вищої освіти в умовах воєнного стану в Україні і постпандемічного періоду. Обґрунтовано гіпотезу про доцільність створення інноваційних цифрових сервісів, які базуються на комунікаційних зв'язках між ЗВО і роботодавцями, сформульовано критерії створення таких сервісів.

Практичне значення результатів дослідження полягає у рекомендаціях, які можуть бути використані для розробки цифрових сервісів, орієнтованих на актуальні потреби і можливості учасників ринку освітніх послуг і ринку праці.

Ключові слова: вища освіта, ринок праці, комунікації, освітні он-лайн платформи, цифровий сервіс, освітній продукт, Україна.

Постановка проблеми. Повномасштабна російська військова агресія в Україні і глобальна пандемія кардинально змінили пріоритети у факторах забезпечення конкурентоспроможності вищої освіти. У період глобальної пандемії COVID 19 на першому місці такими факторами були нові форми комунікацій учасників освітнього процесу, технології дистанційного навчання і платформи, які їх забезпечують. Здатність до швидкого засвоєння та ефективного використання інформаційних технологій у

комунікаціях і навчанні стали головними чинниками професійного виживання в умовах карантинних обмежень. У воєнний період найбільшої гостроти для вітчизняної системи вищої освіти набула проблема збереження людських та інтелектуальних ресурсів, здатність підтримувати їх в умовах воєнних дій, масових руйнувань інфраструктури, вимушеної міграції. Йдеться, насамперед, про молодь, викладачів і дослідників, менеджмент закладів вищої освіти (ЗВО) у регіонах активних бойових дій, які вимушені змінити постійне місце проживання і роботу.

Для розв'язання нових викликів і проблем важливо шукати нетрадиційні засоби, у тому числі в комунікаціях людина – наука & освіта – бізнес. На підтвердження актуальності цієї тези зазначимо, що лідери думок у глобальній системі вищої освіти визначають ефективні внутрішні і зовнішні комунікації четвертою місією університетів у XXI столітті. Ця місія має реалізовуватися через перегляд стратегій викладання та навчання, розвиток сучасних засобів комунікацій, включаючи всі види соціальних медіа для поширення ідей про цінність ЗВО, їхню роль у розвитку критичного мислення та розбудові здорового демократичного суспільства [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Документи з питань стратегічного розвитку системи вищої освіти України, розроблені у довоєнний період, визначили комплекс актуальних проблем цієї системи, а саме [2]: низька інтенсивність співпраці ЗВО з інститутами влади та бізнесу як замовниками освітніх, наукових та інноваційних програм і проєктів; нестача фінансування і належної матеріально-технічної бази для наукових досліджень і навчання; недостатній рівень автономії в управлінні ЗВО; недосконала система оцінювання і мотивації науково-педагогічних працівників; асиметрія у формуванні структури здобувачів вищої освіти, пов'язані з демографічними чинниками та структурою національної економіки.

В умовах пандемії COVID 19 ще однією проблемою глобального масштабу для вищої освіти стала швидкість впровадження нових форм дистанційного навчання. Згідно з аналітичною довідкою Державної служби якості освіти України [3] у 2021 році рівень задоволення змістом та організацією освітнього процесу порівняно з попереднім роком серед студентів і викладачів помітно зріс. Це свідчить про те, що учасники освітнього процесу адаптувались до нових умов діяльності та їхніх викликів. Проте актуальним завданням залишається удосконалення технічного забезпечення ЗВО, підвищення рівня опанування та використання викладачами і студентами технологіями дистанційного навчання.

Серед головних інструментів вирішення актуальних проблем вищої освіти в Україні вітчизняні і зарубіжні дослідники називають налагодження сучасних форм співпраці учасників ринку освітніх послуг та ринку праці, а також державних і громадських інститутів їх регулювання. Незважаючи на задекларовану в публічному просторі актуальність проблеми співпраці інститутів науки, освіти та бізнесу, зазначена тема не є поширеною в академічних дослідженнях вітчизняних учених-економістів. Серед небагатьох публікацій останніх п'яти років – результати дослідження Тарасенко С. і Демченко М. [4], які пропонують систематизований огляд форм співробітництва університетів і бізнесу у контексті впливу на інноваційність економіки та її

конкурентоспроможність. Автори подають детальну класифікацію і характеристику напрямів і форм партнерства ЗВО та бізнесу за сферою і тривалістю його реалізації, статусом залучених сторін, юридичною формою їх відносин, інтегрованістю в процеси управління тощо. Слушним, на нашу думку, є висновок дослідників про те, що для побудови оптимальної моделі партнерства ЗВО та бізнесу важливими чинниками є високий рівень фінансової автономії університетів та ініціативності їх менеджменту, зростання функціоналу та співпраці центрів кар'єри й трансферу знань у реалізації ефективніших партнерських відносин.

Дослідниці Центру економічної стратегії Михайлишина Д. та Телетьон А. в аналітичній записці [5], підготовленій за результатами вивчення кращих закордонних практик, а також 15 глибинних інтерв'ю з вітчизняними експертами, які представляють органи влади в галузі освітньої політики, бізнес і ЗВО, характеризують рівні співпраці та головні обмеження для розвитку партнерства сторін в Україні. На підставі вивчення закордонних практик та публікацій автори виокремлюють п'ять рівнів співпраці ЗВО та бізнесу: 1) поінформованість, 2) залучення, 3) підтримка, 4) спонсорство, 5) стратегічне партнерство. На підставі глибинних інтерв'ю з експертами дослідниці визначають суттєві обмеження для розвитку співробітництва між ЗВО та бізнесом: 1) нестача зв'язків і кадрів, які можуть реалізовувати спільні проекти; 2) правові обмеження і бюрократія у розпорядженні грошима ЗВО; 3) відмінності у корпоративній культурі (цей чинник може зумовити припинення співпраці), 4) політика захисту конфіденційної інформації та інтелектуальної власності. Для стимулювання партнерства університетів і бізнесу в аналітичній записці визначено такі заходи: запровадження податкових кредитів; зменшення податкового навантаження на компанії, які співпрацюють із ЗВО; розширення фінансової автономії університетів, преміювання викладачів; збільшення державних інвестицій в обладнання для досліджень і розробок.

Одним із засобів налагодження стратегічних партнерських зв'язків ЗВО та бізнесу дослідники називають ефективні комунікації. Саме на цей чинник не лише у контексті співробітництва, але й виживання університетів і демократичних суспільств у сучасному світі звертають увагу Нобель М. (Knobel M.) і Райсберг Л. (Reisberg L.) в [1]. Автори стверджують, що комунікації в університетах мають виходити за межі маркетингових зусиль, спрямованих на залучення нових студентів і фінансових ресурсів. Комплексний комунікаційний план, на їхню думку, має орієнтуватись на нові способи охоплення широкої громадськості для того, щоб покращити розуміння цінності університетів, їхньої здатності допомогти розібратися із заплутаним і оманливим шумом, який оточує людину у сучасному суспільстві.

Значно більше сучасних наукових публікацій з економіки, які торкаються проблем співробітництва і комунікацій освіти та бізнесу у контексті розвитку ринку праці. Дослідження теоретично-прикладних основ функціонування ринку праці, оцінки ефективності його регулювання здійснено у працях Л. Ільїч, Ю. Маршавіна, І. Петрової, Л. Шаульської [6–9]. Теоретичні та практичні аспекти трансформації інституту зайнятості висвітлено у працях О. Герасименко, О. Грішнєвої, А. Колота, І. Котлярова, Г. Стендінга [10–12]. Акцентовано увагу на проблемних питаннях неформальної зайнятості, впливу

на розвиток суспільства, визначення ризиків та вивчення досвіду ЄС щодо її зниження у роботах В. Костриці, Т. Бурлай [13].

В умовах цифровізації економіки значну увагу науковці приділяють питанням впливу технологій на освітню та трудову сферу. У дослідженні С. Туль сфокусовано увагу на оцінюванні рівня цифровізації ринку праці України [14]. Азьмук Н. А в [15] виокремлює соціальні ризики, які пов'язані з поширенням нестандартних форм зайнятості: тимчасової, неповної та неформальної, самозайнятості внаслідок впровадження нових технологій. Авторка вважає, що цифрові платформи з пошуку роботи виконують роль цифрових соціальних ліфтів, проте основними ризиками зайнятості через цифрові платформи називає несплату за виконану роботу замовником, відсутність соціального захисту, низький рівень охорони праці. Цифровий сегмент ринку праці складно піддається моніторингу та регулюванню, що зумовлено прискореними темпами його зростання та неспроможністю державних інститутів швидко реагувати на зміни. Ці висновки підтверджують також результати досліджень Київського міжнародного інституту соціології, проведеного в Україні на замовлення Міжнародного бюро праці та опубліковані в [16].

На проблемі дисбалансів у розвитку економіки, запитами ринку праці і готовністю ЗВО розвивати відповідні компетентності, розробляти нові освітні продукти зосереджено дослідження О. Гринькевич [17], У. Садової, Т. Степури та О. Корицької [18]. Автори звертають увагу на зростаючу роль неформальних провайдерів освітніх продуктів у подоланні цих розривів, складність проблем прогнозування ринків праці, пропонують напрями підвищення конкурентоспроможності ЗВО з використанням сучасних аналітичних інструментів прийняття рішень.

Для аналітики і прогнозування ринку праці, використання відповідних результатів у проектуванні нових освітніх продуктів дослідники і професіонали у галузі ІТ-технологій Європейського фонду освіти (ЄФО, *англ.* European Training Foundation, ETF) у [19–21] пропонують використовувати Великі дані (Big Data). Прикладами реалізації таких ідей за підтримки ЄФО є створення порталу Big Data LMI–Ukraine [22] з інформацією про актуальні компетентності для різних видів зайнятості і професій, аналітикою та її візуалізацією на основі інтегрованих відомостей про електронні вакансії з кадрових порталів.

Вивчення літературних джерел з визначеної проблематики, а також практик їх вирішення у співпраці з європейськими інституціями дає підстави стверджувати, що своєрідною «білою плямою» є дослідження, які присвячені використанню потенціалу партнерства інститутів освіти, влади і бізнесу у створенні комунікаційних платформ, орієнтованих на розробку та реалізацію нових освітніх продуктів і сервісів для різних категорій споживачів з орієнтацією на їх індивідуальні запити.

Постановка завдання. Мета статті – обґрунтувати критерії створення цифрових сервісів для вибору освітніх продуктів, які базуються на сучасних технологіях поширення знань, формах комунікацій освіти і бізнесу, а також враховують національні і глобальні виклики для розвитку вищої освіти в Україні. Відповідно до поставленої мети визначені такі дослідницькі завдання: 1) охарактеризувати новітні виклики для

розвитку вищої освіти України в умовах воєнного стану та нових глобальних загроз; 2) здійснити огляд онлайн-платформ, які пропонують неформальні провайдери для здобуття загальних і професійних компетентностей; 3) визначити критерії створення нових цифрових сервісів для вибору освітніх продуктів, роль у них сучасних форм комунікацій освіти і бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. З часу проголошення України як незалежної держави у вітчизняній системі освіти відбулися кардинальні зміни, пов'язані з формуванням її інституційного середовища, зокрема, законодавчої бази (Закон України «Про вищу освіту»), інститутів, які забезпечують розвиток систем управління якістю (Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, центри забезпечення якості у ЗВО), громадських об'єднань, які сприяють дотриманню принципів академічної доброчесності, аналітичних центрів, які забезпечують формування ефективних освітніх політик і підтримку прийняття рішень з їх реалізації.

Забезпечення високої якості вищої освіти є вимогою сучасності і незаперечним пріоритетом для академічної спільноти, державної освітньої політики країн Європи та інших цивілізованих країн світу. Україна не є лідером у сфері забезпечення якості вищої освіти, актуальними проблемами в освітній сфері є підвищення міжнародної конкурентоспроможності ЗВО, зменшення проявів академічної недоброчесності, зростання рівня економічної ефективності університетів та їх фінансової автономії. Проте головним викликом для вітчизняної системи вищої освіти є проблема збереження її людських та інтелектуальних ресурсів, інфраструктури внаслідок масштабних руйнувань в умовах російської військової агресії.

За даними Міністерства освіти і науки України [23] на початок червня 2022 року 43 українських ЗВО пошкоджено внаслідок постійних обстрілів і бомбардувань російськими загарбниками, 5 із них зруйновано повністю. Найбільше постраждали університети Харківської області (1 заклад зруйновано, 19 пошкоджено); Донецької (6 пошкоджено); Запорізької (4 зруйновано); Чернігівської (3 пошкоджено); Миколаївської (3 пошкоджено). Наслідком війни та масштабних руйнувань інфраструктури є масові переміщення, відтік кваліфікованих кадрів і студентів закордон.

Проблема виживання, збереження людського та інтелектуального потенціалу ЗВО зумовлює актуальність налагодження нових форм комунікацій між дослідниками, викладачами і студентами ЗВО. Технології дистанційного навчання, освоєні в умовах глобальної пандемії, допомогли адаптуватись до умов воєнного стану. Проте проблеми безпеки та інституційної спроможності ЗВО виконувати базові функції, локалізація учасників освітнього процесу в різних регіонах і країнах світу є новими викликами, для врахування яких сучасні комунікаційні платформи мають особливо важливе значення.

Одним із варіантів вирішення проблеми якості вищої освіти з урахуванням сучасних викликів та індивідуальних потреб людини є діяльність неформальних освітніх провайдерів та он-лайн-курсів, які вони пропонують.

Освітні онлайн-платформи дають змогу реалізувати моделі індивідуальних траєкторій освіти, а також корпоративного навчання. Провайдери пропонують навчатись за допомогою коротких відеоуроків, мультимедійних конспектів чи у форматі онлайн в

реальному часі за допомогою Zoom, Google Meet або інших систем онлайн зв'язку. В Україні та за її межами створено багато онлайн-платформ для навчання з безоплатним доступом та видачею сертифікатів за підсумками успішного засвоєння курсу. Результати огляду сучасних онлайн-платформ, які пропонують індивідуальне і корпоративне, а також змішане он-лайн навчання представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Онлайн-платформи для індивідуального, корпоративного та змішаного навчання

Назва платформи	Про платформу	Перелік напрямів/курсів	Кількість користувачів
Prometheus (безкоштовні та платні курси)	Одна з найбільших українських освітніх платформ масових відкритих онлайн-курсів. Пропонує курси від українських і закордонних авторів, ЗВО чи інших провайдерів.	Програмування, англійська мова, маркетинг, побудова онлайн-бізнесу, агрономія, дизайн, управління громадами, антикризові комунікації, курси для підвищення кваліфікації медиків та інші.	1,8 млн
Coursera (безкоштовні та платні курси)	Одна з найпопулярніших світових освітніх платформ. Базова мова – англійська.	Курси з розвитку бізнесу, комп'ютерних технологій, особистого розвитку, вивчення іноземних мов тощо.	82 млн
EdEra (безкоштовні курси)	Студія, яка створює онлайн-курси, спеціальні проекти, інтерактивні підручники та освітні блоги.	Курси для вчителів, навчання у галузі медицини, захисту прав, історії України, англійської мови, підприємництва, програмування, мови та літератури, біології, математики.	N/A

Примітка. N/A – не ідентифікується.

Джерело: складено за [24] і сайтами провайдерів онлайн-платформ.

Неформальні освітні провайдери пропонують короткі курси на кілька годин або ж довгострокові на кілька місяців для індивідуального навчання. Більшість курсів зберігаються у форматі відео на YouTube-каналі. Завдяки розвитку Youtube каналів експерти у своїх нішах розміщують навчальні матеріали у вільному доступі. Для отримання знань важливо мати комп'ютерні навички, стабільний інтернет, вміння навчатись самоостійно та організовувати свій час. Результати огляду сучасних онлайн-платформ, які пропонують індивідуальне навчання для користувачів, представлено у табл. 2.

Таблиця 2

Онлайн-платформи для індивідуального навчання

Назва платформи	Про платформу	Перелік напрямів/курсів та	Кількість користувачів
Stepik (безкоштовні та платні курси)	Освітня платформа і конструктор онлайн-курсів. Автори розробляють алгоритми адаптивного навчання.	Курси з програмування, вивчення мов, дизайну, біології та медицини, аналізу даних, риторики, філософії. Вебплатформа також є майданчиком для проведення конкурсів та олімпіад.	717,9 млн
Українська команда Google (безкоштовні курси)	Українська команда регулярно запускає онлайн-курси, зокрема, для підприємців в рамках проєкту Google Digital Workshop.	Основи програмування, мистецтво публічних виступів, онлайн-маркетинг. Більшість курсів зберігаються у форматі відео на YouTube-каналі.	N/A
BYM online (безкоштовні курси)	Платформа створена як освітня ініціатива з метою сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні.	Більшість курсів пов'язані з персональним розвитком, підприємництвом, розумінням відкритого суспільства і його формування в Україні.	154161
EduHub (безкоштовні та платні курси)	Соціальний проєкт від освітньої агенції Київської міської держадміністрації.	Спеціалізовані курси «Управління містом», «Профорієнтація для школярів», «Організація івентів», «Школа експортерів». Курси з комунікацій, управління людьми, екології, ораторського мистецтва, критичного мислення тощо	N/A
Impactorium (безкоштовні та платні курси)	Платформа онлайн-освіти зі сталого розвитку. Розміщує короткі онлайн майстер-класи, блоги, трансляції конференцій.	корпоративна соціальна відповідальність, фінансова грамотність, нефінансова звітність, Skills Lab: успішна кар'єра,	N/A
TED (безкоштовні курси)	Англомовна платформа, де відомі особистості діляться своїми думками.	Наука, мистецтво, дизайн, політика, культура, бізнес, глобальні проблеми, технології та розваги.	N/A
Skileo (безкоштовні курси)	Українська онлайн платформа для навчання.	Курси підготовки до ЗНО, актуальні курси з відеомонтажу та інші.	N/A

Примітка. N/A – не ідентифікується.

Джерело: складено за [24] і сайтами провайдерів онлайн-платформ.

Найпопулярніші он-лайн платформи, представлені у табл. 1–2, а також інші електронні сервіси для навчання поступово заповнюють своєрідну нішу, яка пов'язана з індивідуальними і корпоративними потребами у професійних знаннях чи особистісному розвитку у зв'язку з динамічними вимогами ринку праці та умовами життєдіяльності. Проте он-лайн платформи не можуть вирішити увесь комплекс проблем, пов'язаних з актуальними освітніми потребами особистості та потребами ринку праці. Наприклад, актуальними для молодих людей – старшокласників є запитання «Як визначити напрям навчання для здобуття майбутньої професії?», «Яку професію обрати з урахуванням індивідуальних здібностей, навиків та інтересів?». Зростаюча кількість пропозицій електронних он-лайн курсів та інших освітніх продуктів ускладнює задачу вибору не лише з точки зору відповідності цілям особистого і професійного розвитку, але й вимогам якості таких продуктів.

Для забезпечення актуальності прикладних знань важливою функцією в системі управління вищою освітою є моніторинг потреб ринку праці, який можна здійснювати завдяки інтеграції даних із сайтів пошуку роботи. Прикладами такої інтеграції з використанням технологій Великих даних є проєкт Європейського фонду освіти Big Data LMI – Ukraine [22], спільний проєкт Євростату та Європейського центру професійної освіти і навчання (CEDEFOP) Skills-OVATE, який пропонує інформацію про робочі місця та навички, що потребують роботодавці, на основі онлайн-оголошень про роботу у 28 країнах Європи [25], веб-портал Inellect Lviv, створений за результатами опитування випускників і роботодавців у рамках проєкту регіонального розвитку «Моніторинг реалізації інтелектуального потенціалу випускників ВНЗ і ПТНЗ прикордонного регіону: соціальне партнерство, державне і регіональне замовлення».

Зважаючи на сучасні виклики перед системою вищої освіти, які пов'язані, зокрема, зі зростаючою різноманітністю освітніх продуктів та способів їх поширення, актуальним завданням, на нашу думку, є побудова цифрового сервісу, який надаватиме користувачам можливість оптимального вибору моделей поведінки на ринку освітніх послуг та ринку праці. Завдяки такому сервісу комунікації між людиною, інститутами науки, освіти, бізнесу та влади можуть вийти на новий рівень, який буде змінюватись динамічно до потреб сучасного суспільства та людського розвитку (рис. 1).

Базовою умовою, яка має закладатись у побудову нового цифрового сервісу для комунікацій в системі «Людина – Наука&Освіта – Бізнес – Влада», вважаємо гнучкість та можливість змін у реальному часі. Другою умовою має бути визначення критеріїв, за якими система здійснює оптимальний вибір професій, закладів/провайдерів, де їх можна здобути, курсів для розвитку компетентностей. Адже кожна пошукова система (Google, Bing та інші) має власні, наперед визначені критерії ранжування інформації в пошуку. Третьою важливою характеристикою нового цифрового сервісу мала б бути доступність і зручність для користувача.

Таким чином новий цифровий сервіс має об'єднати сильні сторони вищої школи (системність знань у змісті освітніх програм як головних продуктів ЗВО, перевірені на практиці методики викладання, зв'язок з результатами наукових досліджень), он-лайн освітніх платформ (різноманітність освітніх продуктів, гнучкі терміни та умови

навчання), а також цифрові інструменти на ринку праці (вебсайти пошуку роботи) в одне ціле – екосистему цифрових комунікацій.

Рис. 1. Комунікації інститутів влади, науки, освіти і бізнесу у забезпеченні якості людського розвитку

Нижче сформульовано ключові запитання, які важливо врахувати у розробці цифрового сервісу як комунікаційної платформи у системі «Людина – Наука&Освіта – Бізнес – Влада».

1. Людина – користувач цифрового сервісу, який зацікавлений отримати інформацію про те:

- яку професію обрати з урахуванням унікальних характеристик людини, вподобань, освіти, навичок, досвіду. Під час реєстрації користувач проходить коротке опитування, заповнює резюме з урахуванням термінології та класифікацій, які прийняті в європейському освітньому просторі, а також на ринку праці. Це дасть змогу отримати змінні, за допомогою яких можна визначити набір професій, які найкраще відповідають унікальним характеристикам людини, адже, більшість може й не здогадуватись про деякі професії, які відповідають запитам користувача і роботодавців. Отримавши результат за першим запитом і вибравши певну професію, користувач потрапляє на звіт, який розкриває наступний пункт.
- де можна отримати відповідні навички чи здобути освітній рівень, що їх гарантує (одним із функціоналів буде побудова роуд мапів отримання відповідних кваліфікацій та освіти, та різні шляхи – перелік закладів освіти,

онлайн-платформ, які пропонують відповідні освітні послуги з урахуванням тривалості навчання, вартості та умов оплати.

- яка кон'юнктура ринку праці та ринку освітніх послуг: актуальна інформація з урахуванням набору вибраних оптимальних професій про середню заробітну плату/дохід, що відповідає відповідному досвіду, кількість вакансій у регіонах пошуку тощо.

2. Освіта&Наука – представники ЗВО і неформальних освітніх провайдерів (масових он-лайн освітніх платформ тощо), які зареєструвались у сервісі, внесли відомості про свої послуги/освітні продукти. Очевидно, що основний масив таких відомостей можна інтегрувати з відкритих джерел, решта внести вручну з дотриманням законодавства у галузі інформації і захисту конфіденційних даних. Завдяки коректній обробці даних можна з'ясувати, які професії корелюють з освітніми програмами, що частіше буде відображено певний ЗВО чи інший провайдер у переліку роуд мап у кінцевих користувачів, тим актуальнішою є їхня програма. Таким чином користувач сервісу може отримати відповіді на запитання: «Наскільки актуальними для сучасного ринку праці є освітні продукти ЗВО та інших провайдерів?», «Які нові програми та курси варто впроваджувати та як саме підготувати викладачів?»; «Які реальні виклики стоять перед роботодавцями?».

Отже, можна отримати сервіс, який дасть змогу представникам освіти та науки спілкуватись і взаємодіяти на різних рівнях з бізнесом та його представниками в реальному часі.

3. *Роботодавці* – представники бізнесу і некомерційних організацій завдяки використанню сервісу можуть отримати такі вигоди: 1) отримати важливу інформацію щодо ринку освіти та ринку праці, змін кон'юнктури в реальному часі; 2) знайти кваліфіковані кадри та суттєво зменшити час адаптації; 3) підняти бренд фірми.

Для інтеграції у цифровий сервіс роботодавцям потрібно зареєструватись (пройти верифікацію), перевірити як спарились дані про їхні вакансії з офіційних сайтів, кадрових порталів, відредагувати та заповнити дані, яких немає у відкритих джерелах, виходячи з вимог європейських стандартів.

Реалізація додаткового блоку з переліком потреб освіти та можливість бізнесу відгукнутись на них у цифровому сервісі дасть змогу реалізувати пряму взаємодію роботодавців та освітніх провайдерів, у тому числі в частині фінансової підтримки, цільових надходжень для реалізації конкретних освітніх чи інших проєктів.

Отже, у запропонованому цифровому сервісі можна зареєструватись у ролі звичайного користувача, представника освітнього провайдера чи роботодавця. Кожна з ролей матиме свої вхідні дані, які потрібно заповнити. На виході зареєстрований користувач буде бачити свої звіти (вхідну та вихідну інформацію), матиме можливість одразу написати іншому учаснику, прикріпити файл, зробити онлайн-дзвінок тощо), що дасть змогу задовольнити перелічені вище потреби користувачів сервісу. Цифровий сервіс має регулярно змінюватись та враховувати потреби часу через опитування, проведення спільних вебінарів для підвищення ефективності. Відповідно до умов ІТ-сфери для створення нового цифрового сервісу важливо зробити прототип (презентацію) продукту MVP та скласти відповідну документацію (специфікацію

вимог до програмного забезпечення) – Software Requirement Specification (SRS), залучивши експертів. Наступними кроками буде оцінка термінів та вартості розробки й впровадження цифрового сервісу, пошук інвесторів.

Висновки. В умовах воєнного стану в Україні та постпандемічного періоду у світі зростає запит учасників ринку освітніх послуг і ринку праці на цифрові освітні продукти і сервіси. Поряд з очевидними перевагами різноманітності цифрових освітніх продуктів та он-лайн платформ, які задовольняють індивідуальні та корпоративні запити споживачів в особистому і професійному розвитку, більшої актуальності набувають задачі оптимального вибору траєкторії, програм і форм навчання. Одним із шляхів вирішення зазначеної проблеми можуть стати цифрові сервіси, які передбачають створення комунікаційних платформ і об'єднують інтереси індивідуального людського розвитку, можливості ЗВО та інших освітніх провайдерів, запити роботодавців та інших учасників ринку освітніх послуг і ринку праці. Запропонована комунікаційна платформа базується на ідеї інтеграції відкритих та інших типів даних за допомогою технологій Big Data і має слугувати цифровим сервісом з метою вибору освітніх продуктів та їх форм для індивідуальних користувачів, пошуку кращих кандидатів на вакантні посади – для роботодавців, розвитку різноманітних форм співпраці ЗВО, представників бізнесу та інститутів влади для забезпечення конкурентоспроможності вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Knobel M., Reisberg L. Effective Communication: The 4th Mission of Universities – a 21st Century Challenge. 2022. UC Berkeley: Center for Studies in Higher Education. URL: <https://escholarship.org/uc/item/0h26647z>
2. Міністерство освіти і науки України. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>.
3. Аналітична довідка щодо тенденцій організації дистанційного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти в умовах карантину у 2020/2021 н.р. році (за результатами онлайн-анкетування учасників освітнього процесу). Державна служба якості освіти України. URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2021/05/ANALITICHNA_DOVIDKA_Opituвання_FPO_ZVO_DSYAO_05.2021.pdf.
4. Тарасенко С.І., Демченко М.Є. Партнерство університетів та бізнесу: форми та перспективи розвитку в умовах підвищення інноваційності економіки. *Економіка і суспільство*. Вип. 13. 2017. С. 302-308.
5. Михайлишина Д., Телетьон А. Як сприяти співпраці університетів і бізнесу? Аналітична записка. Центр економічної освіти. 2020. URL: <https://ces.org.ua/how-to-facilitate-university-business-collaboration-in-ukraine/>
6. Ільч Л. М. Формування сукупного попиту на робочу силу в контексті структурних трансформацій національної економіки. *Статистика України*. 2016. № 1. С. 50-59.
7. Маршавін Ю. М. Державна політика зайнятості в Україні: необхідність перезавантаження. *Економіка та суспільство*. 2016. № 7. С. 679-685.
8. Петрова І. Л. Державне регулювання процесу зайнятості та створення робочих місць в промисловості. *Ефективна економіка*. 2018. URL: <http://ojs.dsau.dp.ua/index.php/efektyvna-ekonomika/article/view/1309>.

9. Шаульська Л., Якимова Н. Проблема тіньової зайнятості в контексті структурних трансформацій ринку праці. *Схід*. 2017. № 2. С. 28–35.
10. Колот А. М. Герасименко О.О. Новітні глобальні тенденції у сфері зайнятості і доходів та їх вплив на соціальну нерівність. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2018. № 1. С. 8–35.
11. Грішнова О. А., Савченко О. О. Фріланс: нові можливості і проблеми реалізації трудового потенціалу. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2016. № 1. С. 8–12.
12. Грішнова О. А., Шевчук, В. А. Світовий і український ринок праці у сфері веб-технологій: порівняльна оцінка привабливості професій. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2018. 1(15). С. 59–68.
13. Костриця В. І., Бурлай Т. В. Неформальна та атипова зайнятість як «нова нормальність» у світі та Україні. *Економіка і прогнозування*. 2019. № 1. С. 7–34.
14. Туль С. І. Стан і перспективи розвитку діджиталізованого ринку праці в Україні. *Бізнес Інформ*. 2019. № 7. С. 182–189.
15. Азьмук Н. А. Сучасні виклики ринку праці при переході до цифрової економіки. *Modern Economics*. 2020. № 19(2020). С. 6–13. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V19\(2020\)-01](https://doi.org/10.31521/modecon.V19(2020)-01).
16. Алексинська М., Бастракова А., Харченко Н. Зайнятість через цифрові платформи в Україні. Проблеми та стратегічні перспективи. Міжнародна організація праці. 2018. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_635371.pdf
17. Гринькевич О.С. Управління конкурентоспроможністю вищої освіти в Україні: інституційний аналіз і моніторинг: монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. 461 с.
18. Садова У., Степура Т., Корицька О. Розвиток інститутів освіти і виклики цифрової економіки. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. 2021. Випуск 61. С. 254–267.
19. Mezzanzanica M., Mercurio F. Big data for labour market intelligence. An introductory guide. European Training Foundation. 2019. 60 p.
20. Codrescu, A. Big Data for Labour Market Information (LMI) in Ukraine. Methodological overview and analytics insights on. European Training Foundation. 2021. URL: <https://policycommons.net/artifacts/1931219/big-data-for-labour-market-information-lmi-in-ukraine/2682989>
21. Vaccarino A. Big data for labour market information (LMI) in Ukraine – Methodological overview and Analytics insights on Ukrainian Web Labour Market. Working paper. 2021. European Training Foundation. 78 p.
22. European Training Foundation. Big Data LMI (Ukraine). URL: <https://public.tableau.com/app/profile/tabulaex/viz/ETF-BigDataLMI-Ukraine/Time> (дата звернення: 28.01.2022).
23. Шкарлет С. 43 ЗВО пошкоджено в умовах постійних обстрілів і бомбардувань регіонів України російськими загарбниками. Офіційний сайт Міністерства освіти та науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-43-zakladi-vishoyi-osviti-poshkodzheno-v-umovah-postijnih-obstriliv-i-bombarduvan-regioniv-ukrayini-rosijskimi-zagarbnikami>
24. Редіх Е. ТОП-12 освітніх майданчиків з безкоштовними онлайн-курсами. URL: https://biz.censor.net/resonance/3250962/top12_osvtnh_mayidanchikv_z_bezkoshtovnimi_onlayinkursami
25. Skills-OVATE. CEDEFOP. URL: <https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/skills-online-vacancies>

References

1. Knobel, M., & Reisberg, L. (2022). Effective Communication: The 4th Mission of Universities – a 21st Century Challenge. *UC Berkeley: Center for Studies in Higher Education*. URL: <https://escholarship.org/uc/item/0h26647z>
2. Ministry of Education and Science of Ukraine (2022). Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2022-2032. Approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine. No. 286. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>.
3. State Education Quality Service of Ukraine. (2021). Analytical reference on trends in the organization of distance education (based on the results of an online survey of participants in the educational process). URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2021/05/ANALITICHNA_DOVIDKA_Opitivannya_FPO_ZVO_DS_YAO_05.2021.pdf. [in Ukrainian].
4. Tarasenko, S. & Demchenko, M. (2017). Partnerstvo universytetiv ta biznesu: formy ta perspektyvy rozvytku v umovakh pidvyshchennya innovatsiynosti ekonomiky [Partnership between universities and business: forms and prospects of development in the conditions of increased innovativeness of the economy]. *Ekonomika i suspil'stvo*. 13, 302-308. [in Ukrainian].
5. Mykhaylyshyna, D. & Telet'on, A. (2020). Yak spryatyat spivpratsi universytetiv i biznesu? Analychna zapyska. [How to promote cooperation between universities and business? Analytical note]. Center for economic education. URL: <https://ces.org.ua/how-to-facilitate-university-business-collaboration-in-ukraine> [in Ukrainian].
6. Ilich, L. (2016). Formuvannya sukupnogo popytu na robochu sylu v konteksti strukturnykh transformatsii natsionalnoi ekonomiky. [Formation of aggregate demand for labor in the context of structural transformations of the national economy]. *Statystyka Ukrainy*. 1, 50-59 [in Ukrainian].
7. Marshavin, Yu. (2016). Derzhavna polityka zainiatosti v Ukraini: neobkhdnist Perezavantazhennia. [State employment policy in Ukraine: the need for a reboot]. *Ekonomika ta suspilstvo*. 7, 679–685 [in Ukrainian].
8. Petrova, I. (2018). Derzhavne rehuliuвання protsesu zainiatosti ta stvorennia robochykh mistv v promyslovosti. [State regulation of the employment process and job creation in industry]. *Efektivna ekonomika*. URL: <http://ojs.dsau.dp.ua/index.php/efektivna-ekonomika/article/view/1309>. [in Ukrainian].
9. Shaulska, L. & Yakymova, N. (2017). Problema tinovoi zainiatosti v konteksti strukturnykh transformatsii rynku pratsi. [The problem of shadow employment in the context of structural transformations of the labor market]. *Skhid*. 2, 28–35 [in Ukrainian].
10. Kolot, A. & Herasymenko, O. (2018). Novitni hlobalni tendentsii u sferi zainiatosti i dokhodiv ta yikh vplyv na sotsialnu nerivnist. [Recent global trends in employment and income and their impact on social inequality]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka*. 1, 8–35 [in Ukrainian].
11. Hrishnova, O. & Savchenko, O. (2016). Frilans: novi mozhyvosti i problemy realizatsii trudovoho potentsialu. [Freelance: new opportunities and problems of realising labor potential]. *Rynok pratsi ta zainiatist naseleння*. 1, 8–12 [in Ukrainian].
12. Hrishnova, O & Shevchuk, V. (2018). Svitovyi i ukrainskyi rynok pratsi u sferi veb-tehnolohii: porivnialna otsinka pryvablyvosti profesii. [The world and Ukrainian labor market in the field of web technologies: a comparative assessment of the attractiveness of professions.]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka*. 1(15), 59–68 [in Ukrainian].

13. Kostrytsia, V. & Burlai, T. (2019). Neformalna ta atypova zainiatist yak «nova normalnist» u sviti ta Ukraini. [Informal and atypical employment as the «new normality» in the world and in Ukraine]. *Ekonomika i prohnozuvannia*. 1, 7–34. [in Ukrainian].
14. Tul, S. (2019). Stan i perspektyvy rozvytku didzhitalizovanoho rynku pratsi v Ukraini. [The digitalization of the labor market in Ukraine. The state and prospects for the development.]. *Biznes Inform*. 7, 182–189 [in Ukrainian].
15. Azmuk, N. (2020). Suchasni vyklyky rynku pratsi pry perekhodi do tsyfrovoy ekonomiky. [Modern challenges of the labor market during the transition to the digital economy.]. *Modern Economics*. 19(2020), 6–13. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V19\(2020\)-01](https://doi.org/10.31521/modecon.V19(2020)-01). [in Ukrainian]
16. Aleksynska, M., Bastrakova, A. & Kharchenko, N. (2018). Zaynyatist' cherez tsyfrovi platformy v Ukrayini. Problemy ta stratehichni perspektyvy. [Employment through digital platforms in Ukraine. Problems and strategic perspectives]. *International Labor Organization*. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/--travail/documents/publication/wcms_635371.pdf. [in Ukrainian].
17. Hryn'kevych, O. (2018). Upravlinnya konkurentospromozhnisty vyshchoyi osvity v Ukrayini: instytutsynnyy analiz i monitorynh: monohrafiya. [Competitiveness management of higher education in Ukraine: institutional analysis and monitoring: monograph]. Lviv : Lviv Univesity. [in Ukrainian].
18. Sadova, U., Stepura, T. & Koryts'ka, O. (2021). Rozvytok instytutiv osvity i vyklyky tsyfrovoy ekonomiky. [Development of educational institutes and challenges of the digital economy]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya ekonomichna*. [Visnyk of the Lviv University. Series Economics]. 61, 254–267. [in Ukrainian].
19. Mezzananza, M. & Mercurio, F. (2019). Big data for labour market intelligence. An introductory guide. *European Training Foundation*, 60 p.
20. Codrescu, A. (2021). Big Data for Labour Market Information (LMI) in Ukraine. Methodological overview and analytics insights on. *European Training Foundation*. URL: <https://policycommons.net/artifacts/1931219/big-data-for-labour-market-information-lmi-in-ukraine/2682989>
21. Vaccarino, A. (2021). Big data for labour market information (LMI) in Ukraine – Methodological overview and Analytics insights on Ukrainian Web Labour Market. Working paper. *European Training Foundation*. 78 p.
22. *European Training Foundation*. (2022). Big Data LMI (Ukraine). URL: <https://public.tableau.com/app/profile/tabulaex/viz/ETF-BigDataLMI-Ukraine/Time>.
23. Shkarlet S. (2022). 43 HEIs damaged in the conditions of constant shelling and bombing of the regions of Ukraine by the Russian invaders. *Ministry of Education and Science of Ukraine*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-43-zakladi-vishoyi-osviti-poshkodzheno-v-umovah-postijnih-obstriliv-i-bombarduvan-regioniv-ukrayini-rosijskimi-zagarbnikami>. [in Ukrainian].
24. Redikh E. TOP-12 educational sites with free online courses. URL: https://biz.censor.net/resonance/3250962/top12_osvtnh_mayidanchikv_z_bezkoshtovnimi_onlayinkursami. [in Ukrainian].
25. Skills-OVATE. CEDEFOP. URL: <https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/skills-online-vacancies>.

Стаття надійшла до редакції 21.03.2022

Прийнята до друку 23.05.2022

COMMUNICATIONS BETWEEN EDUCATION AND BUSINESS INSTITUTIONS IN THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE DIGITAL PRODUCTS AND SERVICES

Olha Hrynkevych¹, Anna Bojko²

¹*Ivan Franko National University of Lviv,
79008, Lviv, 18, Svobody Ave.,*

e-mail: olha.hrynkevych@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0002-8646-8119

²*ITEA (IT Education Academy),
79000, Lviv*

e-mail: annabojko92@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5587-2565

Annotation. Current challenges necessitate a faster response of the higher education system to new problems, the demands of the economy and the labor market, and therefore they need innovative forms of communication between their participants. The purpose of the article is to substantiate the criteria for creating digital services for the selection of educational products, which are based on modern technologies for disseminating knowledge, forms of communication between education and business, and also take into account national and global challenges for the development of higher education in Ukraine. The article uses methods of the theoretical and empirical level of research: analysis, synthesis, abstraction, induction, deduction.

A review of modern online platforms for the development of individual, corporate and blended learning has been carried out. The main challenges that have arisen in the system of higher education under conditions of martial law in Ukraine and the post-pandemic period in the world are reflected. The hypothesis about the expediency of creating innovative digital services based on communication links between the HEIs, government and business institutions is substantiated, criteria for creating such services are formulated. The proposed communication platform is based on the idea of integrating open and other types of data using Big Data technologies and should serve as a digital service for choosing educational products and their forms for individual users, finding the best candidates for vacant positions - for employers, developing various forms of cooperation between HEIs and business to ensure the competitiveness of higher education.

The practical significance of the research results lies in the recommendations that can be used to develop digital services focused on the current needs and capabilities of digital communication platforms for participants in the educational services market and the labor market.

Keywords: higher education, labor market, communications, educational online platforms, digital service, educational product, Ukraine.

ANALYSIS OF CHANGES IN THE LIFE QUALITY AND CONSUMPTION LEVEL OF STUDENTS UNDER THE COVID 19 PANDEMIC IN POLAND AND UKRAINE

Małgorzata Grzywińska-Rapca¹, Natalia Lutchyn²

¹University of Warmia and Mazury in Olsztyn,
e-mail: malgo@uwm.edu.pl; ORCID: 0000-0003-2088-2795.

²Ivan Franko National University of Lviv,
e-mail: nataliya.lutchyn@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0002-0727-0842

Abstract. *The aim of the empirical study was to determine how the quality of life (housing conditions and level of consumption) changed during the pandemic caused by the COVID-19 virus. The impact of the epidemiological situation on economic changes is undoubtedly a long-term phenomenon and concerns various areas of economic life, and one of the main areas is the quality of life. The study was conducted using the survey method, and the use of this form of measurement was determined by the possibility of its implementation during lectures and exercises and control of the course while ensuring the anonymity of students completing the questionnaire. The research instrument was a standardized survey questionnaire, which was divided into three thematic blocks. The first part of the questionnaire contains questions on the housing conditions of students, in the second part – issues related to consumption. The survey was conducted among Polish and Ukrainian students. The software module PROFIT was used in the analysis, which allows for segmentation and assessment of market perception and consumer sentiment. The occurrence of the COVID19 pandemic and the change of the form of teaching in the case of students to remote (both in Poland and Ukraine) was caused by the reason for the change of their place of residence. This was probably related to the feeling of the need for better sanitary and epidemiological conditions. Sociodemographic features vary relatively little in student preferences in terms of the frequency of purchases. In the case of Polish students, gender statistically significantly differentiates their preferences as to the frequency of purchases both before and during the pandemic.*

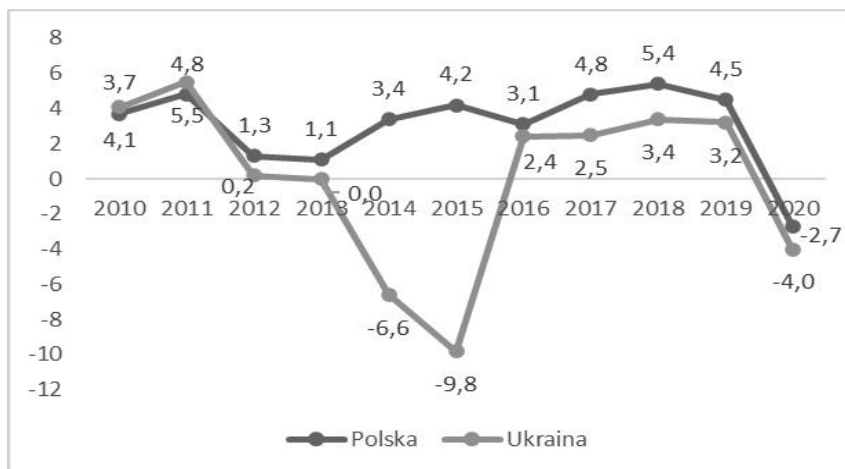
Keywords: *COVID19, consumption, quality of life, housing conditions*

Introduction. The quality of life and well-being of economic units is conditioned by many factors. First of all, it is necessary to mention macroeconomic factors that constitute a specific basis for the economic situation of the population. The relationship between macroeconomic measures and the quality of life of the inhabitants of a given region has been emphasized in numerous economic works. According to economists, changes in the level of GDP, inflation, unemployment are reflected in microeconomic measures, which are a reflection of the level and living conditions of the population and the level of consumption needs it meets. According

to Piasny (1998), analyses of quality of life include the «totality» of the real living conditions of the population and the degree of their material satisfaction of needs.» Some authors point to differences between living standards and quality. Some authors (e.g. Weak, 2007; Lutchyn, 2016) indicate that the standard of living should be determined by objective measures (e.g. income level, structure and level of consumer spending), and the quality of life by subjective assessments of respondents valuing the degree of satisfaction in various areas of socio-economic life of the economic unit.

Changes in the economic environment related to the COVID-19 epidemic. The quality of life is conditioned by both changes in the external environment of market entities and internal (Borys, 2008; Panek, 2015; Budowski et al., 2016; Grzywińska – Rapca, 2021) The occurrence of the COVID19 pandemic caused changes in the economic situation in various areas of life of each individual (Trani et al., 2020; Epifanio et al., 2021). For the purposes of this study, the authors focused on economic changes.

Economists around the world agree that the COVID19 pandemic can effectively destabilize the economy. According to the Czech Republic and others (2020) in Poland, restrictions related to the pandemic situation have caused negative effects in various sectors of the economy since March 2020, but «the Polish economy should be less severely affected by the negative consequences of the pandemic» due to weak trade ties with China. In Poland, due to the limitations of mobility and interpersonal contacts, the situation caused by the emergence of the epidemic should certainly be treated as a crisis situation that will affect the macroeconomic situation. GDP in the first quarter of 2021 decreased by 1.4%, and the EC forecasts for GDP growth in 2021 by 4.8% and by 5.2% in 2022. Since July 2020, the dynamics of industrial production has been positive, and in June the increase was by 18.5% RdR. ¹A similar situation took place in Ukraine (Figure 1).

Figure 1. Change in the real GDP of Ukraine and Polish
Source: State Statistics Service of Ukraine, Central Statistical Office Polish

¹ https://pfr.pl/dam/jcr:5396fbb7-0683-4fe1-9646-121f3e887fe1/PFR_Europa_202108.pdf; reading [30.08.2021].

In the following year, in Poland, GDP growth is expected, but not large enough to compensate for the losses from the current year. At the same time, economists predicted a slight decrease in unemployment in 2021 to 8%. Such a collapse of the economy can be an important factor in the deterioration of the standard of living of families. The deepening of the difficult life situation and the real decline in income will also be influenced by the inflation rate at the level of 3.2% and 2.6%, respectively (GUS research indicates that in March 2020 the inflation rate measured by the CPI approached the level of 5%, which has not been recorded for several years). In Ukraine, in March 2020, the inflation rate was at the level of 2.6%.

To the greatest extent, the pandemic has caused negative changes in such industries as: transport, restaurants and hotels, which, despite the easing of restrictions, did not obtain financial results of their operations from before the pandemic. A decrease in industrial production in 2020 was also observed. in Ukraine compared to 2019 Up to 4.5%.¹

The support program for the Polish economy consisted in financial assistance for enterprises. Under the influence of growing social expectations and the decisive attitude of entrepreneurs, support dedicated directly to maintaining employment and protecting jobs for companies, regardless of the size and type of activity, was launched.

In Ukraine, from December 4, 2020, the government has proposed a one-off financial assistance of 8,000 UAH for individual entrepreneurs who will lose part of their income due to the lockdown. Such help was also offered during the second wave pandemic.

In addition, some entrepreneurs (from the first tax group) in the period from December 2020 to May 2021 were exempted from paying social security contributions and a single tax.²

As a result of the coronavirus pandemic, many people have found themselves in a unique, unusual situation. Family, professional and social life has changed. Determining these changes requires paying attention to the economic background of the research.

Consumption during the epidemic. Many households have experienced a deterioration in their financial situation due to the COVID19 pandemic despite government measures taken to support the economy. A decline in the income of the population usually leads to a decrease in consumption. However, the COVID-19 pandemic has also resulted in a reduction in consumption due to reduced population mobility and the need to maintain social distancing. Changes in the level of consumption during the pandemic are mainly related to:

1. Changes (and most often a decrease) in the income of the population caused by the reduction of employment.
2. The level of support for the financial situation of the population through aid programs.
3. The occurrence of restrictions affecting changes in consumption behavior, such as the need to maintain social distancing.

Although the effects of the functioning of economies in the pandemic will be of a long-term nature, many economists are trying to determine the current impact of COVID19 on the level of household consumption. Chen and others (2020), using data on all daily offline spending transactions in 214 Chinese cities on January 1 and April 14, 2020, showed that

---

¹ State Statistics Service of Ukraine, <http://www.ukrstat.gov.ua/>; reading [30.08.2021]

² tax paid by economic operators in a simplified tax system also referred to as basic business tax.

consumption fell by 32 percent in the 12-week period after the outbreak, with a much larger decline (-70 percent) observed in Wuhan alone. Spending on restaurants and entertainment (-64 percent), travel (-59 percent) and consumption of durable goods (-35 percent) decreased the most. The least affected category of expenditure was food (-15%). Similar conclusions were reached in their analysis of the American population by Baker et al., (2020). The authors found that spending in restaurants fell by 32 percent and spending on groceries by 23 percent. It is worth highlighting, in the context of factors determining consumer behavior, a study conducted by Anderson et al., (2020). The authors showed that the consumption changes in Denmark and Sweden during the pandemic are due to behavioral changes, not social distancing restrictions or regulations. Consumers, faced with the need to function in the new reality and faced with a sense of uncertainty, were willing to accumulate stocks, which increased the number of one-time purchases. At the same time, an important factor determining consumer behavior was the unavailability (or difficult access) to traditional sales channels. In Poland, despite the decrease in the total value of retail sales, the value of online retail sales increased. In Ukraine, the decline in sales in the same period was not so significant and amounted to 8.4% with an increase in online sales of 2.1%. As a result of the actions taken, supermarkets were the most frequently chosen sales channel during the epidemic in both countries.¹

2. On the quality of life of students after the onset of COVID-19

2.1. Characteristics of respondents. The research was conducted in May 2021 on a sample of 391 students of the University of Warmia and Mazury in Olsztyn and 214 students of the Ivan Franko National University of Lviv. The estimated size of basic macroeconomic indicators for this period prove that the crisis caused by the COVID19 epidemic may be the cause of many adverse changes in various areas of life. Therefore, it can be assumed that the date of the study is an appropriate term for analyses that allow for the diagnosis of student behavior regarding changes in the housing market and changes in shopping behavior.

The group of respondents was homogeneous in terms of age. It consisted of adults who were not yet 24 years old. Among the respondents, both in Poland and Ukraine, female predominate. The group of full-time first-cycle students was the most numerous (Table 1).

Table 1

Characteristics of respondents

Specification	Ukraine	Poland
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Apartment		
Form of residence before the pandemic	Living in a family house with parents/family	Apartment in a rented room in a student house/apartment
Impact of the COVID-19 pandemic on the housing situation	It didn't affect in any way (I still live in the same place)	Return to the family home (leaving the student house/rented apartment/room)
Impact of the COVID-19 pandemic on housing fees	Same as before the pandemic	Same as before the pandemic

¹ <https://analizarynku.eu/analiza-rynku-e-commerce-w-polsce>, date read [12.08.2021].

<i>1</i>		<i>2</i>	<i>3</i>
Expectations of housing conditions after returning to the form of stationary learning		Identical or similar to pre-pandemic conditions	Identical or similar to pre-pandemic conditions
Expected provisions in lease agreements for flats of houses / flats as a result of the COVID-19 pandemic		I do not rent an apartment	No reservation fee (e.g. during the holiday period; in the case of temporary remote learning)
Consumption			
Frequency of purchases	before the COVID19 pandemic	depending on the need	depending on the need
	during the COVID19 pandemic	depending on the need	depending on the need
One-time quantity of purchased products during the pandemic	Food	They are the same	They are the same
	Soft drinks	They are the same	They are the same
	alcoholic beverages and tobacco products	They are the same	They are the same
	clothing and footwear	Decreased	Decreased
	Cosmetics	They are the same	They are the same
	Personal hygiene articles	They are the same	They are the same
	Household chemicals	They are the same	They are the same
Where to shop before COVID19	food and soft drinks	Supermarket	Bargain shops
	alcoholic beverages and tobacco products	Supermarket	Bargain shops
	clothing and footwear	Online Shop	Online Shop
	Cosmetics	Neighborhood shop	Online Shop
	Personal hygiene articles	Neighborhood shop	Bargain shops
	Household chemicals	Neighborhood shop	Bargain shops

<i>1</i>		<i>2</i>	<i>3</i>
place of shopping during the COVID19 pandemic	food and soft drinks	Supermarket	Bargain shops
	alcoholic beverages and tobacco products	Supermarket	Bargain shops
	clothing and footwear	Online Shop	Online Shop
	Cosmetics	Online Shop	Online Shop
	Personal hygiene articles	Neighborhood shop	Bargain shops
	Household chemicals	Neighborhood shop	Bargain shops
Change in monthly spending on culture and recreation during the pandemic	Books, newspapers, magazines	have not changed	have not changed
	cinema, theatre, philharmonic, museum	Decreased	Decreased
	Discos	Decreased	Decreased
	restaurants, pubs, student clubs	Decreased	Decreased
Change in monthly health and personal care expenses incurred during the pandemic		have not changed	have not changed
Change in monthly education spending during the pandemic		have not changed	have not changed
Characteristics of respondents			
Woman		75,7%	73%
Man		24,3%	27%
Full-time first-cycle studies		83,2%	79%
Full-time second-cycle studies		16,4%	21%
Department		Economic (94.5%)	Economic (69.7%)

Source: own study

As can be seen from the data presented in Table 1, there is not much difference between the behavior of students in Ukraine and Poland under the influence of the crisis caused by the global pandemic. There is a slight difference in the form of residence before the pandemic and the places of purchase of individual goods. As for where they live, a significant number of Ukrainian students (38%) lived with their parents before the pandemic, which

did not require them to return to their families during the pandemic due to distance learning. Even those Ukrainian students who rented apartments did not return to their family homes because of finding work at the place of study. According to the study, the employment of Ukrainian students during the pandemic increased by 8.4%. As for the places of purchase, then, as mentioned earlier, supermarkets were the most popular when buying goods. A slight difference is that Polish students prefer to buy groceries, soft drinks, alcoholic beverages, tobacco products, personal hygiene items and household chemicals in more popular discount centers in Poland.

2.2. Applied research methods. The cognitive goal of this study was to identify housing and shopping behavior during COVID19. Present and passing shopping habits were examined. The practical goal of the research is to formulate recommendations that will allow to increase the effectiveness of sales thanks to access to richer knowledge about customers and their perception of themselves and a new look at the decisions they make.

On the basis of the data set obtained from the survey, the frequencies of occurrence of specific response variants and the socio-demographic structure of respondents were determined, which was presented in the chapter with the characteristics of respondents. For the analysis related to the determination of statistically significant interdependencies of socio-demographic characteristics of respondents with their attitudes, a multidimensional method of comparative analysis was used – analysis of correspondence.

It is a method that allows you to consider nominal variables by presenting them graphically, i.e. transferring points to a coordinate system. At the same time, the analysis aims to lose as little information about the connections between points as possible (Stanimir, 2005).

To analyze correspondence, it is important to determine the profiles of rows and columns. It is thanks to them that the main axes of the projection of feature categories can be derived. To calculate the profile of rows, use the formula:

$$\begin{bmatrix} n_{ij} \\ n_{i.} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} P_{ij} \\ P_{i.} \end{bmatrix} D_r^{-1} P \quad (1)$$

In the same way, column profiles can be calculated using the appropriate formula:

$$\begin{bmatrix} n_{ij} \\ n_{.j} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} P_{ij} \\ P_{.j} \end{bmatrix} D_c^{-1} P \quad (2)$$

An important aspect in carrying out this analysis is to calculate the differences in distance between the categories appearing in columns and rows. The formulas needed to calculate these distances are successively (Stanimir, 2005):

$$d_{(i,i')} = \sqrt{\sum_{j=1}^c \frac{\left(\frac{n_{ij}}{n_{i.}} - \frac{n_{i'j}}{n_{i'.}}\right)^2}{\frac{n_{.j}}{n}}} \sqrt{\sum_{j=1}^c \frac{\left(\frac{P_{ij}}{P_{i.}} - \frac{P_{i'j}}{P_{i'.}}\right)^2}{P_{.j}}} \quad (3)$$

$$d_{(i,j)'} = \sqrt{\sum_{i=1}^c \frac{\left(\frac{n_{ij} - n_{ij'}}{n_{.j} - n_{.j'}}\right)^2}{\frac{n_{i.}}{n}}} \sqrt{\sum_{i=1}^c \frac{\left(\frac{p_{ij} - p_{ij'}}{p_{.j} - p_{.j'}}\right)^2}{p_{i.}}} \quad (4)$$

Correspondence analysis is a method that belongs to the group of multidimensional methods of examining interdependence. Allows you to study the co-occurrence of two or more features that describe objects. When considering more than one feature, multivariate analysis is used using a Burt matrix, a complex marker matrix, a multidimensional contingency analysis, or a combined contingency array. (Greenacre 2007) This paper uses the first method of data recording, using the Burt matrix, which according to Stanimir (2005) is the most commonly used method of data recording in correspondence analysis. It uses data saved in the form of a table and allows them to be presented in a clear way, using two-dimensional graphs (Andersen et al., 1994). The main goal of the correspondence analysis was to find structural relationships between variables and objects (respondents). The table, with the help of Statistica, has been transformed so that each column and each row is represented by individual points in the chart. The available scientific literature abounds in many different terms for the analysis of correspondence, it can also be found under the name of the canonical model using the method of greatest reliability (Greenacre, 2000).

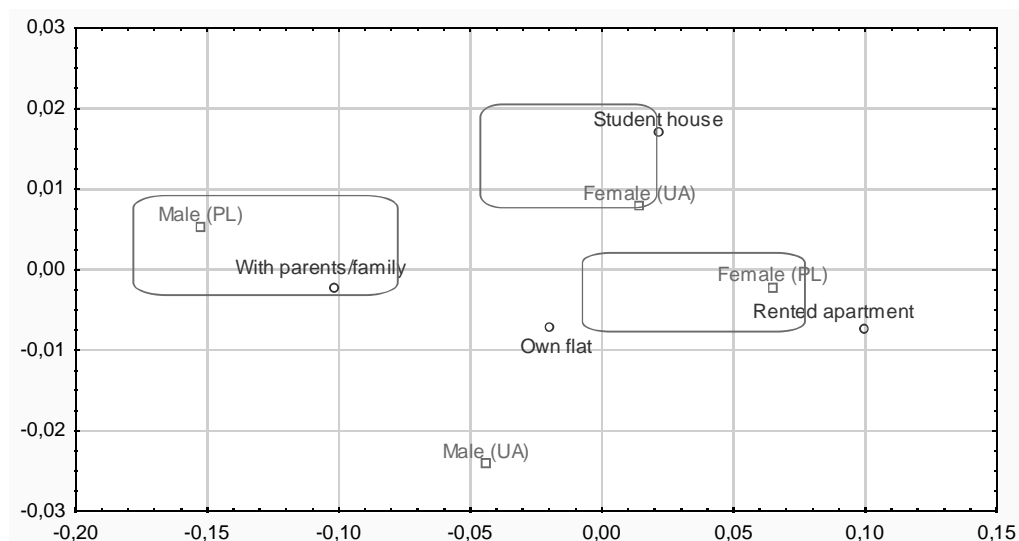
In order to determine the students' preferences in terms of changes in shopping preferences during the pandemic, the PROFIT (PROperty FITting) analysis was used. This is a commonly used method of evaluating objects (in this work of a group of students), which finds the best compatibility with the derived perceptual space. The use of the PROFIT method is a type of vector mapping analysis that provides information, e.g. the impact of the considered set of diagnostic variables on the shape of the perceptual map. The standard reason for using this method is to test the hypothesis about attributes that affect the occurrence of fungal diseases. The PROFIT method is a two-step procedure that is a combination of multivariate scaling (MDS) and multiple regression analysis. Multidimensional scaling (MDS) is a way to visualize the level of similarity of individual cases of a data set (Kruskal, Wish, 1978, Young, Hamer, 1987). The advantage of multidimensional scaling is the expression of relationships between individual objects not only through correlation matrices, but also as matrices of arbitrary distance measures (Euclidean, urban Manhattan, Chebyshev). It is important from the point of view of the analyzes carried out, because it allows you to compare objects due to quantitative and qualitative characteristics. The result of multidimensional scaling is a space with deployed objects (Zaborski & Peřka, 2013). The PROFIT analysis algorithm, based on information about coordinates and values of objects in relation to each of the analyzed features, performs multiple regression analysis. As many regression analyses are performed as the features included in multivariate scaling (Rabiej, 2012). When interpreting profit results, regression coefficients should be taken into account. They contain information to what extent the position of objects relative to a given feature is explained by the location of these objects on the perception map (Sagan, 2009; Jabkowski, 2010).

The aim of the empirical study was to determine the impact of the epidemiological

situation on changes in the living conditions of students. The study was conducted using the survey method, and the use of this form of measurement was determined by the possibility of its implementation during lectures and exercises and control of the course while ensuring the anonymity of students completing the questionnaire. The research instrument was a standardized survey questionnaire, which was divided into thematic blocks. The first part of the questionnaire contains questions on the housing conditions of students, in the second part – issues related to consumer purchases.

3. Results

3.1. Student behaviour on the housing market – Poland and Ukraine. The issue that was tried to be resolved in the first part of the study was the place and form of residence of students. The housing situation of this social group has changed more during the pandemic, because it carried out remote learning in the family home. What was connected with the decision to change the place of residence (Fig. 2).

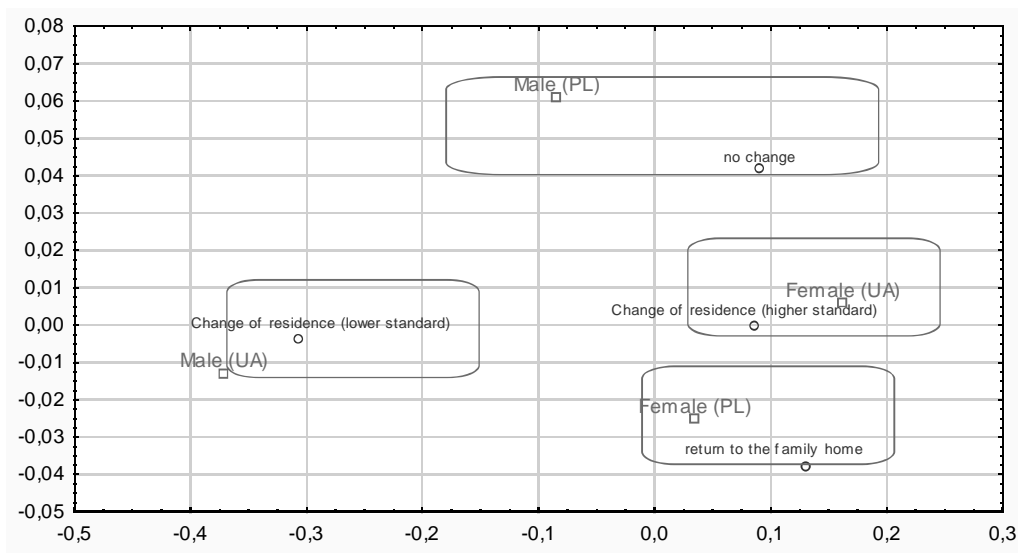
Figure 2. Form of residence before the pandemic

Source: own research

The relationship between the form of residence before the pandemic and the four student factions (Female (PL), Female (UA), Man (PL) and Male (PL)) is shown in Figure 1. The dimensions determined as a result of the analysis of correspondence indicate the forms of residence preferred by the students participating in the study. A typical form of residence by female (UA) before the pandemic was a student house, for female (PL) a rented apartment, and for men (PL) an apartment in a family home.

The occurrence of the COVID19 pandemic and the change of the form of teaching in the case of students to remote (both in Poland and Ukraine) caused the change of their place of residence. The analysis of correspondence is associated with the designation of you

χ^2 and it is worth critical with the peculiar value and percentage of the bezwono you will be allowed to present in two-dimensional space. The first dimension allows the restoration of 97.51% of the total inertia and the second 2.49% (Figure 3).

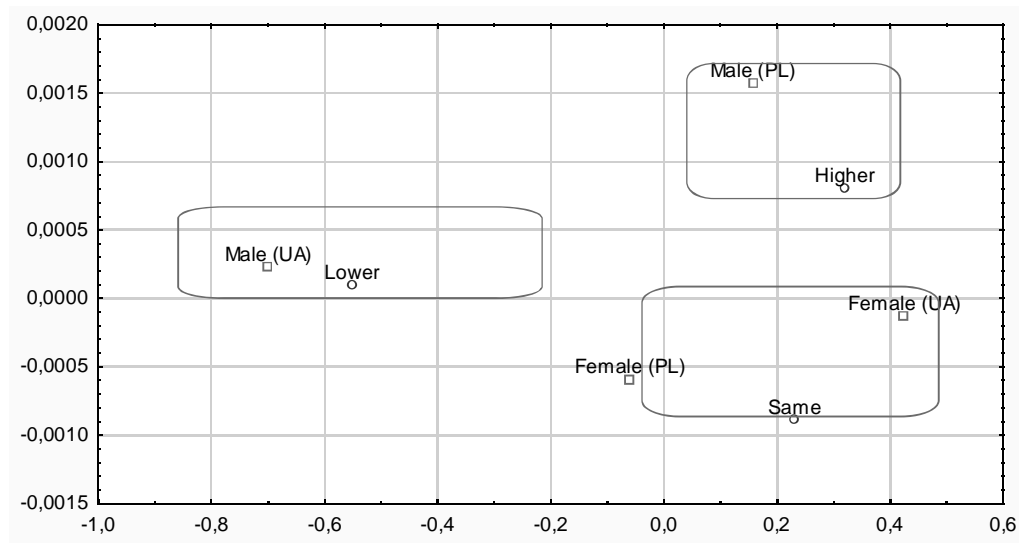
Figure 3. The impact of the pandemic on the change of place of residence

Source: own research

On the basis of the correspondence map (Fig. 3) specifying the change of the respondents' place of residence due to the occurrence of the pandemic, three groups of objects were distinguished. The first group are female (UA), who pointed to the need to change their place of residence in order to raise the standard. This was probably related to the feeling of the need for better sanitary and epidemiological conditions. The second group were female (PL), who due to the epidemic returned to the family home, and the third group were male (UA), who indicated a change of housing to a lower standard. Changes in residence consequently also resulted in changes in the level of respondents' housing fees (Figure 4).

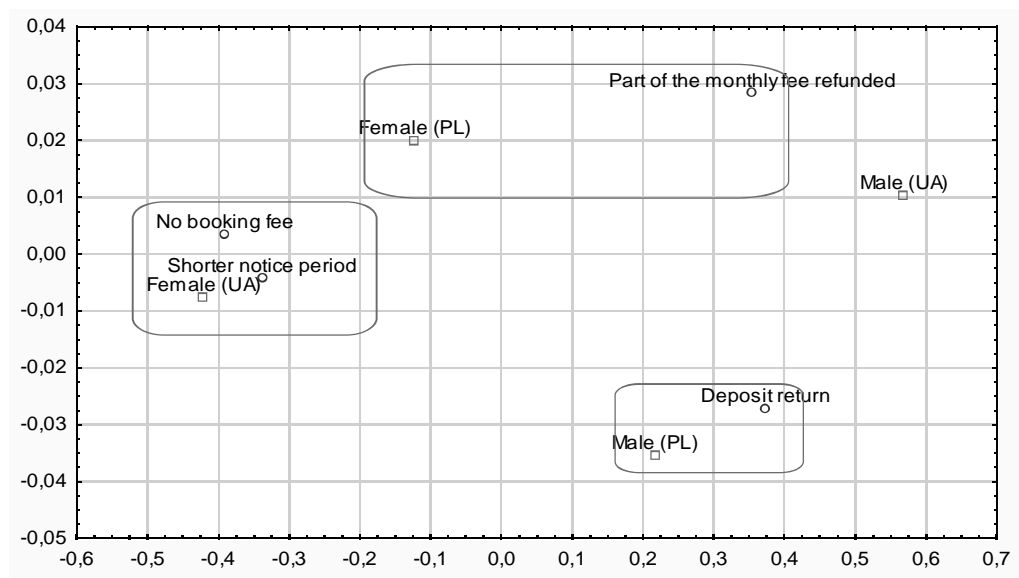
An analysis aimed at demonstrating the preferences of students divided into factions taking into account gender and country of origin (Poland and Ukraine) indicates that this interdependence is explained by one dimension (100%). Therefore, the following profiles have been separated:

1. Male living in Ukraine after changes in the form of residence incurred lower housing fees during the pandemic than before the COVID19;
2. Male living in Poland after changes in the form of residence incurred higher housing fees during the pandemic than before the COVID19;
3. Female (both in Poland and Ukraine) did not indicate a change in housing fees after the pandemic.

Figure 4. Housing fees
 Source: own research

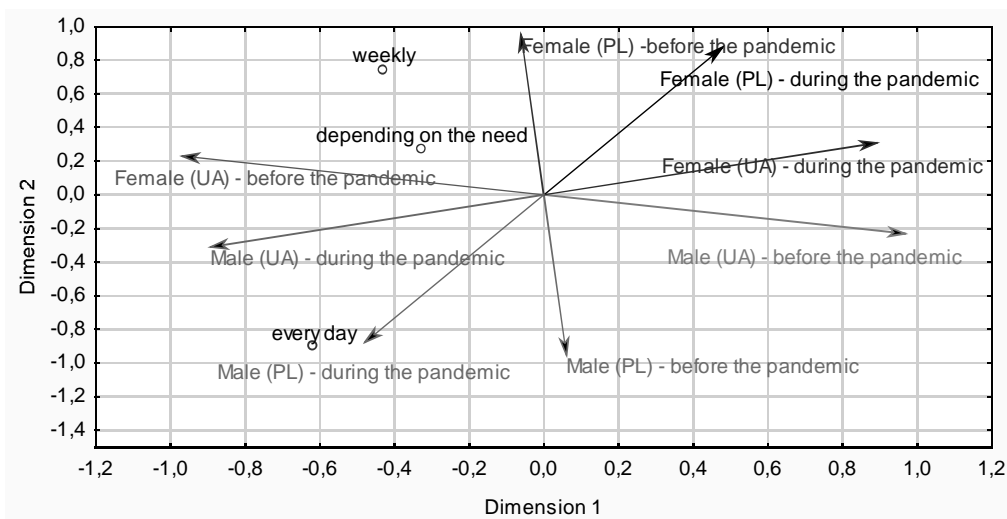
The correlation of demographic characteristics of students participating in the study with expectations in the provisions of the rental contract is presented in Figure 5.

Figure 5. Expected changes in the provisions of the contract
 Source: own research

In the group of students participating in the study, three relationships are visible (Fig. 5). The faction represented by female living in Ukraine (UA – Female) expects the rental agreement to include provisions related to a shorter notice period and no reservation fee. A group of respondents represented by men living in Poland (PL – Male) expect the deposit to be returned in full in the event of a break in renting an apartment or room caused by restrictions due to COVID19. However, according to the faction represented by female from Polish (PL – Woman) and men (UA – Man), the expectation of reimbursement of part of the fees was demonstrated. It should be noted that the relationship in this case is explained in almost 100% (dimension 1: 99.71%, dimension 2: 0.29%).

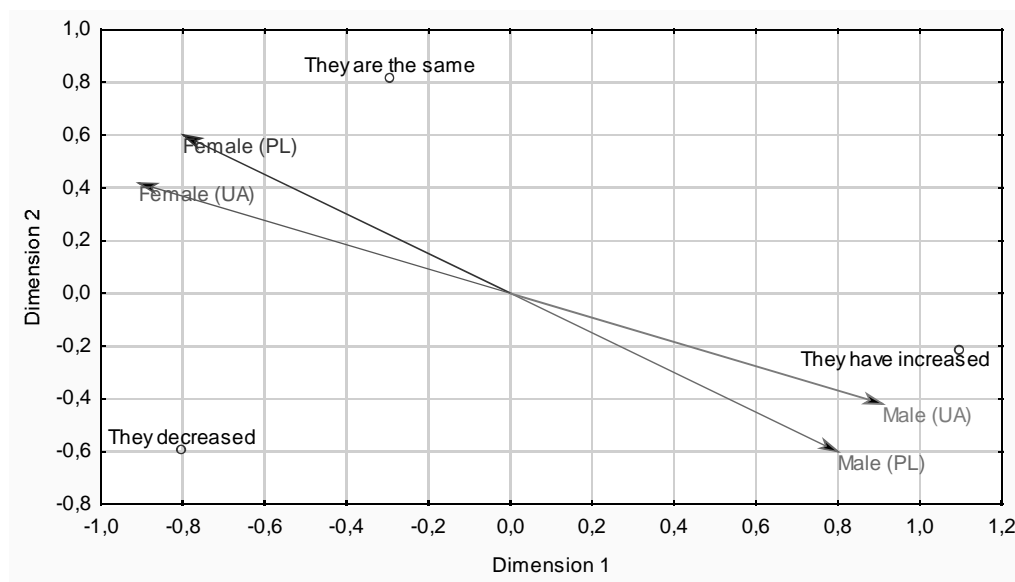
Sociodemographic features vary relatively little in student preferences in terms of the frequency of purchases. To determine the relationship between gender and place of study and the frequency of shopping, taking into account the time in these behaviors (before and during the pandemic), the PROFIT analysis was used. PROFIT is a combination of MDS and multiple regression. The analysis consists of two phases. In the first step (MDS) we get a configuration of points in dimensional space (usually 2 or 3). In the second phase, PROFIT takes as input data the configuration of points and a set of attribute data (Zaborski, Pełka, 2013). the analysis is done using coordinates as independent variables and attributes as dependent variables. The advantage of the PROFIT method is the fact that it not only leads (like PCA) to reduce the dimensionality of the number of variables), but also combines classical MDS with regression analysis. As a result, the PROFIT method allows you to identify factors (in our case, the characteristics of the respondent: gender and place of study) and determine the direction of their impact on the distribution of analyzed responses regarding the frequency of purchases in the form of a perception map.

Figure 6. Frequency of purchases

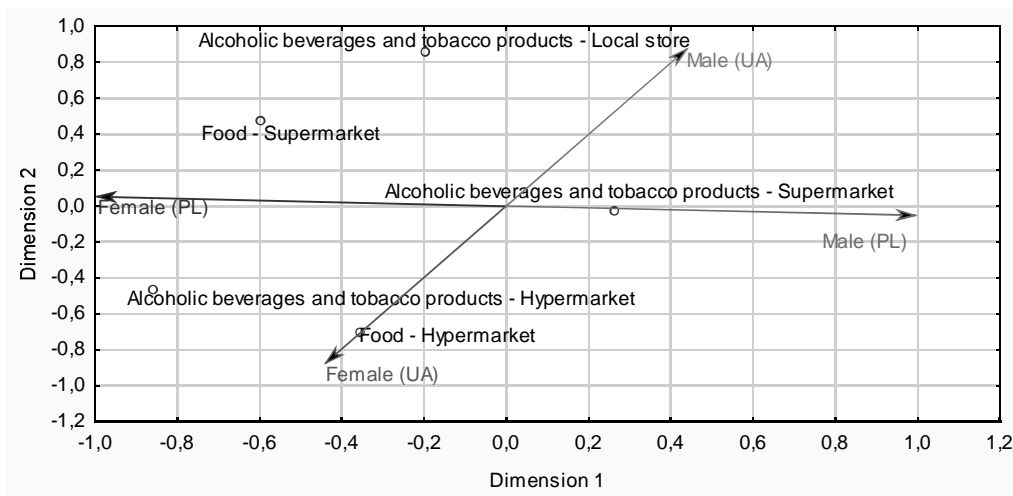
Source: own research

The distribution of points and vectors (Fig. 5) indicates that the evaluation of the frequency of purchases is determined by two dimensions. Indications of Polish and Ukrainian respondents (Table 1). The analysis of the frequency of purchases expressed in relation to the demographic characteristics of students, i.e. UA – Woman (before the pandemic), UA – Man (during the pandemic) showed that their vectors are oriented in the same direction, which indicates their positive correlation. The most typical for these fractions of the frequency of purchases (among the options available in the survey questionnaire) are: depending on the need. In the case of Polish students, gender statistically significantly differentiates their preferences as to the frequency of purchases both before and during the pandemic. The vectors of these variables are oriented in the opposite direction. A strong correlation can also be observed in the case of UA-Female (during the pandemic) and UA-Men (before the pandemic) with the answer: once every 2 weeks. Analysis of the preferences of the quantity of goods purchased at one time showed a strong correlation between the preferences of female from Polish and Ukraine (Fig. 7).

Figure 7. Change in the amount of food and non-alcoholic purchases
 Source: own research

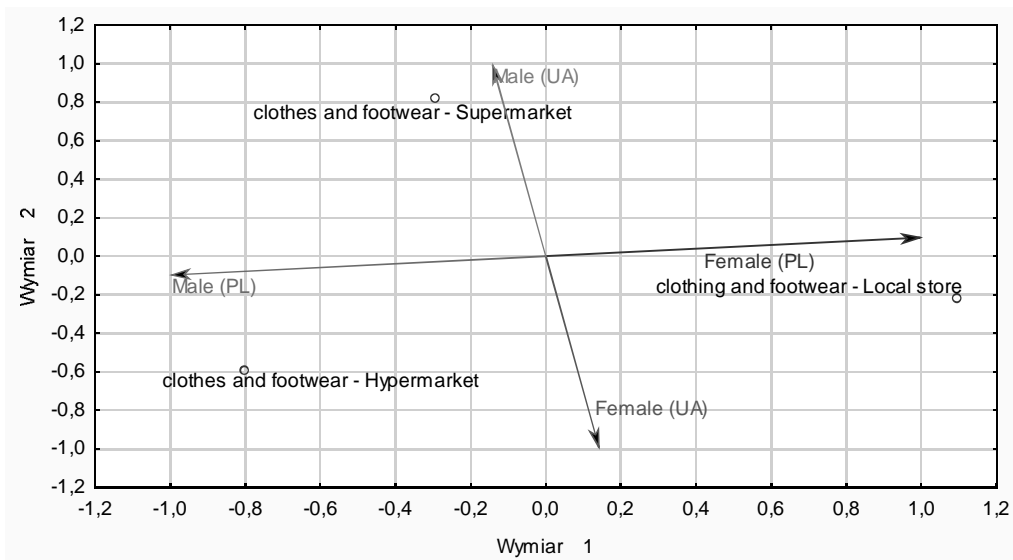
Based on the perception map (Fig. 6), it can be concluded that female are not willing to make more purchases – the amount of purchases is the same. In the case of men, the most describing variant of their response to the change in the amount of goods purchased is: they have increased. Preferred places for shopping for live and alcoholic beverages and tobacco products have also changed during the pandemic (Fig. 8).

Figure 8. Preferred places to shop for food, alcoholic beverages and tobacco products during the pandemic
 Source: own research

Men’s preferences as to the place of purchase of food and alcoholic beverages and tobacco products during the pandemic are directed towards shopping in local stores, while female during the pandemic are more likely to shop in supermarkets and hypermarkets.

A slightly different relationship is presented in the perception map of preferred places to buy clothing and footwear during the pandemic (Fig. 9).

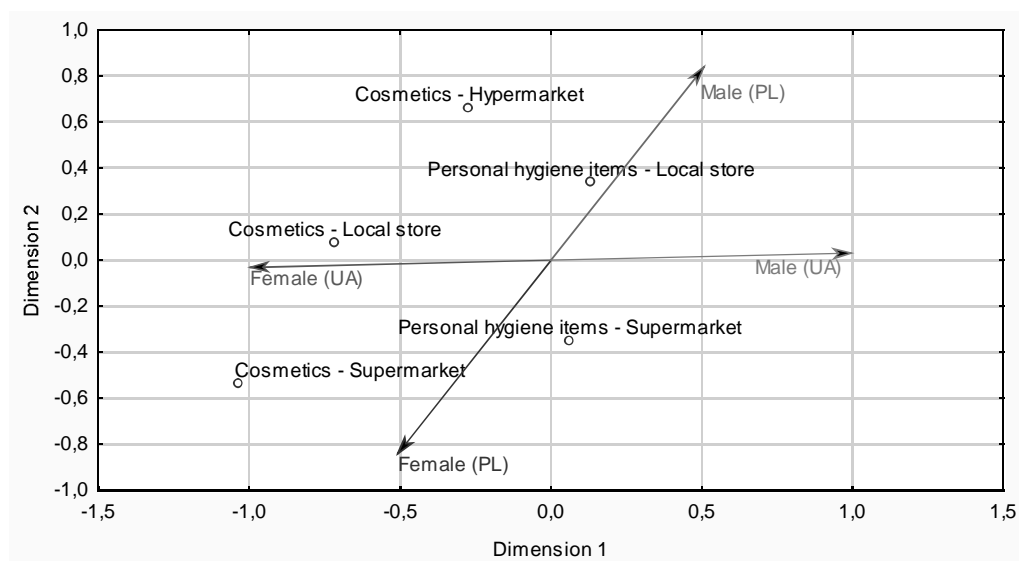

Figure 9. Preferred places to shop for clothing and footwear during the pandemic
 Source: own research

In the case of preferred places of purchase of clothing and footwear, different behaviors of female and men can be observed in both analyzed countries. Female from Polish in the case of purchases of this assortment group show preferences for shopping in local stores, while men in Polish in supermarkets. In the case of men from Ukraine, the probability of buying clothes and shoes is most strongly correlated with supermarkets.

In the era of the pandemic, cosmetics and personal hygiene products (including disinfectants) are important for health safety. The differences in the preferences of the places where these products are purchased are shown in Figure 10.

Figure 9. Preferred places to buy cosmetics and personal care products during the pandemic
 Source: own research

The differences in student behavior both by gender and place of study allow for the following inference: the behavior of female from Ukraine is most strongly correlated with the purchase of cosmetics in local stores. For female with Polish most prefer supermarkets when buying cosmetics, and men (PL and UA) supermarkets.

Summary. The occurrence of the COVID19 pandemic has caused numerous, most often unfavorable changes, in many economic areas. In the short term, this is felt primarily by small enterprises in service industries, i.e. gastronomy, hairdressing or transport. In the long term, the pandemic will also affect the operations of large enterprises. As a result of the unpredictably changing economic environment, there will be major changes in the labor market. In order to maintain financial liquidity, enterprises will be forced to take actions related to, for example, reducing employment or reducing remuneration for employees, which in turn will change the quality of life of the population in a given country. Conducting a study on changes in the quality of life of students in Poland and Ukraine during the pandemic was aimed at showing differences in the changes in their housing situation and consumption behavior. The results of

the analysis of the responses of respondents representing students in two selected countries: Poland and Ukraine showed similar behavior related to housing conditions. Both Polish and Ukrainian students showed similar expectations regarding housing conditions after returning to full-time education (median response: they expect identical or similar housing conditions after returning to the university in a stationary form) and did not notice the impact of the COVID19 pandemic on housing fees. Polish students, due to the epidemiological situation, were mostly forced to change their place of residence, which was usually associated with returning to their family home. Such a trend was not noted for students in Ukraine (median response: The pandemic has not affected the housing situation in any way).

The epidemiological situation had an impact on the conditions of functioning of students. Firstly, about half of the students in the study lost or were forced to give up employment primarily in business entities such as retail and catering accommodation. This resulted in a reduction in the financial resources available to students during the *lockdown* and a change in their consumption behavior.

Both in the case of students from Polish and Ukraine, an increase in the one-time amount of purchased goods can be observed in the case of household chemicals and personal hygiene products. The indications of the place of shopping by respondents show that both before the pandemic and during the pandemic, the most popular place to shop is a discount store or a small store located close to the place of residence. It should be emphasized that to a much greater extent than the country, the indications of the proposed options for answering the survey questionnaire were differentiated by the gender of the respondents.

Summing up the results of the study, it can be concluded that the global pandemic has a significant impact on the standard of living, consumer behavior and ultimately on the change in the quality of life of the population. The response of young people to the crisis has its own characteristics, which are highlighted in this study. The applied PROFIT analysis based on qualitative variables makes it possible to assess the impact of the epidemiological situation on the changing conditions of student life. Since the duration of the pandemic itself is currently uncertain and may be long-term, such a study of student consumer behavior may be important in shaping public youth policy in any country.

In the context of the COVID19 outbreak, the shopping behavior of respondents would be rational only if the consumer (student) had the knowledge and awareness of all risks (not only health, but also economic) so that his choices of the place of shopping, frequency and level of spending were optimal.

References

1. Andersen, E.B. (1994). *The Statistical Analysis of Categorical Data*. Berlin, Heidelberg, New York, London, Paris, Tokyo, Hong Kong, Barcelona, Budapest: Springer-Verlag. DOI:10.1007/978-3-642-78817-8
2. Andersen, K. G., Rambaut, A., Lipkin, W. I., Holmes, E.C., Garry, R. F. (2020). The proximal origin of SARS-CoV-2. *Nature medicine*, 26(4), 450–452. DOI: 10.1038/s41591-020-0820-9

3. Baker, S. R., Bloom, N., Davis, S. J., Terry, S. J. (2020a). Covid-induced economic uncertainty National Bureau of Economic Research. NBER working papers, 26983.
4. Boris, T. (2008). Proposal of seven typologies of quality of life. Scientific Works of the Wroclaw University of Economics, (The Proposal of Seven Typologies of Life Quality. Research Papers of Wroclaw University of Economics), 22, 125-134.
5. Boris, T. (2015). Typology of quality of life and statistical measurement. Statistical News. The Polish Statistician, 60(7), 1-18.
6. Budowski, M., Schief, S., & Sieber, R. (2016). Precariousness and quality of life—a qualitative perspective on quality of life of households in precarious prosperity in Switzerland and Spain. Applied Research in Quality of Life, 11(4), 1035-1058. DOI:10.1007/s11482-015-9418-7
7. Chen, W.C., Huang, A. S., Chuang, J. H., Chiu, C.C., Kuo, H. S. (2011). Social and economic impact of school closure resulting from pandemic influenza A/H1N1. Journal of Infection, 62(3), 200–203. DOI: 10.1016/j.jinf.2011.01.007
8. Epifanio, M. S., Andrei, F., Mancini, G., Agostini, F., Piombo, M. A., Spicuzza, V., ... & La Grutta, S. (2021). The impact of COVID-19 pandemic and lockdown measures on quality of life among Italian general population. Journal of Clinical Medicine, 10(2), 289. DOI: 10.3390/jcm10020289
9. Central Statistical Office, <https://www.stat.gov.pl/>
10. Greenacre, M. (2000). Correspondence Analysis of Square Asymmetric Matrices. Applied Statistics, 49 (3), 297–310.
11. Greenacre, M. (2007). Correspondence Analysis in Practice, Interdisciplinary Statistics. Boca Raton, London, New York: Chapman & Hall/CRC, imprint of the Taylor & Francis Group, LLC.
12. Grzywińska – Rapca M. (2021), Economic Welfare and Subjective Assessments of Financial Situation of European Households, European Research Studies Journal, 24 (2), pp. 948-968, DOI: 10.35808/ersj/2166
13. Jabkowski P. (2010), On the benefits of using the PROFIT analysis, (in:) Practical data analysis in marketing and market research, StatSoft Polska, Krakow.
14. Kruskal, J.B., Wish, M. (1978). Multidimensional scaling. California: Sage.
15. Lutchyn, N.P. (2016), Life quality in regions of Ukraine: Objective and subjective assessment. Actual Problems of Economics, 180(6), pp. 368–375
16. Panek, T. Quality of life of households in Poland in the voivodship system. Scientific Notebooks of the Institute of Statistics and Demography of the Warsaw School of Economics 46 (2015): 2-111.
17. State Statistics Service of Ukraine, <http://www.ukrstat.gov.ua/>
18. Piasny, J. (1993). The level and quality of life of the population and the sources and measures of their determination.
19. Rabiej, M. (2012). Statistics with Statistica (pp. 229-249). Gliwice: Helion Publishing House.
20. Sagan, A. (2009). Analysis of consumer preferences using Statistica – conjoint analysis and multidimensional scaling. StatSoft Polska Sp. z oo, 3-22.
21. Weak, T. (2011). New proposals in quality of life research. Studies and Works of the College of Management and Finance of the Warsaw School of Economics, 108, 125-136.
22. Stanimir, A. (2005). Correspondence Analysis as a Tool for the Study Economic Factors.
23. Tran, B. X., Nguyen, H. T., Le, H. T., Latkin, C. A., Pham, H. Q., Vu, L. G., ... & Ho, R.C. (2020). Impact of COVID-19 on economic well-being and quality of life of the Vietnamese during the National social distancing. Frontiers in psychology, 11th DOI: 10.3389/fpsyg.2020.565153

24. Young, F. W., and Hamer, R.M. (1987). *Multidimensional Scaling: History, Theory and Application*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates
25. Zaborski, A., Pełka, M. (2013). Geometrical presentation of preferences by using profit analysis and R program. *Oeconomia foil. Acta Universitatis Lodziensis*, 185.

АНАЛІЗ ЗМІН У ЯКОСТІ ЖИТТЯ ТА РІВНІ СПОЖИВАННЯ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ COVID-19 В ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНІ

Малгожата Гживінська-Рапца¹, Наталія Лутчин²

¹*Вармінсько-Мазурський університет в Ольштині,
email: malgo@uwm.edu.pl.; ORCID: 0000-0003-2088-2795*

²*Львівський національний університет імені Івана ФранкаRf,
email: nataliya.lutchyn@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0002-0727-0842*

Анотація. Метою емпіричного дослідження було визначити, як змінилася якість життя (умови житла та рівень споживання) під час пандемії, спричиненої вірусом COVID-19. Вплив епідеміологічної ситуації на економічні зміни, безсумнівно, є довгостроковим явищем і стосується різних сфер життя, а одним з основних напрямків є якість життя. Дослідження проводилося методом опитування. Використання даної форми вимірювання зумовлювалося можливістю її виконання під час лекцій та практичних занять із забезпеченням анонімності студентів, які заповнювали анкету. Інструментом дослідження була стандартизована анкета опитування, яка була поділена на три тематичні блоки. Перша частина анкети містила питання щодо житлових умов студентів, у другій частині – питання щодо споживання. Опитування проводилося серед польських та українських студентів. В аналізі був застосований програмний модуль PROFIT, який дає можливість проведення сегментації та оцінки сприйняття ринку а також споживчих настроїв населення. Виникнення пандемії COVID-19 та зміна форми навчання у студентів в дистанційному режимі (як у Польщі, так і в Україні) привело до зміни місця проживання. Ймовірно, це було пов'язано з відчуттям необхідності покращення санітарно-епідеміологічних умов. Соціодемографічні ознаки відносно мало відрізняються в уподобаннях студентів України та Польщі щодо частоти покупок. У випадку польських студентів, стать суттєво впливає на їхні уподобання щодо частоти покупок як до, так і під час пандемії.

Ключові слова: COVID19, споживання, якість життя, житлові умови

Стаття надійшла до редакції 07.03.2022

Прийнята до друку 23.05.2022

СУЧАСНІ МЕТОДИ ОБЛІКУ, АУДИТУ ТА ОПОДАТКУВАННЯ

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2022.62.0.6212>

УДК 657.41/.45,
JEL: M 41

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК ЛОГІСТИЧНИХ ВИТРАТ НА ПОСТАЧАННЯ У СИСТЕМІ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛОГІСТИКИ ПІДПРИЄМСТВА

Володимир Плиса, Зоряна Плиса, Максим Плиса

Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18,

e-mail: volodymyr.plysa@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7451-6833>

e-mail: zoriana.plysa@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6721-7122>

e-mail: maksym.plysa@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5381-7792>

Анотація. Метою статті є з'ясувати особливості організації бухгалтерського обліку логістичних витрат на постачання в системі обліково-аналітичного забезпечення логістики підприємства. З'ясовано, що обліковий супровід процесу інтеграції матеріально-технічного забезпечення, виробництва, транспорту, збуту та передачі інформації про пересування товарно-матеріальних цінностей у єдину систему – одна з ключових задач управління витратами, які виникають під час доведення матеріального потоку від первинного джерела сировини до кінцевого споживача. Формування ефективної підсистеми облікового забезпечення логістичних операцій дасть змогу інтегрувати отримані інформаційні потоки (результати облікових реєстрацій) в єдину систему інформаційного забезпечення управління виробничо-збутовою системою, що в свою чергу підвищить рівень її безпеки.

Запропоновано класифікацію логістичних витрат за функціональною ознакою, яка дає змогу системно оцінювати їх абсолютні величини, вирішувати оперативні задачі щодо обґрунтування величини оптимального розміру цих витрат, використовуючи масив оперативної облікової інформації здійснювати аналіз структури логістичних витрат, організувати дієву систему контролю за станом витрат, пов'язаних з виконанням логістичних операцій. Найбільшу питому вагу в логістичних витратах підприємства займають витрати на постачання. Для підвищення рівня оперативності управлінського реагування на поведінку логістичних витрат запропоновано запровадити шість аналітичних рахунків («Витрати на дослідження потенціалу ринку закупівель», «Витрати на формування портфеля замовлень», «Представницькі витрати», «Витрати на контроль за дотриманням умов договорів постачання», «Витрати на утримання персоналу служби постачання підприємства», «Витрати

на приймання вхідних матеріальних ресурсів і підготовку їх до виробничого споживання»), які згрупувати в окремий субрахунок 949/1 «Логістичні витрати на постачання». Цей масив інформації, на думку авторів, стане інформаційною базою для оперативного аналізу логістичних витрат на постачання у системі обліково-аналітичного забезпечення логістики підприємства, що в свою чергу покращить управління потоками в логістичному ланцюгу.

Ключові слова: бухгалтерський облік, логістика, логістика підприємства, логістичні витрати на постачання, обліково-аналітичне забезпечення.

Постановка проблеми. Як відомо, головна ідея логістики – «організація у рамках єдиного потокового процесу переміщення матеріалів й інформації через ланцюг від виробника до споживача» [1, с. 14]. Її метою є «оптимізація циклу відтворення шляхом комплексного, орієнтованого на потребу, формування потоку матеріалів та інформації у виробництві та розподілі продукції» [1, с.14].

Ключовим положенням концепції логістики є ведення облікового супроводу «логістичних витрат протягом всього логістичного ланцюга» [1, с. 13–14]. Інформація, отримана підсистемою облікового забезпечення логістики, є основою для ухвалення більшої частини рішень в системі управління потоковими процесами на підприємстві. Дані, які згруповані та деталізовані за відповідними ознаками, дають змогу зробити висновок про ефективність логістичних операцій, з'ясувати перспективи розвитку логістичної системи, оцінити фінансові ризики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми логістики досліджують як вітчизняні так і зарубіжні вчені.

Вагомий внесок у дослідження проблем розвитку логістики внесли Ю. Пономарьова [1], П. Євангеліста (P. Evangelista), А. Маккіннон (A. McKinnon), Е. Суїні (E. Sweeney) [2], М. А. МакГініс (M. A. McGinnis), Дж. В. Кон (J. W. Kohn) [3], Дж. Т. Ментцер (J. T. Mentzer), Д. Дж. Флінт (D. J. Flint), Г. Т. М. Халт (G. T. M. Hult) [4], Дж. Б. Шеу (J. B. Sheu) [5], Г. Н. Сток (G. N. Stock), Н. П. Грейс (N. P. Greis), Дж. Д. Касарда (J. D. Kasarda) [6] та інші.

Проблемні питання класифікації логістичних витрат підняли у своїх дослідженнях А. Грицишин і З. Задорожний [7].

Проблеми формування, оцінювання, обліку, аналізу та контролю логістичних витрат підприємств розглянув у своїх працях О. Сумець [8]. На дослідженні логістичних витрат виробничих підприємств як об'єктах обліку та контролю зосередив свою увагу авторський колектив у складі О. Завитій, Т. Дідоренко, Л. Кондрюк [9]. Особливостям обліку логістичних витрат на підприємствах присвячено праці К. Мельникової [10]. Можливість організувати облік логістичних витрат у розрізі центрів відповідальності на підприємствах обґрунтували у своїх працях О. Фоміна, О. Августова [11].

Проблеми оптимізації логістичних витрат на виробничому підприємстві досліджував Я. Клевець [12].

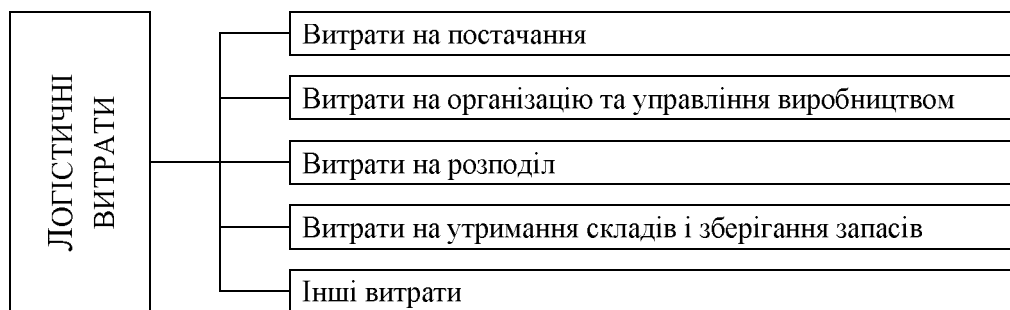
Разом з тим незважаючи на значний обсяг наукових публікацій, які відображають особливості організації облікового супроводу логістичних операцій підприємств, недостатньо вивченими залишаються проблеми бухгалтерського обліку логістичних витрат на постачання в системі обліково-аналітичного забезпечення логістики

підприємств в Україні. Тому, назріла потреба узагальнити теоретичні та вдосконалити практичні аспекти бухгалтерського обліку логістичних витрат на постачання в системі обліково-аналітичного забезпечення логістики підприємства.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясувати особливості організації бухгалтерського обліку логістичних витрат на постачання в системі обліково-аналітичного забезпечення логістики підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах господарювання «застосування сучасних логістичних підходів у системах управління потоковими процесами на підприємствах України дозволяє оперативно керувати товарно-матеріальними потоками в нерозривному зв'язку з фінансовими, інформаційними й іншими потоками як по вертикалі, так і по горизонталі, оцінювати попит на продукцію, планувати показники запасів, прогнозувати необхідні потужності виробництва та транспорту, синтезувати задачі постачання, виробництва, складування, збуту готової продукції» [13, с. 80].

У господарській практиці розрізняють логістичні витрати, котрі виникають у п'яти функціональних сферах логістики підприємства. Класифікацію логістичних витрат за функціональною ознакою наведено на рис. 1.

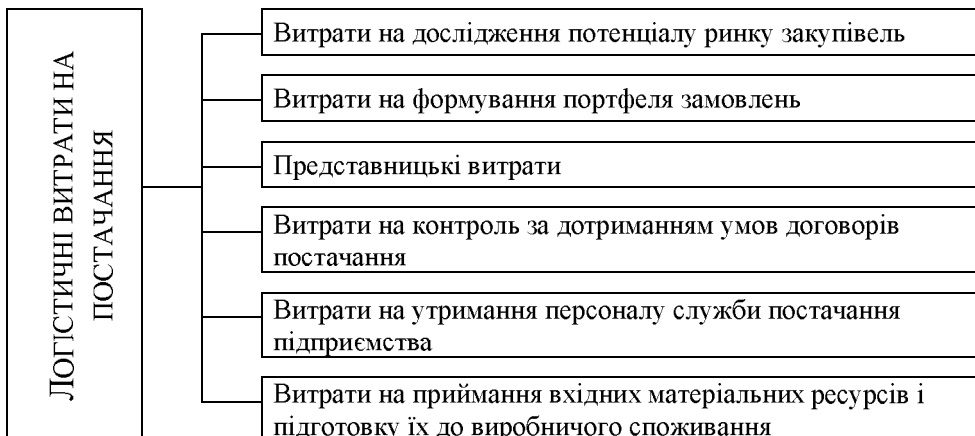

Рис. 1. Класифікація логістичних витрат за функціональною ознакою

Класифікація логістичних витрат за функціональною ознакою дає змогу системно оцінювати їх абсолютні величини, вирішувати оперативні задачі щодо обґрунтування величини оптимального розміру цих витрат, використовуючи масив оперативної облікової інформації здійснювати аналіз структури логістичних витрат, організувати дієву систему контролю за станом витрат, пов'язаних з виконанням логістичних операцій.

Найбільшу питому вагу в логістичних витратах підприємства займають витрати на постачання, класифікацію яких наведено на рис. 2.

Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [14] передбачено синтетичний рахунок 94 «Інші витрати операційної діяльності», на якому підприємства можуть узагальнювати інформацію про логістичні витрати на постачання. На цьому рахунку матимуть змогу відображати елементи логістичних витрат на постачання які узагальнюватимуть на субрахунку 949 «Інші витрати операційної діяльності».

Рис. 2. Класифікація логістичних витрат на постачання

Типовими проведеннями в обліку логістичних витрат на постачання можуть бути такі:

- 1) списується сума витрат на дослідження потенціалу ринку закупівель:
  - Д-т рах 949 «Інші витрати операційної діяльності»
  - К-т рах 68 «Розрахунки за іншими операціями»;
- 2) списуються витрати на формування портфеля замовлень:
  - Д-т рах 949 «Інші витрати операційної діяльності»
  - К-т рах 31 «Рахунки в банках»
  - К-т рах 63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками»
  - К-т рах 68 «Розрахунки за іншими операціями»;
- 3) списуються представницькі витрати:
  - Д-т рах 949 «Інші витрати операційної діяльності»
  - К-т рах 31 «Рахунки в банках»
  - К-т рах 372 «Розрахунки з підзвітними особами»;
- 4) списуються витрати на контроль за дотриманням умов договорів постачання:
  - Д-т рах 949 «Інші витрати операційної діяльності»
  - К-т рах 31 «Рахунки в банках»
  - К-т рах 63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками»
  - К-т рах 68 «Розрахунки за іншими операціями»;
- 5) списується сума витрат на утримання персоналу служби постачання підприємства:
  - Д-т рах 949 «Інші витрати операційної діяльності»
  - К-т рах 372 «Розрахунки з підзвітними особами»
  - К-т рах 66 «Розрахунки за виплатами працівникам»;
- 6) списуються витрати на приймання вхідних матеріальних ресурсів і підготовку їх до виробничого споживання:

Д-т рах 949 «Інші витрати операційної діяльності»

К-т рах 31 «Рахунки в банках»

К-т рах 68 «Розрахунки за іншими операціями».

Однак для аналітичних цілей узагальнення інформації про логістичні витрати на постачання в одному аналітичному рахунку погіршує оперативність реагування у системі управління цими логістичними витратами (інформація є узагальненою, для її деталізації потрібен час і зусилля).

Для підвищення рівня оперативності управлінського реагування на поведінку логістичних витрат пропонуємо запровадити шість аналітичних рахунків («Витрати на дослідження потенціалу ринку закупівель», «Витрати на формування портфеля замовлень», «Представницькі витрати», «Витрати на контроль за дотриманням умов договорів постачання», «Витрати на утримання персоналу служби постачання підприємства», «Витрати на приймання вхідних матеріальних ресурсів і підготовку їх до виробничого споживання»), які згрупувати в окремий субрахунок 949/1 «Логістичні витрати на постачання». Цей масив інформації стане інформаційною базою для оперативного аналізу логістичних витрат на постачання у системі обліково-аналітичного забезпечення логістики підприємства, що в свою чергу покращить управління потоками в логістичному ланцюгу.

Запровадивши шість аналітичних рахунків, типові проведення в обліку логістичних витрат на постачання матимуть такий вигляд:

- 1) списується сума витрат на дослідження потенціалу ринку закупівель:

Д-т рах 949/1 «Логістичні витрати на постачання» [«Витрати на дослідження потенціалу ринку закупівель»]

К-т рах 68 «Розрахунки за іншими операціями»;

- 2) списуються витрати на формування портфеля замовлень:

Д-т рах 949/1 «Логістичні витрати на постачання» [«Витрати на формування портфеля замовлень»]

К-т рах 31 «Рахунки в банках»

К-т рах 63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками»

К-т рах 68 «Розрахунки за іншими операціями»;

- 3) списуються представницькі витрати:

Д-т рах 949/1 «Логістичні витрати на постачання» [«Представницькі витрати»]

К-т рах 31 «Рахунки в банках»

К-т рах 372 «Розрахунки з підзвітними особами»;

- 4) списуються витрати на контроль за дотриманням умов договорів постачання:

Д-т рах 949/1 «Логістичні витрати на постачання» [«Витрати на контроль за дотриманням умов договорів постачання»]

К-т рах 31 «Рахунки в банках»

К-т рах 63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками»

К-т рах 68 «Розрахунки за іншими операціями»;

5) списується сума витрат на утримання персоналу служби постачання підприємства:

Д-т рах 949/1 «Логістичні витрати на постачання» [«Витрати на утримання персоналу служби постачання підприємства»]

К-т рах 372 «Розрахунки з підзвітними особами»

К-т рах 66 «Розрахунки за виплатами працівникам»;

б) списуються витрати на приймання вхідних матеріальних ресурсів і підготовку їх до виробничого споживання:

Д-т рах 949/1 «Логістичні витрати на постачання» [«Витрати на приймання вхідних матеріальних ресурсів і підготовку їх до виробничого споживання»]

К-т рах 31 «Рахунки в банках»

К-т рах 68 «Розрахунки за іншими операціями».

Організація бухгалтерського обліку логістичних витрат на постачання в системі обліково-аналітичного забезпечення логістики підприємства дасть змогу інтегрувати отримані інформаційні потоки (результати облікових реєстрацій) в єдину систему інформаційного забезпечення управління виробничо-збутовою системою, що в свою чергу підвищить рівень її ефективності та безпеки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Обліковий супровід процесу інтеграції матеріально-технічного забезпечення, виробництва, транспорту, збуту та передачі інформації про пересування товарно-матеріальних цінностей у єдину систему – одна з ключових задач управління витратами, які виникають під час доведення матеріального потоку від первинного джерела сировини до кінцевого споживача.

Масив інформації акумульований на шести аналітичних рахунках («Витрати на дослідження потенціалу ринку закупівель», «Витрати на формування портфеля замовлень», «Представницькі витрати», «Витрати на контроль за дотриманням умов договорів постачання», «Витрати на утримання персоналу служби постачання підприємства», «Витрати на приймання вхідних матеріальних ресурсів і підготовку їх до виробничого споживання»), які згруповані в окремий субрахунок 949/1 «Логістичні витрати на постачання» стане інформаційною базою для оперативного аналізу логістичних витрат на постачання у системі обліково-аналітичного забезпечення логістики підприємства, що в свою чергу покращить управління потоками в логістичному ланцюгу.

Досліджуючи сутність та проблеми бухгалтерського обліку логістичних витрат на постачання в системі обліково-аналітичного забезпечення логістики підприємства в подальшому потрібно: здійснити науковий аналіз теоретичних і практичних підходів до дослідження системи обліково-аналітичного забезпечення логістики підприємства; провести деконструкцію підсистеми облікового забезпечення логістики підприємства; розглянути особливості організації облікового супроводу операцій в мікрологістичних системах; дати обґрунтування сучасних теоретико-методологічних концептуальних установок і методичних підходів до визначення ефективності системи обліково-аналітичного забезпечення логістики підприємства; розробити методику оцінки ефективності (визначити коло показників, які характеризують рівень якості функціонування логістичної системи за заданого рівня загальних логістичних витрат) та виробити конкретні рекомендації щодо підвищення ефективності функціонування

виробничо-збутової системи підприємства на основі інформаційних потоків (результатів облікових реєстрацій) генерованих цією системою.

Список використаних джерел

1. Пономарьова Ю.В. Логістика : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 328 с.
2. Evangelista, P., McKinnon, A., & Sweeney, E. (2013). Technology adoption in small and medium-sized logistics providers. *Industrial Management and Data Systems*, 113(7), 967-989.
3. McGinnis, M. A., & Kohn, J. W. (2002). Logistics strategy-revisited. *Journal of Business Logistics*, 23(2), 1-17.
4. Mentzer, J. T., Flint, D. J., & Hult, G. T. M. (2001). Logistics service quality as a segment-customized process. *Journal of marketing*, 65(4), 82-104.
5. Sheu, J. B. (2007). An emergency logistics distribution approach for quick response to urgent relief demand in disasters. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 43(6), 687-709.
6. Stock, G. N., Greis, N. P., & Kasarda, J. D. (2000). Enterprise logistics and supply chain structure: the role of fit. *Journal of operations management*, 18(5), 531-547.
7. Задорожний З., Грицишин А. Логістичні витрати та їх класифікація. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2017. Вип. 2. С. 109-117.
8. Сумець О.М. Логістичні витрати підприємств олійно-жирової галузі: формування та оцінювання : монографія. Харків : Вид-во НУА, 2017. 243 с.
9. Завитій О., Дідоренко Т., Кондрюк Л. Логістичні витрати виробничих підприємств як об'єкти обліку та контролю. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації*. 2019. № 1-2. С. 49-73.
10. Мельникова К.В. Особливості обліку логістичних витрат на підприємствах. *Бізнес Інформ*. 2013. № 5. С. 242-246.
11. Фоміна О.В., Августова О.О. Облік логістичних витрат для цілей управління. *Бізнес Інформ*. 2019. № 4. С. 294-299.
12. Клевещ Я.В. Оптимізація логістичних витрат на виробничому підприємстві. *Актуальні проблеми економіки та управління*. 2018. № 12. URL: <http://ape.fmm.kpi.ua/article/view/130940>.
13. Плиса В.Й., Плиса З.П. Формування підсистеми облікового забезпечення логістики підприємства. *Сучасний стан та перспективи розвитку обліку, аудиту, оподаткування та аналізу в умовах міжнародної інтеграції* : збірник тез доповідей учасників ІХ Всеукраїнської наук.-практ. Інтернет-конф. (Херсон, 17-18 листопада 2020 р.). Херсон, 2020. С.80-82.
14. Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку та Інструкції про його застосування [План рахунків бухгалтерського обліку] : Наказ міністерства фінансів України від 30 листопада 1999 року № 291 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-99#Text> (дата звернення: 07.02.2022).

References

1. Ponomar'ova Yu.V. (2005) Lohistyka : navch. posib. Kyiv : Tsentr navchal'noi literatury. 328. [in Ukrainian].
2. Evangelista, P., McKinnon, A., & Sweeney, E. (2013). Technology adoption in small and medium-sized logistics providers. *Industrial Management and Data Systems*, 113(7), pp. 967–989.
3. McGinnis, M. A., & Kohn, J. W. (2002). Logistics strategy-revisited. *Journal of Business Logistics*, 23(2), pp. 1–17.
4. Mentzer, J. T., Flint, D. J., & Hult, G. T. M. (2001). Logistics service quality as a segment-customized process. *Journal of marketing*, 65(4), pp. 82–104.
5. Sheu, J. B. (2007). An emergency logistics distribution approach for quick response to urgent relief demand in disasters. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 43(6), pp. 687–709.
6. Stock, G. N., Greis, N. P., & Kasarda, J. D. (2000). Enterprise logistics and supply chain structure: the role of fit. *Journal of operations management*, 18(5), pp. 531–547.
7. Zadorozhnyj Z., Hrytsyshyn A. (2017). Lohistychni vytraty ta ikh klasyfikatsiia. [Logistics costs and their classification]. *Visnyk Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu*. Vyp. 2. pp. 109–117. [in Ukrainian].
8. Sumets' O.M. (2017). Lohistychni vytraty pidpriemstv olijno-zhyrovoi haluzi: formuvannia ta otsiniuvannia : monohrafiia. [Logistic costs of enterprises in the oil and fat industry: formation and evaluation: monograph]. Kharkiv : Vyd-vo NUA, 243. [in Ukrainian].
9. Zavytij O., Didorenko T., Kondriuk L. (2019). Lohistychni vytraty vyrobnychkykh pidpriemstv iak ob'ekty obliku ta kontroliu. [Logistic costs of production enterprises as objects of accounting and control]. *Instytut bukhhalters'koho obliku, kontrol' ta analiz v umovakh hlobalizatsii*. № 1-2. pp.49-73. [in Ukrainian].
10. Mel'nykova K.V. (2013). Osoblyvosti obliku lohistychnykh vytrat na pidpriemstvakh. [Peculiarities of accounting for logistics costs at enterprises]. *Biznes Inform*. № 5. pp. 242–246. [in Ukrainian].
11. Fomina O.V., Avhustova O.O. (2019). Oblik lohistychnykh vytrat dlia tsilej upravlinnia. [Accounting for logistics costs for management purposes]. *Biznes Inform*. № 4. pp. 294–299. [in Ukrainian].
12. Klevets' Ya.V. (2018). Optyimizatsiia lohistychnykh vytrat na vyrobnychomu pidpriemstvi. [Optimization of logistics costs at the production enterprise]. *Aktual'ni problemy ekonomiky ta upravlinnia*. № 12. URL: <http://ape.fmm.kpi.ua/article/view/130940>. [in Ukrainian].
13. Plysa V.Yo., Plysa Z.P. (2020). Formuvannia pidsystemy oblikovoho zabezpechennia lohistyky pidpriemstva. [Formation of a subsystem of professional logistics support of the enterprise]. *Suchasnyj stan ta perspektyvy rozvytku obliku, audytu, opodatkuvannia ta analizu v umovakh mizhnarodnoi intehratsii : zbirnyk tez dopovidej uchasnykiv IX Vseukrains'koi nauk.-prakt. Internet-konf. (Kherson, November 17–18, 2020)*. Kherson. pp.80-82. [in Ukrainian].
14. Pro zatverdzhennia Planu rakhunkiv bukhhalters'koho obliku ta Instruksii pro joho zastosuvannia [Plan rakhunkiv bukhhalters'koho obliku] : Nakaz ministerstva finansiv Ukrainy vid 30 lystopada 1999 roku № 291 [On the approval of the Plan of accounting accounts and the Instructions for its application [Plan of accounting accounts]: Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated November 30, 1999 № 291] // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-99#Text> (data zvernennia: 07.02.2022). [in Ukrainian].

ACCOUNTING OF LOGISTICS EXPENDITURE ON SUPPLY IN THE SYSTEM OF ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT OF LOGISTICS OF THE ENTERPRISE

Volodymyr Plysa, Zoriana Plysa, Maksym Plysa

Ivan Franko National University of L'viv,

18, Prospekt Svobody, Lviv, 79008,

e-mail: volodymyr.plysa@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7451-6833>

e-mail: zoriana.plysa@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6721-7122>

e-mail: maksym.plysa@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5381-7792>

Abstract. The purpose of the article is to find out the features of the organization of accounting for logistics costs for the supply of accounting and analytical support of logistics of the enterprise.

It was found that the accounting support of the process of integration of logistics, production, transport, sales and transfer of information on the movement of inventory in a single system – one of the key tasks of cost management that arise when proving the material flow from the primary source of raw materials to the end user. The formation of an effective subsystem of accounting support of logistics operations will allow integrating the received information flows (results of accounting registrations) into a single system of information support of production and sales system management, which in turn will increase its security.

The classification of logistics costs by functional feature is offered, which allows to systematically estimating their absolute values, to solve operational problems to substantiate the optimal size of these costs, using an array of operational accounting information to analyse the structure of logistics costs, to organize an effective control system the implementation of logistics operations. The largest share in the logistics costs of the enterprise is occupied by supply costs.

To increase the level of efficiency of management response to the behaviour of logistics costs, it is proposed to introduce six analytical accounts («Expenses for research of procurement market potential», «Expenses for forming a portfolio of orders», «Representation expenses», «Expenses for control over compliance with supply contracts», «Expenses for maintenance of the personnel of the supply service of the enterprise», «Expenses for acceptance of incoming material resources and their preparation for production consumption»), which are grouped in a separate sub-account 949/1 «Logistic expenses for supply».

This array of information will be the information base for the operational analysis of logistics costs for supply in the system of accounting and analytical support of logistics of the enterprise, which in turn will improve the management of flows in the logistics chain.

Keywords: accounting, logistics, logistics of the enterprise, logistics expenditure on supply, accounting and analytical support.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2022

Прийнята до друку 23.05.2022

FORENSIC ACCOUNTING EXAMINATION, FINANCIAL ANALYSIS AND LAW: OBJECTIVE NEED AND PROBLEMS OF COMPLEX APPLICATION

Marianna Koshchynets¹, Nadiya Khorunzhak²

*¹National Academy of Internal Affairs,
Str. Solomyanska Square, Kyiv, 03035,
e-mail: marianna80@ukr.net; ORCID: 0000-0001-9301-0432*

*²West Ukrainian National University,
11 Lvivska Str., Ternopil, 46009,
e-mail: nadija_choru@ukr.net; ORCID: 0000-0001-7434-5456*

Abstract: *The purpose of the article is to determine the place of analysis and its methods in the system of forensic accounting examination, to identify the peculiarities of conducting forensic accounting examination in the legal aspect with the use of financial analysis. The empirical method and the author's generalization, analysis and synthesis were used in the research process to prove the relationship between forensic accounting, analysis and law. With the help of evaluation, comparison and modeling, the role of financial analysis in the practice of forensic accounting was investigated, as well as its tasks and characteristics were established. A questionnaire approach was used to identify the riskiest operations in accounting. It was concluded that such operations should be expertized in the first place. The results of the study indicate the need to use analytical methods when conducting forensic accounting examinations, the existence of a relationship of methods and techniques of forensic accounting examination and analysis, the growing role of modern IT for conducting expert procedures and analysis. A conclusion has been formulated about the need to improve the regulatory and legal framework regarding forensic accounting expertise, the need to organize advanced training of expert specialists in educational institutions of the relevant profile. The expediency of developing competency components and innovative methods of conducting forensic examinations is substantiated.*

Keywords: *forensic accounting, law, analysis, financial analysis, methods, techniques, process, interdisciplinary connection, improvement.*

Formulation of the problem. In the conditions of instability, frequent changes in legislation and the active development of innovative phenomena in the economy, the need to strengthen control over the legality of economic transactions is growing. Current systems of state and internal control are not always able to resist negative manifestations and errors in management. It should be recognized that some of the shortcomings are not accidental, but intentional in

nature. Abuses in the economic sphere in today's dynamic conditions belong to the category of the most difficult. At the same time, they belong to the group of the most massive. This is confirmed by the fact that, according to the calculations of the Ministry of Economy, the level of the shadow economy in Ukraine in January-September 2020 increased by 3 percent compared to 2019 and was equal to 31% of GDP [1]. In total, this amounts to more than 46.9 billion dollars. USA, which is more than 6 times more than allocated funds in Ukraine for education.

In such conditions, the role of judicial bodies, in particular forensic examination (forensic accounting examination, or as it is also called - forensic accounting), is particularly relevant.

The problem of implementing the tasks of forensic accounting lies in the plane of many related sciences. This is objective, because forensic accounting aims to identify hidden self-interested actions of officials and other persons, carried out in the field of economic issues. The latency of the nature of such actions allows them to be disguised as legitimate economic operations or processes. It's no secret that in the field of economics, unscrupulous workers look for, and often find, quite apparently legal grounds for the implementation of their criminal plans. In view of this, when conducting judicial and investigative activities within the framework of conducting a forensic accounting examination, it is important to have a high level of economic, regulatory and legal knowledge, as well as to be able to use analysis tools, in particular financial analysis ones. Considering the importance of forensic accounting, the volume of abuses in the economic sphere and their veiled nature, there is an objective need for the development and application of innovative methods for detecting violations and researching the possibilities of using the methodology of related sciences.

Analysis of recent research and publications. The main legislative provisions, personnel support and approaches to forensic accounting are established by the Law of Ukraine "On Forensic Expertise" [2]. However, methodological support, the specifics of forensic accounting is a rather problematic and insufficiently researched direction. In today's dynamic conditions, the interest and need for such research is growing.

The relevance of forensic accounting is emphasized even by the fact that it is included in the list of mandatory special disciplines in many institutions of higher education in Ukraine. In addition, scientists and practitioners are actively studying and researching methods and essence of forensic accounting. Thus, in many studies of scientists and practitioners (in addition to issues of organization and methodology), the meaning and essence of forensic accounting is identified. At the same time, most researchers, considering forensic accounting as a special discipline, quite rightly point to its complexity [3, p. 4; 4, c. 553; 5; 6, c. 132].

Revak I.O., Khomin O.Y., Kirzhetskyi Y.I., Melnyk S.I. provide the most collected and comprehensive definition. : "Forensic accounting is a special economic discipline that carries out an economic and legal analysis of the financial and economic activities of economic entities, develops a methodology for the disclosure of economic crimes, conditions for the appointment and conduct of forensic accounting examinations and out the result of interdisciplinary integration on the border of accounting theory accounting and jurisprudence" [7, p.9].

Given this positioning of forensic accounting, its methodological apparatus includes appropriate methods. They belong to different groups of sciences: economics, analysis, accounting, control, law.

In this regard, scientists note that forensic accounting uses own methods. They represent a set of general scientific and specialized methods and methods of researching financial and economic processes, accounting documentation and reporting. With this in mind, forensic accounting uses the following methods: accounting analysis and accounting; analysis of business operations; economic and documentary analysis [7, p. 17].

There are scientists who position the methodology of forensic accounting with the complex application of methodological tools of control [8, p. 265].

The correctness of this vision of forensic accounting is explained by the wide use of both traditional and innovative methods. At the same time, it is only important that they should ensure prompt detection of violations and abuses, or their refutation. Then it is possible to achieve effective management of the processes of liquidation of the consequences of violations, or normalization of the enterprise's activities (is about the possibility of closing criminal cases in the absence of a crime and further normal activities).

In general, in the works of scientists, a study of the procedures for conducting a forensic accounting examination is carried out in accordance with the legal framework adopted in Ukraine (economic, civil and criminal codes) and in compliance with the requirements for the formation conclusions.

However, for the successful implementation of such an examination, it is necessary to investigate issues related to the use of various tools, in particular financial analysis, which will improve the quality of the obtained forensic accounting opinion.

It should be noted that despite the presence of a significant number of publications, the issues of optimality in the use of certain methods of forensic accounting, their availability, efficiency and financial support continue to remain unresolved.

The purpose of the study is to identify the place of analysis and its methods in the system of forensic accounting and the management of forensic examination processes, as well as to identify the features of forensic accounting examination in the legal aspect with the use of financial analysis.

Presenting main material. In order to effectively manage the examination process and correctly choose its methods, it is important to identify the directions of inspections. The correlation between the concept of "efficiency" and "management" consists in the presence of a straight-line, and at some stages of development, a geometric-progressive connection [9, p.110]. Therefore, the issue of the essence and specifics of forensic accounting and related sciences is very important. It enables a better understanding of the possibilities of using methods, in particular analytical ones for the purposes of examination. Financial analysis and its tools are used as much as possible purposes of examination (given the prevalence of violations).

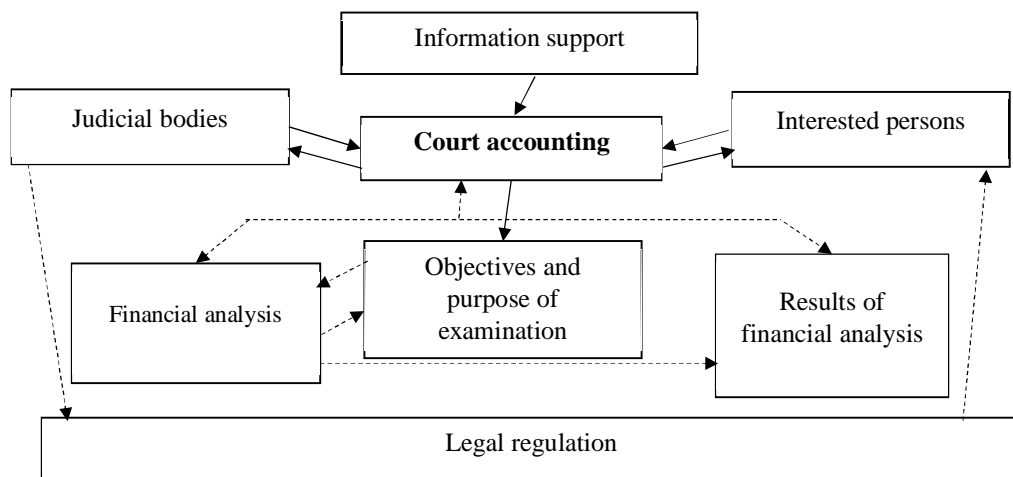
Despite the fact that there are various interpretations and definitions of financial analysis in the scientific literature, in the legal field it is guided by its official definition, which reads: "Financial analysis of the enterprise's activity is a comprehensive study of the financial state of the enterprise with the aim of evaluating the achieved financial results, which is carried out using the methods of financial analysis based on data from the company's financial statements [10]. He must perform the tasks of the judicial accounting office set before him, i.e.:

- 1) to facilitate the comprehensive conduct of analytical work regarding the legality of the business entity’s activities in accordance with the regulatory and legal documents of Ukraine;
- 2) identify negative impacts on the quality of the business entity’s work in order to take appropriate measures to eliminate their causes and consequences;
- 3) act as a basis for monitoring the performance of tasks provided for in criminal proceedings;
- 4) be flexible to develop scientific and methodical provisions and methods for detecting self-interested offenses (theft) in the process of financial and economic activity of the business entity.

Since the main subject of forensic accounting is precisely economic crimes and violations, financial analysis should be one of the most used tools for detecting and evaluating such actions.

A simple explanation of this hypothesis is the fact that such an analysis provides the necessary evidence and evaluation of certain actions in a digital format with the help of appropriate indicators. That is, in other words, it ensures the achievement of the goals and objectives of the forensic examination, using analytical tools and methods (Fig. 1)

Fig. 1. The place of financial analysis in the forensic accounting examination system
 Note. Author’s generalization

In turn, financial analysis requires an appropriate level of knowledge and competence in order to meet the requirements and provide results that will have legal evidence. In view of this, its comprehensive application for the purposes of forensic accounting requires appropriate guarantees. The easiest way out of such a situation is to turn to specialized firms or entities that meet these requirements in the legal field.

Also, it should be noted that each forensic expert, depending on the level of his training, is assigned a qualification and given a permit, which specifies the type of examinations he is

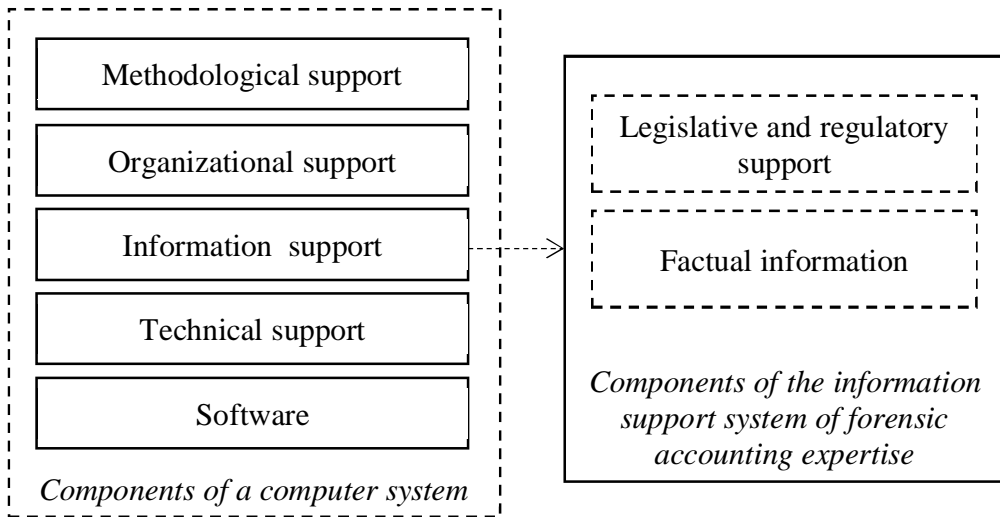
allowed to conduct. The main components of the forensic accounting examination process are:

- 1) the preparatory stage, which provides for the appointment of an expert accountant, the definition of tasks by the management of the expert institution, the formation of a list of regulatory and legal documents for their detailed study;
- 2) the organizational-methodical stage involves the study of the presented documents regarding their full scope, the formation of the methodology for conducting the examination and the preparation of a plan for its implementation;
- 3) the research stage of the forensic accounting examination includes the implementation of the procedures provided for by the methodology of its conduct (including with the use of IT);
- 4) evaluation, generalization and implementation of the results of the forensic accounting examination involves the formulation of a general conclusion on the work carried out. The conclusion is drawn up by an expert accountant. It displays such elements as: systematization of research data, grouping of results and identified deficiencies. The conclusion is submitted to the body that commissioned the study. The investigator evaluates the presented conclusion and conducts appropriate investigative procedures.

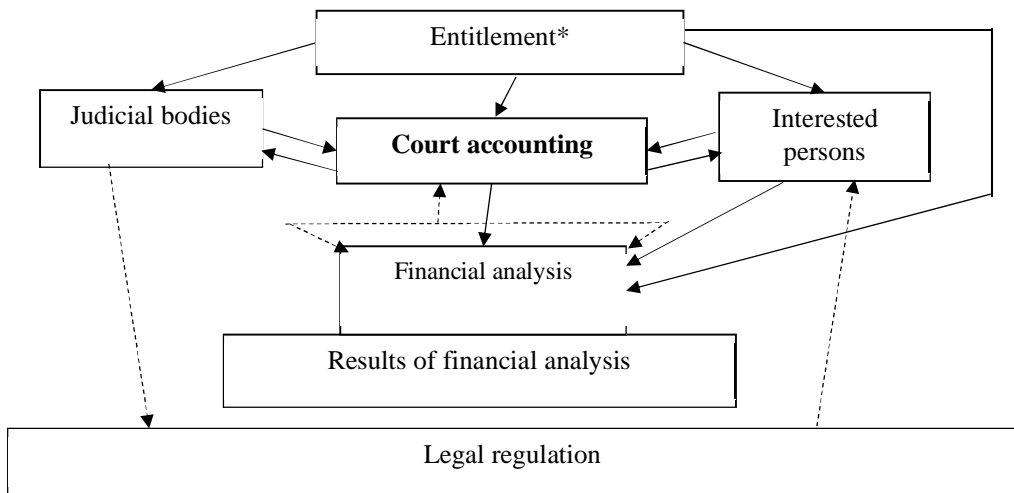
In the process of conducting a forensic accounting examination, the level of its information support plays an important role. The tasks of information support are: conducting information work between participants in the process of forensic examination; provision of information about the functioning of the subject under investigation and compliance of its activities with regulatory and legal acts; proper provision of information by an expert accountant regarding the issue being investigated by the investigator of the case.

It should be noted that the main activity of an expert accountant involves the study of accounting documents, which, in accordance with the Code of Criminal Procedure of Ukraine, are provided for in the list of sources of evidence in the intelligence case. The modern system of documentary support for accounting is characterized by the use of computer information technologies and software products. Such specificity leaves its mark both on the actual formation of accounting documentation and on the procedures and methods of its examination. In fact, in practice, there is a real possibility of processing the sources of expertise in real time. This is connected, in fact, with the specifics of its information support, which is formed by the computer system (Fig. 2).

An equally important factor influencing forensic accounting and its implementation is the need to act in the legal field and with the involvement of relevant institutions. So, in addition to the actual legal nature of forensic accounting itself, as one of the transactions, it automatically requires legal regulation of those actions that are carried out at its request by other subjects. Accordingly, the above relationship scheme is transformed in a different interpretation and has the character of the complexity of all three components - forensic accounting, financial analysis and law (we believe that including financial law) (Fig. 3).

Fig. 2. Information support examination
 Note. Author's generalization

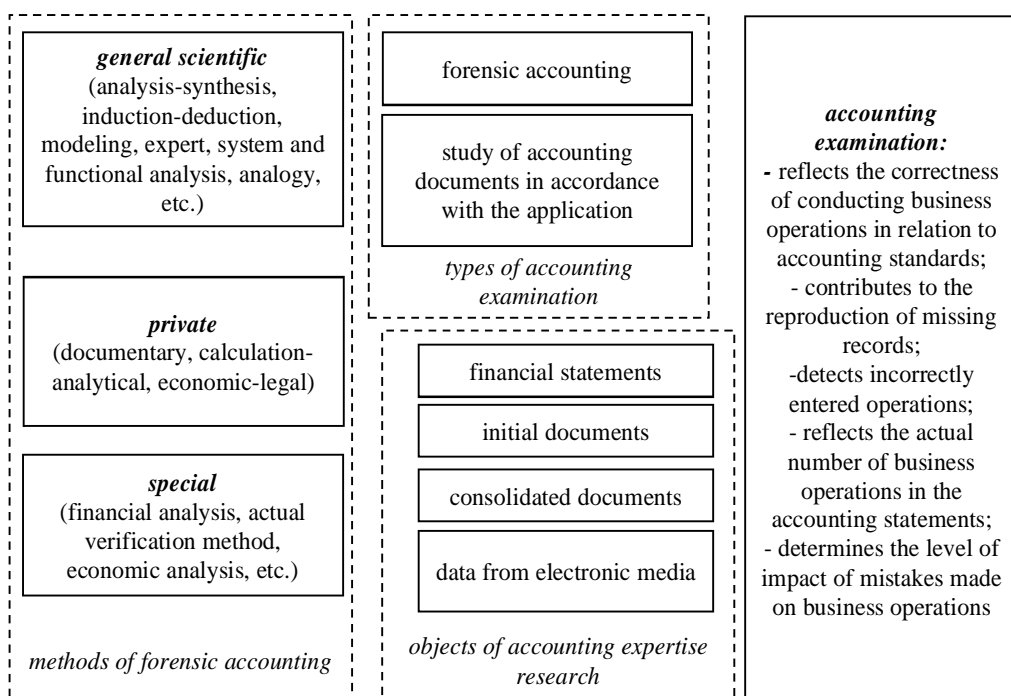

Fig. 3. Complex relationship of forensic accounting with financial analysis and law
 Note. Author's generalization

Complex application of analysis tools in accordance with legal requirements has many advantages and provides grounds for solving court cases in the legal field. Usually, after such investigative actions, there is no reason to doubt the veracity of the conclusions drawn and the adoption of legal decisions. However, there are also problems that arise.

The first of them is the subjects who conduct the analysis. Different subjects may have different levels of trust. Of course, clients (including judicial authorities and persons under

investigation) can order financial analysis at their convenience. Many firm (consulting and others) have the right to carry out such an analysis because they usually register the corresponding type of activity. But for better communication and strengthening of trust, it may be necessary to establish within territorial and administrative boundaries a list of recommended firms that can implement orders for financial analysis. In this way, it is possible to achieve the maximum truthfulness of the results of examination and analysis, which will contribute to the saving of time and resources of all participants in the legal process. The application of methodology and tools of analysis for the needs of forensic accounting is characterized by the presence of a close connection between them. It manifests itself, for example, in the similarity of the methods they use when evaluating the corresponding subject. A comparison of the methods of financial analysis and the methods of forensic accounting proves that there are certain regularities in them that are directly related to human rights practice. In particular, for objective reasons, it can be stated that financial analysis is an important component of forensic accounting, as thanks to the use of its methods, errors are detected in the process of calculating financial and economic indicators reflected in accounting documents (Fig. 4).

Fig. 4. Basic elements of forensic accounting.
Note. Author's generalization

In addition, the resulting indicators used by the forensic accounting department are also formed using analytical tools.

It should be emphasized that the forensic examination is carried out exclusively on the basis of a court decision. Instead, the study of accounting documentation is carried out by the relevant order of interested persons (managers, owners, counterparties, potential investors). In the first case, the study of the correctness of the display of economic transactions is carried out by an expert accountant on the basis of documents provided to him by an investigator or a court. Expert accountant he performs analytical work using methodological techniques, which can be conditionally divided into general scientific and proprietary (specific). General scientific methods represent a set of categories of materialistic dialectics, principles and theories of knowledge. They include analysis, synthesis, induction, deduction, analogy, abstraction, modeling, specification, functional-value analysis, system analysis, etc.

The use of one's own scientific research methods, which were formed on the basis of economic and legal sciences and the practical experience of investigative, forensic and audit services is important in the process of analytical work. These methods include the following groups:

- 1) documentary related to the control of documents, and implemented in the form of: formal and arithmetic verification; complete and incomplete research; normative and legal evaluation of the display of economic transactions; carrying out an assessment of the legality of business transactions in accordance with the corresponding accounts; cross-checking of documents and accounting registers with identical data of counterparty enterprises, etc.;
- 2) computational and analytical, used to detect deviations in the examined documents. They include: techniques of economic analysis, economic-mathematical methods and statistical calculations;
- 3) organoleptic techniques involving the following works: conducting control measurements; observation of the actual condition of the object; carrying out selective observations; official investigations; carrying out experiments with the aim of researching the quality of the work carried out; technological expertise regarding engineering and technical preparation of production;
- 4) evaluation, generalization and implementation of the results of the examination, which involves the classification and grouping of detected offenses according to their economic homogeneity and chronological sequence, etc.

The use of analytical methods is quite an effective tool in conducting forensic examinations. However, to increase efficiency, it is important to carry out point control. For this, you need to have information about the most dubious operations and actions on the part of accounting employees. In order to identify them, it is advisable to conduct a questionnaire survey of enterprise accountants and experts in order to identify the riskiest operations and places of occurrence of errors by enterprise employees in the course of their work. Even a minimal such study allows you to draw certain conclusions and, later in the examination process, to focus on those problem areas identified by the results of the questionnaire. For example, in our research, we used a questionnaire (Table 1) to interview 5 experts.

Table 1

**Questionnaire
survey of experts on the main mistakes made by accountants***

№ п/п	The main reasons for conducting a forensic examination	Scores
1	the correctness of cash and settlement transactions	10
2	the correctness of the posting of material values	8
3	the correctness of calculations, salary payments and other payments to employees	9
4	whether all present material values are accounted for in the primary documentation	7
5	the correctness of correspondence of accounts in accordance with the plan of accounting accounts	6
6	compliance with regulatory and legal legislation regarding accounting	8
7	the correctness of entering transactions into accounting registers	9

Note: * – the evaluation of the proposed components of the questionnaire should be carried out in points from 1 to 10 depending on the frequency of detected violations, taking into account the experience of the respondent; author's research

A survey of 5 expert accountants was conducted in order to determine the most frequent mistakes made in accounting. Each proposed factor is assigned a value from 1 to 10 points. The obtained results are summarized in Table 2.

Table 2

**The results of a questionnaire survey of employees regarding
the main mistakes made in the process of the company's activities**

No	The main reasons for conducting a forensic examination	Scores given by respondents					Average score	Risk rating
		1	2	3	4	5		
1	the correctness of cash and settlement transactions	10	10	8	8	9	9	1
2	the correctness of the posting of material values	8	7	3	4	5	5	4
3	the correctness of calculations, salary payments and other payments to employees	9	7	8	5	7	7	3
4	whether all present material values are accounted for in the primary documentation	7	7	5	8	6	7	3
5	the correctness of correspondence of accounts in accordance with the plan of accounting accounts	6	5	3	4	3	4	5
6	compliance with regulatory and legal legislation regarding accounting	8	10	9	7	7	8	2
7	the correctness of entering transactions into accounting registers	9	7	7	8	7	8	2

Note. Author's generalization

So, according to the results of the study, we state that the main share of errors in the process of conducting economic activity falls on the correctness of cash and settlement transactions (100% of respondents agree with this statement with a small difference in points), the correctness of entering transactions into accounting registers (100 %) and compliance

with regulatory legislation on accounting (100%). From the conducted research comes the conclusion that it is the primary duty of the expert to pay attention to these areas of accounting.

The example given by us is a rather simplified illustration of identifying problem areas during the examination. First of all, it should be recalled that it is carried out at the request of judicial authorities, which indicate the subject of the inspection. But the questionnaire can be formed precisely taking into account the already defined subject. This will allow identification of the most problematic control points.

As for other problems of complex application of financial analysis for the needs of forensic accounting within the framework of the legal field, the possibilities of using IT should be highlighted in their composition. For the convenience of communication, modern technical means are used quite actively. This helps save time and resources. But in this context, it is important to achieve a balance in the issues of commercial secrecy, data transfer and data protection, the use of appropriate personalized identifiers, etc. These are also important problems, which, however, are solved by the same IT.

A classic example is the use of an electronic digital signature. Interesting in this context is the experience of Poland, where this signature can be put on documents using your trusted profile (profil zaufany). The principle of its application consists in at least 2-stage control: through registration in the all-Polish system and communication with the banking system (the bank in which the client has an open account).

In Ukraine, such procedures are easy to implement in the Diya system. It is only important to properly ensure protection against criminal encroachments. Therefore, it is extremely important to have a powerful data protection system. Due to the introduction into judicial bodies of activities related to the protection against illegal encroachments on information in cyberspace (cyber protection), there is a high probability that such a problem can also be solved quite quickly and effectively.

Conclusions and prospects for further research. To date, a number of unresolved problems related to forensic accounting continue to exist in Ukraine. The main attention should be paid to the improvement of the regulatory and legal framework, in particular in terms of forensic accounting expertise. Also, it is expedient to organize advanced training of experts, including through the exchange of experience. Such measures should be implemented in educational institutions of the appropriate profile. In addition, in such institutions, more attention should be paid to innovative methods and approaches to conducting forensic examinations. This, of course, is an actual direction of research and development of educational programs.

References

1. Rodichkina A. (2021) Biuro ekonomichnoi bezpeky: yak zminytsia vzaiemodiia derzhavy z platnykamy podatkov. *Ekonomichna pravda* (29.06.2021 r.). Spetsproekt. URL: <https://www.epravda.com.ua/projects/regulation/2021/06/29/675208/>. [in Ukrainian].
2. Pro sudovu ekspertyzu (1994) [About the forensic examination] : zakon Ukrainy vid 25.02.1994 r. No. 4038-XII // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>. [in Ukrainian].

3. Nesterenko A.S., Berezovska S.V. (2016) Sudova bukhhalteriiia : navch. posib. [Court accounting]. Odesa : Feniks, 35. [in Ukrainian].
4. Khomutenko O. V., Kudriashova S. V. (2010) Pro predmet i ob'ekt sudovoi ekonomichnoi ekspertyzy [On the subject and object of judicial and economic expertise]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky* : zb. nauk. pr., 10, 553–561. [in Ukrainian].
5. Koblianska O. I., Storozhuk N. M. (2022) Metodychne zabezpechennia sudovo-bukhhalterskoi ekspertyzy [Methodical provision of judicial and accounting expertise]. *Oblik i finansy APK*. Osvitnii portal. URL: <https://magazine.faa.org.ua/metodichne-zabezpechennya-sudovo-buhgalterskoi-ekspertizi.html>. [in Ukrainian].
6. Pushynska I. I. (2011) Metod sudovo-ekonomichnoi ekspertyzy [Method of judicial and economic expertise]. *Visnyk ZhDTU*, 3 (57), 132–135. [in Ukrainian].
7. Revak I.O., Khomyn O.I., Kirzhetskyi Yu.I., Melnyk S.I. (2017) Sudova bukhhalteriiia: navchalnyi posibnyk. Lviv: LvDUVS, 328. [in Ukrainian].
8. Uzhva A. M., Rotaru T. V. (2014). Provedennia sudovo-bukhhalterskoi ekspertyzy yak skladovoi ekonomichnoho kontroliu. [Conducting forensic accounting expertise as part of economic control]. *Finansy, uchet, banki*, 1, 264-269. [in Ukrainian].
9. Khorunzhak N. M. (2010) Problemy formuvannia efektyvnoi informatsiinoi systemy upravlinnia diialnistiu biudzhetykh ustanov i shliakhy yikh vyrishennia [Problems of forming an effective information system for managing the activities of budget institutions and ways to solve them]. *Problemy ratsionalnoho vykorystannia sotsialno-ekonomichnoho ta pryrodno-resursnoho potentsialu rehionu : finansova polityka ta investytsii : Zbirnyk naukovykh prats*, 16 (3), 110 – 117. [in Ukrainian].
10. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok zdiisnennia analizu finansovoho stanu pidpriemstv, shcho pidliahaiut pryvatyzatsii (2021) [On the approval of the Regulation on the procedure for the analysis of the financial condition of enterprises subject to privatization]: Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy ta Fondu derzhavnoho maina Ukrainy vid 26.01.2001 r. №49/121. [in Ukrainian].

СУДОВО-БУХГАЛТЕРСЬКА ЕКСПЕРТИЗА, ФІНАНСОВИЙ АНАЛІЗ І ПРАВО: ОБ'ЄКТИВНА НЕОБХІДНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМИ КОМПЛЕКСНОГО ЗАСТОСУВАННЯ

Маріанна Кошинець¹, Надія Хорунжак²

¹Національна академія внутрішніх справ,
03035, м. Київ, вул. Солом'янська площа, 1,
e-mail: marianna80@ukr.net; ORCID: 0000-0001-9301-0432

²Західноукраїнський національний університет,
46009, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11,
e-mail: nadija_choru@ukr.net; ORCID: 0000-0001-7434-5456

Анотація: Метою статті є визначення місця аналізу та його методів у системі судово-бухгалтерської експертизи, виявлення особливостей проведення судово-бухгалтерської експертизи в правовому аспекті із застосуванням фінансового аналізу. У процесі дослідження використано емпіричний метод та авторські узагальнення, аналіз і синтез для обґрунтування взаємозв'язку між судово-бухгалтерською експертизою, аналізом і правом. За допомогою оцінки, порівняння та

модельовання досліджено роль фінансового аналізу в практиці судово-бухгалтерської експертизи, а також встановлено його завдання та характеристики. Для виявлення найбільш ризикових операцій в бухгалтерському обліку було використано анкетний підхід. Зроблено висновок, що такі операції мають проходити експертизу в першу чергу. Результати дослідження свідчать про необхідність застосування аналітичних методів при проведенні судово-бухгалтерських експертиз, існування взаємозв'язку методів і прийомів судово-бухгалтерської експертизи та аналізу, зростання ролі сучасних інформаційних технологій для проведення експертних процедур та аналізу. Сформульовано висновок про необхідність удосконалення нормативно-правової бази щодо судово-бухгалтерської експертизи, необхідність організації підвищення кваліфікації спеціалістів-експертів у навчальних закладах відповідного профілю. Обґрунтовано доцільність розробки компетентнісних компонентів та інноваційних методик проведення судових експертиз.

Ключові слова: судово-бухгалтерська експертиза, право, аналіз, фінансовий аналіз, методи, прийоми, процес, міждисциплінарний зв'язок, удосконалення.

Стаття надійшла до редакції 01.04.2022

Прийнята до друку 23.05.2022

УДК 338.488.2-6:640.4;
JEL

ВТРАТИ ТА НАПРЯМИ ПОРЯТУНКУ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Ореста Бордун¹, Віра Шевчук², Володимир Монастирський³, Ольга Лучка⁴

¹Львівський національний університет імені Івана Франка,
79000, м. Львів, вул. Дорошенка, 41,
e-mail: oresta.bordun@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0002-2003-2013

²Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18,
e-mail: vira.shevchuk@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0002-0925-6489

³Львівський національний університет імені Івана Франка,
79000, м. Львів, вул. Дорошенка, 41,
e-mail: volodymyr.monastyrskyu@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0003-3942-8496

⁴Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18,
e-mail: olha.luchka@lnu.edu.ua

Анотація. Метою статті є оцінка втрат вітчизняного туризму від війни України з росією та надання рекомендацій щодо порятунку туристичного бізнесу на основі здійсненого аналізу. Аналіз втрат туризму здійснювався за кількома напрямками: фактичні витрати у вигляді зниження надходження податків до бюджетів різних рівнів (в тому числі через скорочення кількості платників податків); прямі втрати від руйнувань об'єктів туристичної галузі; непрямі втрати від зменшення доходів від туризму у майбутньому; потреба у відновленні туристичної галузі. Зроблено висновок, що прогнозовані витрати на відновлення туристичної індустрії повинні включати витрати на відновлення багатьох інших галузей України (зокрема на відновлення транспортної інфраструктури). Запропоновано комплекс заходів поетапного відновлення діяльності туристичної сфери, що включає 5 блоків: фінансове забезпечення; територіальне вдосконалення туристичних потоків (транспортна логістика); галузева оптимізація (поєднання підприємств у кластерні утворення); покращення маркетингу шляхом створення національної туристичної маркетингової організації та її дочірніх філій; секторальне (видове) вдосконалення туризму України.
Ключові слова: туризм, туристичний бізнес, туристична галузь, туристична індустрія, суб'єкти туризму, втрати, витрати, туристичний збір.

Постановка проблеми. Світова туристична сфера перебуває у глибокій економічній кризі впродовж останніх двох років через пандемію коронавірусу та

протиепідеміологічних заходів, які запроваджує Всесвітня організація охорони здоров'я. Індустрія міжнародного туризму – одна з найбільш постраждалих галузей економіки. Втім в січні 2022 року почали зростати бронювання на літній та весняний сезони і туристичні підприємства відновлювались після глибокої депресії. У всіх регіонах світу спостерігалось значне поживлення турпотоку у порівняно з низьким рівнем початку 2021 року: найвище в Європі (+350%) та Америці (+112%). Однак такий ріст на тлі слабких результатів у 2021 році не перебиває перед пандемічних результатів, і кількість прибуттів залишається на 36% і 40% нижче рівня 2019 року в обох регіонах відповідно [1]. Проте російське вторгнення в Україну посилює глобальну світову економічну невизначеність та підірвало довіру споживачів, поставило під сумнів Європу, як дестинацію для мирного туризму, та збільшило невизначеність відносно інвестицій у туристичну індустрію.

Український туристичний бізнес страждає разом зі всім світом та функціонує на межі виживання. Наприкінці 2021 року намітились позитивні тенденції відродження туризму – туристичний потік іноземних туристів в Україну досягнув 3 млн осіб [2], були вже бронювання на сезон 2022, власники туристичних підприємств розраховували на хороший рік та прибутки, що після розпаду пандемії коронавірусу почали знову зростати. Але вже на початку року, коли напруження між Україною та Росією загострювалось, дедалі більше бронювань скасовували. З початком війни туристична галузь опинилась у найгіршій ситуації за всю історію розвитку українського туризму. Як зберегти туристичну індустрію України для нащадків – це питання яке ми намагаємось вирішити в нашій статті на основі аналізу сучасного стану та прогнозів втрат на майбутнє.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням оцінки втрат від війни в Україні, зокрема збиткам у туристичній галузі, сьогодні займається широке коло як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Хоча праці іноземних науковців більшою мірою присвячені впливу війни в Україні на світову економіку і туристичну індустрію, дослідження кремих науковців містять оцінки збитків від вторгнення Росії в Україну і рекомендації щодо відновлення економічного потенціалу нашої держави у короткостроковій та довгостроковій перспективах (у туристичній галузі зокрема).

Джастін-Дамієн Генетт, Філіп Кенворті та Коллетт Вілер (Justin-Damien Guénette, Philip Kenworthy, and Collette Wheeler), говорячи про наслідки війни в Україні для світової економіки, оцінюють прогнозні втрати України від російського вторгнення у вигляді падіння ВВП на 45% через знищення критичної кількості виробничої інфраструктури, пошкодження транзитних шляхів транспортування сушею, втрати доступу до Чорного моря тощо. На думку авторів, у майбутньому Україна потребуватиме додаткової зовнішньої фінансової допомоги та її борг, ймовірно, доведеться реструктуризувати для підтримки надійної реконструкції та відновлення, а також для закріплення фінансової стійкості [3].

В свою чергу Василь Астров, Махді Годсі, Річард Грівсон (Vasily Astrov, Mahdi Ghodsi, Richard Grieveson) та інші, здійснюючи оцінку вторгнення Росії в Україну у контексті гуманітарного, економічного та фінансового впливу в короткостроковій та середньостроковій перспективі, оцінюють збитки та руйнування фізичної

інфраструктури у розмірі 62,6 мільярда доларів США. Автори наголошують, що на регіони України, які зараз безпосередньо постраждали від конфлікту, припадає 53% ВВП. Близько третини промислового та сільськогосподарського виробництва та близько чверті експорту припадає на конфліктні регіони, де ділова активність зупинилася. А оскільки чорноморські порти зазнали російського нападу, Україна втратила здатність продавати більше половини свого експорту, насамперед сільськогосподарських товарів і металів, і це попри те, що у 2021 році товарний експорт становив понад третину ВВП країни [4].

Водночас А. Піо, А. Біт і Р. К. Куо (А. Pio, А. Beath and R. C. Kuo) у своєму дослідженні про вплив війни в Україні на світову торгівлю та інвестиції оцінюють також і ефект на глобальний туризм. Вони констатують, що в'їзний туризм до України сильно постраждав і, ймовірно, залишатиметься таким, доки конфлікт не буде повністю вирішено та навіть далі. Дослідники зазначають, що у 2019 році туризм становив 6,3 % економіки України та 6,9 % загальної зайнятості, а витрати міжнародних відвідувачів становили 3,7 % від загального експорту. На прикладі інших постконфліктних країн автори дослідження припускають, що українському туристичному сектору, ймовірно, знадобляться роки, щоб відновитися після закінчення війни [5].

Серед актуальних статей вітчизняних науковців слід виокремити працю А. Кулика, присвячену методології оцінки збитків нерухомості, спричинених війною, на прикладі Сирії, Іраку, Ємену, Гази [6]. На основі аналізу міжнародного досвіду у статті критично проаналізовано поточний підхід щодо оцінки збитків, застосовуваний Міністерством економіки [7] та Київською Школою Економіки (KSE) [8].

Багато українських науковців, констатуючи критичний стан туристичної індустрії, що чи не найбільше серед інших галузей постраждала від російського вторгнення, пропонують шляхи порятунку туризму в Україні. Бойко В.О. і Далевська Н.М. [9] та О. Фастовець [10] проаналізували розвиток туристичної сфери у різних країнах світу, які потерпіли від збройних конфліктів (Хорватії, Ізраїлю, Кіпру, Єгипту та ін.), і окреслили ресурсний потенціал України, який може використовуватись для розвитку різних видів туризму після закінчення війни. Дослідниками запропоновані перспективні види туризму України на сучасному етапі: лікувальний, екологічний, гірськолижний, гастрономічний та темний (dark) туризм на територіях, що були окуповані російськими військами.

Цікавою є також стаття Барвінок Н. В., у якій розглядаються питання перспектив та значення розвитку воєнного туризму на території України після закінчення російсько-української війни, що в подальшому може стати одним із важливих напрямів патріотичного виховання молодого покоління українців та висвітлення масштабності подій війни у світовому просторі [11].

Незважаючи на значну кількість публікацій, бракує окремих ґрунтовних досліджень, спрямованих на оцінку втрат від військового вторгнення саме в туристичній галузі України, з конкретними рекомендаціями щодо її підтримання на сучасному етапі та шляхів відновлення у майбутньому.

Постановка завдання. Метою статті є оцінка втрат вітчизняного туризму від війни України з росією та надання рекомендацій щодо порятунку туристичного бізнесу

в короткостороковій і довгостроковій перспективах на основі здійсненого аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Війна в Україні створює нові проблеми для глобального економічного середовища та ризикує завадити відновленню довіри до безпеки подорожей. Хоча на Україну припадало менше 1 % витрат на міжнародний туризм у 2020 році, закриття повітряного простору та заборона на російських перевізників впливають на внутрішньоєвропейський туризм. Це також призводить до відхилень на далекомагістральних рейсах між Європою та Східною Азією, що підвищує витрати. Глобальна індустрія туризму може втратити щонайменше 14 мільярдів доларів у доходах, якщо конфлікт затягнеться [12].

Світова Організація Об'єднаних Націй ініціювала засідання Ради Безпеки ООН за Арріа-формулою на тему: «Знищення культурної спадщини як наслідок російської агресії проти України». На засіданні були присутні як постійні представники країн в ООН, так і представники ЮНЕСКО та Міжнародної ради пам'яток та видатних місць (ICOMOS), які нещодавно відвідали Україну. Від початку військової агресії росіяни здійснили 423 злочини проти української культурної спадщини і ця кількість не є остаточною, оскільки воєнний конфлікт триває. Знищується як історична так і природна спадщина. Серед пошкоджених об'єктів: 128 об'єктів нерухомої культурної спадщини, які мають офіційний статус пам'яток; 147 культових споруд (50 з них перебувають на обліку як пам'ятки історії, архітектури та містобудування або цінні історичні споруди); 136 належать до християнських громад (125 – православні, 10 – протестантські, 2 – католицькі), 4 – до ісламських, 6 – до єврейських; 46 меморіальних пам'ятників на честь історичних осіб та подій XIX – початку XXI ст.; 33 музеї та заповідники; 59 культурних центрів, театрів і кінотеатрів; 40 бібліотек [13].

Пошкодження та руйнування об'єктів нерухомої культурної спадщини, що є результатом ракетних ударів, бомбардувань та артилерійських обстрілів, наразі зафіксовано у 15 регіонах України. Географічно це охоплює майже всю територію України від Луганської та Донецької областей на сході України до Львівської області біля кордону з Польщею на заході.

Втрачено природні туристичні локації на територіях, що тимчасово окуповані: Олешківські піски, Асканія-Нова, Кінборська коса, Джарилгач, побережжя Азовського моря (Генічеськ і Рожеві солені озера, Кирилівка, Скадовськ, Бердянськ, Очаків, частково Скіфський курган). Також тимчасово замінованими є прикордонні райони України з Білоруссю, що унеможлиблює відпочинок на озерах Волині та сплави по ріках НПП Прип'ять-Стохід.

Армія агресора не зважає на релігійні споруди на території України, це яскраво демонструє повне забуття моралі та відмову від загальнолюдських цінностей. З початку повномасштабного вторгнення російські загарбники завдали руйнувань щонайменше 183 релігійним спорудам в Україні за інформацією пресслужби Міністерства культури та інформаційної політики. 5 із 183 ушкоджених внаслідок атаки росії споруд є мусульманські, 5 – єврейські, решта 173 – християнські. Найбільша кількість зруйнованих релігійних споруд розташовані у Донецькій (45) та Луганській (40) областях, далі йдуть Київська (34) та Харківська (25) області [14]. Найвідомішими

об'єктами сакрального туризму, які пошкоджені в ході воєнних дій, є: Святогірська лавра та собори Чернігівщини, в тому числі Чернігівський дитинець та історичні вали, Спасо-Преображенський собор XI століття, Катерининська церква XVIII століття, Борисоглібський собор XII століття, Слеський Успенський монастир XI століття та інші.

Недоступною стала Чорнобильська зона, яка приваблювала велику кількість іноземних та внутрішніх туристів, які цікавилися темним туризмом. Сильно пошкоджена готельна інфраструктура в Чернігові, Одесі, Бахмуті.

Але найгірша ситуація склалась на сьогодні з транспортною інфраструктурою, яка входить в комплекс туристичної індустрії і без її належного функціонування неможливо організувати будь-яку туристичну діяльність, окрім пішої. Об'єкти транспортної інфраструктури Київської, Житомирської, Чернігівської, Сумської, Харківської та інших областей є пошкодженими і не здатними забезпечити належний рівень обслуговування туристів. За даними оцінки KSE за підтримки Офісу Президента України, Міністерства економіки, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Міністерства інфраструктури та Міністерства розвитку громад та територій пошкодження інфраструктури становить: 23,8 тис. км доріг, на ремонт яких потрібно витратити 29,8 млн дол.; 11 аеропортів (6,8 млн дол.); 6,6 тис км залізничних колій та 41 залізничних мостів (3, 6 млн дол.); 295 автомобільних дорожніх перехресть та мостів (1,6 млн дол.) [8] та інша транспортна інфраструктура, така як водна, ще не оцінена. Особливо це стосується водних портів Одеси та окупованих територій, які є пошкодженими і це негативно позначається на міжнародних експортних потоках, бо здебільшого вони обслуговувались морським транспортом.

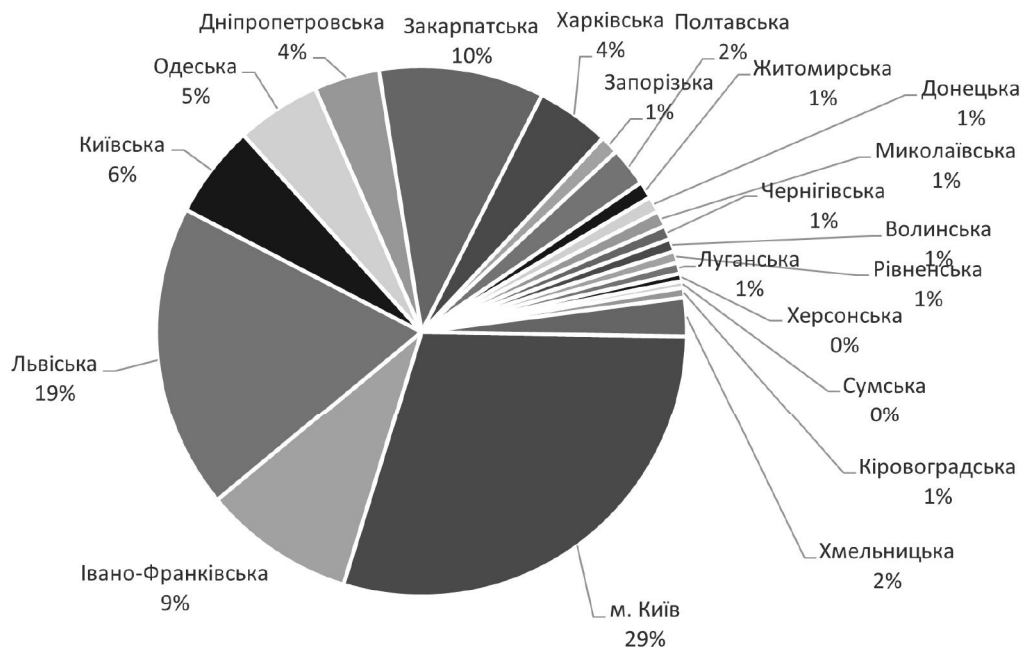
Економіка країни, майже всі галузі промисловості паралізовано. Туризму більше немає – ані внутрішнього, ані міжнародного. Туризм буде однією з останніх галузей, що відновиться після війни. Потрібно буде відбудувати інфраструктуру та відновити польоти, а тоді думати вже про туристів.

Знищення культурного та інфраструктурного надбання в ході бойових дій негативно впливає на діяльність всієї туристичної сфери України та позначається на економічній її ефективності.

Одним з найважливіших економічних показників діяльності туристичної індустрії є туристичний збір, який туристи сплачують в готелях та інших закладах розміщення, тому його обсяг прямопропорційно залежить від кількості туристів у регіоні. Обсяг надходжень від сплати туристичного збору України понизився під час коронавірусної пандемії 2019-2020 рр. [15], проте вже у 2021 році розпочався процес поступового відродження туристичної індустрії і тільки намітилися позитивні тенденції зростання прибутку у туристичних підприємств, як 24 лютого 2022 року припинилася будь-яка туристична діяльність, окрім поселення внутрішньо переміщених осіб.

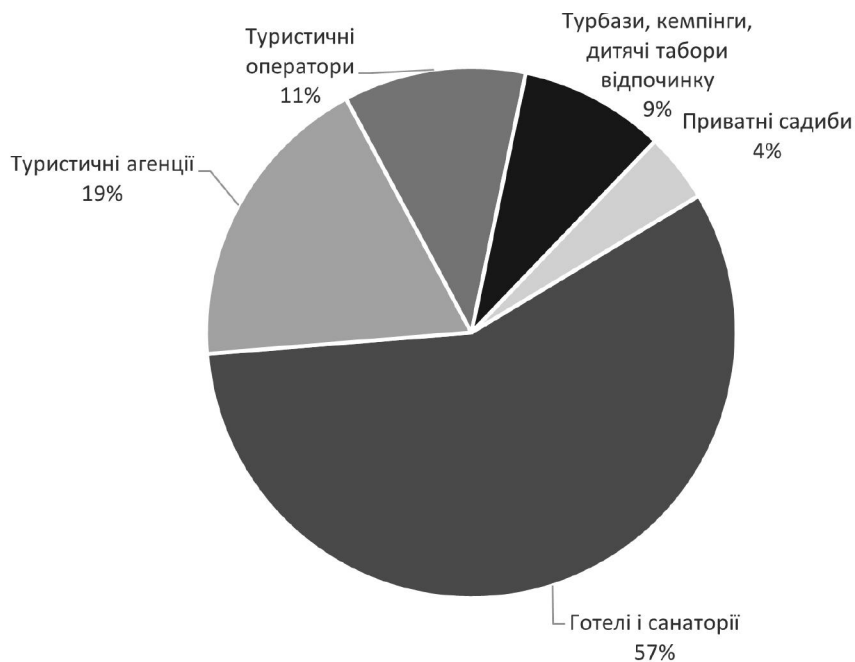
Як бачимо з рис.1, до ТОП-5 лідерів за сплатою туристичного збору за перші чотири місяці 2022 року увійшли місто Київ та 4 області: Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська і Київська. В областях, які найбільше постраждали від російської окупації, частка сплаченого туристичного збору є незначною або наближається до нуля. Це пояснюється тим, що з початком окупації багато українців перемістилися зі східних,

центральної та південних областей у більш безпечний західний регіон. Саме завдяки потоку внутрішньо переміщених осіб туристичний збір за перші чотири місяці 2022 року сягнув 64 млн 611 тис. грн, що майже на 65% більше в порівнянні з аналогічним періодом 2021 року – тоді до бюджету надійшло 39 млн 206 тис. грн туристичного збору [16]. Таким чином, зростання туристичного збору у перші чотири місяці 2022 року не сигналізує про успішність туристичного бізнесу в Україні, а лише відображає сумні реалії вимушеного переселення великої кількості українських громадян.

Рис. 1. Структура надходжень до бюджету туристичного збору за областями України з 01.01.2022 р. по 01.05.2022 р. (складено на основі [16])

Щодо загальної суми сплачених податків суб'єктами туризму в Україні протягом січня-квітня 2022 року, то вона склала 645,8 млн. грн. і є меншою у порівнянні з аналогічним періодом минулого року на 18% [16]. Як бачимо з рис. 2, найбільше надходжень до бюджету забезпечили готелі і санаторії – 57%, надходження від діяльності туристичних агенств займають другу позицію (19%), а туристичні оператори – третю (11%). Турбази, кемпінги і дитячі табори відпочинку, а також приватні садиби забезпечили собі більш скромні позиції в рейтингу сплати податків, а саме 9% і 4% відповідно.

Рис. 2. Структура надходжень до бюджету різних суб'єктів у галузі туризму з 01.01.2022 р. по 01.05.2022 р. (складено на основі [16])

За даними Державного агентства розвитку туризму (ДАРТ) відбулося зниження на 24% у сумі надходжень від сплати податків протягом перших чотирьох місяців 2022 року у порівнянні з відповідним періодом 2021 року. Ще більше зниження продемонстрували турбази, кемпінги і дитячі табори відпочинку (на 58%). Водночас значне зростання спостерігалось щодо туристичних агенцій (на 85%) і туристичних операторів і приватних садиб (на 5% щодо обох категорій). Аналітики пов'язують даний факт з тим, що до цього звітнього періоду увійшли два перші довоєнні місяці року, для яких характерні ранні бронювання на новорічні та різдвяні свята [16].

Слід також врахувати, що на скорочення суми сплачених податків вплинуло також зменшення кількості суб'єктів туризму в Україні у 2022 році у порівнянні з 2021 роком. Як бачимо з табл. 1, загальна кількість туристичних підприємств різних форм власності за перші місяці війни скоротилася на 10%. При цьому кількість юридичних осіб зменшилася на 18%, а фізичних – на 7%.

Таблиця 1

**Динаміка показників кількості туристичних підприємств різних форм власності
 (складено на основі [16])**

Суб'єкти туризму в Україні	31.12.2021	01.05.2022	Відх. абсолютне	Відх., %
Юридичні особи, од.	5238	4316	-922	-18%
Фізичні особи-підприємці, од.	11938	11084	-854	-7%
Усього	17176	15400	-1776	-10%

Водночас, на думку голови ДАРТ Мар'яни Олеськів, туристична галузь України тільки стоїть на порозі найбільших економічних втрат. Адже лютий і березень є завжди періодом низького туристичного сезону. Початок сезону припадає на травень-червень, досягає піку у липні-серпні, а у вересні-жовтні стартує діловий сезон [17].

Зниження у динаміці сум сплачених податків, як і кількості самих суб'єктів туризму, є важливими індикаторами втрат туристичної галузі України через російське вторгнення. Водночас важливо визначити прямі втрати від руйнування об'єктів туристичної інфраструктури, а також непрямі втрати в вигляді зменшення доходів туристичної галузі, як і здійснити попередню оцінку потреб у її відновленні. Інформація про збитки економіки України від війни з росією на сьогодні найбільш ґрунтовно зібрана і опрацьована спеціалістами KSE за допомогою ресурсу «росія заплатить». Втрати туристичної галузі, включно з прогнозованими непрямыми втратами і потенційними витратами на її відновлення узагальнені у табл. 2.

Таблиця 2

**Оцінка прямих, непрямих втрат та потреб у відновленні туристичної галузі України
 станом на 13.06.2022 року (складено на основі [8])**

Види втрат	Одиниця кількості	Первісна кількість об'єктів	Кількість пошкоджених об'єктів	Оцінка втрат, млрд грн	Оцінка втрат, млрд дол США
1	2	3	4	5	6
Прямі збитки (зруйновано)	од.	1876	28	0,30	0,00
Прямі збитки (пошкоджено)	од.	1876	21	0,10	0,00
Загальна сума прямих збитків через руйнування активів туристичної галузі				0,40	0,00
Загальні прямі збитки економіки України через руйнування активів				2600,00	95,5
% від загальних прямих збитків					0,00%
Непрямі втрати (зменшення доходів туристичної галузі)				110,80	3,80
Загальні непрямі втрати туристичної галузі				110,80	3,80
Загальні непрямі втрати економіки України				3700,00	126,80

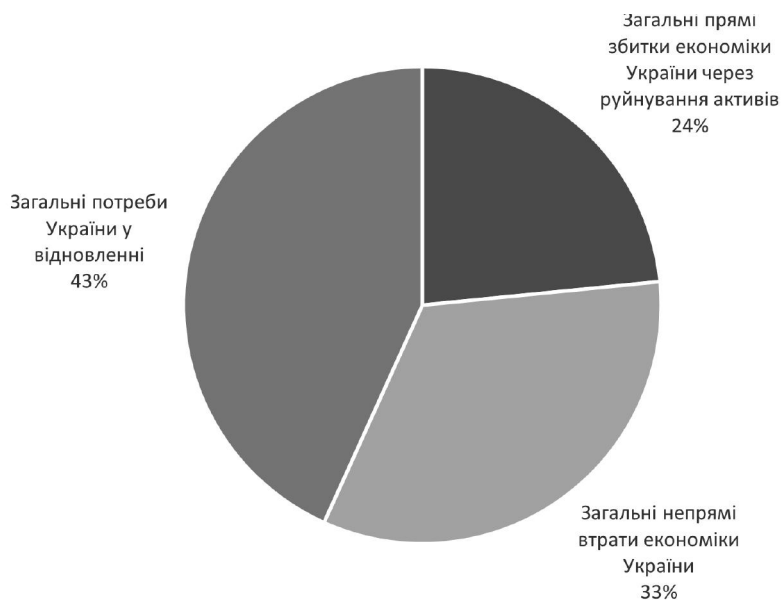
Закінчення табл. 2

1	2	3	4	5	6
% від загальних непрямих втрат					3,00%
Потреба у відновленні (ремонт та відбудова об'єктів туристичної галузі)				0,40	0,00
Компенсація частини непрямих втрат на підтримку та відновлення підприємств туристичної сфери				11,1	0,40
Витрати на обстеження прибережної туристичної зони на предмет розмінування	га		2 000 000,00	0,9	0,00
Витрати на розмінування прибережної туристичної зони	га		2 000 000,00	4,4	0,20
Загальна попередня потреба у відновленні туристичної галузі				16,80	0,60
Загальні потреби України у відновленні				4800,00	165,10
Загальні потреби України у відновленні (з урахуванням розмінування)					235,10
% від загальної потреби у відновленні					0,26%

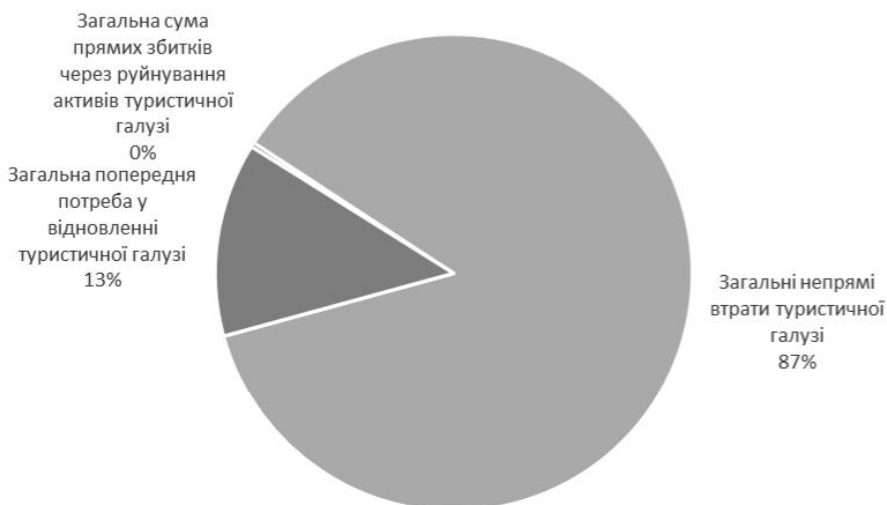
Як бачимо з табл.2, загальна сума прямих збитків через руйнування активів туристичної галузі, з яких 28 об'єктів зруйновано і 21 об'єкт пошкоджено, складає 0,40 млрд грн. станом на 13.06.2022 року. Слід уточнити, що йдеться лише про виключно об'єкти нерухомості туристичної галузі, без врахування культурних і релігійних споруд. А якщо врахувати, що культурна і релігійна сфера тісно переплетені з туристичною, то ці збитки є значно більшими. Загальні непрямі втрати туристичної галузі, що вимірюються зменшенням доходів від туризму, оцінюються в 110,8 млрд грн., що становить 3% всіх непрямих втрат економіки України від російського вторгнення. Крім того, відновлення туристичної галузі України потребуватиме витрат. Загальна попередня потреба у відновленні туристичної галузі оцінюється у 16,80 млрд грн., що складає лише 0,26% від загальної потреби у відновленні економіки України.

Насправді у структурі загальних втрат економіки України загальні потреби у відновленні складають 43%, непрямі втрати економіки – 33%, прямі збитки через руйнування активів – 24% (рис.3). Якщо дослідити структуру втрат туристичної галузі України (рис.4), то вони більшою мірою складаються з непрямих витрат (87%) і меншою мірою з витрат на відновлення – 13%. Це наштовхує нас на думку, що витрати на відновлення туристичної галузі умовно теж можна поділити на прямі (ремонт та відбудова об'єктів туристичної галузі, компенсація частини непрямих втрат на підтримку та відновлення підприємств туристичної сфери, витрати на обстеження прибережної туристичної зони на предмет розмінування, безпосередні витрати на розмінування тощо) та непрямі, наприклад, витрати на відновлення / будівництво доріг, мостів, аеропортів, тобто на створення тих об'єктів, без яких не може повноцінно функціонувати туристична індустрія. Скажімо, без забезпечення в майбутньому сучасної транспортної інфраструктури туристична галузь України на зможе привабити ні вітчизняного, ні тим паче іноземного туриста. З врахуванням останнього, прогнозовані витрати на

відновлення туристичної індустрії є значно більшими, адже включають витрати на відновлення багатьох інших галузей України.

Рис. 3. Структура загальних втрат економіки України (з урахуванням потреби у відновленні) станом на 13.06.2022 року (складено на основі [8])

Рис. 4. Структура втрат туристичної галузі України (з урахуванням потреби у відновленні) станом на 13.06.2022 року (складено на основі [8])

На основі здійсненого аналізу втрат туристичного бізнесу України від війни, ми пропонуємо комплекс заходів поетапного відновлення діяльності туристичної сфери. Запропонований нами комплекс можна розділити на 5 блоків або частин, які взаємопов'язані між собою і доповнюють ефективність один-одного:

- 1) фінансове забезпечення;
- 2) територіальне вдосконалення туристичних потоків (транспортна логістика);
- 3) галузева оптимізація (поєднання підприємств у кластерні утворення);
- 4) покращення маркетингу шляхом створення національної туристичної маркетингової організації та її дочірніх філій;
- 5) секторальне (видове) вдосконалення туризму України.

Ці теоретичні блоки на практиці дуже часто проникають один в другий і важко піддаються відокремленню, але аналіз кожного з них дасть нам можливість використати міждисциплінарні дослідження і накласти синергетичний ефект на кожний з них зокрема.

Фінансовому забезпеченню ми відводимо першу основну роль, оскільки за два роки існування туристичних підприємств у період COVID-19 вони вичерпали свої заощадження і багато з них вже існували за кредитні позички.

Фіскальна спроможність держави та здатність населення сплачувати користувачькі збори в майбутньому будуть обмеженими. Це буде серйозним стримувальним чинником для будь-яких варіантів державного чи приватного фінансування, а, значить, міжнародну допомогу слід зосередити на грантах, які можна отримувати з різних джерел:

1. «Механізм відновлення України» ЄС, в рамках якого надаються гранти і позики на відбудову. Він фінансується ЄС та державами-членами.
2. «Рахунок для України» МВФ, який є каналом грантів або позик від членів МВФ, їхніх офіційних установ, а також міжурядових установ і організацій для надання допомоги Україні у задоволенні її платіжного балансу та бюджетних потреб.
3. Рамкова програма ЄБРР забезпечення стійкості та засобів до існування у розмірі 2 мільярдів євро, яка, зокрема, зосереджена на відстрочках платежів, простроченні та реструктуризації боргів, а також на екстреному фінансуванні ліквідності для України.
4. Багатодонорський механізм під керівництвом Світового банку для покриття основних державних видатків, таких як державний фонд оплати праці, який уже отримав змішану позику на пільгових і комерційних умовах в розмірі 1,5 мільярда доларів США [18].

Україна могла б скористатися досвідом інших розвинених країн, які постраждали від національних катастроф, та оновити свої плани дій у надзвичайних ситуаціях на майбутнє. Землетрус у Новій Зеландії в 2010/11 році є одним із таких прикладів, інші приклади є в Японії, Італії, Мексиці, Сполучених Штатах тощо.

Транспортна логістика в найближчий період буде залежати від відбудови транспортних шляхів, аеропортів, мостів, а також залежатиме від екологічної ситуації. Адже через нанесені масовані обстріли вода та ґрунт багатьох територій країни

забруднені токсичними речовинами, що в сукупності становить серйозну небезпеку для здоров'я населення. Багато з цих проблем можна вважати транскордонними, тому вплив відчутний не лише в Україні, а й за її межами. Витрати, які несе економіка через непрацездатність інфраструктури відбиваються і на роботі туристичної сфери, тому бажано чим швидше запуснути програму інституціалізації реконструкції інфраструктури. За пропозицією Центру економічних та політичних досліджень (CEPR) [19], Європейська комісія (ЄК) запропонувала нову спільну інституцію – Платформу реконструкції України, – якою спільно керуватимуть ЄК та українська влада. Але ця платформа може бути не єдиною з огляду на різні інтереси інвесторів. Очікується, що Платформа реконструкції України координуватиме Стратегічний план реконструкції «Відбудуй Україну», включаючи фінансову допомогу з-за кордону. Розробником та власником плану має бути нещодавно створена Національна рада реформ в Україні. Передбачається, що Європейський Союз та інші партнери нададуть допомогу, яка підвищить ефективність плану. Платформа планує сприяти партнерству між певними локаціями Європейського Союзу та регіонами чи містами України з метою прискорення реконструкції [18].

Щодо екстрених заходів, то перші кроки у відповідь на катастрофу вже робляться. У зв'язку з триваючими бойовими діями виникне потреба у створенні або підтримці роботи ключових служб, а також у визначенні пріоритетів основних заходів з відновлення. Для створення базових умов для реконструкції необхідно буде відновити основні транспортні, електро- та водопровідні сполучення. Україна могла б використати реконструкцію інфраструктури для модернізації своєї мережі зв'язку (наприклад, прокладання оптоволокна під реконструйованими дорогами). У міру відбудови доріг Україні слід розглянути можливість прокладання оптоволоконних кабелів і підключення більшої кількості людей, навіть якщо оператори не зможуть надавати послуги протягом кількох років, у тому числі в сільській місцевості.

Галузева оптимізація туристичної діяльності вже працювала до війни і повинна і надалі продовжуватись. Сприяння бізнес-кластерам у розвитку за допомогою ефективної мережі та інфраструктури знань. Добре продумана політика розвитку кластерів може спонукати компанії до спільної співпраці для розробки комплексних проєктів, сприяти зв'язкам між галуззю та наукою та посилювати міжгалузеву взаємодію. До війни українські туристичні кластери продемонстрували переваги такого об'єднання у Львові та в інших містах. Коли прямі іноземні інвестори знаходяться в таких кластерах, вони, імовірно, будуть більш охочі співпрацювати з іншими місцевими фірмами й організаціями.

Покращення маркетингу шляхом створення національної туристичної маркетингової організації та її дочірніх філій. Для відновлення діяльності туристичної індустрії потрібно підійти до туризму як до комплексного продукту і розробити систему маркетингових засобів стимулювання продажів. Такі заходи може забезпечити тільки маркетингове агентство з туризму, так звані організації з маркетингу дестинації (ОМД) [20]. Ще до початку бойових дій ДАРТ розпочала процес формування Комісії з питань підготовки до створення Національної туристичної організації (НТО), яка

має розробити положення про організаційно-правову форму ОМД та НТО, а також удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази діяльності туризму України. Вже була здійснена підготовча робота з обрання представників до складу Комісії від 9 областей України, решту делегатів від інших областей перебувають процесі обрання. Від області може бути обраним лише один представник до складу Комісії. У межах своїх обов'язків він комунікуватиме з органами державної влади та представниками бізнесу свого регіону.

Найбільш впливова міжнародна організація, що займається маркетингом туризму – Європейська туристична комісія (ЄТК) запросила Державне агентство розвитку туризму України приєднатися до організації з безкоштовним трирічним членством, таким чином організація висловила свою солідарність з Україною. Рішення було прийнято під час 103-ї загальних зборів, які проходили 18-20 травня 2022 в Любляні, організовані Словенською туристичною радою. Ця зустріч зібрала керівників національних туристичних органів (НТО) з усієї Європи та асоційованих членів ЄТК з приватного сектору. Голова ДАРТУ Мар'яна Олесків приєдналася до Загальних зборів дистанційно як почесний гість. Членство України в цій організації надасть доступ до всіх його ресурсів і даних досліджень. Завдяки цьому членству ДАРТ матиме кращі можливості для розробки стратегії відновлення українського туристичного сектора після закінчення війни [21].

Основоположним принципом ЄТК є сприяння подорожам як каталізатору миру, розуміння та поваги, тому підтримка українського туризму узгоджується з поточною місією ЄТК щодо зміцнення та просування Європи як дестинації для міжнародних туристів шляхом співпраці.

Секторальне (видове) вдосконалення туризму України буде залежати від попередніх стадій реконструкції туристичної діяльності, але в загальному буде продовженням вже існуючих тенденцій до екологізації та гуманізації туризму. Основними напрямками екологічного туризму виступають оздоровчі походи в гори, сплави річками, скелелазіння та відвідання печер. Гуманізація туризму передбачає розвиток рекреаційних видів туризму, що покращують загальний стан здоров'я та культурного рівня. Так, вже у наших попередніх дослідженнях туризму України з допомогою багатовимірного аналізу, ми визначили пріоритетним лікувально-оздоровчий напрям, оскільки людство на даному етапі надає перевагу профілактиці захворювань [22]. В Україні цей вид туризму забезпечений природними ресурсами, особливо у Передкарпатті та Закарпатті, проте інфраструктура залишалась застарілою і не відповідає міжнародним нормам. Якщо завдяки міжнародним грантам санаторно-курортний комплекс реконструюють, то він зможе обслуговувати споживачів на найвищому рівні. Сьогодні першими споживачами повинні бути учасники бойових дій та постраждалі внаслідок воєнного конфлікту в Україні, а в майбутньому, з налагодженням всіх інших етапів відродження туризму, відновляться і туристичні потоки з-за кордону, як в 2021 році з великих арабських країн (ОАЕ та Саудівська Аравія) [23].

Також перспективним є такий інноваційний вид туризму, як темний туризм, особливо такі його підвиди як туризм місцями бойових дій та некропольний туризм з

метою поклоніння полеглим героям. Ці всі згадувані види туризму підсилуватимуться гастрономічним туризмом, адже кожен регіон України має свої рецепти тієї самої страви і продукти кожного регіону різняться своїми смаковими властивостями. Хто з туристів відмовиться спробувати місцеві колоритні страви? Отож, туристична діяльність в своєму відродженні повинна опиратися на існуючі величезні ресурсні можливості територій, яким національні маркетингові агенції забезпечать потужну промоцію серед країн зарубіжжя.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз втрат туризму від війни з росією здійснювався нами за кількома напрямками: фактичні витрати у вигляді зниження надходження податків до бюджетів різних рівнів (в тому числі через скорочення кількості платників податків); прямі втрати від руйнувань об'єктів туристичної галузі; непрямі втрати від зменшення доходів від туризму у майбутньому; потреба у відновленні туристичної галузі. Таким чином, ми встановили, що від початку збройного вторгнення росії кількість туристичних підприємств в Україні скоротилася на 10% зі зниженням на 24% загальної суми сплачених податків суб'єктами туризму. Загальна сума прямих збитків через руйнування активів туристичної галузі, з яких 28 об'єктів зруйновано і 21 об'єкт пошкоджено, складає 0,40 млрд грн. (без врахування культурних і релігійних споруд). Загальні непрямі втрати туристичної галузі, що вимірюються зменшенням доходів від туризму, оцінюються в 110,8 млрд грн., що становить 3% всіх непрямих втрат економіки України від російського вторгнення. Загальна попередня потреба у відновленні туристичної галузі оцінюється у 16,80 млрд грн., що складає лише 0,26% від загальної потреби у відновленні економіки України. Нами зроблено висновок, що витрати на відновлення туристичної галузі умовно теж можна поділити на прямі (ремонт та відбудова об'єктів туристичної галузі, витрати на розмінування тощо) та непрямі, наприклад, витрати на відновлення / будівництво доріг, мостів, аеропортів, тобто на створення тих об'єктів, без яких не може повноцінно функціонувати туристична індустрія. З врахуванням останнього, прогнозовані витрати на відновлення туристичної індустрії є значно більшими, адже включають витрати на відновлення багатьох інших галузей України.

На основі здійсненого аналізу втрат туристичного бізнесу України від війни ми запропонували комплекс заходів поетапного відновлення діяльності туристичної сфери, який можна розділити на 5 блоків, які взаємопов'язані між собою і доповнюють ефективність один-одного: фінансове забезпечення; територіальне вдосконалення туристичних потоків (транспортна логістика); галузева оптимізація (поєднання підприємств у кластерні утворення); покращення маркетингу шляхом створення національної туристичної маркетингової організації та її дочірніх філій; секторальне (видове) вдосконалення туризму України. Реалізація цих заходів, у поєднанні з синергетичним ефектом від їх одночасного застосування, дозволить урятувати туристичну індустрію України для нащадків.

Надані пропозиції можуть бути використані при розробці майбутньої Комплексної стратегії відновлення і розвитку туризму України.

Список використаних джерел

1. International tourism consolidates strong recovery amidst growing challenges. 2022. URL: <https://www.unwto.org/taxonomy/term/347>
2. Відновлення туристичних потоків: у 2021 до України приїхало понад 3 млн іноземців. URL: <https://mtu.gov.ua/news/33238.html>
3. Guénette J-D., Kenworthy P. and Wheeler C. Implications of the War in Ukraine for the Global Economy. 2022. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/5d903e848db1d1b83e0ec8f744e55570-0350012021/related/Implications-of-the-War-in-Ukraine-for-the-Global-Economy.pdf>
4. Astrov V., Ghodsi M., Grievesson R. and other. Russia's Invasion of Ukraine: Assessment of the Humanitarian, Economic and Financial Impact in the Short and Medium Term. 2022. URL: <https://wiiw.ac.at/russia-s-invasion-of-ukraine-assessment-of-the-humanitarian-economic-and-financial-impact-in-the-short-and-medium-term-dlp-6132.pdf>
5. The Impact of the War in Ukraine on Global Trade and Investment. Edited by Michele Ruta. 2022. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/37359>
6. Kulik A. Assessment of damage to real estate caused by the war. 2022. URL: <https://msu.edu.ua/educationandscience/uk/2022/06/05/%d0%b2%d0%b8%d0%bf%d1%83%d1%81%d0%ba-132-2022/?fbclid=IwAR0QpAvEOOf-NShmcLa84xKY5x5sk-5cKhKCoqdQiCv63QZnyxO1nNYskDsg>
7. Постанова КМУ №326 від 20.03.2022 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#n10>
8. Звіт про прямі збитки інфраструктури, непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України, та попередня оцінка потреб України у фінансуванні відновлення. 2022. URL: <https://kse.ua/ua/russia-will-pay/>
9. Бойко В.О. і Далевська Н.М. Розвиток туризму після збройних конфліктів у різних країнах світу. Управління змінами та інновації. 2022. URL: <http://cmi.politehnica.zp.ua/index.php/journal/article/view/38>
10. Fastovets O. Post-war tourism: experience for Ukraine. *Economy and Society*, (40). 2022. URL: <http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1481>
11. Барвінок Н. В. Перспективи розвитку воєнного туризму на території України після закінчення російсько-української війни Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2022. – Вип. 18(2). – С. 206-217. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/handle/123456789/12643>
12. Війна в Україні може завадити відновленню туризму. URL: <https://news.un.org/ru/story/2022/03/1420802> 22.03.2022
13. Члени Ради Безпеки ООН визнають дії Росії такими, що спрямовані на знищення культурної спадщини українців. URL: https://risu.ua/chleni-radi-bezpeki-oon-viznayut-di-yi-rosiyi-takimi-shcho-spryamovani-na-znishchennya-kulturnoyi-spadshchini-ukrayinciv_n130916
14. Росіяни зруйнували 183 релігійні споруди в Україні. Найбільше на Донеччині. URL: https://risu.ua/rosiyani-zrujnuvali-25-religijnih-sporud-u-harkivskij-oblasti_n131102
15. Бордун О.Ю., Шевчук В.Р. Особливості оцінювання показників сталого (збалансованого) розвитку готельної індустрії України у час пандемії коронавірусу. Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2020. Випуск 58. С. 274-285.
16. Турзбір в Україні за перші чотири місяці 2022 року зріс на 65%. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/turzbir-v-ukrayini-za-pershi-chotiri-misyaci-2022-roku-zris-na-65>

17. Жирій К. Основні втрати ще попереду: українцям розповіли, як війна вдарила по туризму. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/osnovni-vtrati-shche-poperedu-ukrajincyam-rozpozvili-yak-viyna-vdarila-po-turizmu-novini-ukrajina-11866203.html>
18. The OECD-Ukraine partnership. 2022. URL: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/the-architecture-of-infrastructure-recovery-in-ukraine-d768a2e4/>
19. Becker, T. et al. A Blueprint for the Reconstruction of Ukraine, Rapaid Response Economics, No. 1, CEPR, London. 2022. URL: <https://cepr.org/sites/default/files/news/BlueprintReconstructionUkraine.pdf> (accessed on 17 June 2022).
20. Бордун О. Ю. Формування та оптимізація геопросторової системи туристичних потоків: міжнародний, національний, регіональний та локальний рівні : монографія . – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. – 344 с.
21. European travel commission extends complimentary membership to ukraine’s tourism agency. 2022. URL: <https://etc-corporate.org/news/european-travel-commission-extends-complimentary-membership-to-ukraines-tourism-agency/>
22. Шевчук В., Бордун О., Бабенко В. Застосування факторного аналізу для дослідження збалансованого розвитку туристичної дестинації (на прикладі України). Науковий погляд: економіка та управління. 2020. № 4 (70). С.103-109. URL: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-70-17>
23. Мальська, М.П., Бордун О.Ю. Медичний і оздоровчий туризм (міжнародні та національні аспекти) навчальний посібник – Київ: вид-во «Каравела», 2022.– 234 с.

References

1. International tourism consolidates strong recovery amidst growing challenges. (2022) Retrieved from: <https://www.unwto.org/taxonomy/term/347>
2. Vidnovlennia turystychnykh potokiv: u 2021 do Ukrainy prykhalo ponad 3 mln inozemtsiv (2022) [Restoration of tourist flow: more than 3 mln foreigners in 2021 arrived in Ukraine] Retrieved from: <https://mtu.gov.ua/news/33238.html> [in Ukrainian].
3. Guénette, J-D., Kenworthy, P. and Wheeler, C. (2022) Implications of the War in Ukraine for the Global Economy. Retrieved from: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/5d903e848db1d1b83e0ec8f744e55570-0350012021/related/Implications-of-the-War-in-Ukraine-for-the-Global-Economy.pdf>
4. Astrov, V., Ghodsi, M., Grieveson, R. and other (2022) Russia’s Invasion of Ukraine: Assessment of the Humanitarian, Economic and Financial Impact in the Short and Medium Term. Retrieved from: <https://wiiw.ac.at/russia-s-invasion-of-ukraine-assessment-of-the-humanitarian-economic-and-financial-impact-in-the-short-and-medium-term-dlp-6132.pdf>
5. The Impact of the War in Ukraine on Global Trade and Investment (2022) Edited by Michele Ruta. Retrieved from: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/37359>
6. Kulik, A. (2022) Assessment of damage to real estate caused by the war. International scientific journal «Education and Science» Retrieved from: <https://msu.edu.ua/educationandscience/uk/2022/06/05/%d0%b2%d0%b8%d0%bf%d1%83%d1%81%d0%ba-132-2022/?fbclid=IwAR0QpAvEOf-NShmcLa84xKY5x5sk-5cKhKCoqdQiCv63QZnyxO1nNYskDsg>
7. Postanova KМУ №326 vid 20.03.2022 «Pro zatverdzhennia Poriadku vyznachennia shkody ta zbytkiv, zavdanykh Ukraini vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii» (2022) [Resolution of CNU №326 vid 20.03.2022 «On the approval of the Procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of

- the Russian Federation»] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#n10> [in Ukrainian].
8. Zvit pro priami zbytky infrastruktury, nepriami vtraty ekonomiky vid ruinuван vnaslidok viiskovoi ahresii rosii proty Ukrainy, ta poperednia otsinka potreb Ukrainy u finansuvanni vidnovlennia (2022) [Report on direct damage to infrastructure, indirect losses to the economy from the destruction caused by russia's military aggression against Ukraine, and a preliminary assessment of Ukraine's needs for financing recovery] Retrieved from: <https://kse.ua/ua/russia-will-pay/> [in Ukrainian].
  9. Fastovets, O. (2022) Post-war tourism: experience for Ukraine. *Economy and Society*, (40). Retrieved from: <http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1481>
  10. Boiko, V. O. i Dalevska, N.M. (2022) Rozvytok turyzmu pislia zbroinykh konfliktiv u riznykh krainakh svitu [Development of tourism after armed conflicts in different countries of the world] *Upravlinnia zminamy ta innovatsii*. Retrieved from: <http://cmi.politehnica.zp.ua/index.php/journal/article/view/38> [in Ukrainian].
  11. Barvinok N. V. (2022) Perspektyvy rozvytku voiennoho turyzmu na terytorii Ukrainy pislia zakinchennia rosiisko-ukrainskoi viiny [Prospects for the development of military tourism on the territory of Ukraine after the end of the Russian-Ukrainian war] Retrieved from: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/handle/123456789/12643> [in Ukrainian].
  12. Viina v Ukraini mozhe zavadyty vidnovlenniu turyzmu (2022) [The war in Ukraine can hinder recovery of tourism] Retrieved from: <https://news.un.org/ru/story/2022/03/14208022.03.2022> [in Ukrainian].
  13. Chleny Rady Bezpeky OON vyznaiut dii Rosii takymy, shcho spriamovani na znyshchennia kulturnoi spadshchyny ukrainsiv (2022) [Members of UN Security Council recognize Russia's actions as aimed at destroying the cultural heritage of Ukrainian's] Retrieved from: https://risu.ua/chleni-radi-bezpeki-oon-viznayut-diyi-rosiyi-takimi-shcho-spryamovani-na-znishchennya-kulturnoyi-spadshchini-ukrayinciv_n130916 [in Ukrainian].
  14. Rosiiany zruinuvaly 183 relihiini sporudy v Ukraini. Naibilshe na Donechchyni. (2022) [Russians destroyed 183 religious object in Ukraine. Most of all in Donetsk region] Retrieved from: https://risu.ua/rosiyani-zrujnuvali-25-religijnih-sporud-u-harkivskij-oblasti_n131102 [in Ukrainian].
  15. Bordun, O., Shevchuk V. (2020) Osoblyvosti otsynuvannya zbalansovanoho rozvytku hotel'noyi industriyi Ukrayiny v umovakh koronavirusnoyi pandemiyi [Features of assessment of balanced development of the hotel industry of Ukraine in the conditions of a coronavirus pandemic] *Bulletin of Lviv University. The series is economic*. № 58. 274-285 [in Ukrainian].
  16. Turzbir v Ukraini za pershi chotyry misiatsi 2022 roku zris na 65%. (2022) [Tourist tax in Ukraine increased by 65% in the first four months of 2022] Retrieved from: <https://www.tourism.gov.ua/blog/turzbir-v-ukrayini-za-pershi-chotiri-misyaci-2022-roku-zris-na-65> [in Ukrainian].
  17. Zhyrii K. (2022) Osnovni vtraty shche poperedu: ukrainsiam rozpovily, yak viina vdaryla po turyzmu [The main losses are yet to come: Ukrainian were told how the war hit tourism] Retrieved from: <https://www.unian.ua/economics/finance/osnovni-vtrati-shche-poperedu-ukrajincyam-rozpovili-yak-viyna-vdarila-po-turizmu-novini-ukrajina-11866203.html> [in Ukrainian].
  18. The OECD-Ukraine partnership. (2022) Retrieved from: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/the-architecture-of-infrastructure-recovery-in-ukraine-d768a2e4/>
  19. Becker, T. et al. (2022) A Blueprint for the Reconstruction of Ukraine, Rapaid Response Economics, No. 1, CEPR, London, <https://cepr.org/sites/default/files/news/BlueprintReconstructionUkraine.pdf> (accessed on 17 June 2022).

20. Bordun, O. Yu. (2019) Formuvannya ta optymizatsiia heoprostorovoï systemy turystychnykh potokiv: mizhnarodnyi, natsionalnyi, rehionalnyi ta lokalnyi rivni [Formation and optimization of geospatial system of tourist flows: international, national, regional and local levels]: monohrafiia. – Lviv: LNU imeni Ivana Franka, – 344 s. [in Ukrainian].
21. European travel commission extends complimentary membership to ukraine’s tourism agency (2022) Retrieved from: <https://etc-corporate.org/news/european-travel-commission-extends-complimentary-membership-to-ukraines-tourism-agency/>
22. Shevchuk, V., Bordun, O., Babenko, V. (2020) Zastosuvannya faktornoho analizu dlya doslidzhennya zbalansovanoho rozvytku turystychnoyi destynatsiyi (na prykladi Ukrainy) [Zastosuvannya faktornoho analizu dlya doslidzhennya zbalansovanoho rozvytku turystychnoyi destynatsiyi (na prykladi Ukrainy)]. *Scientific view: economics and management*. № 4 (70). 103-109 [in Ukrainian].
23. Malska, M.P, Bordun, O. Ju. (2022) Medychnyi i ozdorovchyi turyzm (mizhnarodni ta natsionalni aspekty) [Medical and Health tourism (international and national aspects)] navchalnyi posibnyk – Kyiv: vyd-vo «Karavela» – 234 s [in Ukraine].

LOSSES AND RESCUE AREAS OF TOURISM BUSINESS UNDER THE WAR IN UKRAINE

Oresta Bordun¹, Vira Shevchuk², Volodymyr Monastyrsky³, Olha Luchka⁴

¹*Ivan Franko National University of Lviv,
41 Str. Doroshenka, Lviv, 79000,
e-mail: oresta.bordun@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0002-2003-2013*

²*Ivan Franko National University of Lviv,
18 Prospekt Svobody, Lviv, 79008,
e-mail: vira.shevchuk@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0002-0925-6489*

³*Ivan Franko National University of Lviv,
41 Str. Doroshenka, Lviv, 79000,
e-mail: volodymyr.monastyrsky@lnu.edu.ua; ORCID: 0000-0003-3942-8496*

⁴*Ivan Franko National University of Lviv,
18 Prospekt Svobody, Lviv, 79008,
e-mail: olha.luchka@lnu.edu.ua*

Abstract. The purpose of the article is to assess the losses of domestic tourism from Ukraine’s war with russia and to provide recommendations for saving the tourist business based on this analysis. The analysis of tourism losses from the war with russia was carried out in several directions: actual expenses in the form of a decrease in tax revenues to the budgets of various levels (including due to a reduction in the number of taxpayers); direct losses from the destruction of tourist industry facilities; indirect losses from the reduction of income from tourism in the future; the need to restore the tourism industry. Thus, since the beginning of the armed invasion of Russia, there has been a 10% decrease in the number of tourist enterprises with a 24% decrease in the total amount of taxes paid by tourism entities. The total amount of direct losses due to the destruction of tourism industry assets, of which 28 objects were destroyed and 21 objects were damaged (excluding cultural and religious buildings), is UAH 0.40 billion. The total indirect losses of the tourism

industry, measured by the decrease in income from tourism, are estimated at UAH 110.8 billion, which is 3% of all indirect losses of the Ukrainian economy from the Russian invasion. The total preliminary need for the restoration of the tourism industry is estimated at 16.80 billion UAH, which is only 0.26% of the total need for the restoration of the economy of Ukraine. We concluded that the costs of restoring the tourism industry can also be divided into direct (repair and reconstruction of tourist industry facilities, costs of demining, etc.) and indirect, for example, costs of the restoration / construction of roads, bridges, airports, without which the tourist industry cannot function normally. So, the projected costs for the recovery of the tourism industry are much higher because they include the costs for the recovery of many other branches of Ukraine.

Based on the analysis of the losses of the tourism business of Ukraine from the war, we proposed a set of measures for the gradual recovery of tourism activities, which can be divided into 5 blocks or parts that are interconnected and complement each other's effectiveness: financial support; territorial improvement of tourist flows (transport logistics); industry optimization (combination of enterprises into cluster formations); improving marketing through the creation of a national tourism marketing organization and its affiliates; sectoral improvement of tourism in Ukraine. The implementation of these measures, combined with the synergistic effect of their simultaneous application, will save the tourism industry of Ukraine for posterity.

Key words: tourism, tourism business, tourism industry, tourism subjects, losses, expenses, tourist tax.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2022

Прийнята до друку 23.05.2022

ПЕРЕВІРКИ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ У ЧАСІ ВІЙНИ ТА КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ

Віра Кміть

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18,
e-mail: vira.kmit@lnu.edu.ua; ORCID ID: 0000-0001-6845-8139*

Анотація. В статті розкриті особливості проведення податкових перевірок бізнесу контролюючими органами.

Наголошено, що починаючи з 18 березня 2020 року в Україні існує заборона на проведення податкових перевірок – як під час карантину, так і під час воєнного стану – але з низкою винятків.

Проаналізовано зміни, які були внесені впродовж перших п'яти місяців дії воєнного стану, до Податкового кодексу України окремими законодавчими актами. Перший «воєнний» Закон продовжив дію карантинного мораторію на податкові перевірки в умовах воєнного стану, а наступні чотири внесли відповідні зміни до ПКУ, впроваджуючи деякі виключення із мораторію окремих видів податкових перевірок. Таким чином, на час дії в Україні воєнного стану будь-які податкові перевірки не можуть розпочинатися, а ті, що були розпочаті – призупиняються. Винятком є камеральні та фактичні перевірки, а також документальні позапланові перевірки, які проводяться на звернення платника податків. Підставами для таких перевірок є отримання контролюючим органом відповідної інформації про наявність порушення платником податкового чи валютного законодавства.

Ключові слова: податковий контроль, податкові перевірки, камеральні перевірки, фактичні перевірки, документальні перевірки, воєнний стан, карантинні обмеження.

Постановка проблеми. Із початком війни та введенням воєнного стану в Україні відбувались відповідні зміни, що стосуються багатьох фінансово-економічних аспектів, серед яких значне місце відводиться податковим перевіркам, що являються важливою складовою державного контролю.

Важливою умовою ефективного функціонування системи адміністрування податків в країні є наявність податкового контролю, який би гарантував належну податкову культуру платників податків при відносинах із контролюючими органами, що наділені особливими податковими правами та обов'язками. Податки, збори та інші податкові платежі, що формують дохідну частину державного бюджету, також беруть участь у процесах регулювання централізованих державних фондів, а, отже, потребують належного державного контролю в частині повноти і своєчасності сплати платежів

податкового характеру, об'єктивності податкової бази, вчасного подання податкової та іншої звітності, а також дотримання інших норм податкового права.

Податковим кодексом України (далі – ПКУ), який увійшов в дію у 2011 році, чітко виокремлені функції податкового контролю, обґрунтовані та нормативно врегульовані процедури та форми здійснення податкового контролю за його видами. Однак умови воєнного стану вносять свої корективи в механізм здійснення такого державного контролю.

З початку війни було внесено низку змін до Податкового кодексу України, а також до інших законодавчих актів України, що стосуються адміністрування окремих податків у період воєнного стану. Новацій дуже багато, зокрема стосовно проведення податкових перевірок, які потребують досконалого вивчення та аналізування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретико-практичних проблем визначення економічної сутності і змісту податкових перевірок, а також особливостей механізму їх застосування у вітчизняній науковій літературі присвячено багато праць. Утім, у сучасних працях з фінансів та оподаткування недостатньо уваги приділяється своєчасному аналізу норм діючого податкового права в частині здійснення такої форми податкового контролю як податкові перевірки, зокрема, в контексті нинішніх реалій, що зумовлені карантинними обмеженнями та воєнним станом. Зважаючи на плінність змін у сфері податкового законодавства через вплив умов воєнного стану, дане дослідження є актуальним та своєчасним.

Постановка завдання. Основним завданням статті є оцінка правомірності діючих норм податкового права в частині проведення контролюючими органами податкових перевірок як основної форми реалізації податкового контролю. Аналіз змін, що вносяться до податкового законодавства, сприяє кращому розумінню суб'єктами оподаткування своїх прав та обов'язків, що дозволить платникам податків вчасно та у повній мірі виконувати свої податкові зобов'язання, що є особливо важливим в умовах активних воєнних дій та недостатності фінансових ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із найдієвіших способів отримання інформації про виконання платниками податків своїх податкових зобов'язань є податкова перевірка.

Податкова перевірка – це форма контролю, що здійснюється уповноваженими контролюючими органами та деякими органами виконавчої влади задля гарантування дотримання діючих положень податкового права як фізичними, так і юридичними особами – платниками податків.

Як відомо, ПКУ розрізняє такі основні види перевірок:

- *камеральні* (підстави призначення та порядок проведення визначено в ст. 76 ПКУ);
- *документальні* (порядок їх проведення визначено ст. 77, 78, 79 та 81 ПКУ);
- *фактичні* (підстави призначення та порядок проведення визначено в ст. 80, 81 ПКУ).

Залежно від обраного критерію, усі види податкових перевірок доцільно класифікувати з врахуванням таких ознак, зокрема за:

- джерелом отримання інформації: документальні та фактичні;

- способом організації: планові та позапланові;
- місцем проведення: виїзні та невиїзні (камеральні);
- обсягом охоплених питань: комплексні; тематичні; зустрічні; оперативні; повторні.

На практиці, як правило, відбувається застосування різних видів податкових перевірок одночасно, зважаючи на ті завдання, які ставляться перед контролюючим органом – суб'єктом податкової перевірки. Окрім того, усі податкові перевірки мають здійснюватися в контексті предмету перевірки, що зазначається керівником контролюючого органу в наказі на проведення такої перевірки.

При цьому, обов'язком платника податків (ст. 85.2 ПКУ) [6] – є надання представнику контролюючого органу всіх необхідних податкових документів у повному обсязі, якщо такі пов'язані з предметом перевірки та є об'єктом контролю.

Треба наголосити, що до 2020 року контролюючі органи здійснювали перевірку діяльності суб'єктів господарювання звичним способом: планові податкові перевірки – згідно офіційного річного плану таких перевірок, що публікується в ЗМІ (з офіційним попередженням за 10 календарних днів до початку); позапланові здійснюються неочікувано (без попередження), але за окремих підстав, що передбачено ПКУ.

Починаючи з 18 березня 2020 – з початком карантинних обмежень через коронавірусну інфекцію – було запроваджено мораторій на проведення усіх податкових перевірок.

Нині все ще триває карантин і діє режим воєнного стану, за пів року якого було прийнято вже п'ять законів про внесення змін до ПКУ, які стосувалися також податкових перевірок діяльності суб'єктів господарювання.

Отож, з 24 лютого – з початком війни було введено мораторій на проведення всіх видів податкових перевірок, згідно прийнятого Закону №2118 [1], яким передбачалося, що на час війни усі податкові перевірки не можуть розпочинатися, а ті, що розпочаті – зупиняються. Цим же законом було прийнято рішення про зупинення перебігу термінів позовної давності як для платників податків, так і для контролюючого органу. Також даним законом було звільнено усіх платників від виконання своїх податкових зобов'язань та від відповідальності за несвоєчасне подання податкової звітності. Щодо своїх податкових зобов'язань, то платник податків має виконати такий обов'язок впродовж трьох місяців після припинення або ж скасування в Україні режиму воєнного стану.

Далі Законом №2120 [2] були внесені окремі уточнення, якими контролюючим органам було надано дозвіл на проведення фактичних та камеральних податкових перевірок, однак за умови наявності бюджетного відшкодування. Треба наголосити, що Законом №2120 передбачалась відміна мораторію на стягнення штрафів, який був запроваджений на час карантинних обмежень через поширення COVID-19. Також варто зазначити, що відповідна заборона має діяти впродовж дії воєнного стану, а також ще чотири місяці з моменту його скасування чи припинення.

Варто звернути увагу й на такий аспект, що на час дії воєнного стану податкові штрафи за порушення, що були пов'язані через застосунок реєстраторів розрахункових операцій (РРО).

Законом №2120 [2] з 17 березня 2022 було також дозволено проведення всіх фактичних перевірок, які передбачено ПКУ. А саме:

- на час дії воєнного стану застосовується фінансова відповідальність, встановлена ПКУ, за результатами проведення вказаних перевірок;
- внесено зміни до пп. 80.2.2 та 80.2.3 ПКУ, згідно яких контролюючий орган має повноваження на проведення фактичних податкових перевірок також в частині здійснення платниками податків розрахункових операцій, включаючи розрахунки за товари (роботи, послуги) із використанням електронних платіжних терміналів.

Наступним Законом №2142-IX [3], який увійшов у дію з 5 квітня 2022 р., були внесені зміни, які дозволяють контролюючим органам здійснювати камеральні перевірки податкових декларацій платника єдиного податку четвертої групи та збільшено термін на шість місяців щодо виконання своїх податкових зобов'язань після припинення або ж скасування в Україні воєнного стану, якщо такі не могли бути виконані через воєнні дії. Також на період дії надзвичайного або воєнного стану платникам податків дозволено подавати податкові декларації та інші документи до контролюючого органу в паперовій формі.

Далі, Закон №2173-IX [4], який був чинний з 16 квітня 2022 р., в цілому не звужив дію воєнного мораторію на проведення податкових перевірок, але встановив окремі особливості щодо оформлення результатів проведення камеральних перевірок. Також на час дії воєнного стану контролюючі органи мають повноваження в частині контролю та моніторингу за ціноутворенням. Такий контроль, відповідно до ПКУ, здійснюється за допомогою фактичних перевірок, але за умови, що є наявність хоча б однієї низки підстав: було отримано інформації про порушення певним платником податків законодавства про ціни і ціноутворення; надійшло звернення від покупця про наявність факту порушення порядку формування, встановлення та застосування державних регульованих цін. Контролюючі органи також мають повноваження на проведення фактичних перевірок за дотриманням платниками податків чинних вимог законодавства, які стосуються фіксованих та граничних цін, а також граничних рівнів торговельної націнки.

Наступні новації в частині податкових перевірок відбулися із прийняттям Закону №2260 [5], який діє із 27 травня 2022 року і серед норм даного законодавчого акту – виключення із мораторію окремих видів податкових перевірок.

Нова редакція ПКУ [6], викладена в пп. 69.2 підрозділу 10 Розділу XX ПКУ, за яким податкові перевірки не розпочинаються, а розпочаті перевірки зупиняються; окрім:

- камеральних перевірок;
- документальних позапланових перевірок;
- фактичних перевірок.

Наразі камеральна перевірка проводиться у приміщенні контролюючого органу не лише на підставі даних податкової звітності, а ще й даних:

- СЕА ПДВ (відомості щодо ПДВ-рахунку платника податків, дані ЄРПН та митних декларацій);

- ЄРАН (Єдиний реєстр акцизних накладних) та СЕА РП (Система електронного адміністрування реалізації пального).

Крім того, абз. 2 пп. 75.1.1.1 ПКУ [6] зазначає, що камеральна перевірка також може бути передбачена на предмет перевірки своєчасності подання податкових декларацій (розрахунків); своєчасності реєстрації ПН/РК у ЄРПН та у АН/РК у ЄРАН; виправлення помилок у ПН; своєчасності сплати узгодженої суми податкового (грошового) зобов'язання.

При проведенні *камеральних перевірок* посадовою особою контролюючого органу здійснюється моніторинг податкових декларацій з ПДВ.

Таблиця 1

Терміни камеральних перевірок податкових декларацій з ПДВ у 2022 році

Звітний податковий період	Термін початку і завершення
лютий, березень, квітень, травень	розпочинаються на наступний день після 20 липня 2022 року та завершуються не пізніше 20 вересня 2022 року
червень, липень, серпень	розпочинаються на наступний день після 20 серпня 2022 року та завершуються не пізніше 20 жовтня 2022 року

Якщо до податкових декларацій з ПДВ ще до початку війни були подані уточнюючі-розрахунки за звітні податкові періоди, то вони підлягають перевірці у вище встановлений термін, на який припадає день подання такого розрахунку.

Документальні позапланові перевірки «проводяться на звернення платника податків та/або з підстав, визначених пп. 78.1.7 та 78.1.8 ПКУ, та/або документальних позапланових перевірок платників податків, за якими отримано податкову інформацію, що свідчить про порушення платником валютного законодавства в частині дотримання граничних строків надходження товарів за імпортними операціями та/або валютної виручки за експортними операціями» [6]. На час дії воєнного стану такі перевірки проводяться посадовими особами контролюючих органів за умови гарантування безпеки при доступі та допуску до: приміщень, територій чи майна платника, якщо такі є об'єктами оподаткування або ж використовуються для одержання доходів (прибутку) чи пов'язані з іншими об'єктами оподаткування; документів та будь-якої інформації, що стосується фінансово-господарської діяльності платника, його доходи чи видатків. Також такі перевірки здійснюються при проведенні інвентаризації основних засобів, ТМЦ коштів, зняття залишків ТМЦ, готівки.

Дозволені документальні позапланові перевірки, які були розпочаті та не завершені до початку війни (24.02.2022), можуть поновлюватися та закінчуватися впродовж 60 днів з, дня, наступного за 27 травня 2022 року. Такі перевірки поновлюються на невикористаний строк.

Згідно Закону №2260, дозволені документальні позапланові перевірки, які були розпочаті, але «не можуть бути завершені у зв'язку з виникненням непередбачених обставин, можуть бути зупинені до завершення дії таких обставин та/або усунення перешкод щодо їх проведення за рішенням керівника (його заступника або уповноваженої особи) контролюючого органу, що оформляється наказом, копію якого надсилають

платнику податків до електронного кабінету платника податків з одночасним надісланням на електронну адресу (адреси) платника податків інформації про вид документа, дату та час його надіслання до електронного кабінету. Таке зупинення перериває перебіг строку проведення перевірки» [5].

Документальні позапланові перевірки, які будуть розпочаті після 27 травня 2022 року з підстав, визначених пп. 78.1.8 ПКУ, «декларацій або уточнюючих розрахунків (у разі їх подання), до яких подано заяву про повернення суми бюджетного відшкодування, проводяться протягом 60 календарних днів, що настають після закінчення граничного терміну проведення камеральної перевірки відповідної декларації або уточнюючого розрахунку» [5].

Також треба враховувати, що зміни до пп. 69.2 та 69.11 підрозділу 10 Розділу XX ПКУ [6] в частині проведення камеральних перевірок декларацій з ПДВ та відповідних уточнюючих розрахунків про повернення суми бюджетного відшкодування, є чинними з 2 червня (у разі їх подання та якщо подано відповідну заяву).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Під податковою перевіркою розуміємо відповідну форму контролю, що здійснюється уповноваженими контролюючими органами (Державною податковою службою, Державною митною службою) та деякими органами виконавчої влади (Рахунковою палатою, Державною аудиторською службою, Державною службою з питань праці тощо) задля гарантування дотримання платниками податків (як фізичними, так і юридичними особами) діючих положень податкового законодавства, що закріплені у Податковому кодексі України.

Наголошуємо, що нині як воєнний, так і карантинний мораторій дають право на проведення камеральних та фактичних перевірок діяльності суб'єктів господарювання, а також документальних позапланових перевірок але виключно за зверненням від платника податків з підстав, що передбачені пп. 78.1.7 та 78.1.8. ПКУ [6]. Оскільки на час війни дія п. 52-2 ПКУ була зупинена, то після закінчення дії воєнного стану (наразі до 21 листопада 2022 р.) дія мораторію (встановлена п. 69.2. ПКУ) буде зупинена і, відповідно, підлягатиме поновленню дія п. 52-2 ПКУ, якщо триватиме дія карантину, який зараз продовжено до 31 серпня 2022 р.

Отож, як воєнний, так і карантинний мораторій передбачають майже однакові види дозволених податкових перевірок. Але треба наголосити, що мораторієм, який встановлено через карантинні обмеження COVID-19, не передбачено здійснення контролюючими органами документальних позапланових податкових перевірок на підставі одержання ними інформації про порушення платником валютного законодавства. Зокрема ця дія застосовується при порушенні встановлених норм граничних термінів щодо надходження валютного виторгу за експортними операціями, а також отримання товарів за імпортними операціями. Тобто, після закінчення дії воєнного стану в Україні на будь-які документальні позапланові податкові перевірки, якщо такі були розпочаті та не завершені, дія мораторії продовжиться до завершення дії карантинного мораторію через COVID-19. Аналогічна ситуація із камеральними та фактичними перевірками, проведення яких не передбачено п. 52-2 ПКУ.

Таким чином, якщо до платника податків прийшли з податковою перевіркою, то йому доцільно, насамперед, переконатися у законності такої перевірки, та зокрема перевірити чи не підпадає вона під дію мораторію, встановленого на час воєнного стану, – пп. 69.2 ПКУ, а під час дії карантину – пп. 52.2 ПКУ. Якщо така перевірка підпадає під дію будь-якого із мораторіїв, то платник податків буде має повне право на оскарження дій контролюючих органів в цілому та наказу і скерування на таку перевірку зокрема.

Також зазначимо, що про початок планової документальної податкової перевірки платник податків має бути попереджений заздалегідь, а з'ясувати терміни такої перевірки можна на Інспекційному порталі, де знаходиться оновлений План-графік документальних планових перевірок на 2022 рік.

Зважаючи на значну чисельність контролюючих органів, складність податкового законодавства та швидкоплинність змін, які до нього вносяться, важко сформувані уніфіковані методичні засади щодо здійснення податкових перевірок. У подальших дослідженнях варто акцентувати увагу на розробленні та впровадженні єдиних методичних прийомів податкового контролю (перевірок, аудиту, моніторингу тощо) в умовах воєнного стану для усіх платників податків та здійснити уніфікацію системи показників по окремих галузях з метою прогнозування ймовірності податкових правопорушень, що дасть змогу вчасно та найбільш повно відстежувати дійсний стан справ по однорідній групі суб'єктів господарювання, ефективніше виявляти й запобігати спробам ухилення від оподаткування, а, отже, забезпечити повні та своєчасні надходження до бюджетів різних рівнів. Це сприятиме відновленню національної економіки в післявоєнний період, а також забезпечить прозорість, ефективність та зрозумілість системи адміністрування податків в часі війни.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану: Закон України від 03.03.2022 р. №2118-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text>
2. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. №2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>
3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 р. № 2142-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-%D0%86%D0%A5#Text>
4. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків у період воєнного, надзвичайного стану: Закон України від 01.04.2022 р. №2173-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2173-20#Text>
5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей податкового адміністрування податків, зборів та єдиного внеску під

час дії воєнного, надзвичайного стану: Закон України від 12.05.2022 №2260-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2260-IX#Text>

6. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. №2755-17. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

References

1. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo osoblyvosti opodatkuvannia ta podannia zvitnosti u period dii voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 03.03.2022 r. №2118-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text>
2. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo dii norm na period dii voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 r. №2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>
3. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia zakonodavstva na period dii voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 24.03.2022 r. № 2142-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-%D0%86%D0%A5#Text>
4. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo administruvannia okremykh podatkov u period voiennoho, nadzvychainoho stanu: Zakon Ukrainy vid 01.04.2022 r. №2173-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2173-20#Text>
5. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo osoblyvosti podatkovoho administruvannia podatkov, zboriv ta yedynoho vnesku pid chas dii voiennoho, nadzvychainoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2022 №2260-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2260-IX#Text>
6. Podatkovy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy від 02.12.2010 р. №2755-17. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

BUSINESS AUDITS IN UKRAINE DURING WARTIME AND QUARANTINE RESTRICTIONS

Vira Kmit

*Ivan Franko National University of Lviv,
18, Prospekt Svobody, Lviv, 79008,
e-mail: vira.kmit@lnu.edu.ua; ORCID ID: 0000-0001-6845-8139*

Abstract. The article reveals the specifics of conducting business tax audits by controlling bodies. Tax audit is a form of control carried out by authorized control bodies and institutions of state power to ensure compliance by natural and/or legal entities – taxpayers – with tax legislation.

The Tax Code of Ukraine (TCU) distinguishes between three types of inspections: cameral audits, factual audits, documentary audits.

It is emphasized that starting from March 18, 2020, there is a ban on conducting tax audits in Ukraine – both during quarantine and during martial law – but with a number of exceptions.

With the beginning of the war, a number of changes were made to the Tax Code of Ukraine and some legislative acts of Ukraine regarding the administration of certain taxes during the period of martial law.

There are a lot of innovations, in particular, regarding the conduct of tax audits, which require thorough study and analysis.

The changes that were made during the first five months of martial law to the Tax Code of Ukraine by separate legislative acts were analyzed.

The first «wartime» law extended the quarantine moratorium on tax audits under martial law conditions, and the next four laws made corresponding changes to the TCU, introducing some exceptions to the moratorium on certain types of tax audits.

Thus, during the period of martial law on the territory of Ukraine, tax audits are not getting started, and the audits that have started are being stopped. The exceptions are cameral and factual audits, as well as documentary unscheduled audits, which are carried out at the request of the taxpayer and/or for reasons, and/or documentary unscheduled audits of taxpayers, for which tax information was obtained, which indicates that the taxpayer has violated currency legislation in terms of compliance with deadlines for receipt of goods for import operations and/or foreign exchange earnings for export operations.

Keywords: tax control, tax audits, cameral audits, factual audits, documentary audits, martial law, quarantine restrictions.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2022

Прийнята до друку 23.05.2022

ПІДПРИЄМНИЦТВО. МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2022.62.0.6216>

УДК 005.7; 316.7
JEL M14; M20; M50

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКИХ КОМПАНІЙ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПАНДЕМІЇ COVID-19

Олена Грішнова¹, Вікторія Карюк²

¹Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
03022, Київ, вул. Васильківська, 90-А,
e-mail: grishnova@ukr.net; ORCID: 0000-0002-4178-1662

²Університет економіки та права «КРОК»,
03113, Київ, вул. Табірна, 30-32,
e-mail: ViktoriyaKI@krok.edu.ua; ORCID : 0000-0002-2800-6565

Анотація. За результатами проведеного дослідження охарактеризовано сучасні реалії, що стали передумовою необхідності трансформації організаційної культури вітчизняних компаній та основні соціальні тенденції, що вплинули на культуру праці. Метою статті є визначення напрямів трансформації організаційної культури вітчизняних компаній в умовах повномасштабної війни росії проти України і пандемії COVID-19 та пошук шляхів її удосконалення з метою позитивного впливу на продуктивність праці. Для досягнення мети використано логічний підхід, порівняльний, статистичний методи, а також методи наукового абстрагування та синтезу. Досліджено сутність нової категорії «віддалена організаційна культура». Проаналізовано актуальні виклики у сфері управління персоналом для вітчизняних компаній в умовах війни. Проведено аналіз змін у організаційній культурі вітчизняних і закордонних компаній у зв'язку з російською агресією проти України. Визначено складові ефективної організаційної культури для розвитку персоналу вітчизняних компаній в умовах війни та пандемії COVID-19. Сформовано пропозиції для покращення організаційної культури вітчизняних компаній в умовах війни та пандемії COVID-19. Охарактеризовано зв'язок між організаційною культурою і продуктивністю праці співробітників, у результаті чого виявлено, що організаційна культура є дуже важливим інструментом стимулювання продуктивної роботи персоналу і може стати дієвим елементом розробки системи мотивації праці.

Ключові слова. Трансформації організаційної культури, віддалена організаційна культура, складові організаційної культури, благодійність, волонтерство, дистанційна робота, цифровізація праці, продуктивність праці, пандемія COVID-19, війна.

Постановка проблеми. За сучасних реалій організаційна культура вітчизняних підприємств формується в умовах світової пандемії та повномасштабної, жорстокої, жакливної війни росії проти України. Це особливо складний період функціонування суб'єктів економіки, коли різке погіршення зовнішньої ситуації вносить в діяльність постійні й суттєві корективи. Внаслідок негативних подій настає особливий період, тож умови існування бізнесу в цей час погіршуються, надто складна ситуація складається саме відносно працівників. Як результат, необхідні постійні зміни шляхом впровадження цифровізаційних процесів та інновацій, сучасного і безпечного переобладнання робочих місць, реструктуризації формату праці та зайнятості, комунікаційної взаємодії, гнучкості системи управління, системи мотивації персоналу. Поруч з цим необхідне створення нових традицій, формування нових цінностей, ідей, символів тощо, тобто реструктуризація організаційної культури. Це завдання потребує додаткових наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організаційна культура є одним з найвпливовіших елементів організаційного менеджменту, що характеризує концептуальну сутність організації з визначеною системою її цінностей. У вітчизняній науковій літературі організаційну (корпоративну) культуру визначають як добре сформовану, стійку систему провідних переконань, принципів і технологій взаємовідносин у життєдіяльності підприємства [4, с.33]. Загалом науковці не мають єдиного підходу до категорії організаційної культури, розглядають її з точки зору трьох концепцій – ціннісної, інструментальної та поведінкової.

Представник ціннісної концепції Е. Шейн визначає організаційну культуру як сукупність основних переконань, засвоєних або розроблених певною групою в міру того, як компанія вчиться вирішувати проблеми адаптації до зовнішнього середовища і внутрішньої інтеграції, і які виявилися досить ефективними для того, щоб вважатися цінними і передаватися новим членам колективу як правильний спосіб сприйняття, мислення і ставлення до конкретних проблем [24].

У відповідь на ціннісну концепцію А. Свідлер пропонує альтернативний підхід, згідно з яким цінності та етичні норми не мають значення, якщо вони не діють і не застосовуються на практиці. Організаційна культура розглядається ним як сукупність ідей, виступає інструментом, що допомагає вирішувати повсякденні проблеми у заданому контексті, пов'язуючи організаційну місію компанії і її діяльність [27].

Прихильник поведінкової концепції Е. Каннінг визначає організаційну культуру як пріоритет поведінки всередині організації, відповідно до якого люди взаємодіють один з одним, беруть участь у прийнятті рішень, вірять у правила, адаптуються до змін, розвивають етичне лідерство і демонструють послідовність щодо політики компанії [20].

Однак, ці концепції не завжди існують у «чистому» вигляді, часто інтегруються. Так, О. Енгерт у своєму дослідженні формулює поняття організаційної культури як результат бачення або місії компанії, цінності, які визначають поведінку співробітників, методи управління, норми і установки [21].

Дослідженню питань формування, розвитку та трансформації організаційної культури компаній присвячено багато вітчизняних наукових праць, зокрема таких

вчених як: О.Ф. Андросова [1], С.В. Бех [6], О.Г. Брінцева [5], В.В. Дергачова [7], Ю.С. Залознова [8], Д.С. Ліфінцев [11], А.В. Науменко [4], І.П. Отенко [14], Н.С. Ринкевич [8], Н.В. Трушкіна [8], Г.А. Федірко [7], М.І. Чепелюк [14] та ін. Однак під впливом війни і пандемії COVID-19 змінюється зовнішнє середовище і умови ведення господарсько-економічної діяльності вітчизняних підприємств, основні зусилля компаній спрямовуються на підтримку співробітників та допомогу країні, що спричиняє трансформацію організаційної культури і спонукає до подальших досліджень у даному напрямі.

Постановка завдання. Метою статті є визначення напрямів трансформації організаційної культури вітчизняних компаній в умовах повномасштабної війни росії проти України і пандемії COVID-19 та пошук шляхів її удосконалення з метою позитивного впливу на продуктивність праці.

Методологія. За допомогою порівняльного та статистичного методів узагальнено дані щодо обсягу працівників, які перейшли на дистанційну роботу під впливом пандемії COVID-19, проаналізовано виклики у сфері управління персоналом для вітчизняних компаній в умовах війни. Логічний підхід застосовано для вивчення змін у організаційній культурі вітчизняних і закордонних компаній у зв'язку з російською агресією проти України. Методи наукового абстрагування, синтезу застосовані при формуванні пропозицій щодо покращення організаційної культури в умовах війни та пандемії COVID-19.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пандемія COVID-19 стала важким емоційним, фізичним і психологічним випробуванням як для персоналу, так і для керівників підприємств. Роботодавцям було важливо не тільки вчасно здійснити зміни, організувавши майже миттєвий перехід на віддалену роботу, а й затвердити нові стандарти організаційної культури, налагодити відкриту комунікацію між співробітниками, подбати про психологічну рівновагу і баланс між працею та відпочинком в умовах дистанційної зайнятості, тощо. На жаль, не всі компанії змогли успішно це реалізувати, що мало негативний вплив на економічні результати їхньої господарської діяльності.

У 2020 році Gartner було проведено опитування, за результатами якого було визначено, що відсоток працівників, які стали працювати віддалено під впливом пандемії COVID-19 зріс за рік на 18 в.п. (з 30% до 48%) [18]. Одночасно дослідження Bloomberg виявило, що 40% працівників готові звільнитися, якщо роботодавець не вводить гнучкий або дистанційний формат роботи. За даними ж вітчизняних аналітиків «OLX Робота», дистанційна зайнятість цікавила претендентів утричі більше, ніж традиційне працевлаштування, а організації дедалі частіше стикалися з відмовами від співбесіди або пропозиції роботи з боку кандидатів саме через брак гнучкості та можливостей для віддаленої праці [12, 22].

Персонал є основним ресурсом, від якого залежить успіх бізнесу і, водночас, основним об'єктом і суб'єктом соціальної безпеки підприємства і країни в цілому. На початку травня 2022 року, Згідно з даними Міністерства соціальної політики в Україні зареєструвалися й отримали довідку внутрішньо переселених осіб (ВПО) понад 2,7 млн чол. У той же час, за даними УВКБ ООН, станом на 9 червня 2022 року понад

3,2 млн біженців з України зареєструвалися у Європі для отримання тимчасового захисту або подібного статусу [15]. Це стало черговим форс-мажорним фактором у контексті збереження персоналу та необхідності трансформації і розвитку організаційної культури вітчизняних компаній, оскільки така ситуація зумовила значні втрати інтелектуального капіталу та скорочення пропозиції робочої сили, особливо для тих компаній, які знаходяться в зонах наближених до активних бойових дій і, для збереження бізнесу, були вимушені релокуватися або повністю перейти на дистанційну роботу.

Зазначені втрати персоналу для вітчизняного бізнесу – це не лише відтік кваліфікованих працівників, вони мають відповідне відображення і у фінансових втратах. Згідно з дослідженням Center for America Progress, втрата фахівця, що отримував погодинну оплату, коштує компанії понад 16% від його місячної заробітної плати. Втрата спеціаліста з високою кваліфікацією обійдеться компанії близько 213% від його місячної зарплати, а втрата топменеджера може сягати розміру його річної заробітної плати (обсяг цих втраг урахує не тільки витрати на пошук нового співробітника, а й ціну помилок нового менеджера, тимчасове зниження його ефективності та ефективності роботи підлеглих і всієї команди) [12].

Тому у час надзвичайних, небачено складних ситуацій, як наразі в Україні, компанія має забезпечувати максимально гнучку й ефективну систему управління персоналом, яка передбачає вирішення або уникнення найрізноманітніших проблем, можливих у такий період, і особлива роль у якій належить формуванню новітньої організаційної культури.

З поширенням пандемії COVID-19 у 2020 році та російським вторгненням в Україну у 2022 році стало зрозуміло, що всі наші уявлення про роботу змінилися, працівники потребують більш гнучких робочих місць, змішаного чи віддаленого графіку роботи. Загалом, ця соціальна тенденція вплинула на культуру праці і змусила керівників шукати нові шляхи вирішення поточних проблем.

Відповідно, традиційна організаційна культура трансформується у таке явище, яке ми називаємо «віддалена організаційна культура». Введення цієї категорії зумовлене викликами часу і потребує розуміння та дослідження.

Віддалена організаційна культура – це унікальна система цінностей, цілей, переконань працівників організації, яка визначає її дух, загальні погляди на суспільство, взаємовідносини всередині та зовні компанії, побудована в умовах дистанційної роботи, соціальної віддаленості, карантинних та воєнних обмежень. Вона обумовлена ефективним використанням онлайн-сервісів та платформ, якісним впровадженням новітніх засобів зв'язку та комунікації між членами організації. Тобто, під впливом форс-мажорних обставин відбулося поєднання традиційних та новітніх (цифрових) методів впровадження та розвитку організаційної культури.

За воєнних умов в Україні здатність організаційної культури адаптуватися відображає здатність компанії у подальшому впроваджувати інновації і швидко використовувати нові можливості, що особливо важливо у нинішній час. Саме тепер керівники повинні розпочати активний розвиток внутрішньої складової організаційної культури вітчизняних компаній (страх, розпач, стрес, апатія працівників через перехід

війни до зтяжної фази критично впливають на ефективність та результативність їхньої роботи). Це потрібно не лише для психоемоційної підтримки колективу, але і для того, щоб не пропустити ідей та ініціатив персоналу, врахувати побажання, чи, навпаки, не допустити загострення кризових явищ, про які керівництво не завжди знає через складні умови зовнішнього середовища та комунікації.

Сьогодні сильна організаційна культура чи не єдина сила й стабільність, що залишилася у працівників українських компаній. Війна суттєво змінює підходи підприємств до управління людським капіталом, відповідно до яких, фокус зміщується у напрямку підтримки людини. Відтак виявляється *основний тренд трансформації організаційної культури*: основні зусилля компаній спрямовуються на всебічну підтримку співробітників та допомогу країні.

У цьому контексті змінюється і бренд роботодавця, який визначається вже не тим, що про компанію говорять працівники, а тим, що сьогодні говорить роботодавець як компанія. На цьому фоні виокремлюються наступні три найбільш пріоритетні чинники для трансформації організаційної культури підприємств: прозорі та системні комунікації, турбота про співробітників та переосмислення організаційної соціальної відповідальності [2].

За умов війни в Україні найголовнішими викликами для бізнесу у сфері управління персоналом, згідно з опитуванням, проведеним Deloitte 13 травня 2022 року, стали: безпека працівників (74%), підтримка продуктивності команд (56%) та забезпечення неперервності робочих процесів (49%) (рис. 1).

Рис. 1. Актуальні виклики у сфері управління персоналом для вітчизняних компаній в умовах війни

Джерело: побудовано авторами на основі даних [13]

Відповідно до нових викликів у сфері управління персоналом та зміни вектору формування бренду роботодавця, проаналізуємо як змінилася організаційна культура

вітчизняних і закордонних компаній у зв'язку з російською агресією проти України 2022 року. Слід зазначити, що характеристики організаційної культури можуть відрізнятися залежно від компанії та сфери її діяльності, але їх загальна характеристика залишається незмінною (табл. 1).

Як показав аналіз елементів організаційної культури вітчизняних та міжнародних компаній в Україні, переважна більшість з них знаходиться на шляху активної трансформації ціннісних засад організаційної культури підприємств, зокрема: всі без винятку компанії долучились до організації збору коштів для допомоги ЗСУ, волонтерських заходів щодо підтримки наших захисників, підтримки критичної інфраструктури та постраждалих під час воєнних дій, допомоги у доставці гуманітарних вантажів з-за кордону. Щодо змін організаційної культури, що були спрямовані на власний персонал, то всі підприємства більшою чи меншою мірою підтримали своїх співробітників (як матеріально, так і морально), зокрема повністю і вчасно, а іноді наперед, були виплачені зарплати, деякими підприємствами перераховано додаткову фінансову допомогу співробітникам, збережено посади та зарплати мобілізованим колегам, надано допомогу у переміщенні в безпечні місця, організовано психологічну допомогу тощо. Керівництво деяких компаній надало можливість персоналу працювати віддалено або перейти у офіси компанії в інших країнах. Разом з цим активізувався процес добровільної відмови працівників від використання російської мови у спілкуванні та діловодстві, однак, його результат помітно різниться на підприємствах різних регіонів.

Крім того, щоб забезпечити першочергові потреби України, онлайн-бізнеси з усього світу намагаються зараз внести певні корективи у свої операційні і організаційні стратегії, організаційну культуру, і зробити внесок у порятунок українців. Так, платформи електронної комерції OLX й Amazon в даний момент перелаштовують свої сервіси для надання допомоги. Таким чином, перший онлайн-бізнес вже змінив інтерфейс свого головного сайту, додавши категорію «Допомога», в якій налічується більше 10 тис. пропозицій допомоги [16].

У цей час Amazon розпочав перетворення одного свого складу в Словаччині в гуманітарний центр допомоги, який повинен стати великим стратегічним об'єктом. Тобто транспортні служби Amazon будуть звозити всі необхідні речі до цього центру для подальшого розподілення серед благодійних організацій [25].

Сервіс для розміщення та пошуку можливостей короткострокової оренди Airbnb також активно намагається допомогти, надаючи нашим громадянам купони на суму від 1000 до 2000 євро, які можна використати для оплати проживання [3]. Більш того, все більше і більше іноземців через цю платформу підтримують ініціативу зняття помешкання в Україні за власні кошти без наміру жити там. Це робиться для того, щоб українці, які потребують житло, не витрачали свої фінансові ресурси та жили безкоштовно [10].

У фінансовому напрямі Україні допомагає також ігрова сфера, за два тижні гра Fortnite збрала 144 мільйонів доларів, які були переправлені до груп допомоги таких як Direct Relief, the United Nations High Commissioner for Refugees, the United Nations Children's Fund та the World Food Programme [28].

Світовий платіжний гігант PayPal зробив приватні платежі більш доступними, дозволивши нашим громадянам не тільки відправляти, а й одержувати гроші, і скасувавши комісії на транзакції, що спрямовані саме до України. Це означає, що процедура передачі фінансової допомоги з-за кордону спростилася і не потребує ніяких банківських рахунків і формальностей.

Таким чином, в контексті трансформації організаційної культури, сьогодні на першому плані для працівників є ставлення компанії до війни, зокрема: яку позицію займають засновники, чи не має підприємство зв'язків із Росією, можливості та сприяння у компанії волонтерським ініціативам тощо. Працівники хочуть розуміти, чим їх компанія допомагає державі в боротьбі з окупантами, як саме підтримує співробітників.

При цьому не слід забувати, що вплив пандемії COVID-19 все ще має потужні наслідки і перспективи, зокрема, пов'язані з продовженням роботи частини працівників компаній у дистанційному режимі. Тому у сучасному професійному ландшафті, що постійно розвивається, організаційна культура повинна включати цікаві та інтерактивні ініціативи, які підтримують успіх дистанційних команд у довгостроковій перспективі. Отож, щоб домогтися якнайкращих результатів та продуктивності працівників за допомогою гнучкої дистанційної або гібридної моделі роботи, та забезпечити безпечно і ефективно управління персоналом в умовах воєнних дій, слід розробити ефективну організаційну культуру, починаючи з індивідуальної культури робочого місця (створити найкращі умови для продуктивної та, головне, безпечної віддаленої роботи) і закінчуючи найвищими щаблями управління – формуванням нового бренду компанії-роботодавця (рис. 2).

Виходячи із запропонованих на рис. 2 складових ефективної організаційної культури вітчизняних компаній, сформуємо наступні пропозиції для її покращення в умовах війни та пандемії COVID-19:

1. Цінність працівника. Підприємству, а особливо HR-менеджерам, рекомендується розробити унікальні стратегії заохочення, дослідження та моніторингу настроїв власних працівників. Зокрема, сприяння здоровому балансу між роботою та особистим життям.

2. Турбота про співробітників. Крім, звичайно психологічної підтримки, необхідно збільшувати кількість особистих зустрічей, переглянути компенсаційні пакети (індивідуалізувати їх залежно від потреб). Так, деякі компанії у період війни ввели для своїх працівників заняття з йоги, запустили онлайн уроки з малювання для дітей, до яких також могли приєднатися і дорослі, повноцінно відновили свої навчальні процеси і навіть запровадили безкоштовні курси для всіх українців.

3. Важливість емоційної та психічної складової здоров'я. За даними опитування WTW молоді працівники, а саме: 47% покоління Y і 65% покоління Z повідомляють про погане психічне здоров'я внаслідок пандемії [29]. Війна в Україні завдала ще більше емоційних потрясінь. Тому пріоритетним для керівництва є забезпечення стабільних соціальних зв'язків і комунікації з працівниками та піклування про їхній психологічний стан. Організаційний психолог наразі вже не данина моді, а нагальна потреба (індивідуальні сесії та вебіари на теми як боротися з панікою та стресом, як вчитися жити у стані невизначеності тощо знайшли багато позитивних відгуків від працівників компаній, які запровадили цю практику з перших днів війни).

Рис. 2. Складові ефективної організаційної культури для розвитку персоналу вітчизняних компаній в умовах війни та пандемії COVID-19

Джерело: побудовано авторами на основі власних досліджень

4. Посилення ролі внутрішніх комунікацій. Найголовніша функція внутрішніх комунікацій на сьогодні це вже не лише інформування, але і зняття тривожності. Зараз компаніям надзвичайно важливо комунікувати з працівниками: пояснювати всі прийняті рішення, означати і висловлювати позицію керівництва стосовно подій в країні, частіше спонукати персонал до зворотного зв'язку тощо. Зворотній зв'язок – один з головних факторів для ефективної роботи мотиваційної системи. Варто врахувати, що не кожен працівник зможе сказати про наболіле відкрито, тому необхідно подбати про анонімність. Наразі дуже важливо надавати інформаційну підтримку за темами, які найбільше хвилюють працівників: мобілізація, кібербезпека, підтримка зайнятості й доходів, евакуація в безпечні місця тощо.

5. Удосконалення політики віддаленої роботи. Наразі існує високий ризик того, що певна частка талантів не повернеться в Україну після війни, і навіть працівники, які залишилися, також можуть виїхати за кордон, не маючи впевності у майбутньому. Це спричинить дефіцит кваліфікованих працівників. І лише ті компанії, які мають сильну організаційну культуру та дієву політику віддаленої роботи, зможуть утримувати таланти та бути більш конкурентоздатними при наймі нових професіоналів. До початку пандемії лише невелика кількість компаній (15%) мала встановлену політику віддаленої роботи, зараз ця кількість становить близько 76%. Керівники компаній зрозуміли, що

команди, працюючи віддалено, можуть бути високопродуктивними. За результатами опитування, 82% заявили, що рівень продуктивності або залишається стабільним, або зростає, коли люди переходять на віддалену роботу. Багато керівників також розглядають гібридну роботу як спосіб активізації залучення співробітників, причому більше половини заявляють, що це буде потужним способом утримати найвищі таланти [17].

6. Навчання та розвиток. Сьогодні співробітники шукають компанії, чия культура відповідає їхнім переконанням та цілям, які можуть задовольнити їхню потребу вчитися та розвивати свій досвід у обраній галузі.

7. Рівноправ'я та інклюзивна робоча сила. Зменшення дискримінаційних аспектів дасть змогу працівникам бути самими собою, що підвищить зацікавленість і задоволення роботою.

8. Впровадження цифрових засобів діяльності у організаційну культуру – інструментів віртуальної співпраці, робототехніки та штучного інтелекту, доповненої та віртуальної реальності, аналітики, блокчейну, крипто валюти – призведе до розвитку підприємства, покращить роботу співробітників і забезпечить персоналізований досвід, отримання кращих результатів. Щоб посилювати організаційну культуру та взаємодії колективу, західні компанії використовують організаційні месенджери, такі як Slack, Microsoft Teams і Google Hangouts. Наразі вітчизняні розробники запустили технологію Ravooc, що є корисним інструментом для HR-менеджерів. Аналітика програми базується на статистиці листувань у організаційних месенджерах (зміст повідомлень залишається конфіденційним) і, на основі цих даних, а також відомостей про особливості поведінки, менеджмент компанії може виявити працівників, які сформувалися у неформальні команди. Надалі таких людей доцільно об'єднувати у формальні команди для підвищення ефективності процесів. Також аналітична інформація допомагає викрити прояви дискримінації та інших конфліктних ситуацій і запобігти розвитку негативних подій; виявити працівників, які планують звільнитися з метою своєчасного реагування, з'ясування причин і усунення їх, що може зберегти цінного кадра у складі команди; виявити неформальних лідерів у колективі з допомогою яких можна ефективніше організувати роботу компанії, забезпечити якісніший обмін інформацією та розпочати нові проекти [12].

9. Підвищення організаційного духу передбачає чітке окреслення мети підприємства та спрямування спільних зусиль для її досягнення; запровадження чи оновлення кодексу організаційної поведінки, де персонал може чітко ознайомитися з метою, основними цінностями та принципами роботи підприємства в особливий період війни і пандемії; удосконалення зовнішніх атрибутів організаційної культури (в т.ч у цифровому форматі) які допоможуть об'єднати співробітників компанії; організація фірмових заходів, а особливо чітке їх планування, розробка програми, яка буде працювати на зближення колективу.

10. Активне використання можливостей корпоративної соціальної відповідальності (КСВ). Багато вітчизняних компаній вже давно розвивають КСВ, але сьогодні цей елемент організаційної культури вже стає не додатковим атрибутом, а необхідністю [5, 6, 9]. З початком війни та пандемії деякі компанії, запровадили власні благодійні фонди чи

ініціативи для допомоги ЗСУ та медичним закладам. Надзвичайної популярності наразі набуває організаційне волонтерство та участь у різноманітних благодійних ініціативах. Багато людей сьогодні зацікавлені у організаційних можливостях волонтерства, які ініціює компанія, і до яких можна залучатися як її співробітник. Сьогодні допомога працівникам та громадам вважається ознакою зрілості бізнесу з точки зору КСВ, що у майбутньому надаватиме стратегічну конкурентну перевагу таким компаніям на ринку. Тобто трансформація організаційної культури відбувається шляхом переходу від «тихої» благодійності, до активного інформування працівників та громадськості про започатковані благодійні ініціативи, адже працівники зараз обирають компанію не лише за розміром можливої винагороди, але також цікавляться і її репутацією, соціальними ініціативами, цінностями.

11. Посилення бренду роботодавця. Хоча за результатами численних досліджень наразі в Україні переважає ринок роботодавця, і кількість кандидатів на посаду значно перевищує кількість вакансій, все ж з березня ситуація змінюється, тренд щодо відновлення балансу ринку праці позитивний. А оскільки бренд роботодавця – це системний процес, то його слід формувати та трансформувати вже сьогодні. Наразі репутація роботодавця залежить в тому числі від інформування колективу щодо можливостей їх залучення до участі у благодійних проектах компанії або створення власних.

Однак, варто виокремити і негативні тенденції, що спостерігаються в розвитку організаційної культури під час переважання дистанційної роботи в умовах війни та пандемії COVID-19. Зокрема, прискорене впровадження цифрових інструментів може створити оманливе враження, що фізична присутність в офісі не потрібна. Сучасні технології – спільні відео конференції, цифрове спільне зберігання файлів, одночасне багатоавторство документів, цифрові дошки, чат-групи в соціальних мережах є доступними та зручними. Однак безпосередній контакт людей створює краще взаєморозуміння та довіру, міцніші стосунки, професійну дружбу тощо.

Співробітники, які працюють дистанційно, як правило, з часом стають менш командними, втрачають орієнтацію на виконання конкретних завдань, межі між роботою та особистим життям. Тож необхідно швидке та ефективне реагування з боку керівництва та ефективна система стимулювання продуктивності праці як загалом, так і в рамках організаційної культури.

Організаційна культура має величезний вплив на успіх організації, оскільки сприяє формуванню певної моделі поведінки співробітників [23]. Так, зарубіжні дослідження, у яких проводився аналіз зв'язку між організаційною культурою і продуктивністю праці співробітників, виявили специфічний вплив організаційної культури на працівників, їх мотивацію, відданість роботі та ефективність лідерства, які є основними компонентами продуктивності робочої сили. Організаційна культура заохочує співробітників бути більш інноваційними та креативними, що, у свою чергу, змушує їх працювати оптимально ефективно на користь компанії. При цьому створення сприятливого психологічного середовища може допомогти у розвитку мислення співробітників, що в свою чергу допоможе легше досягати організаційних цілей [26]. Відповідно до цього, організаційна

культура є дуже важливим інструментом стимулювання продуктивної роботи персоналу і може стати дієвим елементом розробки системи мотивації праці за рахунок того, що:

- вивчення нових культурних елементів впливає на ставлення працівників до роботи та їх результативність;
- організаційна культура за короткий період створює достатньо сильну однорідність у колективі, що сприяє підвищенню ефективності й організаційної продуктивності;
- співробітники, які поділяють принципи організаційної культури, отримують визнання за свої зусилля та лояльність;
- співробітники, які дотримуються організаційної культури, також мають можливість розвивати культуру своїм неповторним способом, чим нерідко ефективніше досягають загальних цілей компанії;
- згідно із стратегічними цілями компанії створюється організаційний кодекс, і коли працівники мають чітко визначені цілі, вони здатні досягати їх, дотримуючись відповідної організаційної культури;
- організаційна культура стимулює персонал до інновацій, оскільки активна зворотна комунікація у колективі сприяє виникненню та розвитку нових ідей, а кожна ідея, яка може застосовуватися в роботі, додатково оплачується (розмір винагороди відповідає цінності ідеї);
- організаційна культура забезпечує комфортні умови праці, а саме організацію середовища, де працівники можуть відновити сили, перепочити, релаксувати тощо.

Висновки та перспектива подальших досліджень. Отже, організаційна культура сьогодні потребує важливих змін та вдосконалень. Звичайно, існують проблеми у зв'язку з загрозами фізичному та психологічному стану працівників – асоціалізація, апатія через невпевненість у завтрашньому дні, зменшення мотивації та продуктивності тощо. Тому керівникам вітчизняних компаній важливо запроваджувати ефективні та якісні зміни, приймати унікальні ситуативні рішення, які допоможуть підприємству швидко досягти успіхів, зберегти робочі місця, створити більш ефективну стійку та адаптивну організаційну культуру в майбутньому. Варто зазначити, що компанії, які наразі сформують ефективну організаційну культуру, підвищать у перспективі (після війни) і лояльність своїх клієнтів. Люди зберігають хороші емоції і спогади про підприємства і організації, соціальна діяльність яких справила на їхнє життя позитивний ефект, що, в свою чергу, позитивно впливає на успішність бізнесу компаній. Компанії, у яких зараз проводиться якісна робота у галузі соціальної політики, отримують свою нагороду і за рахунок прихильності персоналу, і за рахунок більш високої ймовірності залучення кращих кадрів. Людина, яка відчуває турботу і любить свою роботу, буде працювати більш якісно і продуктивно, буде намагатися догодити клієнтам, і відповідно, сприяти стабільності бізнесу. Таким чином, організаційна культура виступає дуже важливим елементом ефективної стратегії управління персоналом компанії в умовах невизначеності і допомагає їй вистояти у надскладний час й отримати досить вагомий конкурентні переваги в довгостроковій перспективі, зокрема: забезпечення лояльності

клієнтів, формування і розвиток позитивного іміджу компанії в очах клієнтів, партнерів, співробітників (як діючих, так і майбутніх), контактних аудиторій.

В подальших дослідженнях автори планують оцінити кількісно і якісно глибину сучасних змін в організаційній культурі підприємств і визначити вплив цих змін на продуктивність.

Список використаних джерел

1. Андросова О.Ф. Механізм формування корпоративної культури на машинобудівних підприємствах України та процеси її розвитку. Економічний простір: зб. наук. пр. Дніпро: ПДАБА, 2019. Вип. 141. С. 205-212.
2. Антуневич В. Як війна змінила організаційну культуру та цінності компанії. *Онлайн медіа про технології, підприємництво та новини ІТ*, 2022. URL: <https://speka.media/victoria.antunevich/yak-viina-zminila-korporativnu-kulturu-ta-cinnosti-kompanii-plqmxv>
3. Безкоштовне житло для українських біженців: як отримати купон на AIRBNB. *Lowcostavia*, 2022. URL: <https://ranok.ictv.ua/ua/2022/04/03/bezkoshtovne-zhitlo-dlya-ukrayinskih-bizhentsiv-yak-otrimati-kuponi-na-airbnb/>
4. Гришнова О.А., Науменко А.В. Корпоративна культура як ресурс забезпечення стратегічної стійкості підприємства. *Економіка і управління*. №2, 2010. С. 33-38.
5. Гришнова О., Брінцева О. Впровадження екологічної відповідальності в практику менеджменту вітчизняних підприємств. *Вісник Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка*. 2013. № 10 (151). С. 12–18.
6. Гришнова О.А., Бех С.В. Соціальна відповідальність університетів України: порівняльний аналіз та основні напрями розвитку. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка*, 2014, 158 с.
7. Дергачова В.В., Федірко Г.А. Вплив корпоративної культури на конкурентоспроможність підприємства. *Актуальні проблеми економіки та управління: зб. наук. пр. [Електр. видання]*. Київ: КІП імені Ігоря Сікорського, 2018. Вип. № 12. URL: <http://ape.fmm.kpi.ua/article/view/130934>
8. Залознова Ю.С., Трушкіна Н.В., Ринкевич Н.С. Удосконалення організаційно-економічного механізму управління розвитком організаційної культури підприємств. *Економічний простір: зб. наук. пр.* Дніпро: ПДАБА, 2019. Вип. № 149. С. 133-154.
9. Карюк В.І. Аналіз ефектів впровадження політики організаційної соціальної відповідальності в систему управління підприємством. *Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку: тези доповідей II Міжнародної конференції (Київ, 20 листопада 2020 р.)*. К.: Університет «КРОК», 2020. С. 232-236.
10. Корольова Н. DW: Навіщо іноземці орендують нині житло в Україні. *Deutsche Welle*, 2022. URL: <https://www.dw.com/uk/navishcho-inozemtsi-orenduiut-nyni-zhytlo-v-ukraini/a-61077883>
11. Ліфінцев Д.С. Комунікаційні важелі формування і розвитку корпоративної культури. *Ефективна економіка [Електр. видання]*. 2015. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3725>
12. Мостова Ю. Pavoоq: як організаційна культура знижує витрати бізнесу? Ucluster, 2022. URL: <https://ucluster.org/blog/2022/01/pavoоq-jak-korporativna-kultura-znyzhue-vytraty-biznesu/>
13. Опитування щодо впливу війни на підходи до управління людським капіталом (6

- квітня – 13 травня 2022 року). «Делойт» в Україні та Американська торговельна палата в Україні, 2022. URL: https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ua/Documents/Press-release/AmCham-Deloitte-Survey-on-impact-of-war-on-NC_UKR.pdf
14. Отенко І.П., Чепелюк М.І. Корпоративна культура: міжнародний та трансформаційний аспекти: монографія. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. 243 с.
  15. Філіпчук Л., Сирбу О. Вимушена міграція і війна в Україні (24 березня - 10 червня 2022). ГО «Центр дослідження суспільства», 2022. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vumushena-migraciya-i-vijna-v-ukrayini-24-bereznua-10-cherვნua-2022/>
  16. Як онлайн-бізнеси допомагають українцям рятуватися від війни. OLV, 2022. URL: https://blog.olx.ua/28125/jak-onlajn-biznesi-dopomagajut-ukraincjam-rjativatis-vid-vijni/?utm_source=siren&utm_medium=email&utm_campaign=zdavaj_3_04_22_marketing_1648928495
  17. 5 причин чому працівникам подобається віддалена робота. *Всеукраїнське професійне юридичне видання «Юридична Газета»*, 2020. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/innovaciya-korporativna-kultura-sekret-uspishnoyi-organizaciyi-viddalenoyi-roboti.html>
  18. Baker M. Nine future of work trends post COVID-19, 2021. URL: <https://www.gartner.com/smarterwithgartner/9-future-of-work-trends-post-covid-19>.
  19. Cameron K.S., Quinn R.E. Diagnosing and Changing Organizational Culture: Based on the Competing Values Framework. 3rd ed. New Jersey: John Wiley & Sons, 2011. 288 p.
  20. Canning E.A., Murphy M.C., Emerson K.T., Chatman J.A., Dweck C.S., Kray L.J. Cultures of genius at work: organizational mindsets predict cultural norms, trust, and commitment Personal. *Soc. Psychol. Bull.*, 2020, 46 (4) , pp. 626-642.
  21. Engert O., Kaetzler B., Kordestani K., MacLean. A. Organizational culture in mergers: Addressing the unseen forces. *New York: McKinsey&Company*, 2019. 7 p.
  22. Jobvite 2021 Recruiter Nation Report. *Jobvite*, 2021. URL: <https://www.jobvite.com/lp/2021-recruiter-nation-report/>.
  23. Qais Ahmed Almaamari, Husain Isa Alaswad. Gulf University Factors Influencing Employees Productivity-Literature Review. *Academy of Entrepreneurship Journal*, 2021 Vol: 27 Issue: 3. URL: <https://www.abacademies.org/articles/factors-influencing-employees-productivityliterature-review-11452.html>
  24. Schein, Edgar H. Organizational culture and leadership. *The Jossey-Bass business & management series*, 2018. URL: http://www.untag-smd.ac.id/files/Perpustakaan_Digital_2/ORGANIZATIONAL%20CULTURE%20Organizational%20Culture%20and%20Leadership,%203rd%20Edition.pdf
  25. Schlosser K. Geek Wire: Amazon opens supply hub for Ukrainian refugees, its largest humanitarian aid facility ever. *GeekWire*, 2022. URL: <https://www.geekwire.com/2022/amazon-opens-supply-hub-for-ukrainian-refugees-its-largest-humanitarian-aid-facility-ever/>
  26. Silas Nzuva, Purity Mwendu Kimanzi. The Impact of Organisational Culture on Employees' Productivity: A Comprehensive Systematic Review. *European Journal of Business and Management*, 2022. URL: https://www.researchgate.net/publication/358970066_The_Impact_of_Organisational_Culture_on_Employees'_Productivity_A_Comprehensive_Systematic_Review
  27. Swidler, A. What anchors cultural practices? In K. K. Cetina, T. R. Schatzki, & E. von Savigny (Eds.), *The practice turn in contemporary theory*, London, England: Routledge, 2001, 1st ed., pp. 83–101.
  28. Webster A. The Verge: Fortnite raised \$144 million for Ukraine relief. *Vox Media*, 2022. URL: <https://www.theverge.com/2022/4/4/23009838/fortnite-ukraine-relief-fundraising-total>

29. WTW report: Global Benefits attitudes survey. WTW, 2020. URL: <https://www.wtwco.com/en-US/Insights/2021/02/2020-global-benefits-attitudes-survey>.

References

1. Androsova O.F. Mekhanizm formuvannya korporatyvnoi kul'tury na mashynobudivnykh pidpryyemstvakh Ukrainy ta protsesy yiyi rozvytku [Mechanism of formation of corporate culture at machine-building enterprises of Ukraine and processes of its development]. *Ekonomichnyy prostir: zb. nauk. pr. Dnipro: PDABA, 2019. Vyp. 141. S. 205-212.* (in Ukrainian).
2. Antunevych V. Yak viyna zminyla korporatyvnu kul'turu ta tsinnosti kompaniy [How the war changed the corporate culture and values of companies]. *Onlayn media pro tekhnolohiyi, pidpryyemnytstvo ta novyny IT, 2022.* URL: <https://speka.media/victoria.antunevich/yak-viina-zminila-korporativnu-kulturu-ta-cinnosti-kompanii-plqmxv> (in Ukrainian).
3. Bezkoshtovne zhytlo dlya ukrayins'kykh bizhentsiv: yak otrymaty kupon na AIRBNB [Free housing for Ukrainian refugees: how to get an AIRBNB coupon]. *Lowcostavia, 2022.* URL: <https://ranok.ictv.ua/ua/2022/04/03/bezkoshtovne-zhitlo-dlya-ukrayinskih-bizhentsiv-yak-otrimati-kuponi-na-airbnb/> (in Ukrainian).
4. Grishnova O.A., Naumenko A.V. Korporatyvna kul'tura yak resurs zabezpechennya stratehichnoi stiykosti pidpryyemstva [Corporate culture as a resource for ensuring the strategic stability of the enterprise]. *Ekonomika i upravlinnya. №2, 2010. S. 33-38.* (in Ukrainian).
5. Grishnova O., Brintseva O. Vprovadzhennya ekolohichnoi vidpovidal'nosti v praktyku menedzhmentu vitchyznyanykh pidpryyemstv [Implementation of environmental responsibility in the management practice of domestic enterprises]. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu im. T.H. Shevchenka. 2013. № 10 (151). S. 12–18.* (in Ukrainian).
6. Grishnova O.A., Bekh S.V.. Sotsial'na vidpovidal'nist' universytetiv Ukrainy: porivnyal'nyy analiz ta osnovni napryamy rozvytku [Social responsibility of Ukrainian universities: comparative analysis and main directions of development]. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu im. Tarasa Shevchenka. Seriya: Ekonomika, 2014, 158 s.* (in Ukrainian).
7. Derhachova V.V., Fedirko H.A. Vplyv korporatyvnoi kul'tury na konkurentospromozhnist' pidpryyemstva [The influence of corporate culture on the competitiveness of the enterprise]. *Aktual'ni problemy ekonomiky ta upravlinnya: zb. nauk. pr. [Elektr. vydannya]. Kyiv: KPI imeni Ihorya Sikors'koho, 2018. Vyp. № 12.* URL: <http://ape.fmm.kpi.ua/article/view/130934> (in Ukrainian).
8. Zaloznova YU.S., Trushkina N.V., Rynkevych N.S. Udoskonalennya orhanizatsiyno-ekonomichnoho mekhanizmu upravlinnya rozvytkom orhanizatsiynoi kul'tury pidpryyemstv [Improvement of the organizational and economic management mechanism for the development of the organizational culture of enterprises]. *Ekonomichnyy prostir: zb. nauk. pr. Dnipro: PDABA, 2019. Vyp. № 149. S. 133-154.* (in Ukrainian).
9. Karyuk V.I. Analiz efektyv vprovadzhennya polityky korporatyvnoi sotsial'noi vidpovidal'nosti v systemu upravlinnya pidpryyemstvom [Analysis of the effects of implementing the corporate social responsibility policy into the enterprise management system]. *Derzhava, rehiony, pidpryyemnytstvo: informatsiyni, suspil'no-pravovi, sotsial'no-ekonomichni aspekty rozvytku: tezy dopovidey II Mizhnarodnoi konferentsiyi (Kyiv, 20 lystopada 2020 r.). K.: Universytet «KROK», 2020. S. 232-236.* (in Ukrainian).

10. Korol'ova N. DW: Navishcho inozemtsi orenduyut' nyini zhytlo v Ukraini [Why do foreigners currently rent housing in Ukraine]. *Deutsche Welle*, 2022. URL: <https://www.dw.com/uk/navishcho-inozemtsi-orenduiut-nyini-zhytlo-v-ukraini/a-61077883> (in Ukrainian).
11. Lifintsev D.S. Komunikatsiyni vazheli formuvannya i rozvytku korporatyvnoyi kul'tury [Communication levers of formation and development of corporate culture]. *Efektivna ekonomika* [Elektr. vydannya]. 2015. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3725> (in Ukrainian).
12. Mostova YU. Pavooq: yak korporatyvna kul'tura znyzhuye vytraty biznesu [Pavooq: how does corporate culture reduce business costs]? *Ucluster*, 2022. URL: <https://ucluster.org/blog/2022/01/pavooq-jak-korporatyvna-kultura-znyzhue-vytraty-biznesu/> (in Ukrainian).
13. Opytuvannya shchodo vplyvu viyny na pidkhody do upravlinnya lyuds'kym kapitalom (6 kvitnya – 13 travnya 2022 roku) [Survey on the impact of war on human capital management approaches (April 6 - May 13, 2022)]. «Deloyt» v Ukraini ta Amerykans'ka torhovel'na palata v Ukraini, 2022. URL: https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ua/Documents/Press-release/AmCham-Deloitte-Survey-on-impact-of-war-on-HC_UKR.pdf (in Ukrainian).
14. Otenko I.P., Chepelyuk M.I. Korporatyvna kul'tura: mizhnarodnyy ta transformatsiynyy aspekty [Corporate culture: international and transformational aspects]: monohrafiya. Kharkiv: KHNEU im. S. Kuznetsya, 2018. 243 s. (in Ukrainian).
15. Filipchuk L., Syrbu O. Vymushena mihratsiya i viyna v Ukraini (24 bereznya - 10 chervnya 2022) [Forced migration and war in Ukraine (March 24 - June 10, 2022)]. *HO «Tsentrdoslidzhennya suspil'stva»*, 2022. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-bereznya-10-chervnya-2022/> (in Ukrainian).
16. Yak onlayn-biznesy dopomahayut' ukrajintsyam ryatuvatsya vid viyny [How online businesses help Ukrainians to save themselves from war]. *OLX*, 2022. URL: https://blog.olx.ua/28125/jak-onlajn-biznesi-dopomagajut-ukrajincjam-rjatuvatis-vid-vijni/?utm_source=siren&utm_medium=email&utm_campaign=zdavaj_3_04_22_marketing_1648928495 (in Ukrainian).
17. 5 prychn chomu pratsivnykam podobayet'sya viddalena robota [5 reasons why employees like remote work]. *Vseukrayins'ke profesiyne yurydychne vydannya «Yurydychna Hazeta»*, 2020. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/innovaciyi--korporativna-kultura-sekret-uspishnoyi-organizaciyi-viddalenoyi-roboti.html> (in Ukrainian).
18. Baker M. Nine future of work trends post COVID-19, 2021. URL: <https://www.gartner.com/smarterwithgartner/9-future-of-work-trends-post-covid-19>.
19. Cameron K.S., Quinn R.E. *Diagnosing and Changing Organizational Culture: Based on the Competing Values Framework*. 3rd ed. New Jersey: John Wiley & Sons, 2011. 288 p. (in English).
20. Canning E.A., Murphy M.C., Emerson K.T., Chatman J.A., Dweck C.S., Kray L.J. Cultures of genius at work: organizational mindsets predict cultural norms, trust, and commitment *Personal. Soc. Psychol. Bull.*, 2020, 46 (4), pp. 626-642. (in English).
21. Engert O., Kaetzler B., Kordestani K., MacLean. A. *Organizational culture in mergers: Addressing the unseen forces*. New York: McKinsey&Company, 2019. 7 p. (in English).
22. Jobvite 2021 Recruiter Nation Report. *Jobvite*, 2021. URL: <https://www.jobvite.com/lp/2021-recruiter-nation-report/>. (in English).
23. Qais Ahmed Almaamari, Husain Isa Alaswad. Gulf University Factors Influencing Employees Productivity-Literature Review. *Academy of Entrepreneurship Journal*, 2021 Vol: 27 Issue: 3. URL: <https://www.abacademies.org/articles/factors-influencing-employees-productivityliterature-review-11452.html> (in English).

24. Schein, Edgar H. Organizational culture and leadership. The Jossey-Bass business & management series, 2018. URL: http://www.untag-smd.ac.id/files/Perpustakaan_Digital_2/ORGANIZATIONAL%20CULTURE%20Organizational%20Culture%20and%20Leadership,%203rd%20Edition.pdf (in English).
25. Schlosser K. Geek Wire: Amazon opens supply hub for Ukrainian refugees, its largest humanitarian aid facility ever. *GeekWire*, 2022. URL: <https://www.geekwire.com/2022/amazon-opens-supply-hub-for-ukrainian-refugees-its-largest-humanitarian-aid-facility-ever/> (in English).
26. Silas Nzuva, Purity Mwendu Kimanzi. The Impact of Organisational Culture on Employees' Productivity: A Comprehensive Systematic Review. *European Journal of Business and Management*, 2022. URL: https://www.researchgate.net/publication/358970066_The_Impact_of_Organisational_Culture_on_Employees'_Productivity_A_Comprehensive_Systematic_Review (in English).
27. Swidler, A. What anchors cultural practices? In K. K. Cetina, T. R. Schatzki, & E. von Savigny (Eds.), *The practice turn in contemporary theory*, London, England: Routledge, 2001, 1st ed., pp. 83–101. (in English).
28. Webster A. The Verge: Fortnite raised \$144 million for Ukraine relief. *Vox Media*, 2022. URL: <https://www.theverge.com/2022/4/4/23009838/fortnite-ukraine-relief-fundraising-total> (in English).
29. WTW report: Global Benefits attitudes survey. *WTW*, 2020. URL: <https://www.wtwco.com/en-US/Insights/2021/02/2020-global-benefits-attitudes-survey>. (in English).

TRANSFORMATION OF THE ORGANIZATIONAL CULTURE OF UKRAINIAN COMPANIES IN THE CONDITIONS OF WAR AND THE COVID-19 PANDEMIC

Olena Grishnova¹, Victoria Karyuk²

*¹Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine;
90-A, Vasylkivska Str., Kyiv, 03022,
e-mail: grishnova@ukr.net; ORCID ID: 0000-0002-4178-1662*

*²KROK University of Economics and Law,
30-32, Tabirna Str., Kyiv, 03113,
e-mail: ViktoriyaKI@krok.edu.ua; ORCID: 0000-0002-2800-6565*

Abstract. According to the results of the conducted research, the modern realities that became a prerequisite for the need to transform the organizational culture of domestic companies and the main social trends that affected the work culture were characterized. The purpose of the article is to determine the directions of transformation of the organizational culture of domestic companies in the conditions of a full-scale war of Russia against Ukraine and the COVID-19 pandemic, and to find ways to improve it in order to have a positive impact on labor productivity. To achieve the goal, a logical approach, comparative, statistical methods, as well as methods of scientific abstraction and synthesis were used. The essence of the new category «remote organizational culture» was studied. Current challenges in the field of personnel management for domestic companies in war conditions are analyzed. An analysis of changes in the organizational culture of domestic and foreign companies in connection with Russian aggression against Ukraine was carried out. The components of an effective organizational culture for the development of personnel of domestic companies

in the conditions of war and the COVID-19 pandemic have been determined, the main ones of which are: the value of the employee, care for employees, the importance of the emotional and mental component of health, strengthening the role of internal communications, improving the remote work policy, training and development, equality and inclusive workforce, introduction of digital means of activity into the organizational culture, improvement of organizational spirit, active use of opportunities of corporate social responsibility, strengthening of the employer's brand. Proposals have been made to improve the organizational culture of domestic companies in the conditions of war and the COVID-19 pandemic. The relationship between organizational culture and employee productivity was characterized, as a result of which it was found that organizational culture is a very important tool for stimulating the productive work of personnel and can become an effective element in the development of a work motivation system due to the fact that: the study of new cultural elements affects the attitude employees to work and their performance; organizational culture in a short period of time creates sufficiently strong homogeneity in the team; employees who share the principles of organizational culture receive recognition; organizational culture stimulates personnel to innovate; organizational culture ensures comfortable working conditions; employees who follow the organizational culture also have the opportunity to develop the culture in their own unique way.

Key words. Transformations of organizational culture, remote corporate culture, components of organizational culture, charity, volunteering, remote work, digitization of work, labor productivity, COVID-19 pandemic, war.

Стаття надійшла до редакції 25.03.2022

Прийнята до друку 23.05.2022

УДК 658:338.3.01;
JEL M21, D23, D21

УПРАВЛІННЯ ПОВЕДІНКОЮ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАПРУГИ

Оксана Полінкевич¹, Ришард Камінські², Любов Ліпич³

¹Луцький національний технічний університет,
43018, м. Луцьк, вул. Львівська, 75,
e-mail: Kravopr@gmail.com; ORCID: 0000-0001-6924-7296

²Університет імені Адама Міцкевича в Познані,
61-712, Познань, вул. Венявського, 1,
e-mail: ryszard_kaminski@o2.pl; ORCID: 0000-0001-5110-8300

³Луцький національний технічний університет,
43018, м. Луцьк, вул. Львівська, 75,
e-mail: lglipych@gmail.com; ORCID: 0000-0002-9059-7271

Анотація. Метою статті є аналіз підходів до управління поведінкою підприємств в умовах соціально-психологічної напруги. У дослідженні використано методи індукції, дедукції, аналізу, синтезу, порівняння, умовиводу, узагальнення, абстракції. Результати дослідження показали, що варто досліджувати поведінку підприємств за стадіями емоційного реагування та ключовими факторами успіху. Причому виділено реактивний, активний, чуйний та високоефективний типи підприємств. Зазначено, що не всі підприємства досягають стадії прийняття та смирення, оскільки саме на ній підприємство приймає усвідомлені та високоефективні рішення, які сприяють розвитку та досягненню стратегічних цілей. Виділено елементи, які визначають успіх підприємств на ринку та впливають на нераціональну поведінку за стадіями емоційного реагування заперечення, гнів, торг, відчай (депресія), прийняття (смирення). Наведено за ними типи поведінки за ключовими факторами успіху підприємства: імідж, прихильність до торгової марки, місце розташування, кваліфікація персоналу, потенціал нововведень, рівень загального управління, гнучкість виробництва, ширина асортименту, розвинутість інтернет-маркетингу. Запропоновано механізм адаптації поведінки підприємств, який містить цілі, принципи, методи, важелі, стадії реагування та моніторинг змін.

Ключові слова: поведінкова економіка, нераціональні рішення, COVID-19, управління, невизначеність, соціально-психологічна напруга, механізм адаптації, стадії емоційного реагування.

Постановка проблеми. Поведінкова економіка вивчає вплив соціальних, когнітивно-емоційних складових на прийняття економічних та управлінських рішень суб'єктами господарювання, а також її вплив на ціни, прибуток та ресурси. Підприємства у процесі діяльності постійно змінюються, причому зміни можуть бути як позитивні,

так і негативні. На поведінку підприємств вплинула криза, яка пов'язана з пандемією COVID-19, формування стійкої невизначеності, економіка вражень, завдяки яким простежується когнітивно-емоційний зв'язок між стейкхолдерами та підприємством. У поведінковій економіці оцінюються рішення в ситуаціях невизначеності, ризики та ймовірність майбутніх подій. Виникають нераціональні рішення, які спричинені нераціональною поведінкою стейкхолдерів.

Кризові явища, які виникають в суспільстві, спричинені соціально-психологічною напругою, яка виникає як реакція суб'єктів підприємництва на нераціональні рішення стейкхолдерів. Відповідно виникає припущення, що соціально-психологічна напруга є наслідком нераціональної поведінки підприємств, яка поглиблюється у період пандемій та криз, гальмує процеси впровадження інновацій у всі сфери управління.

Таким чином, ці процеси в економіці впливають на поведінку підприємств, причому передбачити вектор розвитку як суб'єкта підприємництва, так регіону чи держави загалом доволі складно, особливо якщо в основі є інновації та корпоративна культура.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хаджинова О.В., Заїка Ю.А. визначає три групи теорій підприємств, у яких окреслено поведінку підприємств [1, с. 188]. Зокрема, зазначено, що у класичній теорії підприємств переважає повністю раціональна поведінка. В неокласичній теорії економічна поведінка розглядається в умовах досконалої та недосконалої конкуренції. Всі теорії поділено на теорії максимізації вигоди (класична і неокласична), інституційні теорії, еволюційно-поведінкові. На сучасному етапі розвитку теорій управління поведінкою менше уваги приділяється аналізу суто економічних дій підприємства, а більше звертають увагу на управлінські й соціокультурні аспекти. Ними акцентовано увагу на економічній теорії злочинності (Г. Беккер), соціальної філософії менеджменту (М. Фоллет), теорії ієрархії людських потреб (А. Маслоу), теорії регулювання людської поведінки (Б. Сіннера), концепції внутрішньої структури робочих груп (Дж. Хомас), теорії організаційного потенціалу (І. Ансофф), антисистемної концепції організацій (Д. Сільверман), теорії «поля» (К. Левін), теорії «Х» та теорії «У» (Д. Мак-Грегор), концепції соціальної незрілості та теорії поведінки людини (К. Арджіріс), антираціональної концепції ухвалення рішень (Д.Марч), концепції управлінських впливів (А. Танненбаум), теорії ігор (Дж. фон Нейман), системна теорія конфліктів (К. Боулдінг), теорія катастроф (Р. Том, К. Зіман, В. І. Арнольд) [1, с. 191]. Вони зазначили, що жодна з теорій ХХ століття не відображає цілісність економічної поведінки підприємства в економічному просторі і часі, група еволюційно-поведінкових теорій може стати базою для поглиблення досліджень щодо управління економічною поведінкою підприємств.

Ушакова Н. Г., Помінова І. І. зазначили, що розвиток поведінкової економіки пов'язаний із іншими сучасними економічними теоріями, проте вона є більш прикладною за інші, завдяки чому зміщується вектор від наукової «периферії» до «центру» парадигмальної структури сучасної економічної теорії. В основу поведінкової економіки покладено нераціональну поведінку [6, с. 8].

Талер Р. довів, що центральними фігурами в економіці є люди, які схильні до помилок. В сучасному світі вплив поведінкової економіки є величезним, змінюється

мислення про гроші, самих себе, світ і рішення. Тайлер Р. показує, як поведінковий аналіз розглядає бізнес-процеси в економіці [2; 5].

Камерен Колін та інші зібрали публікації різних авторів щодо поведінкової економіки. Поведінкова економіка пояснює багато процесів в економіці з урахуванням психологічних особливостей [3].

Аріелі Д. вивчаючи поведінку людей прийшов до висновку, що певні мотиви впливають на поведінку людей. Їхня сукупність формує економічну картину світу. Рішення є ірраціональними, а сценарії дій є непрогнозованими [4].

Камінські Р., Полінкевич О. визначили, що впливати на поведінку підприємств можна через ефективну модель корпоративного іміджу на основі маркетингу вражень. Зазначено, що при формуванні позитивного іміджу підприємства пропонується, щоб суб'єкти господарювання враховували п'ять цільових сегментів, включаючи клієнтів, постачальників, акціонерів, працівників та посередників [8; 9]. Визначено, що філософія бізнесу сприяє розвитку підприємств, адаптує їхню поведінку до змін [10].

Ліпич Л. Г., Кушнір М. А., Хілуха О. А. розглянули, що джерелом ефективного управління є мотивація, яка об'єднує працівників у злагоджені команди. Компонентом, який об'єднує команду, є стандарти етичної поведінки, а ефективними способами мотивації – самомотивація [7].

Решетнікова І.Л., Сагайдак М.П. визначили, що споживачі економлять на послугах, дозвіллі та відпочинку при зниженні реальних доходів населення. Особисте спілкування набуває характеру віртуального. Відповідно вільний час населення проводить у соціальних мережах, віддаючи перевагу пасивним розвагам, читанню книг, особистому розвитку, навчанню та стажуванню. Це пов'язано із браком коштів, низькою мотивацією або її відсутністю, песимістичними настроями і невпевненістю у майбутньому [10]. Так само підприємства реагують на пандемію та кризи, приймаючи рішення віртуально, що ще більше посилює нераціональність.

Денисенко І.Д. дійшов висновку, що конфлікти поглибилися в останнє десятиліття. Ним зазначено, що багатоманітність теорій конфлікту не сприяє в повному обсязі використати її евристичний потенціал щодо пізнання соціальної реальності. На певному етапі розвитку теорія конфлікту перетворюється в парадигму. Відомими є загальна теорія конфлікту Дж. Бернарда, теорія політичного конфлікту Ч. Мілса, теорія міжнародного конфлікту К. Райта, теорія класів та класового конфлікту Р. Дарендорфа, теорія групової динаміки та соціального конфлікту Л. Козера, системна теорія конфлікту К. Боулдінга (А. Рапопорта), ігрова теорія конфлікту Д. Льюса та Г. Райффи, теорія конфлікту в організації Л.Понді, хвильова теорія конфлікту / війни К. Тоффлера та Х. Тоффлера, інтегральна теорія конфлікту Дж. Тьорнера. Всі теорії автор пропонує класифікувати на основні, допоміжні (пояснювальні та розвитку) [12].

Зазначаючи суттєвий науковий доробок більшості дослідників, варто відзначити, що залишаються поза їх увагою управління поведінкою підприємств в умовах соціально-психологічної напруги.

Постановка завдання (формулювання цілей статті). Проаналізувати підходи до управління поведінкою підприємств в умовах соціально-психологічної напруги.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціально-психологічна напруга виникає у суспільстві через проблеми із здоров'ям, некомфортним кліматом у колективі, наявністю політичних та військових конфліктів, нестабільному політики-економічному стану, зростанням кількості людей із зниженим настроєм, апатією, підвищеним рівнем тривожності, проявами непрогнозованої імпульсної поведінки. Це відбувається через те, що суспільство ні психологічно, ні психічно не готове до масштабних потрясінь. Така ситуація поглиблюється та є реакцією на зростаючу кількість пандемій і криз, зокрема COVID-19. Це пояснюється тим, що багато поколінь людей не відчували недостатку та потрясінь, перебували у комфортних соціально-психологічних умовах. У період криз та пандемій багато людей проходять такі стадії емоційного реагування, як заперечення, гнів, торг, відчай, депресію, смирення (рис. 1). Варто зазначити, що це не всі емоції, які відчуває людина. Стадія прийняття є кінцевою і не всі до неї доходять. Ці стадії запропонувала Елізабет Кюблер-Росс і назвала їх «5 стадій реагування на зміни». Цю ж теорію можна використати у корпоративному управлінні. Більшість підприємств застосовують її як допомогу співробітникам при змінах на підприємстві. Розвинемо цю теорію та адаптуємо її для змін на підприємстві, які відчувають проблеми із обсягами збуту або перебувають у нестійкому фінансово-економічному стані.

Заперечення	Проявляється у байдужості до ситуації
Гнів	Проявляється у звинуваченнях, критиці, роздратуванні до звичайних речей
Торг	Проявляється у тому, що людина дивиться у майбутнє зі страхом, шукає нових можливостей
Відчай/ депресія	Проявляється у апатії
Прийняття/ смирення	Проявляється у тому, що людина розуміє безглуздість опору та оцінює перспективи розвитку

Рис. 1. Стадії емоційного реагування людей на наслідки пандемій та криз за Е. Кюберт-Росс [13]

Згрупуємо основні складові елементи, які визначають успішну діяльність підприємств на ринку в умовах поведінкової економіки у таблиці 1. У таблиці 1 запропоновано основні фактори успіху підприємств та за стадіями емоційного реагування згідно Е. Кюберт-Росс визначено дію за кожним фактором на стадії заперечення, гнів, торг, відчай (депресія), прийняття (смирення). Більшість підприємств у період соціально-психологічної напруги не можуть дійти до стадії прийняття та

здійснити пошук шляхів щодо збереження іміджу, прихильності до торгової марки, місця розташування, кадрового потенціалу, активного використання існуючих нововведень, втримання балансу в управлінні, підвищення гнучкості виробництва, втримання асортименту, стимулювання збуту через інструменти інтернет-маркетингу.

Поведінка підприємств на кожній стадії емоційного реагування може змінюватися. У таблиці 2 наведемо поведінку підприємств за стадіями емоційного реагування.

Подані варіанти поведінки підприємств є можливими в полі толерантності, тобто здатності адекватно реагувати на відхилення від зовнішніх факторів у певному діапазоні змін. Будь-які зміни є умовою життєдіяльності всіх підприємств. Управляти цими змінами можна через адаптивний механізм, в основі якого є цілі, завдання, інтереси, методи, структура та маркетингова політика (рис. 2).

Рис. 2. Адаптивний механізм управління поведінкою підприємств*

* розроблено авторами

Таблиця 1

Елементи, які визначають успіх підприємств на ринку та впливають на нерациональну поведінку.*

Ключові фактори успіху	Стадії емоційного реагування					
	Заперечення	Гнів	Торг	Відчай/ депресія	Прийняття/ смирення	
1	2	3	4	5	6	
Імідж	Криза не вплине на імідж	Послаблення іміджу спричинить втрату ринкових позицій	Якщо імідж збережемо, то варто потерпіти дискомфорт	Рівень падіння іміджу є невизначений	Варто шукати шляхів для збереження іміджу	
Прихильність до торгової марки	Сложивачі залишаться прихильними до торгової марки	Зниження прихильності спричинить зменшення обсягів збуту	Якщо прихильність збережеться, то варто потерпіти дискомфорт	Рівень втрати прихильності є невідомим	Варто шукати шляхів для збереження прихильності	
Місце розташування	Прийдеться продати бізнес та переміститись в іншу локацію	Втрата місця спричинить зменшення обсягів збуту	Якщо обсяги впадуть незначно, то варто потерпіти дискомфорт	Ситуація є невизначеною	Варто шукати шляхів для збереження місця розташування	
Кваліфікація персоналу	Криза не вплине на кваліфікацію персоналу	Будуть стримуватися програми розвитку персоналу	Щоб берегти персонал, варто потерпіти дискомфорт	Рівень кваліфікації персоналу буде знижуватися	Варто шукати шляхів для збереження кадрового потенціалу	
Потенціал нововведень	Криза не вплине на нововведення	Нововведення не будуть впроваджуватися через брак коштів	Варто краще освоїти нововведення, які уже були впроваджені до кризи	Рівень падіння впровадження нововведень є невизначений	Варто шукати шляхів для активного використання існуючих нововведень	
Рівень загального управління	Криза не вплине на рівень управління	Погіршення управління спричинить погіршення фінансових показників	Якщо втримаємо управління, то варто потерпіти дискомфорт	Рівень дисбалансу в управлінні є невизначеним	Варто шукати шляхів для втримання балансу в управлінні	

Гнучкість виробництва	Криза не вплине на гнучкість виробництва	Зниження гнучкості спричинить закриття виробництв	Якщо збережемо гнучкість, то адаптуємося до змін	Рівень зменшення гнучкості є невизначений	Варто шукати шляхів для підвищення гнучкості виробництва
Ширина асортименту	Криза не вплине на асортимент	Звуження асортименту спричинить згоргання продажів	Якщо асортимент збережемо, то споживачі залишаться прихильними до купівлі товарів	Рівень звуження асортименту є невизначений	Варто шукати шляхів для втримання асортименту
Розвинутість інтернет-маркетингу	Криза не вплине на інтернет-маркетинг	Відсутність інструментів інтернет-маркетингу в діяльності підприємств спричинить згоргання каналів збуту продукції	Якщо інтернет-маркетинг буде розвиватися, то скоро підприємство адаптується до змін	Рівень розвитку інтернет-маркетингу є умовною і не має верхньої межі	Варто шукати шляхів для стимулювання збуту через інструменти інтернет-маркетингу

* складено авторами за [12]

Таблиця 2

Поведінка підприємств за стадіями емоційного реагування згідно Е. Кюберт-Росс

Стадія емоційного реагування	Поведінка підприємств за Л. Нельсоном та Ф. Берсоном	Тип підприємства за Л. Нельсоном та Ф. Берсоном
Заперечення	Пасивне очікування	Реактивний тип
Гнів	Пасивне очікування	Реактивний тип
Торг	Активне очікування	Чуйний тип
Відчай/ депресія	Випередження змін	Активний тип
Прийняття/ смирення	Стимулювання бажаних змін	Високоефективний тип

* узагальнено авторами за [14; 15; 16]

При пасивному очікуванні підприємство поводить себе реактивно, тобто вживає адаптивні заходи, які б готували його до здійснення зовнішніх змін через адаптивний механізм, провокуючи адекватні зміни внутрішнього середовища. При активному очікуванні поведінка підприємств в умовах соціально-психологічної напруги сприяє розширенні ринків діяльності, диверсифікації та підвищенні стійкості підприємства. Причому пасивне та активне очікування, яке підпорядковане реактивному та чуйному типу поведінки, характерні для малого та середнього бізнесу. Це зумовлено їхньою можливістю до швидкої адаптації та створення певного потенціалу. Проте зазначені види поведінки підприємства у зовнішньому середовищі можуть сприяти як виживанню, так і призвести до певного ступеня нестабільності, порушуючи рівновагу підприємства. Вибір характеру взаємодії підприємства із зовнішнім середовищем залежить від рівня розвитку потенціалу підприємства. Цьому сприятимуть ефективна політика інновацій, наявність стратегічного підходу у діяльності. Високоєфективний тип підприємства є найбажанішим і його досягти дуже важко. Він передбачає адекватне реагування на процеси та прийняття виважених рішень, які у меншій мірі є ірраціональними, стимулювання бажаних змін. Підготовка до змін і їх стимулювання є важливим етапом керованості соціально-психологічною напругою у суспільстві.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Враховуючи вище викладене, варто зазначити, що поведінка підприємств в умовах соціально-психологічної невизначеності змінюється залежно від стадій реагування та ключових факторів успіху. Ірраціональна поведінка є нормою в поведінковій економіці та все більше зустрічається на економічному ринку. Раціональні рішення суб'єктів ринку все рідше зустрічаються на ринку. Тому підприємства мають розробляти механізми адаптації щодо управління поведінкою суб'єктів підприємництва. Основними проблемами, з якими стикаються підприємства є: стрімкі зміни в зовнішньому середовищі, переважання ірраціональності у прийнятті рішень, нестабільність ділового середовища, низька активність споживачів у період пандемій та криз, розвиток інтернет-технологій просування товарів. За методикою Е. Кюберт-Росс поведінку підприємств за стадіями емоційного реагування поділено на пасивне, активне очікування, випередження змін, стимулювання бажаних змін. Основні види поведінки підприємств запропоновано за класифікацією Л. Нельсона та Ф. Берсона. Відповідно до них виділено 4 типи підприємств, зокрема: реактивний, чуйний, активний, високоєфективний типи. Найважче досягти стану поведінки, за якого стимулюються бажані зміни. Управління поведінкою підприємств можна через адаптивний механізм, який містить передумови управління поведінкою підприємств, парадигма розробки адаптивного механізму управління поведінкою підприємств в умовах соціально-психологічної напруги, принципи розробки адаптивного механізму управління поведінкою підприємств, інструменти, стадії емоційного реагування, методи та моніторинг змін.

Перспективами подальших досліджень є розробка стратегії управління поведінкою підприємств в умовах соціально-психологічної напруги.

Список використаних джерел

1. Хаджинова О.В., Заїка Ю.А. Теорії управління економічною поведінкою підприємств. Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. 2016. № 3 (39). С. 188–191.
2. Thaler R. H. *Misbehaving: The making of behavioral economics*. Allen Lane, 2015
3. Colin Camerer F., Loewenstein George, Rabin Matthew, eds. *Advances in Behavioral Economics*. Princeton University Press, 2003.
4. Ариели Дэн. Поведенческая экономика. Почему люди ведут себя иррационально и как заработать на этом. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2012. 296 с.
5. Талер Річард. Поведінкова економіка. Як емоції впливають на економічні рішення / пер. с англ. Світлана Крикуненко. К.: Наш формат, 2018. 464 с.
6. Ушакова Н. Г., Помінова І. І. Поведінкова економіка в парадигмальній структурі сучасної економічної теорії. Бізнес Інформ. 2019. №9. С. 8–13. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-9-8-13>
7. Ліпич Л. Г., Кушнір М. А., Хілуха О. А. Ефективне управління в контексті поведінкової економіки. Економічний форум. 2021. №1 (2). С. 101-109. <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2021-2-12>.
8. Kamiński R., Polinkevych O. Anti-crisis strategies of insyrance companies. *Baltic Rim Economies*. 2021. 16.6 Issue #3. P.35
9. Polinkevych O., Kamiński R. Corporate image in behavioral marketing of business entities. *Innovative Marketing*. 2018. Volume 14, Issue 1. p 33-40. DOI: 10.21511/im.14(1).2018.04.
10. Polinkevych O. Innowacyjny paradygmat filozofii biznesu w okresie COVID-19. *Kryzys jako determinanta innowacji gospodarczych*. Redakcja naukowa R. Kamiński Poznań: PTE, 2020. s. 79–89.
11. Решетнікова І.Л., Сагайдак М.П. Вплив економічної кризи на поведінку вітчизняних споживачів і сприйняття інновацій. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2016. № 4. С. 191–205.
12. Денисенко І.Д. Сучасна теорія конфлікту: проблеми експлікації, демаркації, класифікації. *Український соціум*. 2013. № 3 (46). С. 32–43.
13. Падухевич О. Як зберегти психологічне благополуччя в кризу. *Кадровик України*. 2021. № 7. <https://proffressa.com/articles/iak-zberegiti-psihologichne-blagopoluchchia-v-krizu>
14. Капленко Г. В. Формування економічної поведінки підприємств : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.06.01. Л., 2005. 20 с.
15. Мізюк Б. М. Стратегічне управління : підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Львів : Магнолія плюс, 2006. 392 с.
16. Карачина Н. П. Економічна поведінка машинобудівних підприємств: теорія, методологія, практика управління : монографія. Вінниця : Книга - Вега, 2010. 416 с.

References

1. Khadzhynova O.V., Zaika Yu.A. (2016). Teorii upravlinnia ekonomichnoiu povedinkoiu pidpriemstv [Theories of management of economic behavior of enterprises]. *Visnyk Donbaskoi derzhavnoi mashynobudivnoi akademii*, 3 (39), 188–191 [in Ukrainian].
2. Thaler R. H. (2015). *Misbehaving: The making of behavioral economics*. Allen Lane [in English].
3. Colin Camerer F., Loewenstein George, Rabin Matthew, eds. (2003). *Advances in Behavioral Economics*. Princeton University Press [in English].

4. Aryely Дэн. (2012). Povedencheskaia ekonomika. Pochemu liudy vedut sebia yrratsyonalno y kak zarobotat na etom [Behavioral economics. Why people behave irrationally and how to make money on it.]. M.: Mann, Yvanov y Ferber, 296 s. [in Russian].
5. Taler Richard (2018). Povedinkova ekonomika. Yak emotsii vplyvaiut na ekonomichni rishennia [Behavioral economics. How emotions affect economic decisions] / per. s anhl. Svitlana Krykunenko. K.: Nash format, 464 s. [in Ukrainian].
6. Ushakova N. H., Pominova I. I. (2019). Povedinkova ekonomika v paradyhmalnii strukturii suchasnoi ekonomichnoi teorii [Behavioral economics in the paradigmatic structure of modern economic theory]. *Biznes Inform*, 9, 8–13. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-9-8-13> [in Ukrainian]
7. Lypych L. H., Kushnir M. A., Khilukha O. A. (2021). Efektyvne upravlinnia v konteksti povedinkovoi ekonomiky [Effective management in the context of behavioral economics]. *Ekonomichnyi forum*, 1 (2), 101-109. <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2021-2-12> [in Ukrainian].
8. Kamiński R., Polinkevych O. (2021). Anti-crisis strategies of insurance companies. *Baltic Rim Economies*, 16.6 Issue #3, 35 [in English].
9. Polinkevych O., Kamiński R. (2018). Corporate image in behavioral marketing of business entities. *Innovative Marketing*, 14, Issue 1, 33-40. DOI: 10.21511/im.14(1).2018.04. [in English].
10. Polinkevych O. (2020). Innowacyjny paradygmat filozofii biznesu w okresie COVID-19. Kryzys jako determinanta innowacji gospodarczych. Redakcja naukowa R. Kamiński Poznań: PTE, s. 79–89 [in Polish].
11. Reshetnikova I.L., Sahaidak M.P. (2016). Vplyv ekonomichnoi kryzy na povedinku vitchyznianskykh spozhyvachiv i spryiniattia innovatsii [The impact of the economic crisis on the behavior of domestic consumers and the perception of innovation]. *Marketynh i menedzhment innovatsii*, 4, 191–205 [in Ukrainian].
12. Denysenko I.D. (2013). Suchasna teoriia konfliktu: problemy eksplikatsii, demarkatsii, klasyfikatsii [Modern theory of conflict: problems of explication, demarcation, classification]. *Ukrainskyi sotsium*, 3 (46), 32–43 [in Ukrainian].
13. Padukhevych O. (2021). Yak zberehty psykholohichne blahopoluchchia v kryzu [How to maintain psychological well-being in a crisis]. *Kadrovyyk Ukrainy*, 7. <https://profpressa.com/articles/iak-zberehti-psykholohichne-blagopoluchchia-v-kryzu> [in Ukrainian].
14. Kaplenko H. V. (2005). Formuvannia ekonomichnoi povedinky pidpriemstv [Formation of economic behavior of enterprises]: avtoref. dys... kand. ekon. nauk : 08.06.01. L., 20 s. [in Ukrainian].
15. Miziuk B. M. (2006). Stratehichne upravlinnia [Strategic Management] : pidruchnyk. 2-he vyd., pererobl. i dopovn. Lviv : Mahnoliia plus, 2006. 392 s [in Ukrainian].
16. Karachyna N. P. (2010). Ekonomichna povedinka mashynobudivnykh pidpriemstv: teoriia, metodolohiia, praktyka upravlinnia [Economic behavior of machine-building enterprises: theory, methodology, management practice] : monohrafiia. Vinnytsia : Knyha - Veha, 416 s. [in Ukrainian].

MANAGEMENT OF BEHAVIOR OF ENTERPRISES IN CONDITIONS OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL STRESS

Oksana Polinkevych¹, Ryszard Kamiński², Liubov Lipych³

¹*Lutsk National Technical University,
75 Lvivska Str., Lutsk, 43018,
e-mail: o.polinkevych@lutsk-ntu.com.ua*

²*Adam Mickiewicz University Poznań,
1 Wieniawskiego str., Poznań, 61-712,
e-mail: ryszard_kaminski@o2.pl*

³*Lutsk National Technical University,
75 Lvivska Str., Lutsk, 43018,
e-mail: lglipych@gmail.com*

Abstract. The aim of the article is to analyze approaches to managing the behavior of enterprises in conditions of socio-psychological stress. The study used methods of induction, deduction, analysis, synthesis, comparison, inference, generalization, abstraction. The results of the study showed that it is necessary to study the behavior of enterprises by stages of emotional response and key success factors. Moreover, reactive, active, responsive and highly efficient types of enterprises are distinguished. It is noted that not all companies reach the stage of acceptance and humility, because it is here that the company makes informed and highly effective decisions that contribute to the development and achievement of strategic goals. Elements that determine the success of enterprises in the market and affect irrational behavior in the stages of emotional response denial, anger, bargaining, despair (depression), acceptance (humility) are highlighted. They show the types of behavior on the key factors of enterprise success: image, brand commitment, location, staff qualifications, innovation potential, level of general management, flexibility of production, breadth of range, the development of Internet marketing. The mechanism of adaptation of behavior of the enterprises which contains the purposes, principles, methods, levers, stages of reaction and monitoring of changes is offered.

Keywords: behavioral economics, irrational decisions, COVID-19, management, uncertainty, socio-psychological stress, mechanism of adaptation, stages of emotional response.

Стаття надійшла до редакції 05.04.2022

Прийнята до друку 23.05.2022

УДК 339.1:659.18.
JEL D 40, M 31, M 39

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОГО МАРКЕТИНГОВОГО СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ, ЦІНОУТВОРЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сергій Касян, Юрій Макуха, Ельвіра Солонінко

*Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»,
49005, м. Дніпро, пр-т Дмитра Яворницького, 19,
email: kasian.s.ya@ntu.one, ORCID: 0000-0002-7103-4457
email: makukha.yu.m@ntu.one; ORCID: 0000-0001-6931-9042
email: soloninko.e.v@ntu.one; ORCID:*

Анотація. *Проведені дослідження удосконалили теоретико-методичну складову інформаційного забезпечення стратегічного планування міжнародного маркетингу, ціноутворення українських підприємств в умовах війни з росією, турбулентних зовнішніх викликів. Висвітлено інформаційне забезпечення процесу прийняття рішень щодо закупівель на промисловому ринку в умовах воєнного стану та досліджено підходи науковців до маркетингового ціноутворення, маркетингового стратегічного планування, багатоканальних стратегій збуту підприємств. У статті актуалізовані наукові розробки щодо джерел даних в аналітиці бізнес-середовища та їх трансформації у цифровій економіці. Висвітлюються науково-практичні підходи до просування, організації маркетингових комунікацій у глобальних соціальних мережах, зокрема, Facebook. Авторами запропоновано модель маркетингової комунікації, інформаційного забезпечення підприємницької діяльності в Україні для Перемоги над країною-агресором – росією.*

Модель обґрунтовує використання соціально-відповідальної та патріотичної реклами, маркетингових та соціальних комунікаційних потоків на підтримку України та Збройних Сил України у сфері розробки стратегії маркетингової та соціально-комунікаційної кампанії, в якій переважають патріотичні наративи. Визначено вибір інструментів таргетингу у Facebook, використання технологій штучного інтелекту, доповненої реальності. Досліджується органічність бізнес-напряму для Facebook, коли саме завдяки органічним дистрибуціям забезпечується розширення цільової аудиторії та додаткові клієнтотоки. Доцільно використовувати комплекс соціальних мереж для боротьби з мега фальшивою російською пропагандою та формування процедури захисту від фейків.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах нахабної агресії росії, актуальним завданням є розроблення заходів соціально-відповідального бізнесу, застосування

концепції маркетингу. Під впливом територіальних, воєнних особливостей ведення військових дій проти підрозділів російських окупантів, різні ринкові фактори можуть суттєво змінювати свою вагомість, а також з'являтися нові. Одним із найвагоміших факторів є використання ресурсів і потенціалу цифрового інформаційного простору.

Моделювання комунікаційної поведінки ринкових суб'єктів у просторі товарних та інформаційних потоків дає змогу сформувати адаптаційний комплекс маркетингу з урахуванням воєнного стану. Міжнародне маркетингове стратегічне планування, ціноутворення підприємств України в умовах війни з росією має базуватися на плануванні стратегічних маркетингових комунікацій, спрямованих на розвінчання ворожих російських фейків. Маркетингова політика розподілу має урахувувати небезпеки воєнних обстрілів з боку країни-агресора, і відповідну зміну каналів руху ресурсних потоків у логістиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексу складних питань, пов'язаних із маркетинговим стратегічним плануванням, ціноутворенням на міжнародних і вітчизняних ринках, присвячено праці таких фахівців у сфері маркетингу, економіки, логістики, як: Ольга Гринькевич, Василь Гринькевич, Олександр Зозульов, Гермаван Катараджая, Філіп Котлер, Іван Сетьяван, Петро Островерх та ін. Основні методичні положення маркетингового ціноутворення, маркетингового стратегічного планування, інформаційних маркетингових технологій і систем ґрунтуються на працях з маркетингу таких провідних вітчизняних і зарубіжних авторів, як Г. Армстронг, А. В. Войчак, С. В. Войтко, В. Вонг, С. С. Гаркавенко, В. Г. Герасимчук, Є. В. Криківський, Н. В. Куденко, І. В. Лілик, А. Ф. Павленко, Т. О. Примаєк, І. Решетнікова, Є. В. Ромат, С. В. Скибінський, С. О. Солнцев, Дж. Сондерс, А. О. Старостіна, Н. І. Чухрай та ін.

У цивілізованому світі формується потужна демократична коаліція, що фінансово, економічно підтримує Україну в боротьбі з нахабною фашистською агресоркою – росією. За таку підтримку велика подяка. Проте важливим і необхідним є глибоше дослідження теоретико-методичних складових інформаційного забезпечення маркетингової комунікаційної діяльності підприємств України в умовах війни з росією. Таке дослідження сприятиме розвитку активностей на економічному, освітньо-науковому фронтах, Перемозі України над варварським російським агресором.

Постановка завдання (формулювання цілей статті). Мета дослідження – удосконалити теоретико-методичні складові інформаційного забезпечення міжнародного маркетингового стратегічного планування, ціноутворення підприємств України в умовах війни з росією, турбулентних зовнішніх викликів.

Відповідно до означеної мети у роботі поставлено такі завдання, як: 1) висвітлити інформаційне забезпечення процесу прийняття рішень щодо закупівель на промисловому ринку в умовах воєнного стану, дослідити підходи науковців до маркетингового ціноутворення, маркетингового стратегічного планування, омніканальних стратегій збуту підприємств; 2) визначити наукові розробки щодо джерел даних в аналітиці бізнес-середовища та їх трансформацію у цифровій економіці; 3) окреслити науково-практичні підходи до промоції, організації маркетингових комунікацій у глобальних соціальних мережах зокрема, Facebook; 4) запропонувати модель маркетингового комунікаційного,

інформаційного забезпечення бізнесової активності в Україні задля Перемоги над країною-агресором – росією. Об'єктом дослідження є процес маркетингової діяльності підприємств України в умовах воєнних дій, спричинених російським агресором.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інформаційне забезпечення процесу прийняття рішень щодо закупівель на промисловому ринку в умовах воєнного стану є одним із найважливіших факторів у функціонуванні сучасного підприємства. Набуттю економічної і комунікаційної ефективності цього процесу значною мірою сприяє врахування таких факторів, як: собівартість готової продукції; якість і надійність готової продукції, її відповідність стандартам ISO 9001; надійність своєчасного випуску продукції; своєчасне відвантаження покупцю готової товарної продукції; наявність розосередженої системи складів-філій в країні за для забезпечення логістики збуту; наявність різноманітних каналів доставки для зручності покупця; зниження складських запасів сировини та напівфабрикатів з врахуванням ефективності логістики постачання і виробництва; зменшення величини оборотного капіталу, що інвестується у запаси сировини та готової продукції [1].

Ми вважаємо, що інформаційне забезпечення впровадження технологій маркетингового просування потоків товарів і послуг має комплексно відображати комунікаційну взаємодію економічних і соціальних агентів у глобальних соціальних мережах. Значущим є застосування цифрових технологій управління електронним бізнес-офісом, під час дослідження сучасного стану питань впровадження інноваційних технологій енергозбереження.

Під час міжнародних транзакцій з врахуванням характеристик дискретного ринкового простору доцільно використовувати методи й інструменти маркетингового стратегічного планування. У ході ціноутворення слід окреслювати великі ризики ділових операцій, пов'язані через військові дії через нахабне широкомасштабне вторгнення росії в Україну. Ці ризики у певний спосіб закладаються у ціні, підвищуючи її для цільових груп споживачів.

Ризики не єдиний фактор, що суттєво впливає на собівартість. Порушення логістичних ланцюгів мирного часу призводить до необхідності пошуку нових каналів доставки товару. Це стосується не тільки внутрішньої логістики на території України, а й логістичних поставок до ЄС та й в усьому світі. Так, спираючись на кейс однієї української компанії, можна окреслити частий факт, при якому рух товару невеликими та нерегулярними перевезеннями країнами ЄС здебільшого забезпечувався автомобільним транспортом (ТІР-перевезення).

Калькуляція вартості послуги перевезення у довоєнний час базувалася більшою мірою на відстані перевезення та меншою – на напрямі. Якщо перевізник транспортував одні продукти з України у певні міста ЄС, то у зворотному напрямі, в Україну, транспортувався інший вантаж. Оплату за транспортування сплачували дві юридичні особи: одна транспортування вантажу в одному напрямі, інша – у зворотному. Після розриву логістичних ланцюгів і втрати вантажу в будь-яку з цих сторін, і неможливості пошуку заміни, вартість за друге транспортування збільшується вдвічі. А це суттєво збільшує собівартість товару.

Наявність розосередженої структури складів-філій дає змогу з урахуванням часу і простору розосередити запаси готової продукції і в такий спосіб зменшити ризики їх знищення. Також така система дає змогу скоротити час на доставку товарів споживачу, скоротивши логістичне плече доставки. Звичайно наявність таких складів призведе до збільшення загальних витрат компанії на суму їх утримання та забезпечення функціонування. З іншої сторони, транспортування від виробництва (або основного складу) до складів-філій буде відбуватися великими обсягами. Отже, можна порівняти вартість двох варіантів доставки кінцевому споживачу:

- доставки одиничної продукції від основного складу до кінцевого споживача;
- гуртова доставка до складу-філії, з подальшою адресною доставкою з меншим логістичним плечем до кінцевого споживача.

Доцільно обчислювати цінову еластичність попиту. С. С. Гаркавенко (Svitlana Garkavenko) визначає чотири види коефіцієнтів цінової еластичності, які можна використовувати у практичних розрахунках: коефіцієнти точкової, дугової, перехресної еластичності та еластичності за доходом [2, с. 294].

Методика визначення коефіцієнта точкової цінової еластичності (E_p) ґрунтується на порівнянні динаміки попиту та ціни зі значеннями цих показників на початку та в кінці періоду аналізу:

$$E_p = \frac{DQ}{DP} \times \frac{P_1}{Q_1}, \quad (1)$$

де P_1 – початкова ціна на товар, грн; Q_1 – попит на товар за вихідної ціни, нат. од.; DQ – зміна попиту, грн; DP – зміна ціни, нат. од. [2, с. 294]

Практика показує, що при певних обсягах обороту товару через такі склади-філії різниця у вартості транспортування на одиницю продукції між цими варіантами буде дорівнювати нулю (так звана точка беззбитковості функціонування складу). Цей обсяг залежить від розміру витрат на утримання та забезпечення функціонування такого складу. Але додатково з'являється перевага у термінах доставки товару порівняно з конкурентами. Тобто, при доброму розумінні та урахуванні означених факторів існує можливість адекватно формувати ціни на товар, розвивати стратегічні компетенції із ціноформування на міжнародних ринках товарів і послуг. Значущими є навички навчання та викладання маркетингових і логістичних дисциплін, взаємодія з фахівцями у сфері екологічного і ресурсного менеджменту, стандартизації.

О. В. Зозульов (O. V. Zozulov), М. Левченко (M. Levchenko) досліджують омніканальні стратегії збуту підприємств, виокремлюючи такі підходи до розуміння цієї стратегії, як: цільовий, бренд-орієнтований, комунікаційний, системно-інтегрований. Вони слушно визначають омніканальність, як інноваційне інтегрування збутових і комунікаційних інструментів, спрямоване на об'єднання каналів збуту, що дозволяє постійно підтримувати високу інтенсивність збутової діяльності підприємств завдяки застосуванню бренд-орієнтованої моделі збутової діяльності [3].

Ольга Гринькевич (Olga Grynkevych), Петро Островерх (Petro Ostroverkh), Василь

Гринькевич (Vasyl Grynkevych) досліджують джерела даних в аналітиці бізнес-середовища та їх трансформацію у цифровій економіці, зазначаючи про особливості джерел і типів даних в аналізі бізнес-середовища. Науковці слушно проводять класифікацію даних в аналізі бізнес-середовища за такими ознаками, як: режим доступу, зміст, рівень узагальнення, виробник [4]. Вони комплексно досліджують низку статистичних даних, що застосовуються під час аналізування бізнес-середовища. Результати цього аналізу слугують більш повній аргументації рішень компаній і організацій державного сектору.

Заслугує на увагу групування основних джерел відкритих даних про зовнішнє бізнес-середовище, яке може застосовуватися під час маркетингової взаємодії на ринках України. При цьому виокремлюються такі групи джерел, як: сайти Державної служби статистики України, офіційні сайти багатьох центральних органів виконавчої влади, єдиний державний веб-портал відкритих даних, база даних про учасників фондового ринку, офіційні сайти аналітичних центрів [4, с. 81].

Підкреслимо добру систематизацію інформаційно-аналітичних платформ в Україні для економічної аналітики, що проведена цими дослідниками. У цьому контексті підібрано й проаналізовано такі види цих платформ, як: Opendatabot, Start Business Challenge, YouControl, Vkursi, Пошуково-аналітична система 007, HURMA. Описана характеристика послуг, що надаються на цих платформах [4, с. 81-82]. На наш погляд, застосування таких інформаційно-аналітичних платформ дає змогу поліпшити інформаційне віртуальне забезпечення під час маркетингового просування потоків товарів і послуг підприємств України на вітчизняних і закордонних ринках. Значущим є досягнення багатомовності і міжкультурного взаєморозуміння у межах єдиного освітньо-культурного простору ЄС. Актуальним і необхідним є впровадження і поширення принципів і процедур добровільної екологічної сертифікації у виробничій сфері в Україні.

Відмітимо, що одним із найкращих маркетингових заходів із залученням відповідних інформаційних технологій з підвищення популярності продукції і підприємства у діловому просторі регіону є рекламна компанія. При досягненні ефективної організації реклами вона є дуже ефективна. Проте для того, щоб рекламні комунікації регіонального підприємства змогли позитивно вплинути на цільові групи споживачів, потрібно розробити стратегію регіональної маркетингової комунікаційної кампанії.

Н. В. Куденко (Natalia Kudenko) слушно наголошує на застосуванні концепції стратегічного планування, коли підвищується значення маркетингу в організації бізнесу у межах простору управління підприємством. Під час проведення маркетингового стратегічного планування дослідники мають окреслювати низку можливостей і загроз у зовнішньому ринковому середовищі, аналізувати і порівнювати альтернативні сприятливі можливості, що відображають кон'юнктурні зміни на цільових ринках товарів і послуг. Серед переваг концепції маркетингового стратегічного планування, дослідниця окреслює такі, як: балансування цілей з економічного розвитку, застосування процедур і інструментів SWOT-аналізу, акцентування на успішному функціонуванні стратегічних бізнес-підрозділів [5]. Ми вважаємо, що такі підходи з певними

адаптаційними механізмами є достатньо слухними зараз в умовах воєнного стану.

Дійсно, споживчо орієнтовані детермінанти поведінки суспільно відповідальної компанії у контексті запровадження концепції сталого розвитку мають системно відображати застосування омніканальних збутових стратегій. Це стосується приділення уваги соціально-відповідальній і патріотичній рекламі, маркетинговим і соціальним комунікаціям на підтримку України і ЗСУ. При реалізації рекламної кампанії у регіонах важливо брати до уваги особливості ринків, зміст фундаментальних сил ринку в регіонах, споживачів, продукції та капіталу фірми.

Згідно досліджень фахівців, найпопулярнішою глобальною соціальною мережею у світі залишається Facebook. Підкреслимо, що у цій мережі кількість активних користувачів за місяць становить 2,7 млрд. При цьому Facebook є популярний безплатний веб-сайт соціальної мережі. Завдяки комунікаційній взаємодії на цьому сайті зареєстровані користувачі можуть генерувати профілі, стрімко завантажувати фотографії та відео, миттєво пересилати різні повідомлення і бути у сфері цільового впливу маркетингових комунікаційних потоків низки компаній світу [6]. На наш погляд, під час нахабної військової агресії країни-окупанта росії в Україні слід використовувати комплекс соціальних мереж для боротьби з мега брехливою російською пропагандою і формувати процедури антифейкового захисту.

Facebook є ефективним інструментом просування товарів та послуг, але з постами, в яких висвітлені делікатні теми можуть виникнути проблеми, вони можуть бути заблоковані. До делікатних тем можна віднести: расові, етнічні, політичні, релігійні, питання здоров'я, сексуальної орієнтації тощо.

З початку війни в Україні у Facebook почалася справжня боротьба за правдиві новини. Громадяни нахабної і брехливої країни агресора масово поширюють фейкові новини і скаржаться на неправдиве, на їх думку, висвітлення ситуації в Україні. Українці ж постійно висловлюють невдоволення щодо блокування просто патріотичних постів.

Блокування постів / сторінок відбувається найчастіше одним з двох методів: 1) автоматизоване блокування за ключовими словами; 2) скарги, найчастіше від незадоволених росіян.

Завдяки дружній взаємодії українців і масовому висвітленню цієї проблеми дані новини розблоковують і масово поширюють де це є можливо. Одним із методів уникнення блокування є написання дописів виключно українською мовою, незважаючи на те, що росіяни кажуть, що ми «один народ», але нашу мову вони ненавидять і все ж таки не дуже добре розуміють, а й іноді взагалі не читають. Значущим є підтримання високого рівня національної ідентичності в Україні.

Якщо ж є потреба поскаржитися на певний фейковий російськомовний пост чи аккаунт, то бажано це робити англійською мовою. Бо за таких умов скарга не потрапить до російськомовного модератора, а буде опрацьована неупередженим англомовним.

До того ж цей інструмент є достатньо ефективним не тільки для протидії інформаційної агресії, а й за для просування і реалізації певних соціальних і маркетингових ідей. Яскравим прикладом такого застосування є реалізація у 2022 році ідеї «Народного байрактара» від фонду Сергія Притули. При цьому завдяки

диференційованим комунікаційним каналам, здебільшого через Facebook до збору коштів успішно долучені приватні та юридичні особи, резиденти та нерезиденти. Економічна і соціальна ефективність такого заходу базується на зібраних сумах та стислих строках, протягом яких ця сума сформована.

Фахівці у сфері маркетингових комунікацій і IT-сектору відмічають, що у Facebook є один із найскладніших і найвишуканіших інструментів таргетингу в світі маркетингових цифрових технологій. Інформаційна платформа соціальної мережі Facebook характеризується множиною функціоналу, значними рекламними і соціальними можливостями. Для цієї платформи є притаманним використання технологій штучного інтелекту, доповненої реальності, що формує комплекс «розумних» алгоритмів. Завдяки таким алгоритмам є можливим швидко і легко вишукувати потрібну аудиторію. Реалізація потоків продукції є можлива завдяки функціонуванню багатоканальної маркетингової збутової системи.

Рекламні повідомлення і просування контенту достатньо ефективно просуваються, у прикладному аналізованні коли бізнесовий напрям є органічний саме для Facebook. Проте згідно статистичних даних Facebook має найдорожче покриття. Також від січня 2019 року у цій соціальній мережі стягується 20% ПДВ на рекламні комунікації. Окрім того, в аналізованій мережі Facebook список бізнес-категорій, що мають сприятливу ауру, для просування обмежений. Протягом 2018-2020 років у мережі Facebook зафіксовано низку скандалів, які щільно пов'язані з витоком даних [7]. Безперечно, під час розвитку маркетингових комунікаційних стратегій з урахуванням цифровізації важливо постійно приділяти належну увагу фінансово-інвестиційній стабілізації держави в умовах воєнного стану.

Однак Facebook не ідеальний і має деякі мінуси. Реклама у Facebook має нормальну ціну лише за умови правильного налаштування цільової аудиторії та її інтересів. На відміну від інших соціальних мереж, список бізнес-категорій, для яких підходить Facebook, обмежений. У 2018-2019 роках у Facebook були проблеми з «розумними» алгоритмами [8, 9; 11].

Існують спеціальні формули для якісного просування [10; 11]:

1. ACCA (Awareness – Comprehension – Conviction – Action), де потрібно презентувати ситуацію або проблему, пояснити вплив потоку маркетингових комунікацій, сформулювати бажання і переконати цільову аудиторію, закликати до дії.

2. PPPP (Picture, Promise, Prove, Push), де необхідно показати товар і взаємодію з ним, а також представити найкращі характеристики товару, підтвердження відгуків.

3. AIDA (Attention, Interest, Desire, Action), де потрібно зробити яскравий заголовок або написати цікавий факт про ваш товар, а потім написати чітку інформацію про товар і привернути увагу споживача спеціальною пропозицією.

У підсумку підкреслимо, що усі формули слугують для того, щоб змусити користувача виконати цільову дію [11].

Широкомасштабна військова агресія проти України внесла певні зміни у користуванні соціальними мережами, як інструментами просування серед українських підприємств. Багато з них відмовилися взагалі від реклами, вважаючи недоречним

рекламувати свої товари та послуги під час війни. Інші ж ведуть соціальні мережі так, ніби то нічого не сталося. Обидва рішення є не зовсім правильними, бо бізнес в Україні має просуватися навіть під час війни, оскільки це рушійна сила нашої економіки.

Фахівці пропонують такі методи адаптування соціальних мереж до воєнного стану [12]:

1. Публікація позитивного, мотиваційного контенту, щоб люди могли трохи відволіктися від тяжких реалій і трохи помріяти.
2. Постійне оновлення інформації щодо графіку роботи, умов оплати, умов і термінів доставки, акцентування уваги на тому, що підприємство працює під час воєнного стану.
3. Інформування читачів блогу щодо правил поведінки під час надзвичайних ситуацій та дотримання zasad цивільної безпеки.
4. Добрим маркетинговим ходом стане допомога Українській Армії, відкриття власної банки на збір бронешитів, байрактарів, медикаментів або ж підтримка вже створеного фонду.

Подібними заходами можна залучити зовнішню фінансову підтримку, яка буде спрямована як Збройними Силами України так і підприємствам України одночасно. Компанії намагаються допомогти, але ресурси компаній не безмежні. Тому щоб не довести компанію до фінансового краху, дехто вдається до заходів, коли на певний товар, який може реалізувати компанія, для визначених потреб певного підрозділу ЗСУ, кошти з максимальною прозорістю збирають, наприклад, на сайті компанії. При цьому процес популяризується через різноманітні глобальні соціальні мережі, у тому числі іноземними мовами (окрім російської) із залученням коштів із-за кордону.

Є. В. Крикавський (Euvgen Krykavskyy), Н. В. Чорнописька (Natalia Chornopyska) справедливо наголошують на доцільності застосування системного підходу до міжнародної логістичної системи на базі узгодження взаємозв'язків, специфіки функціонування певних господарських об'єктів, отримання ними імпульсів від системи у цілому. Вони виокремлюють певні етапи проведення системного аналізу логістичної системи, серед яких: створення задачі на основі чіткого з'ясування об'єкта і мети аналізування, усвідомлення меж і структури системи, моделювання взаємодії і узгодження елементів у рамках системи [13]. Одночасно наголошується на інтегруванні комплексу процесів у ланцюзі поставок, що опосередковується їх випереджаючим синтезом у просторі логістичної системи. Науковці формалізують взаємодію складових елементів у сучасних міжнародних логістичних системах на основі такої аналітичної математичної моделі [13, с. 29]:

$$\begin{array}{c}
 \begin{array}{c}
 \mathbb{A}_1 \text{ } \ddot{\circ} \\
 \zeta \text{ } \div \\
 O^1 \zeta \mathbb{A}_2 \text{ } \div \\
 \zeta \text{ } \div \\
 \zeta \dots \text{ } \div \\
 \zeta \mathbb{A}_n \text{ } \div \\
 \mathbb{A}_n \text{ } \emptyset
 \end{array}
 \quad
 \begin{array}{c}
 \mathbb{B}_1 \text{ } \ddot{\circ} \\
 \zeta \text{ } \div \\
 O^2 \zeta \mathbb{B}_2 \text{ } \div \\
 \zeta \text{ } \div \\
 \zeta \dots \text{ } \div \\
 \zeta \mathbb{B}_n \text{ } \div \\
 \mathbb{B}_n \text{ } \emptyset
 \end{array}
 \end{array}
 \quad (1)$$

де O – оператор;

$A=(a_1, a_2, \dots, a_n)$ – матрична сукупність елементів системи;

$B=(B_1, B_2, \dots, B_n)$ – матрична сукупність змінених елементів системи;

$R=(r_1, r_2, \dots, r_n)$ – матриця певних залежностей між елементами системи;

Сама логістична система представляє собою таке рівняння $S=(A, R)$.

На наш погляд, під час міжнародної маркетингової взаємодії доцільно формувати інтегративні зв'язки у межах логістичного (маркетингового) ланцюга формування цінностей, дбаючи про дотримання засад «зеленого» маркетингу [13; 14; 15].

Найвагомішим фактором, що впливає на ефективність інтегрованого комплексу маркетингових комунікацій – це цифровий інформаційний простір. За цим терміном слід розуміти безліч пристроїв, технологічних рішень та програмного забезпечення, що оточують нас, допомагають вирішувати систематичні виробничі дії, та будь-яким чином впливають на формування стереотипів, що в кінцевому значенні, впливають на прийняття рішень [1, с. 17]. Досягнення доброго рівня корпоративного іміджу є можливе завдяки комплексному застосуванню інструментів і процедур event-маркетингу, інтегрування комплексу маркетингових комунікацій підприємства (рис. 1).

Тому правильне розуміння того, що відбувається зараз під час воєнного стану у ході прийняття рішень про закупівлю, дає можливість економічним і соціальним агентам набути конкурентних переваг на ринку, що сприяє нашій Перемозі над країною-агресором – росією. Звичайно, швидкість та якість процесу прийняття рішень напряму залежить від інструментів та методів, що застосовуються під час цього процесу. Основні фактори, що впливають на поведінку покупця на промисловому, споживчому ринках системно досліджуються ще Ф. Котлером [16]. Пізніше багатьма іншими авторами були доповнені додаткові фактори, або надані нові акценти існуючим. Хоча процесуальна модель прийняття рішень Р. Сайерта і Дж. Марча є майже незмінною [1, с. 16-18].

Як видно з рисунку 1, модель маркетингового комунікаційного, інформаційного забезпечення бізнесової активності в Україні задля Перемоги над країною-агресором – росією побудована на основі узгодженого функціонування певних блоків. Так, у блоці 1 аналізується і використовується палітра джерел відкритих даних про зовнішнє бізнес-середовище. У блоці 2 впроваджується омніканальність, як інноваційне інтегрування збутових і комунікаційних інструментів, що сприяє системному застосуванню омніканальних стратегій збуту підприємств. Блок 3 спрямований на застосування соціально-відповідальної і патріотичної реклами, потоків маркетингових і соціальних комунікацій на підтримку України і ЗСУ у площині розроблення стратегії маркетингової і соціальної комунікаційної кампанії, у якій переважають патріотичні наративи. Доцільно формувати складові маркетингового стратегічного планування, відносно безпечність функціонування паливно-енергетичного комплексу України в умовах війни, спричиненої нахабно повномасштабною агресією росії.

У блоках 4, 5 обґрунтовується вибір інструментів таргетингу у Facebook, використання технологій штучного інтелекту, доповненої реальності. У блоці 6 аналітичної моделі досліджується органічність бізнесового напрямку для Facebook, коли саме завдяки органічним видачам забезпечується розширення цільової аудиторії,

Рис. 1. Модель маркетингового комунікаційного, інформаційного забезпечення бізнесової активності в Україні задля Перемоги над країною-агресором – росією.

Джерело: сформовано авторами на основі [3; 4, с. 81-82; 6-13]

додаткові клієнтські потоки. Блок 7 спрямований на використання комплексу соціальних мереж для боротьби з мега брехливою російською пропагандою і формування процедури антифейкового захисту.

Вони застосовують технології дезінформації. Завдяки маркетинговим, соціальним комунікаціям важливо розвінчувати ці фейки. Потрібно постійно аналізувати їхні зміст і структуру. Таке маркетингове інформаційне, комунікаційне наповнення потоків соціальних, маркетингових комунікацій дозволяє методично у блоці 8 застосовувати

спеціальні формули для якісного просування: PMHS (Pain, More Pain, Hope, Solution), PPPP (Picture, Promise, Prove, Push), AIDA (Attention, Interest, Desire, Action). Економічний, комунікаційний і соціальний ефекти запропонованої аналітичної моделі дозволяють успішно інтегрувати елементи комплексу маркетингових комунікацій у цифровому інформаційному просторі. Це сприяє набуттю конкурентних переваг на ринку, що сприяє нашій Перемозі над країною-агресором.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У дослідженні удосконалено теоретико-методичні складові інформаційного забезпечення міжнародного маркетингового стратегічного планування, ціноутворення підприємств України в умовах війни з росією, турбулентних зовнішніх викликів. У роботі висвітлено інформаційне забезпечення процесу прийняття рішень щодо закупівель на промисловому ринку в умовах воєнного стану, досліджено підходи науковців до маркетингового ціноутворення, маркетингового стратегічного планування, омніканальних стратегій збуту підприємств. Значущим є висвітлення наукових розробок щодо джерел даних в аналітиці бізнес-середовища та їх трансформацію у цифровій економіці. Висвітлено науково-практичні підходи до промоції, організації маркетингових комунікацій у глобальних соціальних зокрема, Facebook. Запропоновано модель маркетингового комунікаційного, інформаційного забезпечення бізнесової активності в Україні задля Перемоги над країною-агресором – росією.

Перспективи подальших розробок у заданому напрямку вбачаються в широкому застосуванні технологій і процедур штучного інтелекту, доповненої реальності під час удосконалення інформаційних технологій в міжнародному маркетингу, застосування підходів динамічного ціноутворення задля Перемоги України.

Список використаних джерел

1. Макуха Ю. М. Сучасні фактори впливу на процес прийняття рішень під час закупівель на промисловому ринку. *Зб. тез доповідей ІІ Міжн. наук.-практ. конф. «Сучасні тренди поведінки споживачів товарів і послуг»*. Програмний комітет: Р. М. Постоловський (голова), Є. В. Крикавський (співголова), О. В. Дейнега (співголова). (Рівне, 20–21 лютого 2020 р.) / Рівненський державний гуманітарний університет. Рівне : О. Зень, 2020. С. 16–18 (206 с.). ISBN 978-617-601-312-9., с. 16. URL: https://www.rshu.edu.ua/images/nauka/zb_stpstp_2020.pdf
2. Гаркавенко С. С. Маркетинг: підручник. К. : Лібра, 2002. 712 с.
3. Зозульов О. В., Левченко М. Формування омніканальної збутової стратегії підприємства. *Економічний вісник НТУУ «КПІ» – Economic bulletin of National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”*. 2016. №13. [Електронний ресурс]. URL: <http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/80562/76146>
4. Гринькевич Ольга, Островерх Петро, Гринькевич Василь. Джерела даних в аналітиці бізнес-середовища та їх трансформація у цифровій економіці. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. 2021. Випуск 60. С. 77–85. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/economics/article/view/11351>
5. Куденко Н. В. Стратегічний маркетинг : підручник. К. : КНЕУ, 2012. 523 с.
6. Leading countries based on Facebook audience size as of October 2021(2021). URL: <https://www.statista.com/statistics/268136/top-15-countries-based-on-number-of-facebook-users/>

7. Pros and Cons of Facebook Ads: How to Determine the Best Strategy (2020). URL: <https://websetnet.net/ru/pros-and-cons-of-facebook-ads-how-to-determine-the-best-strategy/>
8. Does your business need Facebook: audience research (2021). URL: <https://blog.ingate.ru/detail/nuzhen-li-facebook-tvoemu-biznesu-issledovanie-auditorii/>
9. Алгоритм бану. Чому Facebook блокує патріотичні дописи і до чого тут упередження та погано написані алгоритми(2021). URL: <https://texty.org.ua/articles/104034/facebook-vyznav-pomytkove-blokvannya-patriotichnoho-zmistu-ale-nichoho-ne-poymasnyv-mozhe-problema-v-alhorytmah/>
10. Kevan Lee (2014) 27 Copywriting Formulas That Grab Readers' Attention. URL: <https://buffer.com/resources/copywriting-formulas/>
11. Soloninko E. V., Makukha Yu.M. Formulas for promoting advertisement on Facebook. *Majesty of Marketing: Materials of the International conference for the students and junior research staff*. Responsible for publication: Head of the Department of Marketing S. Kasian. Edited by: Associate Professor of Marketing T. Kuvaieva. Ukraine, Dnipro, Dnipro University of Technology, 2021. p. 261 (318 p.). URL: https://mk.nmu.org.ua/ua/source/Majesty%20of%20Marketing_2021.pdf
12. SMM під час війни: Особливості ведення Бізнес-акаунтів в період воєнного стану (2022). URL: <https://odesseo.com.ua/smm-and-war/>
13. Крикавський Є. В., Чернописька Н. В. Логістичні системи. 2-ге вид., доп. / Є. В. Крикавський,; Нац. універ-т «Львівська Політехніка». Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. 312 с.
14. Касян С. Я. Взаємодія е-логістики та маркетингових комунікацій високотехнологічних підприємств у площині дистрибуції цінностей до споживачів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка», Серія: Логістика: Збірник наукових праць. Голова Редакційно-видавничої ради д.е.н., проф. Н. І. Чухрай*. Львів: Видав-во Львівської політехніки. 2017. №863. С. 68–76.
15. Касян С. Я. Логістика і комунікаційна бізнес-взаємодія в ході розвитку конкурентного потенціалу високотехнологічних підприємств. Розділ 5. Методологічні, теоретичні та методичні засади управління інноваційним розвитком підприємства на засадах маркетингу. *Сучасні технології управління розвитком підприємств України: механізми, реалії, перспективи* : колект. моногр. Дніпро : ДНУ імені Олеся Гончара, Біла К.О., 2016. 504 с. (С. 301–317).
16. Котлер Ф. Маркетинг 4.0 Від традиційного до цифрового / Філіп Котлер, Гермаван Катараджая, Іван Сетьяван; пер. з англ. К. Куницької та О. Замаєвої. К. : Вид. група КМ-БУКС, 2018. 208 с. URL: <https://kmbooks.com.ua/book?code=732469>

References

1. Makukha Yu. M. (2020) Suchasni faktory vplyvu na protses pryiniattia rishen pid chas zakupivel na promyslovomu rynku [*Modern factors influencing the decision-making process during procurement in the industrial market*]. Zb. tez dopovidei II Mizhn. nauk.-prakt. konf. «Suchasni trendy povedinky spozhyvachiv tovariv i posluh». Prohramnyi komitet: R. M. Postolovskiy (holova), Ye. V. Krykavskiy (spivholova), O. V. Deineha (spivholova). (Rivne, 20-21 liutoho 2020 r.) / Rivnenskyi derzhavnyi humanitarnyi universytet. Rivne : O. Zen, 2020. S. 16–18 (206 s.). ISBN 978-617-601-312-9., s. 16. URL: https://www.rshu.edu.ua/images/nauka/zb_stpstp_2020.pdf [in Ukrainian]
2. Harkavenko S. S. Marketynh [*Marketing*]: pidruchnyk. K. : Libra, 2002. 712 s. [in Ukrainian].

3. Zozulov O. V., Levchenko M. (2016). Formuvannya omnikanalnoi zbutovoi stratehii pidpriemstva [*Formation of an omnichannel sales strategy of the enterprise*]. Ekonomichnyi visnyk NTUU «KPI» - Economic bulletin of National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”. №13.URL: <http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/80562/76146>
4. Hrynkevych Olha, Ostroverkh Petro, Hrynkevych Vasyl (2021). Dzherela danykh v analitytsi biznes-seredovyshcha ta yikh transformatsiia u tsyfrovii ekonomitsi [*Data sources in business environment analytics and their transformation in the digital economy*]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia ekonomichna. Vypusk 60. S. 77–85.URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/economics/article/view/11351>
5. Kudenko N. V. (2012) Stratehichni marketynh [*Strategic Marketing*] : pidruchnyk. K. : KNEU. 523 s.
6. Leading countries based on Facebook audience size as of October 2021 (2021). URL: <https://www.statista.com/statistics/268136/top-15-countries-based-on-number-of-facebook-users/>
7. Pros and Cons of Facebook Ads: How to Determine the Best Strategy (2020). URL: <https://websetnet.net/ru/pros-and-cons-of-facebook-ads-how-to-determine-the-best-strategy/>
8. Does your business need Facebook: audience research (2021). URL: <https://blog.ingate.ru/detail/nuzhen-li-facebook-tvoemu-biznesu-issledovanie-auditorii/>
9. Alhorytm banu. Chomu Facebook blokuie patriotychni dopysy i do choho tut uperedzhennia ta pohano napysani alhorytmy [*The ban algorithm. Why does Facebook block patriotic posts and why are prejudices and poorly written algorithms involved?*] (2021). URL:<https://texty.org.ua/articles/104034/facebook-vyznav-pomytkove-blokuvannya-patriotychnoho-zmistu-ale-nichoho-ne-poyasnyv-mozhe-problema-v-alhorytmah/>
10. Kevan Lee (2014) 27 Copywriting Formulas That Grab Readers’ Attention. URL: <https://buffer.com/resources/copywriting-formulas/>
11. Soloninko E. V., Makukha Yu.M. Formulas for promoting advertisement on Facebook. *Majesty of Marketing: Materials of the International conference for the students and junior research staff*. Responsible for publication: Head of the Department of Marketing S. Kasian. Edited by: Associate Professor of Marketing T. Kuvaieva. Ukraine, Dnipro University of Technology, 2021. p. 261 (318 p.). URL: https://mk.nmu.org.ua/ua/source/Majesty%20of%20Marketing_2021.pdf
12. SMM pid chas viiny: Osoblyvosti vedennia Biznes-akauntiv v period voiennoho stanu [*SMM during the war: Peculiarities of maintaining business accounts during martial law*]. (2022). URL: <https://odesseo.com.ua/smm-and-war/>
13. Krykavskiy Ye. V., Chornopyska N. V. (2012) Lohistychni systemy [*Logistic Systems*]. 2-he vyd., dop.; Nats. univer-t «Lvivska Politekhnik». Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky. 312 s.
14. Kasian S. Ya. (2017) Vzaiemodiia e-lohistyky ta marketynhovykh komunikatsii vysokotekhnolohichnykh pidpriemstv u ploshchyni dystrybutsii tsinnosti do spozhyvachiv [*Interaction of e-logistics and marketing communications of high-tech enterprises in the sphere of distribution of values to consumers*]. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnik», Seriiia: Lohistyka: Zbirnyk naukovykh prats. Holova Redaktsiino-vydavnychoi rady d.e.n., prof. N. I. Chukhrai. Lviv: Vydav-vo Lvivskoi politekhniky. №863. S. 68–76.
15. Kasian S. Ya. (2016) Lohistyka i komunikatsiina biznes-vzaiemodiia v khodi rozvytku konkurentnoho potentsialu vysokotekhnolohichnykh pidpriemstv [*Logistics and communication business interaction in the course of developing the competitive potential of high-tech enterprises*]. Rozdil 5. Metodolohichni, teoretychni ta metodychni zasady upravlinnia innovatsiinym rozvytkom pidpriemstva na zasadakh marketynhu. Suchasni

- teknologii upravlinnia rozvytkom pidpriemstv Ukrainy: mekhanizmy, realii, perspektyvy : kolekt. monohr. Dnipro : DNU imeni Olesia Honchara, Bila K.O. 504 s. (S. 301–317).
16. Kotler F. (2018) Marketynh 4.0 Vid tradytsiinoho do tsyfrovoho [Marketing 4.0 From traditional to digital] / Filip Kotler, Hermavan Kataradzhaia, Yivan Setiavan; per. z anhl. K. Kunytskoi ta O. Zamaievoi. K. : Vyd. hrupa KM-BUKS,. 208 s. URL: <https://kmbooks.com.ua/book?code=732469>

INFORMATION SUPPORT OF INTERNATIONAL MARKETING STRATEGIC PLANNING, PRICING OF UKRAINIAN COMPANIES IN THE CONDITIONS OF WAR WITH RUSSIA

Serhii Kasian, Yurii Makukha, Elvira Soloninko

*Dnipro University of Technology,
19 Dmytro Yavornytskyi Ave., Dnipro, 49005, Ukraine,
email: kasian.s.ya@nmu.one; ORCID: 0000-0002-7103-4457
email: makukha.yu.m@nmu.one; ORCID: 0000-0001-6931-9042
email: soloninko.e.v@nmu.one; ORCID:*

Abstract. The conducted research improved the theoretical and methodological component of information support for strategic planning of international marketing, pricing of Ukrainian enterprises in the conditions of war with russia, turbulent external challenges. The information support of the decision-making process regarding purchases on the industrial market in conditions of martial law was highlighted and the approaches of scientists to marketing pricing, marketing strategic planning, multi-channel sales strategies were investigated enterprises. The article updates scientific developments regarding data sources in the analytics of the business environment and their transformation in the digital economy. Scientific and practical approaches to promotion, organization of marketing communications in global social networks, in particular, Facebook, are highlighted. The authors proposed a model of marketing communication, information support of business activity in Ukraine for Victory over the aggressor country – russia.

The model substantiates the use of socially responsible and patriotic advertising, marketing and social communication streams in support of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine in the field of developing a marketing and social communication campaign strategy, in which patriotic narratives prevail. The selection of Facebook targeting tools, the use of artificial intelligence technologies, and augmented reality are defined. The organic business direction for Facebook is studied, when it is thanks to organic distributions that the expansion of the target audience and additional customer flows are ensured. It is appropriate to use a complex of social networks to fight against mega-false russian propaganda and to form a procedure for protection against fakes.

Keywords: international marketing, marketing strategic planning, marketing pricing, information support.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2022

Прийнята до друку 23.05.2022

УДК 339.13:637.181
JEL L19, L66

ТЕНДЕНЦІЇ ТА МАРКЕТИНГОВІ ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ РИНКУ РОСЛИННИХ АНАЛОГІВ МОЛОЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Ярослава Ларіна¹, Діана Файвішенко²

¹ Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
03057, Україна, Київ, просп. Перемоги 54/1,
e-mail: larin_sla@ukr.net; ORCID: 0000-0002-2712-7824

² Державний торговельно-економічний університет,
02156, Україна, Київ, вул. Кіото 19,
e-mail: d.fayvishenko@knute.edu.ua; ORCID: 0000-0001-7880-9801

Анотація. Метою статті є характеристика поточного стану та визначення перспектив розвитку ринку рослинних аналогів молочних продуктів. У статті вирішено завдання визначення трендів світового та вітчизняного ринку рослинних аналогів молочних продуктів, споживчих переваг щодо таких продуктів та ключових напрямів маркетингової діяльності. У дослідженні використано методи системного аналізу, узагальнення, порівняння, SWOT-аналіз. Результати досліджень виявили значні перспективи розвитку ринку рослинних аналогів молочної продукції у світі та в Україні. Досліджено споживчі переваги, ідентифіковано основні причини вибору споживачами рослинних замінників молочних продуктів, до яких належать піклування про здоров'я, зростання сегменту вегетаріанців/веганів, турбота про тварин та ін. Подано рекомендації щодо застосування маркетингового інструментарію з виведення на ринок і просування рослинних аналогів молочних продуктів, що стосуються їх якісних характеристик, сегментації ринку, позиціонування, формування асортименту та ціноутворення.

Ключові слова: рослинні аналоги молочних продуктів, ринок, тенденції, споживачі переваги, альтернативне молоко, маркетинг.

Постановка проблеми. Молочні продукти традиційно вважаються важливою частиною раціону людини, містять вітаміни і мікроелементи, вважаються корисними більшістю фахівців з якості харчових продуктів і дієтології. Проте в останні роки спостерігається динаміка щорічного скорочення обсягів їх виробництва. Натомість набув значного поширення тренд щодо збільшення споживання продуктів рослинного походження замість тваринних. Це пов'язано з тим, що такі продукти краще засвоюються і не містять шкідливих гормонів і антибіотиків. Крім того, останнім часом зростає частка людей з непереносимістю лактози та алергією на молоко, що спричиняє зміну

раціону харчування на користь рослинних продуктів. Тому асортимент молочних продуктів зростає за рахунок продуктів для особливих груп, зокрема аналогів або заміників молока чи альтернативних молочних продуктів. Ще однією причиною вибору рослинних аналогів молока є турбота про благополуччя с.г. тварин. Тому закономірно, що зі зростанням популярності «рослинного молока» і негативним сприйняттям споживачами промислового тваринництва підприємці у світі інвестують в нові альтернативні продукти.

В Україні також спостерігається тенденція збільшення заміщення тваринних продуктів рослинними. Проте обсяги пропозиції таких продуктів суттєво відстають від потреб споживачів, і більша частина пропонованих товарів імпортована. Виникає необхідність забезпечення ринку продукцією з рослинної сировини вітчизняного походження, тому вивчення потреб споживачів і особливостей маркетингу щодо цих товарів є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки рослинні аналоги молока та інших продуктів рослинного походження є досить новими товарними групами на споживчому ринку, його аналіз поки що є недостатньо повним. Незважаючи на зміну структури споживчих потреб і появу нових цільових сегментів, майже відсутні систематизовані підходи щодо аналізу ринку рослинних аналогів молочної продукції, у наукових статтях розглядаються лише окремі аспекти функціонування цього ринку. У цьому контексті можна згадати праці О. Борисенко та О. Романенко [1], Ю. Мотузки та А. Кошельник [2], присвячені розвитку світового ринку аналогів молочних продуктів. У працях Deep N Yadav, Sangita Bansal, Arvind K Jaiswal and Ranjeet Singh [15], Swati Sethi, S.K. Tyagi, Rahul K. Anurag [16] зроблено акцент на покращенні якості таких продуктів. У той же час залишаються невирішеними питання, пов'язані з чинниками формування попиту і пропозиції на цьому ринку, маркетинговими характеристиками таких продуктів, вибором маркетингових заходів, що враховують сучасні потреби споживачів щодо зміни раціону харчування, можливості розширення ресурсної бази для їх виготовлення.

Постановка завдання (формулювання цілей статті). Метою статті є надання характеристики поточного стану та визначення перспектив розвитку ринку рослинних аналогів молочних продуктів. Завдання, які були вирішені, наступні: оцінити динаміку розвитку та визначити тренди світового та вітчизняного ринку рослинних аналогів молока і молочної продукції, визначити споживчі переваги щодо таких продуктів, запропонувати ключові напрями маркетингової діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Збалансоване харчування є складовою здорового способу життя сучасного споживача. Наразі у світі існує тенденція поступової заміни у раціоні споживання продуктів тваринного походження рослинними аналогами. Деякі дієтологи вважають, що такі рослинні харчові продукти краще засвоюються і не містять шкідливих гормонів та антибіотиків, на відміну від харчових продуктів тваринного походження.

Останнім часом зростає частка споживачів з непереносимістю лактози та алергією на молоко, які замінюють продукти з вмістом лактози або молочними білками на

аналоги рослинного походження. З цієї точки зору, асортимент харчових продуктів у світі розширюється за рахунок продуктів, орієнтованих на особливі групи населення, зокрема альтернативних продуктів харчування: рослинних аналогів молока та молочних продуктів, м'яса тощо.

Фактично на ринок рослинних аналогів молока зараз припадає близько 10% загального ринку молока, і зростаюча кількість споживачів «рослинного молока» має більший вибір, ніж будь-коли раніше [3]. Найпопулярнішим рослинним аналогом молока у світі натеper є мигдалеве молоко (займає до 2/3 світового ринку), за ним наступне за обсягами споживання вівсяне молоко (зростання відбувається найшвидшими темпами) та соєве молоко [4; 5]. Однак цей ринок наповнений інноваціями і сприйнятливий до інновацій: нові харчові продукти, які виступають аналогами звичайного молока (іноді їх називають «альт-молоко»), виготовляються з більшої кількості сирих інгредієнтів, ніж будь-коли раніше, також на основі гороху та ячменю; напої на основі цих культур є одними з останніх «новачків» на цьому ринку [5].

Натеper зростає частка споживачів, які принципово вимагають використовувати аналоги рослинного походження замість тваринних продуктів, а отже, відбувається пришвидшення розвитку ринку альтернативних продуктів.

Загалом, актуальним є тренд щодо споживання альтернативних продуктів і цей ринок перебуває лише на старті свого розвитку, однак багато світових виробників застосовують особливі рослинні рецептури у процесі виробництва продукції [1, с. 65]. За прогнозами американських аналітичних компаній, через 25 років частка продуктів рослинного походження перевищить продукти тваринного походження на 20%, ця тенденція отримала назву «сила рослин». [6]. Агенція Global News Wire повідомила про те, що ринок альтернативної молочної продукції з середньорічним темпом зростання в 11,2% до 2027 року досягне 44,89 млрд. доларів [7]. Вивчення споживачів, що орієнтовані на здоровий спосіб життя і відповідне харчування й надають перевагу натуральним продуктам, показало, що більшість з них (а саме 43%) вживає рослинні аналоги молока [7].

До причин популярності рослинного молока у світі можна віднести: зростання кількості та відносної частки споживачів, що орієнтовані переважно на рослинні компоненти дієти через здоров'я та/або моральні мотиви, підвищення рівня непереносимості лактози в багатьох країнах проблеми забруднення навколишнього середовища (рис. 1). Так, прихильники рослинних дієт стверджують, що виробництво рослинних аналогів молока створює менші викиди в повітря парникових газів, ніж виробництво традиційного молока [3].

Слід зазначити, що певна частина причин, які наведені на рисунку, значною мірою пояснюється впливом медіа, блогерів та рухів захисників тварин на маркетингові стратегії виробників, відповідно, на зміну сприйняття і поведінки споживачів.

Асортимент продуктів рослинного походження досить широкий і представлений кондитерськими та хлібобулочними виробами, соусами, рослинними заміниками м'яса. За оцінкою Future Market Insight найбільшу частину цього ринку становлять рослинні аналоги молока (що часто також називають «альтернативне молоко»). Їх

обсяги продажів на ринку альтернативної їжі становили у 2020 році 1,8 млрд доларів [9]. Друге місце займають аналоги молочних продуктів: йогурти, вершки, морозиво тощо (0,9 млрд дол. США). Значну частку займають і рослинні аналоги м'яса (0,7 млрд дол. США). Інші продукти харчування лише надходять на ринок, і їх частка відносно невелика (0,3 млрд доларів на готові страви; 0,1 млрд доларів – тофу та темпе; 0,01 млрд доларів – аналоги яєць і майонезу) [9].

Рис. 1. Причини вживання споживачами у світі харчових продуктів рослинного походження, % [8]

Найбільший ринок рослинних аналогів молочної продукції сформувався у США та Канаді, оскільки споживачі були налаштовані пробувати такі напої та інші «альтернативні продукти». З 2014 року обсяги продажів аналогів рослинного молока зросли на 28% у Європі, на 35% – у США, на 19% – в країнах Азії, на 21% – у Латинській Америці [3]. Рослинні заміники традиційного молока у світі з невеликого нішевого сегменту перетворилися на повноцінну товарну категорію, що викликає стурбованість у виробників продукції тваринництва і змушує їх переглядати власні стратегії.

Переходу у раціоні на подібні рослинні альтернативи часто сприяють прихильники здорового способу життя і спорту, які вважають, що молоко спричиняє проблеми травлення, а також зростаюча кількість представників вегетаріанського та веганського напрямів. Важливою рушійною силою розвитку і кількісного зростання цього сегменту є також рух захисту тварин.

Основними постачальниками на ринку альтернативних молочних продуктів є «The Hain Celestial Group», «Alpro», «Organic Valley Family of Farms», Joya, Ecomilk, «SunOpta», «OATLY», «Califia Farms», «Eden Foods», «Danone», «Earth's Own Food Company», ADM, Vitasoy International Holdings Limited, The Hain Celestial Group Inc., Living Harvest Foods Inc., Freedom Foods Group Ltd, Blue Diamond Growers, CP Kelco, SunOpta Inc., Ripple Foods, і Melt Organic, інші гравці [10], що посідають вагомі позиції в галузі та мають сильні операційні й фінансові можливості. Щоб отримати значну частку

ринку на світовому ринку молочних альтернатив, ключові гравці зараз зосереджуються на впровадженні інноваційних продуктів, злиттях і поглинаннях, останніх розробках, спільних підприємствах, співпраці та партнерстві [10]. Компанія «WhiteWaves Food» провела процедуру злиття з «Danone», а отже, логічно «Danone» має збільшити обсяги продажів такої продукції.

Попит на рослинну молочну продукцію ураховує особливості цільового сегменту [11] і трансформується у відповідні стратегії ринкової поведінки компаній: одні з них починають інвестувати у виробництво аналогів молочної продукції, інші знижують обсяги інвестицій у галузь тваринництва. Наприклад, у Великій Британії біля 1000 молочних ферм закрилися у 2013–2016 рр., оскільки попит на коров'яче молоко значно впав. Згідно з даними Good Food Institute, у I кв. 2020 р. у виробництво альтернативного білка, у т.ч. аналогів молока було вкладено більше інвестицій, аніж за весь 2019 рік. Цього ж року компанії США з виробництва м'яса, яєць та молочної продукції рослинного походження отримали інвестиції на суму 747 млн.дол. США, що є найбільшим обсягом вкладень за всю історію існування галузі. Так, під час пандемії Ковід-19 в Північній Америці обсяги продажу рослинного сиру зросли на 95% порівняно з тим же періодом 2019 року [5].

У 2018 р. майже 3000 кафе та продуктових магазинів у США потерпали від дефіциту «рослинного» молока, виробленого шведською компанією Oatly з вівсяного молока через її величезну популярність. Лише у 2016-2018 рр. виробництво продукції компанії зросло на 1250% [5].

Проте надалі ріст споживання альтернативних молочних продуктів може дещо сповільнитися, і у кінцевому рахунку, за попередніми оцінками експертів ринку, вийде на деякий стабільний відсоток. Так, за даними голандської компанії ING, обсяги продажу рослинних аналогів молочної продукції у 2022 році зросли на 33% у натуральному вираженні, до 2025 року частка молочних альтернатив збільшиться до 4,1% [12]. Але така динаміка пояснюється не тільки і не стільки підвищеною зацікавленістю у цих продуктах, як ефектом низької бази порівняння. Адже навіть на фоні суттєвого щорічного збільшення обсягів споживання частка цих продуктів складає біля 2,5% ринку молочних продуктів загалом [12]. У 2023 році найімовірніше, відбудеться уповільнення темпів зростання аналогів молочних продуктів рослинного походження. Це буде пов'язано з тим, що споживачі-новатори з високим рівнем достатку і так додали до свого раціону модні рослинні аналоги молочної продукції, а консервативна більшість буде насамперед стурбована питанням пошуку та купівлі традиційних продуктів для всієї родини, зі справедливого, на їхню думку, співвідношенню ціна-якість.

Серед українських споживачів швидко зростає попит на альтернативне молоко (рослинні аналоги молока), зокрема, в супермаркетах представлено вівсяне, мигдальне, кокосове, гречане молоко. Зараз все більше українців намагаються дотримуватися принципів здорового харчування, постити за мотивами віри, або відмовляться за ідейними переконаннями від продуктів тваринного походження. Згідно з дослідженням Київського міжнародного інституту соціології та UA Plant-Based, понад 65% українців готові перейти на споживання продуктів рослинного походження [13].

Аналізуючи обсяги виробництва рослинних аналогів молока в Україні в останні п'ять-шість років, можна стверджувати, що наявна тенденція до зростання споживчого попиту на ці продукти починаючи з 2017 р. У відповідь на запити ринку у 2018-му стартувала з лінійкою «альтернативних молочних продуктів» компанія «Люстдорф», яка до 2020 року залишалася єдиним українським виробником і дистриб'ютором альтернативних молочних продуктів. Було запущено рослинну альтернативу традиційному молоку під назвою Ideal Nemoloko. Основними перевагами цих продуктів є [14]:

- ціна, оскільки вітчизняні рослинні напої дешевші за іноземні аналоги,;
- продукт, сертифікований знаком «V-Label Vegan» веганів ЄС, що є додатковою перевагою в довірі споживачів-вегетаріанців та веганів, адже для них важливо, що продукт 100% рослинний і з натуральними інгредієнтами;
- смаки вівса та гречки сприймаються позитивно, оскільки є традиційними в Україні.

Проте більшу частину внутрішнього ринку рослинних заміників молока до 2020 року все ж займали продукти іноземного походження [2, с. 42]. У подальшому різке збільшення обсягу виробництва «альтернативного молока» відбулося в 2020 році, після освоєння цього виробничого напрямку компанією «Вітмарк Україна» у відповідь на ріст попиту у окремих сегментах. Компанія, яка виробляє соки, напої та дитяче харчування, запустила виробництво рослинних аналогів молока, було відкрито завод вартістю 5 млн євро в Одеській області. «Вітмарк Україна» виробляє рослинне молоко під брендом Vega Milk, яке має 11 різних смаків. Вона зосереджена переважно на вівсяному та гречаному молоці, оскільки інгредієнти для рисового та мигдалевого молока потрібно імпортувати. Крім простого рослинного аналогу молока, компанія також пропонує молоко зі смаком шоколаду та полуниці.

Рослинні аналоги молока, що пропонуються українським споживачам, являють собою водну емульсію витяжки з горіхів, злаків, насіння і проростків деяких культур, змішану з водою в певних пропорціях. [2, с. 42]. Таке «молоко» позиціонується на ринку як замітник традиційному молоку для веганів, людей з непереносимістю лактози і прихильників здорового харчування. Проте воно містить глютен та не підходить для людей, що мають алергію на горіхи. Найбільший попит українці демонструють на соєве та вівсяне молоко – воно містить найменше алергенів. Ключовими каналами збуту «рослинного» молока в Україні є супермаркети і інтернет-магазини. Слід зазначити про присутність на ринку виробників, які реалізують свої товари тільки через інтернет-магазини («Зелена корова»). Динамічно також розвивається реалізація через ресторани й кафе. Експорт рослинного молока з України поки що відсутній. З імпортних продуктів-рослинних аналогів молока на ринку України наявні товари компаній Alpro, Joia, Ecomilk, Soya та інших.

Фахівці Future Market Insight вважають перспективним напрямом досліджень для лідерів ринку зниження кількості алергенів у напоях, зокрема в соєвому, завдяки чому планується збільшити цільову групу споживачів [9].

Ринок рослинних аналогів молока в Україні стрімко розширюється. Спостерігається тенденція до зростання споживчого попиту на них, хоча цей сегмент продуктів

харчування ще недостатньо популярний. В останні два роки українці почали споживати в 14 разів більше рослинного молока: при цьому домінує вівсяне й соєве [13]. Це відкриває можливості для подальшого розвитку та виведення на ринок нових продуктів. Так, наприкінці 2021 року компанія Лютсдорф випустила лінійку вівсяних «йогуртів» з 4 смаками, серед яких є «чистий» вівсяний йогурт, що виготовлений лише з вівсяної основи та заквашувальної культури, а також зі смаками полуниці, вишні, з манго та куркумою [14]. За технологією до вівсяної основи додано заквашувальну культуру, що не містить продуктів тваринного походження. Питні вівсяні «йогурти» ТМ «Green Smile» ще мають на 15% менше калорій (в порівнянні з традиційними йогуртами), не містять лактозу, ГМО, холестерин, що створює додаткові переваги для споживачів різних сегментів. Продукція містить знак V-Label, і це означає, що вона цілком підходить і для веганів [14].

Респонденти переважно обирають рослинні аналоги молока за смаком продукту. Це означає, що виробники повинні розширювати асортиментну лінію, експериментуючи з різними смаками, щоб залучити потенційних споживачів, які шукають інновацій та експериментів у харчуванні. Так, напої на основі кокоса є одним з найбільш швидкозростаючих сегментів, за прогнозами, зростуть на 8,6% в період з 2020 по 2027 рік. У всіх видах «рослинного молока» прості смаки домінують у продажах, що становить 71,1% від загальної вартості [10]. Таким чином, сьогодні інноваційні ідеї та цікаві стартапи у сфері виробництва молочних альтернатив є одними з найбільш перспективних у харчовій галузі.

Додатковою перевагою вітчизняного виробництва аналогів молочної продукції можна вважати достатню кількість і доступність сировини – адже в Україні представлена чимала кількість рослин, з яких можна виготовляти дану продукцію. Наприклад, переваги випуску рослинного молока з насіння конопель полягають у його невисокій собівартості та доступності на вітчизняному сировинному ринку.

Крім того, виробники рослинних аналогів молока мають звертати увагу на покращення якісного складу. Як показують дослідження, такі замітники молока мають репутацію «здорових» харчових продуктів, але вони надзвичайно відрізняються за своїми профілями харчування, деякі з дуже низьким вмістом білка та мінералів. Якщо ці продукти позиціонують як замітники коров'ячого молока, вміст і якість білка, а також збагачення має бути розглянуто виробниками. На думку Deep N. Yadav, Sangita Bansal, Arvind K. Jaiswal and Ranjeet Singh [15], слід звернути увагу на можливі шляхи покращення поживних властивостей рослинних заміників молока, ...використання ферментів, відбір сировини на основі якості білків та більш ефективного вилучення білка з матеріалу і рецептури вищих білкових продуктів. Це збільшить витрати виробників, та певною мірою вплив продуктів на навколишнє середовище. У праці Swati Sethi, S.K. Tyagi, Rahul K. Anurag [16] досліджуються нові технології нетермічної обробки, такі як обробка надвисокою температурою, гомогенізація надвисоким тиском, обробка імпульсним електричним полем, – для вирішення проблем, пов'язаних із збільшенням терміну зберігання, стабільністю емульсії, харчовою повноцінністю та сенсорною прийнятністю кінцевого продукту.

Чинники впливу маркетингового середовища на розвиток ринку рослинних аналогів молочних продуктів було згруповано нами і на основі перехресної матриці SWOT запропоновано варіанти розвитку ринку (рис. 2).

	<p><i>Можливості</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Зростання самосвідомості споживачів щодо здоров'я 2. Підвищення обізнаності щодо поживних переваг РАМП 3. Зростання кількості споживачів, які стежать за калоріями 4. Зростання кількості споживачів з непереносимістю лактози та алергією на молоко 5. Посилення рухів на захист тварин 6. Достатня місткість ринку 7. Високий потенціал росту ринку 8. Орієнтація на зовнішній ринок 	<p><i>Загрози</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Генетично модифікована соя 2. Обмежена обізнаність потенційних споживачів щодо РАМП 3. Відсутність пільг при здійсненні інноваційної діяльності 4. Спад в економіці країни 5. Нестабільність норми прибутку в галузі 6. Зниження рівня доходів споживачів
<p><i>Сильні сторони</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Дієтичні переваги рослинних аналогів молочних продуктів (РАМП) 2. Висока енергетична цінність, покращують смакові якості їжі 3. Позитивне сприйняття споживачами РАМП 4. Схильність до впровадження інновацій суб'єктами ринку 5. Розуміння потреб споживачів 6. Новітні технології виробництва 7. Відносно висока галузева норма прибутку 	<p>Забезпечення й підтвердження високого рівня якості продукції. Розширення асортиментної лінійки, розробка різних смаків, щоб залучити потенційних споживачів, які експериментують у харчуванні. Новітні технології та методи покращення РАМП, видалення інгібіторів, збільшений термін придатності та збагачення продуктів, допоможуть зростанню бізнесу. Вибір маркетингових стратегій з орієнтацією на цільові сегменти з позитивним сприйняттям РАМП. Обґрунтоване позиціонування. Розвиток торгової марки</p>	<p>Перегляд цінової стратегії виробників і продавців на ринку РАМП, більш активне застосування методів стимулювання збуту. Посилена та відповідальне інформування споживачів про переваги молочних альтернатив та складу продукту за допомогою сайтів, сторінок у соціальних мережах, консультування</p>
<p><i>Слабкі сторони</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Високий рівень конкуренції 2. Висока вартість розробки РАМП 3. Коливання цін на сировину. 4. Перехресне забруднення РАМП 5. Ускладнений вихід на зовнішній ринок 6. Висока залежність від доступу до окремих видів сировини та її якості 7. Високий рівень цін порівняно з традиційними молочними продуктами 	<p>Значні інвестиції в дослідження та розробки, зроблені провідними гравцями ринку через надзвичайну конкуренцію, забезпечать сильну ринкову позицію бізнесу. Побудова системи стратегій на основі проведення регулярних маркетингових досліджень та моніторингу цін на традиційні та альтернативні продукти</p>	<p>Чітко визначені стратегічні цілі та стратегія охоплення ринку. Спрямованість на ринкові сегменти з конкретними характеристиками (рівень доходу, традиції споживання). Необхідність диферсифікації напрямів діяльності</p>

Рис. 2. SWOT-аналіз перспектив розвитку ринку рослинних аналогів молочних продуктів
Сформовано авторами

Виробники рослинних аналогів молока повинні уважно враховувати витрати виробництва та ціни інших виробників. Як показують результати досліджень, зниження ціни збільшує продажі цього товару, оскільки попит на ці продукти є достатньо еластичним. Експерти зазначають, що розвиток ринку рослинних аналогів молока в Україні стримує вища ціна на цей продукт порівняно з традиційним молоком. Тому при формуванні маркетингової цінової політики потрібно встановлювати обґрунтовану ціну, орієнтовану на цінність продукту для споживача, застосовувати цінові форми стимулювання збуту.

Запорукою успішного виведення і подальшого просування цієї групи товарів на ринку є глибока, обґрунтована за критеріями сегментація ринку з подальшим вибором стратегії позиціонування за якістю або за цільовою аудиторією.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Світовий ринок «альтернативної молочної продукції» знаходиться на етапі стрімкого зростання. Рослинні аналоги молочних продуктів виділяють в окрему товарну категорію в розвинених країнах, і така практика досить поширена і в Україні. Асортимент цієї продукції широкий і представлений напоями (аналогі молока), йогуртами, морозивом, сметаною, сиром тощо. В Україні також наявна тенденція до збільшення споживчого попиту на аналоги рослинного молока, що стрімко зростає в останні 2-3 роки. Тому є потенційні можливості для подальших розробок і виведення на ринок інноваційних продуктів цієї товарної групи.

Рослинні аналоги молочних продуктів – це відносно новий напрям, який дозволить формувати товарну пропозицію для специфічних цільових сегментів, диверсифікувати у разі потреби молочну галузь та у перспективі виходити з цією продукцією на міжнародні ринки. Виробники рослинних аналогів молочних продуктів в перспективі зможуть скласти вагому конкуренцію традиційним виробникам молока. Однак поки що їх вплив на ринок мінімальний через досить високий рівень цін та недостатню увагу виробників і продавців до використання сучасного маркетингового інструментарію.

У стратегічному аспекті це стосується насамперед забезпечення високих параметрів якості альтернативних продуктів (порівняних з традиційною молочною продукцією), формування маркетингових стратегій і програм, глибокої сегментації ринку, виявлення нових цільових сегментів, правильного позиціонування. У тактичному плані необхідно звертати увагу на формування цікавих асортиментних пропозицій, своєчасне виведення новинок на ринок, обґрунтовану цінову політику, організацію розподілу і просування відповідно до визначених цільових сегментів.

Список використаних джерел

1. Борисенко О. С., Романенко О. В. Сучасні тенденції розвитку ринку молочної продукції. *Інфраструктура ринку*. 2020. URL: http://market-infr.od.ua/journals/2020/42_2020_ukr/13.pdf
2. Мотузка Ю., Кошельник А. Ринок аналогів молочних продуктів рослинного походження: світові тренди. *Товари і ринки*. 2019. №3. С. 38-49.
3. Незалежна компанія "Euromonitor International". URL: <https://www.euromonitor.com>

4. Consumer preferences on the market of plant-based milk analogues *Potravinarstvo Slovak Journal of Food Sciences* Volume 15.131. 2021. 131-142. URL: <https://doi.org/10.5219/1485>
5. Exploring the Growth of Plant-Based Milk URL: <https://www.foodmanufacturing.com/consumer-trends/article/21723117/exploring-the-growth-of-plantbased-milk>
6. Power to the Plants. URL: <https://www.mintel.com/blog/food-market-news/2017-global-food-drink-trends-how-did-we-do-12>.
7. Ринок рослинного молока до 2027 року/ URL: <https://dairynews.today/news/rynok-rastitelnogo-moloka-k-2027-godu-dostignet-44.html>
8. Schmidt S. Infographic on Milk & Dairy Alternatives: Consumer Trends. 2018. URL: <https://blog.marketresearch.com/infographic-milk-and-dairy-alternatives-consumer-trends>.
9. Dairy Alternatives Market: Veganism Will Remain a Significant Impact Factor Fueling the Demand for Non-dairy Products: Global Industry Analysis Opportunity Assessment (2019–2029). URL: <https://www.futuremarketinsights.com/reports/dairy-alternatives-market>.
10. Global Dairy Alternatives Market Is Expected to Reach USD 47.95 Billion by 2028: Fior Markets. URL: <https://www.globenewswire.com/en/news-release/2021/11/18/2337552/0/en/Global-Dairy-Alternatives-Market-Is-Expected-to-Reach-USD-47-95-Billion-by-2028-Fior-Markets.html>
11. Consumer insights. July 2018. URL: https://media.ahdb.org.uk/media/Default/Consumer%20and%20Retail%20Insight%20Images/PDF%20articles/ConsumerInsights%20WEB_1653_180725.pdf
12. ЄС. Ринок рослинного молока і м'яса подвоїться за 5 років. URL: <http://milkua.info/uk/post/es-riнок-roslinnogo-moloka-i-masa-podvoitsa-za-5-rokiv>
13. Українці почали пити в 14 разів більше рослинного молока: домінує вівсяне й соєве. URL: <https://newfood.media/2021/06/28/ukraintsi-pochaly-pyty-v-14-raziv-bilshe-roslynnoho-moloka-dominuie-vivsiane-y-soieve/>
14. Сайт компанії Люстдорф. URL: <https://www.loostdorf.com/press-center/nova-un-kalna-l-n-uka-pitnih-v-vsyanih-fermentovanih-produkt-v-v-d-tm-green-smile/>
15. Deep N Yadav, Sangita Bansal, Arvind K Jaiswal and Ranjeet Singh. Plant Based Dairy Analogues: An Emerging Food. *Agricultural research and Technology*. 2017. August 2017. URL: <https://www.researchgate.net/publication/320224389>
16. Swati Sethi, S.K. Tyagi, Rahul K. Anurag. Plant-based milk alternatives an emerging segment of functional beverages: a review. *Journal of food sciences and Technology*. 2016 Sep;53(9): 3408-3423. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/2777447/>

References

1. Borysenko O.S., Romanenko O.V. (2020) Suchasni tendentsii rozvytku rynku molochnoi produktsii [Modern trends in the development of the dairy products market]. *Market infrastructure*. URL: http://market-infr.od.ua/journals/2020/42_2020_ukr/13.pdf [in Ukrainian]
2. Motuzka Yu., Koshelnyk A. Rynok analogiv molochnykh produktiv roslynnoho pokhodzhennia: svitovi trendy [The market of analogues of plant-based dairy products: global trends]. *Goods and markets*. 2019. #3. P. 38-49. [in Ukrainian]
3. Nezalezna kompaniia [The independent company] «Euromonitor International». URL: <https://www.euromonitor.com>
4. Consumer preferences on the market of plant-based milk analogues *Potravinarstvo Slovak Journal of Food Sciences* Volume 15.131. 2021. 131-142. URL: <https://doi.org/10.5219/1485>

5. Exploring the Growth of Plant-Based Milk URL: <https://www.foodmanufacturing.com/consumer-trends/article/21723117/exploring-the-growth-of-plantbased-milk>
6. Power to the Plants. URL: <https://www.mintel.com/blog/food-market-news/2017-global-food-drink-trends-how-did-we-do-12>.
7. Rynok roslynnoho moloka do 2027 roku [Plant-based milk market till 2027] URL: <https://dairynews.today/news/rynok-rastitelnogo-moloka-k-2027-godu-dostignet-44.html> [in Ukrainian]
8. Schmidt S. (2018) Infographic on Milk & Dairy Alternatives: Consumer Trends. URL: <https://blog.marketresearch.com/infographic-milk-and-dairy-alternatives-consumer-trends>.
9. Dairy Alternatives Market: Veganism Will Remain a Significant Impact Factor Fueling the Demand for Non-dairy Products: Global Industry Analysis Opportunity Assessment (2019–2029). URL: <https://www.futuremarketinsights.com/reports/dairy-alternatives-market>.
10. Global Dairy Alternatives Market Is Expected to Reach USD 47.95 Billion by 2028: Fior Markets (2021). URL: <https://www.globenewswire.com/en/news-release/2021/11/18/2337552/0/en/Global-Dairy-Alternatives-Market-Is-Expected-to-Rreach-USD-47-95-Billion-by-2028-Fior-Markets.html>
11. Consumer insights (2018). URL: https://media.ahdb.org.uk/media/Default/Consumer%20and%20Retail%20Insight%20Images/PDF%20articles/ConsumerInsights%20WEB_1653_180725.pdf
12. EU. Rynok roslynnoho moloka i miasa podvoitsya za 5 pokiv. [EU. The vegetable milk and meat market will double during 5 years].URL: <http://milkua.info/uk/post/es-rinok-roslynnoho-moloka-i-masa-podvoitsa-za-5-rokiv>
13. Ukraintsi pochaly pyty v 14 raziv bilshe roslynnoho moloka: dominuie vivsiane y soieve. [Ukrainians began to drink 14 times more vegetable milk: oat and soy dominate]. URL: <https://newfood.media/2021/06/28/ukraintsi-pochaly-pyty-v-14-raziv-bilshe-roslynnoho-moloka-dominuie-vivsiane-y-soieve/> [in Ukrainian]
14. Website of Lustdorf company. URL: <https://www.loostdorf.com/press-center/nova-un-kalna-l-n-yka-pitnih-v-vsyanih-fermentovanih-produkt-v-v-d-tm-green-smile/> [in Ukrainian]
15. Deep N Yadav, Sangita Bansal, Arvind K Jaiswal and Ranjeet Singh. (2017) Plant Based Dairy Analogues: An Emerging Food. *Agricultural research and Technology*. 2017. August 2017. URL: <https://www.researchgate.net/publication/320224389>
16. Swati Sethi , S K Tyagi, Rahul K Anurag. (2016). Plant-based milk alternatives an emerging segment of functional beverages: a review. *Journal of food sciences and Technology*. 2016 Sep. 53(9). 3408-3423. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/27777447/>

TRENDS AND MARKETING TOOLS OF THE DEVELOPMENT OF PLANT ANALOGUES OF DAIRY PRODUCTS MARKET

Yaroslava Larina¹, Diana Fayvishenko²

¹ *Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman,
54/1 Prospekt Peremohy, 03057, Ukraine, Kyiv
e-mail: larin_sla@ukr.net; ORCID: 0000-0002-2712-7824*

² *State Trade Economic University, Kioto Str. 19
e-mail: d.fayvishenko@knu.edu.ua; ORCID: 0000-0001-7880-9801*

Abstract. The purpose of study is to determine the prospects for the development of the market of plant analogues of dairy products. The article solves the tasks of determining the trends of the world and domestic market of plant analogues of dairy products, determining consumer preferences for such products and key areas of marketing activity. The research used the methods of system analysis, generalization, comparison, the graphic method, SWOT-analyses. The research results revealed significant prospects for the development of the market of plant analogues of dairy products in the world and in Ukraine. Consumer preferences in this market have been studied, the main reasons for choosing plant-based dairy products by consumers have been identified, which include health care, the growing share of consumers with lactose intolerance and milk allergy, the growth of the vegetarian/vegan segment, concern for the well-being of rural areas, concern for animal welfare etc. Recommendations are provided for the use of marketing tools for market introduction and promotion of plant analogues of dairy products, related to market segmentation, positioning, assortment formation and pricing. On the basis of the SWOT analysis, we have proposed modern technologies for improving plant-based dairy products, such as improved shelf life and enrichment with trace elements, which will help business growth.

Conclusions regarding the need for active use of marketing tools by manufacturers of dairy alternatives were formulated. In the strategic aspect, this primarily concerns ensuring high quality parameters of alternative products (compared to traditional milk), forming marketing strategies and programs, deep segmentation of the market, identifying new target segments, correct positioning and brand development. In the tactical plan, it is necessary to pay attention to the formation of interesting assortment offers, modern introduction of novelties to the market, justified price policy, organization of distribution and promotion in accordance with the defined target segments.

Keywords: plant analogues of dairy products, market, trends, consumer preferences, alternative milk, marketing.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2022

Прийнята до друку 23.05.2022

СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА. МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ЕКОНОМІЦІ

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2022.62.0.6220>

УДК 378.1:33(477.83-25);
JEL A 22, B 15, I 21

ЕКОНОМІЧНА ОСВІТА У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ В ПЕРІОД ТРАНСФОРМАЦІЙ ТА ПОЧАТКУ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ

Володимир Швець

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18,
e-mail: shwe@ukr.net; ORCID: 0000-0002-9940-689X*

Анотація. *Метою статті є поглиблення теоретико-методологічних основ розвитку економічної освіти на прикладі Львівського університету в умовах унікальної ситуації України першої половини ХХ ст. Актуальність дослідження зумовлене необхідністю з'ясування тогочасної ситуації щодо розвитку економічної освіти в умовах загострення політичних протистоянь та плюралізму поглядів, які виникли в результаті Першої світової війни та Визвольних змагань.*

У статті використано методи діалектики, ретроспективного аналізу і синтезу діяльності науково-педагогічного персоналу у сфері економічної освіти Львівського університету. Результати дослідження показали, що науково-педагогічний персонал Українського (таємного) університету тісно співпрацював з фаховими економічними інституціями і науковими установами Львова, брав активну участь у європейському освітньому просторі та діяльності українських фахових установ економічного напрямку, поширював свої знання через їхні друковані органи.

Узагальнений висновок показує, що економічна освіта у Львівському університеті періоду соціально-політичних трансформацій першої половини ХХ ст. розвивається у багатовекторній площині, а також розпочинається процес її інституалізації відповідно до запитів практичного економічного поступу. Досвід розвитку економічної освіти та її інституалізації у Львівському університеті сприятиме формуванню базових основ для майбутнього прогнозування ефективних освітніх технологій у надзвичайних і трансформаційних умовах.

Ключові слова: *економічна освіта, Львівський університет, Суспільної та економічної історії кафедра, Український (таємний) університет, гуманітарний факультет, факультет права і адміністрації, інституалізація*

Постановка проблеми. Перша половина ХХ ст. для Львівського університету знаменна початком багатовекторних трансформацій під впливом зростання економіки, що вплинуло на активізацію суспільно-політичного та національного самовизначення та початком інституалізації економічної освіти. Львівський університет, продовжуючи давні традиції, займає і сьогодні одне із чільних місць у підготовці конкурентоспроможних фахівців з економічних спеціальностей в Україні. Як вже попередньо висвітлено, доінституційний період розвитку економічної освіти в історії Львівського університету тривав у межах початку ХХ ст. [1]. У період відсутності економічного факультету (до 1966 р.) вказували приналежність професорсько-викладацького складу тільки до відділів (факультетів), а кафедри (інститути) здебільшого не вказувалось. У довідниках Львівського університету про статус професорсько-викладацького складу фігурували відомості про наукові ступені, вчені звання та назви наукових напрямів і навчальних дисциплін [2-3]. Початок інституалізації економічної освіти розпочинається з праць викладачів гуманітарного та факультету права і адміністрації, які на початку ХХ ст. здійснюють дослідження з проблем економічної історії та аналізу розвитку господарських структур [1]. Тому, дослідження з проблем економіки стали основою формування інституційних основ економічної освіти у Львівському університеті, що актуалізує потребу у висвітленні цього історичного досвіду. Водночас цей процес заслуговує особливої уваги та більш поглиблених досліджень у зв'язку із трансформаційними змінами спричиненими національно-визвольними, політичними та соціальними чинниками початку ХХ ст. Дослідження трансформації економічної освіти та початку її інституалізації у сфері сприятиме кращому розумінню складних ситуацій сьогоднішнього Львівського університету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Продовження досліджень освітнього досвіду у сфері економіки на прикладі Львівського університету [1-3] потребує висвітлення питань пов'язаних з процесом початку інституалізації економічної освіти на основі систематизації історичних даних. Адже потужна джерельна база висвітлена в енциклопедичному виданні присвяченому 350-літтю Львівського університету [2-3] стала основою спеціальних досліджень щодо розвитку економічної освіти [1, 4 С. 9–22]. Реалізація поглиблених досліджень у цьому напрямі відкриє нові можливості візуалізації майбутніх моделей розвитку економічної освіти не тільки у стінах Львівського університету, але й в Україні загалом.

Постановка завдання (формулювання цілей статті). Метою статті є обґрунтування особливостей розвитку економічної освіти у Львівському університеті в період початку інституалізації першої половини ХХ століття. Досягнення поставленої мети передбачає: висвітлити здобутки вчених, які проводили наукові дослідження з економіки у першій половині ХХ ст. на правничому і гуманітарному факультетах Львівського університету, зокрема викладачів кафедри суспільної та економічної історії Львівського університету; з'ясувати внесок викладачів Українського (таємного) університету у розвиток економічної освіти у Львові.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес початку інституалізації економічної освіти у Львівському університеті розпочинається від другої половини

IV-го періоду і триває до кінця V періоду, відповідно до наведеної у попередньому дослідженні періодизації [1]. Тобто цей період розпочинається від часу демократичних реформ у Львівському університеті і завершується утворенням кафедри політичної економії у 1940 р. (табл. 1).

Таблиця 1

Основні структурні параметри початку інституалізації економічної освіти у Львівському університеті

Періоди	Роки	Мова викладання	Параметри структурних елементів економічної освіти
IV	1848–1918	Польська, українська	Опрацювання та викладання навчальних дисциплін економічного характеру
			Підготовка наукових праць з економіки
			Підготовка і видання підручників з економічних дисциплін
V	1919–1939	Польська	Створення кафедри суспільної та економічної історії у Львівському університеті ім. Яна Казимира
		Українська	Функціонування Українського університету у Львові. Наукові праці викладачів у сфері економіки.

Як видно за даними табл. 1, початок інституалізації економічної освіти у Львівському університеті має свої унікальні особливості. Виокремлюючи у четвертому періоді три основні елементи освітнього процесу, бачимо логіку наукового поступу. Зокрема, опрацювання та викладання навчальних дисциплін економічного характеру здійснюється на факультеті права у зв'язку із затребуваністю серед практиків кооперативного сектору, акціонерних та приватних підприємств навиків і умінь з ведення обліку та звітності які стають обов'язковими [1]. Водночас, викладачами Львівського університету проводяться наукові дослідження та публікації праць з економіки, а на цій основі здійснюється підготовка і видання підручників з економічних дисциплін. Науково-викладацька діяльність в економічній області поступово висуває на порядок денний згуртування професорсько-викладацького складу в окремих інституціях за науковими напрямками та інтересами. На факультеті права це спостерігалось насамперед на таких кафедрах як цивільного права, суспільної економії, торговельного та вексельного права, адміністративного права і статистики. У результаті цієї співпраці з'являються друковані праці економічного характеру (табл. 2). Одним із перших викладачів, який згадується щодо функціонування кафедри суспільної економії є Владислав Охенковський (1840–1908) [3, С. 238]. Вивчав філософію у Петербурзькому університеті (1860–1863). Закінчив Йенський університет (1868), де досліджував історію економіки, зокрема – ціни в XIV–XVII ст.ст. та розвиток ощадних кас. Працював у статистичному бюро Львівського відділення (1874–1875), вивчав статистику у Львівському університеті (1877–1878). Після габілітації в Йенському університеті - професор в Академії Монстера, від 9.11.1892 р. – звичайний професор у Львівському університеті: завідувач кафедри суспільної економії, декан факультету права Львівського університету (1897-98), ректора (1902–03),

Таблиця 2

Праці економічного характеру виконані на факультеті права Львівського університету на початковому етапі інституалізації економічної освіти

№	Автор	Назва	Дата
1.	В. Охенковський	Кам'яна нафта (гас) у Галичині	1870
2.	В. Охенковський	Земельна власність гмін у Галичині, їхній грошовий капітал і зобов'язання	1874
3.	В. Охенковський	Англійські ощадні каси	1877
4.	Е. Тілл	Про перенесення табулярної власності	1878
5.	Е. Тілл	Загальні майнові права	1884
6.	С. Гломбінський	Про систему фізіократів в суспільній економіці	1888
7.	С. Гломбінський	Реформа валюти в Австрії	1890
8.	С. Гломбінський	Загальний податок від доходу в Австрії	1893
9.	Е. Тілл	З науки облігаційного права (п'ять томів)	1895
10.	О. Долинський	Австрійське право товариств з обмеженою відповідальністю	1908
11.	О. Долинський	Гіпотeka власника в проєкті новелізацій цивільного кодексу та її вплив на гіпотечний кредит	1914
12.	О. Долинський	Австрійське право приватного страхування	1917
13.	І. Вейнфельд	Річник Польщі. Статистичні таблиці (у співавторстві з Е. Ромером)	1917
14.	Л. Каро	Проблеми скарбниці польської держави	1919
15.	І. Вейнфельд	Статистичний атлас (польською і французькою мовами у співавторстві)	1924-1925
16.	К. Пжибиловський	Вплив зміни відносин на зобов'язання	1926
17.	З. Сталь	Падіння франка і танець золотого	1926
18.	З. Сталь	Французько-американський фінансовий уклад	1926
19.	Я. Пекалкевич	Витрати та доходи публічно-правових спілок	1929
20.	М. Гонзатко	Право власності на комісійні товари	1932
21.	М. Аллерганд	Коментар до Господарського кодексу	1935
22.	М. Аллерганд	Коментар до Закону про банкрутство	1937

проректора (1903-04). Викладав: Суспільну економію; Семінаріум вищий з економії та скарбівництва; Семінаріум економічний для початківців. У 1888 обраний членом-кореспондентом Академії Умів у Кракові; членом Американської академії політичних і соціальних наук (від 1890) і Британської Економічної Асоціації (від 1893). Значний внесок у розвиток економічної освіти у Львівському університеті належить вченому економіко-правничого напрямку Ернесту Тіллю (1846–1926) [3, С. 523]. Е. Тілл вивчав право і економіку у Львівському університеті (1865–70). Після здобуття ступеня доктора працював в Прокуратурі Скарбниці у Львові, мав адвокатську практику. Від 1873 р. викладав сільськогосподарське право в Рільничій академії у Дублянах та лісове право у Львівській школі лісового господарства. Після габілітації у Ягелонському університеті – доцент кафедри цивільного австрійського права Львівського університету (1877), професор (з 1888), звичайний професором (з 1905). Завідував кафедрою

приватного австрійського права (1905–1917). Був деканом факультету права Львівського університету (1906–07). У 1921 став почесним професором Львівського університету, в 1926 отримав *honoris causa*. Опрацьовував майнове право (табл.2). Був віце-президентом Кодифікаційної комісії Польщі і керував її Львівським відділенням (1919). З 1897 член-кореспондент, а з 1921 дійсний член Польської Академії Умій. Входив до складу Наглядової ради Банку рільничого у Львові. До вчених економіко-правового напрямку Львівського університету відноситься також Маврицій Аллерганд (1868–1942) [2, С.133], який закінчив Віденський університет (1892). Опісля переїхав до Львова де займався адвокатською практикою і одночасно займається науковою діяльністю. У 1909 проходить габілітацію на факультеті права Львівського університету. Отримує звання надзвичайного професора (1917), а в 1922 стає звичайним професором на кафедрі цивільного права Львівського університету, де викладав Екзекуційне право; Неспоре і конкурсне право; Право страхування. Здійснював керівництво кафедрою торговельного і вексельного права (1930–1934). Опубліковує коментарі для правового забезпечення економічних відносин (табл. 2). Загинув у Янівському концентраційному таборі (1942).

Вагомий внесок у розвиток економічної освіти у Львівському університеті належить вченому економіко-правничого напрямку, доктору права Станіславу Гломбінському (1862–1943) [2, С. 408], який закінчив Львівський університет (1884), і отримав ступінь доктора права (1887). З 1885 по 1887 – на адвокатській роботі у суді м. Самбора. Вивчав економіку в університетах Берліна і Відня (1887–88). З 1888 у Львівському університеті – заступник професора суспільної економії, водночас у Дублянській сільськогосподарській школі. З 1889 на посаді доцента суспільної економії, а від 1892 стає надзвичайним професором політичної економії і звичайним професором. Був ректором Львівського університету (1909–1910). У 1925 р. очолив кафедру суспільної економії. Львівському університеті викладав такі навчальні дисципліни: Наука про скарбівництво; Історію суспільної економії; Семінаріум економічний; Право скарбове. Член Наукового товариства у Львові і Американської академії наук у Філадельфії. Автор багатьох праць з економіки (Табл. 2). Видав багато підручників (табл. 3). Депутат парламенту Австрії (1902–18) та Галицького сейму (1904–14). У 1911 був призначений міністром австрійських залізниць, міністр закордонних справ (1918). Був послом до сейму Польщі (1919–1927) і віце-прем'єром (1923). У 1939 ув'язнений радянською владою де і загинув (1943).

Професором кафедри торговельного і вексельного права Львівського університету був також Мечислав Гонзатко (1903–1945) [2, С. 364]. Закінчив Львівський університет і отримав магістра права (1925). Після навчання – асистент кафедри загальної теорії права (1926–35). Ступінь доктора здобув у 1928 р. У 1930 перебував у Берліні на 8-ми місячних студіях. Після габілітації (1932), з 1934 р. – заступник професора кафедри торговельного і вексельного права, а від 1.IX.1935 р. – надзвичайний професор і керівник цієї кафедри. Викладав також Торговельне і вексельне право у Люблінському католицькому університеті (1931–33 рр.) і у Львівській вищій школі закордонної торгівлі (1936–39), яку було перейменовано в Академію зовнішньої торгівлі (1937). Був куратором Товариства українських студентів права «Правнича громада» при

Львівському університеті (1935–38). М. Гонзатко з 1924 р. працював в Кодифікаційній комісії над підготовкою Торговельного кодексу. Стажувався у США з організації банківництва і грошового обігу (1939). Працював у Львівському ун-ті до 3.01.1940. У 1945 р. переїжджає до Кракова (до Ягелонського університету), однак по дорозі зник за невідомих обставин (ймовірно вбитий радянським воїном).

До вчених економіко-правничого напрямку Львівського університету належав також Ігнацій Вейнфельд (1877–1939) професор Академії Наук Політичних у Варшаві [5, 6]. Освіту здобув на факультеті права Ягелонського університету, продовжив навчання у Гетинді, Ерлагені та Відні. Практична діяльність Вейнфельда розпочалась із Прокуратурі Скарбниці у Львові. Після розпаду Австро-Угорської імперії працював керівником Відділу Скарбниці; заступником секретаря Міністерства Скарбниці, автор Державного бюджету Польщі (1920). У 1922 р. запрошений заступником директора Головного статистичного управління. Від 1924 до 1926 р. очолює Скарбничу палату у Львові. В 1927 р. відкриває у Варшаві адвокатську контору. І. Вейнфельд паралельно із практичною діяльністю (від 1919 р.) викладав у Львівському університеті навчальні дисципліни із скарбівництва. У 1920 р. здобуває ступінь доктора. Основні наукові інтереси і опубліковані праці зосереджувались в економічному напрямі, насамперед в області статистики і фінансів (табл. 2). Найбільш вагомою працею І. Вейнфельда став академічний підручник (табл. 3), який перевидавали п'ять разів (1925–1939 рр.). І. Вейнфельд був членом Товариства економістів і статистиків Польщі, за свою діяльність відзначений Командорським хрестом ордену “Polonia Restituta”. Помер 12 березня 1939 р. у Варшаві, але похований на львівському цвинтарі.

До розвитку економічної освіти у Львівському університеті має відношення Арнольд Болланд (1881–1940) [7], який навчався у Львівській політехніці (1899–1901) та у Віденській політехніці (1901–1903). З 1903 р. на викладацькій роботі, в 1909 р. викладає у спеціальній середній школі Академії Торгівлі у Кракові. У 1922 р. здобув *viniam legendi* на філософському факультеті Львівського університету, як доцент мікрохімічного аналізу і викладав на фармацевтичному відділі; 1924 викладач товарознавства у відділі сільського господарства. Засновник і директор Інституту Товарознавства (1924), а також один із засновників Вищих Студій Торгівельних (WSH) у Кракові (1925). Упродовж 1938–1939 рр. ректор Академії Торгівлі видавець і редактор «Wiadomości Towaroznawczy». Член Наукового товариства у Львові, Польського природознавчого товариства ім. М. Коперніка. Близько 150 наукових і навчальних публікацій з товарознавства, хімії та мікрохімії, а також судової хімії, зокрема підручник з «Товарознавства» перевидано сім разів (табл. 3). У 1939 р. заарештований німецькою владою, відправлений до табору в Сахсенхаузен. Командорський Хрест ордену відродження Польщі.

Таблиця 3

**Підручники з економічної освіти підготовлені на факультеті права
у Львівському університеті**

№	Автор	Назва	Місто, дата
1	Станіслав Гломбінський	Поняття науки про скарбництво	Самбір, 1889
2	Станіслав Гломбінський	Поняття науки про скарбництво	Львів, 1890
3	Станіслав Гломбінський	Виклад науки про скарбництво	Львів, 1894
4	Леопольд Каро	Суспільствознавство	Краків, 1908
5	Олександр Долинський	Основи торговельного права	Львів, 1911
6	Арнольд Болланд	Товарознавство (сьоме видання)	1923
7	Ігнацій Вейнфельд	Скарбництво в Польщі	1925-39
8	Станіслав Гломбінський	Наука про скарбництво	Львів, 1925
9	Олександр Долинський	Польське вексельне право	Познань, 1925
10	Леопольд Каро	Етика і наука суспільної економії	Львів, 1925
11	Ян Пекалкевич	Статистика	Львів, 1925
12	Леопольд Каро	Основи науки суспільної економії	Львів, 1926
13	Станіслав Гломбінський	Національна економіка	Львів, 1926
14	Ян Пекалкевич	Статистика	Варшава, 1927
15	Станіслав Грабський	Суспільна економія	1927-29
16	Ян Пекалкевич	Статистика акціонерних товариств	Варшава, 1928
17	Казимир Пжибиловський	Міжнародне приватне право	Львів, 1935
18	Станіслав Гломбінський	Історія економіки	Львів, 1939

Серед вчених економіко-правничого напрямку Львівського університету достойне місце займає доктор права Олександр Долинський (1866–1930) [2, С. 453]. Закінчив правничий факультет Львівського університету і дворічні студії в Берліні та Гетинді. Ступінь доктора здобув на правничому факультеті Львівського університету (1895) і обійняв посаду приват-доцента австрійського приватного права, у 1904 р. – надзвичайного професора торговельного і вексельного права, а від 1909 р. – звичайний професора Львівського університету. Був деканом правничого факультету Львівського університету (1921–22), завідував кафедрою торговельного і вексельного права, водночас завідував кафедрою міжнародного приватного права (1925–30). Викладав Австрійське приватне право (українською мовою) і Австрійське торговельне і вексельне право. У 1930 р. О. Долинський став ректором Вищої школи закордонної торгівлі у Львові де попередньо читав лекції з Торговельного права. Упродовж життя брав участь у законотворчій діяльності, зокрема: очолював Секцію торговельного права Кодифікаційної Комісії Польщі, автор проектів законів про вексельне і чекове право, про акціонерні спілки і товариства з обмеженою відповідальністю. Обирався президентом Зв'язку Стоваришень Заробкових і Господарчих у Львові (1920–30). Автор багатьох праць з діяльності спілок, торговельного та цивільного права (табл. 2), та підручників з економіки (табл.3). У 1929 був відзначений орденом *Polski odrodzonej*. Помер 23.XII.1930 і похований на Личаківському цвинтарі у Львові.

Почесним доктором права і водночас професором політичної економії Львівського університету був Станіслав Грабський (1871–1949), брат реформатора польської валюти Владислава, який був двічі прем'єр-міністром Польщі [2, С. 413]. Навчався на природничому факультеті Варшавського університету, у Берліні на суспільно-філософських студіях (1891), у Парижі в Школі Політичних Наук (1892). Від 1903 викладав у Ягелонському університеті. У 1905 р. переїжджає до Львова на посаду референта сільськогосподарських справ у Крайовому відділі Товариства Рільничого і професора Академії Рільничої в Дублянах. Викладав у Львівському університеті Методологію суспільних наук. На запрошення президіуму Кола Польського переїжджає до Петербургу як секретар і спеціаліст з аграрних питань і питань автономії (1906). Після розпуску I-ї Думи повернувся до Львова і очолив кафедру суспільної економії Львівського університету (1910), був деканом правничого факультету (1910–11), завідував також кафедрою скарбництва (1936–39), був куратором студентського Економічного гуртка. С. Грабський був послом сейму Польщі (1919–27), міністр релігії та освіти (1923, 1925–26). Після 1926 р. посвятив себе науковій діяльності у Львівському університеті. Його підручник декілька разів перевидували (табл. 3). З початком II-ї світової війни заарештований більшовиками і ув'язнений (1939–1941). Після звільнення переїжджає до Лондону і очолює II Раду Народову Речі Посполитої (1942–44). З поверненням до Польщі – заступник президента Крайової Ради Народової (1945–47). Помер у 1949 р., похований у Варшаві.

До вчених економіко-правничого напрямку належить Збігнев Паздро (1873–1939) [5]. Закінчив Львівський університет і захистив докторат у 1900 р. Після студій у Мюнхенському університеті проходить габілітацію з суспільної економії у Львівській Політехніці (1908). Від 1920 р. – професор адміністративного права у Львівському університеті. Обирався деканом правничого факультету упродовж 1922–34 рр.; очолював кафедру адміністративного права. Викладав: Політичне право і суспільні науки; Економіко-адміністративні студії; Територіальне самоуправління. Помер у Львові 13.IX.1939, похований на Личаківському цвинтарі.

Розвитку економічної освіти у Львівському університеті сприяла також діяльність доктора права Леопольда Каро (186–1939) [2, С. 587]. Він викладав на факультеті Львівського університету Суспільну економію і Науку скарбництва (Фінанси). Був членом Польського Економічного Товариства. Автор праць з економіки (табл.2) та підручників (табл.3). У своїх поглядах був прихильником християнського солідаризму. Помер у Львові 8.II.1939.

Одним із вчених-економістів Львівського університету, що залишив свій вклад у науку став Ян Пекалкевич (1892–1943) [3, С.275]. Народився у Курську, у 1914 р. закінчив економічний факультет Політехнічного інституту в Петербурзі. У 1923–24 рр. читав лекції зі статистики у Львівському університеті. Від 1925 р. – професор статистики у Варшаві, одним із найвідоміших експертів з економічної статистики, співпрацював зі Комісією Ліг Націй (від 1923) та польськими банками. З 1927 р.– член Міжнародного інституту статистики. Входив до складу редакцій часописів «Statystyki Pracy» і «Handlu Zagranicznego Rzeczypospolitej Polskiej». Автор понад 60 наукових публікацій (табл. 2) і підручників (табл. 3).

Активним учасником розвитку економічної освіти у стінах Львівського університету був Казимир Кароль Пжибиловський (1900–1987) [7]. Навчався на факультеті права Львівського університету (1918–1922 рр.), у 1923 р. здобуває ступінь доктора права і викладає на кафедрі цивільного права. Під керівництвом Ернеста Тілля і Р. Лонгхемса де Бер'єра виконав наукове дослідження «Вплив девальвації грошей на виконання зобов'язань», яке стало основою для отримання звання доцента (1927 р.), а від 1936 р. – звичайного професора цивільного права Львівського університету. З 1931 р. Казимир Пжибиловський очолював Інститут міжнародного приватного права, обирався деканом факультету права Львівського університету (1937-1939 рр.). Викладав у Львівському університеті до 1945 р., очолюючи кафедру цивільного права. Читав лекції в Католицькому університеті в Любліні та в Академії закордонної торгівлі у Львові. У 1945 р. К. Пжибиловський арештований органами НКВС і вивезений в табір поблизу Ворошиловграду (Луганськ). Після звільнення виїжджає до Кракова, де викладав у Ягелонському університеті. Наукові інтереси Пжибиловського охоплювали проблеми цивільного та міжнародного права, викладав Основи бухгалтерії. Автор наукових праць (табл. 2) та підручників (табл. 3). Помер 1987 року у Кракові, де і похований.

До вчених економіко-правового напрямку, що викладав у Львівському університеті належить Здзіслав Сталь (1901–1987) [3, С. 462]. Стажувався в Страсбургу і Парижі (1926), асистент кафедри суспільної економії Львівського університету з 1925 р., отримав габілітацію у Львівському університеті (1929). Викладав Політичну економію і Скарбництво. Наукові праці присвячені грошовому обігу (табл. 2). Редактор львівських часописів «Słowo Polskie» «Kurier Lwowski». Двічі обирався послом Польщі (1930, 1938). Заарештований більшовиками в листопаді 1939 р., був засланий в табір біля Владивостоку (1941). Після звільнення вступив до армії Андерса. Був професором Польського університету в Лондоні. Помер 1987 р. у Лондоні.

Першою спеціалізованою іституцією, яка об'єднала економічні дослідження викладачів і сприяла розвитку економічної освіти у Львівському університеті стала кафедра суспільної та економічної історії, яку було створено у 1919 р. на філософському факультеті [3, с. 491]. Від 1924 р. вона переходить у підпорядкування гуманітарного факультету Львівського університету, а з 1931 р. її перейменовують в Інститут суспільної та економічної історії. Кафедра забезпечувала викладання навчальних дисциплін: «Питання економічної та суспільної історії середньовіччя», «Історія польського міста і села», «Економічна історія Європи нового часу», «Історія колоніальної експансії європейських держав». До головних напрямів наукових досліджень належали проблеми поглиблення спеціалізації економічної історії, зокрема історія цехового укладу Львова, ретроспективний аналіз цін, податків і метрології господарських процесів. За результатами діяльності інститут набув всесвітньої відомості серед наукових шкіл економічної історії (табл. 4). В останній рік своєї діяльності (1939) інститут нараховував близько 50 осіб: наукових працівників і студентів. Основним друкованим органом Інституту суспільної та економічної історії були дослідження з суспільно-економічної діяльності: «Badania z dziejów społecznych i gospodarczych». Упродовж 1925–1939 вийшло 35 томів. [3, с. 491].

Таблиця 4

**Наукові праці та підручники економічного характеру видані викладачами
Інституту суспільної та економічної історії Львівського університету**

№	Автор	Назва	Місто, дата
1.	Ф. Буяк	Галичина. Край, населення, суспільство, сільське господарство (т. I)	Львів, 1908
2.	Ф. Буяк	Галичина. Лісництво, гірництво і промисли (т. II)	Львів, 1910
3.	І. Глівіц	Еволюція синдикатів	Варшава, 1916
4.	Ф. Буяк	Економічний розвиток Галичини (1772–1914)	Львів, 1917
5.	Ф. Буяк	Економічний розвиток Польщі у нарисі	Краків, 1925
6.	І. Глівіц	Основи світової економіки	Варшава, 1926
7.	С. Інґльот	Суспільно-економічні відносини в господарствах вроцлавського єпископату у I половині XVI ст.	Львів, 1926
8.	В. Терлецький	Як упорядкувати вітрину магазину	Львів, 1927
9.	С. Гошовський	Ціни у Львові у XVI і XVII століттях	Львів, 1928
10.	І. Глівіц	Міжнародні угоди виробників	Варшава, 1930
11.	С. Інґльот	Колонії в середньовічному Ельзасі	Краків, 1931
12.	С. Гошовський	Хроніка семінарів з суспільної та економічної історії 1921-1931	Львів, 1932
13.	С. Гошовський	Ціни у Львові у 1701–1914 роках	Львів, 1934
14.	Ю. Пельц	Ціни в Кракові у 1369–1600 рр.	Львів, 1935
15.	І. Глівіц	Основи світової економіки	Варшава, 1935
16.	Ф. Юнкевич	Чинники нерівномірної зміни цін у 1701–1800 рр.	Львів–1935
17.	Ф. Юнкевич	Розвиток цін та платні у роках 1701–1750	Львів – 1936
18.	Ю. Пельц	Ціни в Гданьску в XVI–XVII ст.	Львів, 1937
19.	І. Глівіц	Основи світової економіки	Варшава, 1938
20.	С. Інґльот	Суспільно-економічна історія середньовіччя	Львів, 1938

Найбільш яскравою постаттю цього інституту став Францішек Буяк (1875–1953) – вчений історико-економічного напрямку, один із засновників польської школи економічної історії [2, С. 256]. Навчався в Ягеллонському університеті (1894–1900), де почав викладати з 1897 р. Після здобуття ступеня доктора філософії (1899) викладає на посаді доцента Ягеллонського університету з 1905 р. і професора – упродовж 1909–1918 рр. Під час Першої світової війни професор Ф. Буяк розробив проект сільськогосподарських реформ, у 1918–1920 рр. – міністр сільського господарства. У 1919–1921 рр. – професор Варшавського університету. У Львівському університеті – професор і керівник Інституту суспільної та економічної історії (1921–1941), сформував свою наукову школу [8]. Автор понад 400 наукових праць, частина з яких присвячена економічній історії (табл. 4), викладав дисципліни економічного характеру (табл. 5). Був член-кореспондентом (1917), а з 1922 – академіком Польської Академії Наук. Член Чехословацької сільськогосподарської академії, Чехословацького наукового товариства і Слов'янського інституту в Празі. Після війни (від 1946 р.) – професором Ягеллонського університету. Помер у 1953 в Кракові де і похований.

Одним із фахівців міжнародної економіки Львівського університету був Іполіт Глівіц (1878-1943) – дипломат, кандидат математичних наук [2, С. 407]. Закінчив Одеський університет (1901), викладав у Петербурзькому гірничому інституті (1907–1909 рр). З 1931 на Дипломатичних студіях Львівського університету, зокрема, семінар: Проблеми міжнародної промисловості (1936–1939). У 1934–35 рр. читав лекції в Ягеллонському університеті. Наукові праці І. Глівіца присвячені проблемам міжнародного бізнесу (табл. 4). Дипломатичний представник у Петербурзі, Одесі та Києві. Представляв Польщу з питань торгівлі та фінансів у США (1919–25). Директор Департаменту торгівлі Міністерства промисловості та торгівлі, керівник Скарбнично-бюджетної комісії (1928–30). Заарештований під час окупації, де і загинув. Похований у Варшаві.

Серед вчених економіко-історичного напрямку Львівського університету був доктор філософії, учень професора Ф. Буяка, – Станіслав Гошовський (1904–1987) [2, С. 377]. Викладав на гуманітарному факультеті Львівського університету, доцент Інституту суспільної та господарської історії (1935), член Наукового товариства у Львові. Автор багатьох праць з проблем історії економіки (табл.4), викладав дисципліни з економічної історії (табл. 5).

Одним із вчених економіко-історичного напрямку Львівського університету був доктор філософії Стефан Інґльот (1902–1994) [2, С. 553]. Навчався у Львівському університеті на відділі філософії, учень Ф. Буяка. Від 1922 по 1924 – асистент кафедри суспільної і економічної історії. У 1927–29 рр. на студіях у Парижі, Брюсселі та Страсбургу. Викладав історію торгівлі в Академії Закордонної торгівлі у Львові. У 1932–39 рр. на посаді доцента Львівського університету, а від 1939 – професор. Автор більш як 400 праць [11]. Найвизначніші праці присвячені економічній історії середньовіччя (табл. 4), з цієї ж проблематики читав лекції (табл. 5). З 1945 р. у Ягеллонському університеті (1945–1950), а з 1950 р. у Вроцлаві, де став фундатором кафедри економічної і суспільної історії Вроцлавського університету. Удостоєний доктора honoris causa.

Упродовж 1931–1939 рр. викладачами Інституту суспільної та економічної історії Львівського університету проводились лекції та семінари із 17 навчальних дисциплін економічного напрямку (табл. 5).

Таблиця 5

**Навчальні економічні дисципліни Інституту суспільної та економічної історії
Львівського університету у 1931–1939 рр.**

№	Навчальні дисципліни	Викладачі
1	2	3
1.	Економічна історія середньовічної Польщі	Францішек Буяк
2.	Економічні відносини у слов'ян до початку ХІ ст.	Францішек Буяк
3.	Нарис загальної економічної історії	Францішек Буяк
4.	Вступ до економічної історії	Францішек Буяк, Станіслав Гошовський
5.	Вправи з економічної та соціальної історії для початківців	Францішек Буяк
6.	Семінар економічної та соціальної історії	Францішек Буяк
7.	Вплив економічних чинників на політичну історію Польщі	Францішек Буяк

1	2	3
8.	Вступ до економічної історії: основи суспільної економії, історії економічних доктрин і статистичних методів	Францішек Буяк, Станіслав Гошовський
9.	Економічна історія XIX ст.	Францішек Буяк
10.	Економічна історія Середніх віків	Стефан Інґльот
11.	Практичні поради до наукової роботи з економічної історії	Ф. Буяк, Францішек Юкневич Юліан Пельц
12.	Суспільний та економічний розвиток Польщі у XVI ст.	Стефан Інґльот
13.	Чинники економічного життя у греко-римському Єгипті	Францішек Смолька
14.	Натуральне та грошове господарство у Середньовіччі	Стефан Інґльот
15.	Економічна історія Європи у Новий час (XVI–XVIII ст.)	Станіслав Гошовський
16.	Основи суспільної економії, елементи статистики та історії суспільно-економічних доктрин	Станіслав Гошовський
17.	Економічна історія Західної Європи у Новий час	Станіслав Гошовський

Як видно за даними табл. 5, найбільш частка дисциплін економічного характеру викладали вчені школи професора Ф. Буяка [12]. Заслуговує уваги постать Франца Юкневича (1907 – ?) вченого економіко-історичного напрямку [3, С. 705]. Навчався на гуманітарному та юридичному факультетах у 1930–35 рр. У 1934–41 рр. – асистент Інституту суспільної та економічної історії (з 1940 р. кафедра політичної економії, а від 1944 р. – поновлений на цю ж кафедру). У часи війни – опікун і хранитель майна кафедри. Основні наукові дослідження з питань аналізу зміни цін у різні періоди (табл. 4).

Дослідження розвитку економічної освіти у Львівському університеті було б не повним без оцінки внеску вчених, які не були економістами, але залишили свій вагомий слід унаслідок своїх міждисциплінарних наукових інтересів. Саме таким був Владислав Терлецький (1891–1958) – мистецтвознавець, доктор історії мистецтв [13]. Навчався у Львівському університеті з 1909 р. на філософському факультеті: вивчав математику, але після трьох років перепрофілювався на історію мистецтв. У 1920 р. повернувся до Львівського університету, закінчив навчання і став асистентом відділу історії мистецтв у професорів Й. Антоневича, В. Подляху і В. Козіцького. Одночасно, з 1927 р. – асистент Львів. музею художнього промислу. Наукові інтереси В. Терлецького зосереджувались у напрямі мистецтвознавства цехів середньовічного Львова (30 праць). Практичне застосування набутих знань сприяв виданню посібника з маркетингу (табл. 4), який був чи не першим з книжок, присвячених ринковим методам просування товарів. В. Терлецький – секретар Товариства любителів мистецтва (з 1935). Останні роки життя провів у Львові, похований на Личаківському цвинтарі.

Переломним моментом історії Львівського університету стало політичне протистояння після закінчення війни, у 1919 р., викликане діями польської влади щодо обов'язку студентів Львівського університету служити в польській армії У зв'язку з переходом на польську мову викладання було закрито українськомовні кафедри і звільнено більшість українських викладачів, які не прийняли ці нововведення. Зі сторони українського студентства і вчених це викликало протести і було засновано

Український університет у Львові [3, 544–545]. Ініціаторами його створення виступили: Наукове товариство ім. Шевченка; Товариство українських наукових викладів ім. Петра Могили. Рішення про створення Українського університету у Львові прийняв з'їзд українських студентів у липні 1921 р., а у вересні навчальний заклад розпочав свою роботу. Діяльність Українського університету відбувалось в умовах конспірації і на громадських засадах. Навчання часто супроводжувалось арештами поліцією студентів та професорів. Матеріальну допомогу Українському університету надавали українські заклади і установи, у тому числі від української еміграції [14]. У першому році діяльності Український університет мав три факультети: філософський, юридичний і медичний, а пізніше – технічний. Український університет налічував 1028 студентів, з них: на філософському – 235 особи; на юридичному – 608 осіб; на медичному – 185. Крім того було ще 230 надзвичайних студентів. Український університет у Львові не зміг довго працювати в умовах конспірації, але встиг зробити вагомий внесок у розвиток економічної освіти українською мовою викладання. Вважається, що загалом університет функціонував до 1927 р. [3]. Викладання економічних дисциплін в Українському університеті здійснювалось на юридичному факультеті, але спеціалізованої кафедри не було. Не зважаючи на це викладачами Українського університету продовжувались дослідження економічного характеру (табл. 6).

Таблиця 6

**Наукові праці та підручники економічного характеру видані викладачами
Українського університету у Львові**

№	Автор	Назва	Дата
1.	І. Крип'якевич	Матеріали до історії торгівлі Львова	1905
2.	І. Крип'якевич	Кольбер і меркантилізм	1909
3.	Є. Архипенко	Пасічницький словник	1910
4.	Ю. Павликовський	Будівництво, мета і праця кооперації на Великій Україні	1920
5.	І. Шимонович	Українська промисловість	1920
6.	Ю. Павликовський	Земельна справа у Східній Галичині	1922
7.	І. Крип'якевич	Княжий город Галич	1923
8.	І. Шимонович	Зелений Клин – нова Україна	1923
9.	І. Шимонович	Історія політичної економії	1923
10.	І. Крип'якевич	Монети Б. Хмельницького і П. Дорошенка	1924
11.	Є. Архипенко	Український рамковий вулик	1925
12.	І. Крип'якевич	Нарис історії українського ловецтва	1925
13.	Є. Архипенко	Поступове пасічництво	1927
14.	І. Крип'якевич	Міста і промисли за княжих часів	1927
15.	Ю. Павликовський	Причини пауперизації українського селянства в Галичині до 1848 р. і після знесення панщини	1929
16.	Є. Архипенко	Практичний господарський порадник	1931
17.	Ю. Павликовський	Нарис розвитку української молочарської кооперації	1933
18.	Ю. Павликовський	На профілях етапів кооперативної думки і чину	1934

Як видно за даними табл. 6, значна частка наукових досліджень економічного характеру належить видатному історику Івану Крип'якевичу (1886–1967) – найбільш талановитому представникові школи М. Грушевського [1]. Не дивлячись на те, що І. Крип'якевич в Українському університеті викладав історію (1921–1924), його економічні дослідження впливали на формування економічного світогляду студентської молоді.

В Українському університеті у Львові викладав «Теорію та практику кооперації» (1923–24) видатний український політичний і державний діяч – Євген Архипенко (1884–1959) [15]. Він навчався в Електротехнічному інституті у Петербурзі (1906–1908) та Петровській сільськогосподарській академії. У 1906–1909 рр. видавав перший український журнал з бджільництва у Петербурзі, а в Києві журнал «Рілля» (1910). Був одним з лідерів Української Народно-Республіканської Партії. За Директорії – міністр земельних справ УНР в уряді С. Остапенка (лютий-квітень 1919). В 1919–20 рр. – міністр земельних справ в уряді Б. Мартоса та міністр народного господарства в уряді В. Прокоповича. Від 1921 р., після окупації більшовиками Наддніпрянщини Є. Архипенко у Львові, де видавав журнали «Українське пасічництво» і «Сільський світ» (1922–28). Під час викладання в Українському університеті – активний дописувач до українських журналів на теми пасічництва, автор підручників з пасічництва і рахівництва в господарстві (табл. 6). У 1944 р. виїхав до Німеччини, де і помер (1959).

Одним із українських економістів, які викладали в Українському університеті був Юліан Павликовський (1888–1949) [16]. Навчався на правничому факультеті Львівського університету (1906–1910) та на агрономічному факультеті Високої Земельної Академії у Відні (1914). Від 1915 р. працював на керівних посадах: в Красвому товаристві «Сільський господар» у Львові; член Дирекції «Народної Торгівлі» (1915–1920); голова Ревізійного союзу українських кооператив (1921–1944); головою Надзірної ради «Маслосоюзу» (1926–1944); член Надзірної ради «Центробанку» (1925–1939); член Контрольної комісії «Земельного банку гіпотечного» (1925–1929); член Бюро Волинської кооперації в Кременці (1921–1927); член Головної ради Волинської кооперації в Луцьку (1927–1929). У 1921–22 рр. викладав Аграрне право в Українському університеті у Львові. Водночас читав лекції з кооперації на вищих економічних курсах при Торговельній школі товариства «Просвіти» (1923–1926), на курсах «Сільського господаря», «Маслосоюзу», для інструкторів Ревізійного союзу українських кооператив. Брав участь у товаристві наукових викладів ім. П. Могили з проблем сільського господарства і кооперації. Наукові праці Ю. Павликовський присвятив розвитку кооперації в Україні (табл. 6). Представляв українську кооперацію на міжнародних конгресах: Базиля (1921), Гашдау (1924), Стокгольм (1927), Відень (1930), Париж (1933), Лондон (1937). З 1944 р. – в Німеччині, професор кафедри кооперації Технічно-господарського інституту (Регенсбург) і в Українському вільному університеті (Мюнхен).

В Українському університеті у Львові читав лекції з Історії політичної економії відомий український економіст і статистик – Іонакій Шимонович (1885–1939) [С. 17]. Навчався у Петербурзькому університеті. В 1917 р. делегований до Української Центральної Ради, – товариш міністра пошти і телеграфу УНР. Викладав політичну економію у Кам'янець-Подільському університеті (1920–1921). Під час викладів в

Українському університеті (1922–1926) І. Шимонович видав один із перших підручників українською мовою «Історія політичної економії» [С. 18]. З передмови цього підручника дізнаємось, що видання здійснене за проською його студентів-правників і відповідає аналогам підручників виданих у країнах Західної Європи для вивчення однойменного курсу на кафедрах Політичної економії. В останньому розділі підручника (Україна) відзначено імена українських вчених: М. Туган-Барановського, В. Косинського, К. Воблого, М. Грушевського, Ф. Щербини, С. Остапенка, О. Мицюка, К. Мацієвича. С. Веселовського, А. Синявського і В. Тимошенко (як творців економічної історії України на початку ХХ ст.). У 1926 І. Шимонович повернувся на Наддніпрянщину, був професором Київського сільськогосподарського інституту, пізніше в Казані й Донецькому. Переслідувався більшовиками, останній раз засланий у 1938 р., де і загинув.

Серед студентів Українського університету у Львові слухав лекції професорів М. Кордуби та І. Крип'якевича видатний діяч української кооперації Ілля Витанович. Водночас він працював інструктором в українській бурсі поширюючи економічні знання на середню ланку фахівців [С.18]. Таким чином поширювалась економічна освіта через українські економічні організації та часописи після закриття Українського університету у Львові.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Економічна освіта у Львівському університеті в період початку інституалізації першої половини ХХ ст. має свої унікальні особливості, які спонукають зробити такі висновки:

1. Третій період розвитку економічної освіти у Львівському університеті характеризується процесом трансформацій, які виникли під впливом війни і призвели до розпаду Австро-Угорщини та відновлення державності Польщі. Це визначило ключові зміни в освітньому процесі, і насамперед щодо мови викладання у Львівському університеті, а це призвело до створення українською спільнотою окремого Українського університету у Львові.

2. Економічна освіта у Львівському університеті на цьому етапі (1919–1939) представлена економічними дисциплінами які викладають вчені економіко-правового напрямку на юридичному факультеті, та вченими економіко-історичного напрямку на філософському, а згодом – на гуманітарному факультеті. Якщо професори-правники викладали економічні дисципліни виходячи з потреби застосування економічних знань в організації та управлінні державою, то професори-історики більше зосереджували увагу на соціально-економічному розвитку суспільних відносин.

3. Інституалізація економічної освіти на цьому етапі розпочинається із функціонування Інституту суспільної та економічної історії (1931–1939), створеного на основі однойменної кафедри, ще у 1919 р. Найбільшу роль у цьому інституті відіграла наукова школа професора Ф. Буяка, а його багатонаціональні семінари сприяли пом'якшенню процесу полонізації навчального процесу у Львівському університеті.

4. Організаційно відгалужена діяльність Українського університету від економічної освіти у Львівському університеті сприяла розвитку економічних досліджень в україномовному форматі, а в умовах роз'єднаності Правобережної та

Лівобережної України зберігало єдність українського інтелектуального потенціалу.

Досліджений пласт історичних джерел розвитку економічної освіти у Львівському університеті слугуватиме новим можливостям переосмислення науково-освітніх процесів у сучасному вимірі.

Список використаних джерел

1. Швець В. Розвиток економічної освіти у Львівському університеті (доінституційний період) / Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2021. Випуск 60. С. 7–20. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/economics/article/view/11354>.
2. Енциклопедія. Львівський національний університет імені Івана Франка : в 2 т. Т.І : А-К. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 716 с.
3. Енциклопедія. Львівський національний університет імені Івана Франка : в 2 т. Т.ІІ : Л-Я. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 764 с.
4. Проблеми теорії та практики обліково-аналітичних наук / За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. О. Ковалюка і канд. екон. наук, проф. В. Швеця. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 440 с.
5. Skład Uniwersytetu w latach akademickich 1936/37 i 1937/1938. Lwów., 1937. – 104 s.
6. Mozołowski Rafał. Prof. Ignacy Weinfeld. Wiad. Statyst., 2001, №1. – С. 78–79.
7. Wyrok na Uniwersytet Jagielloński / pod red. L. Najdukiewicz. Kraków. 1989. – S. 305–306.
8. Dąbkowski P. Sprawozdanie dziekańskie za rok akademicki 1925-1926. Lwów, 1926. – 98 s.
9. Uniwersytet Jagielloński. Złota księga wydziału prawa i administracji / pod red. I. Stelmacha i W. Uruszczka. Kraków. — 2000, S. 367–381.
10. Грицак Я. Український вимір школи Францішка Буяка. URL: <http://history.org.ua/LibraryUA/978-966-02-6810-4/978-966-02-6810-4.pdf>
11. Zbigniew Kwaśny. Stefan Inglot. Uczeni wrocławscy. t.III. Wrocław. 1996. s. 66–72.
12. Боднар О., Тарнавський Р. Тематика історичних дисциплін у Львівському університеті (1930-1939). Вісник Львівського університету. Серія історична. 2014. Випуск 50. С. 395–417.
13. Głajewski L. Władysław Terlecki./Biuletyn Historij sztuki. Warszawa. – 1959, №2, s. 238–240.
14. Качмар В. Львівський університет у 1784–1918 рр.: організаційні, освітньо-наукові та національні трансформації. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2021. – 556 с.
15. Швець В. Є., Павлік І. Є. Розвиток наукової думки з обліку і аналізу в сільському господарстві у виданнях Євгена Архипенка. Економічний аналіз. Тернопіль, 2018. Том 28. № 3. С. 216–224.
16. Швець В. Є. Науково-практичний внесок Юліана Павликовського у розвиток економічних наук / Торгівля, комерція і підприємництво : збірник наук. праць. – Львів: Львівська комерційна академія, 2014. – Вип. 16. – С. 171–175.
17. Ворончак, І. Іонакій Шимонович: сторінки життя та наукової діяльності / Історія української географії та картографії: проблеми і перспективи : матеріали Другої всеукраїнської наук. конференції, 4–5 грудня 2000 р. – Тернопіль : ТНПУ, 2000. – С. 123–127.
18. Шимонович І. Історія політичної економії. Львів, 1923. – 148 с.
19. Гелей С. Д. Життєвий шлях та наукова творчість Іллі Витановича (1899–1939 рр.). URL: http://www.lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/pidrozdily/Naukovi_Vydannya/Vydan_Guman/Docs/Gumanitarnii_No_8.pdf

References

1. Shvets V. Development of economic education at Lviv University (pre-institutional period) / *Visnyk of Lviv National University. The series is economic*. 2021. Issue 60. pp. 7–20. [in Ukrainian]
2. Encyclopedia. *Lvivskyy natsionalnyy universytet imeni Ivana Franka (2011)* [Ivan Franko National University of Lviv]: in 2 volumes. T.I: AK. – Lviv: Ivan Franko Lviv National University, 2011. – 716 p. [in Ukrainian].
3. Encyclopedia. *Lvivskyy natsionalnyy universytet imeni Ivana Franka (2014)* [Ivan Franko National University of Lviv]: in 2 volumes T.II: L-Ya. – Lviv: Ivan Franko Lviv National University, 2014. – 764 p. [in Ukrainian].
4. *Problems of theory and practice of accounting and analytical sciences / For general. ed. Dr. Econ. Sciences, Prof. O. Kovaliuk and Cand. econ. Sciences, Prof. V. Shvets.* – Lviv: Ivan Franko Lviv National University, 2017. – 440 p. [in Ukrainian].
5. *Composition of the University in the academic years 1936/37 and 1937/1938.* Lviv., 1937. –104 p. [in Poland].
6. *Możółowski Rafał. Prof. Ignacy Weinfeld. Tabes. Statistics, 2001, №1.* – P. 78-79. [in Poland].
7. *Judgment at the Jagiellonian University / edited by L. Najdukiewicz.* Cracow. 1989. – P. 305–306. [in Poland].
8. *Dąbkowski P. Dean's report for the academic year 1925–1926.* Lviv, 1926. – 98 p. [in Poland].
9. *Jagiellonian University. Złota Księga of the Faculty of Law and Administration / edited by I. Stelmach and W. Uruszczek.* Cracow. – 2000, pp. 367–381. [in Poland].
10. *Hrytsak J. The Ukrainian dimension of the school of Frantsysk Buyak.* URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-6810-4/978-966-02-6810-4.pdf> [in Ukrainian].
11. *Zbigniew Kwaśny. Stefan Inglot. Wroclaw scholars. vol. III.* Wroclaw. 1996, pp. 66–72. [in Poland].
12. *Bodnar O., Tarnavsky R. Themes of historical disciplines at the University of Lviv (1930-1939).* *Bulletin of Lviv University. The series is historical.* 2014. Issue 50. pp. 395–417 [in Ukrainian].
13. *Głajewski L. Władysław Terlecki./Biuletyn Historij art.* Warsaw. – 1959, №2, pp. 238–240. [in Poland].
14. *Kachmar V. Lviv University in 1784–1918: organizational, educational, scientific and national transformations.* Lviv: Ivan Franko Lviv National University, 2021. – 556 p. [in Ukrainian].
15. *Shvets VE, Pavlik IE Development of scientific thought in accounting and analysis in agriculture in the publications of Eugene Archipenko.* *Economic analysis.* Ternopil, 2018. Volume 28. № 3. S. 216–224. [in Ukrainian].
16. *Shvets VE Scientific and practical contribution of Julian Pavlykovsky in the development of economic sciences / Trade, commerce and entrepreneurship: a collection of sciences. work.* - Lviv: Lviv Commercial Academy, 2014. – Issue 16. – P. 171–175. [in Ukrainian].
17. *Voronchak, I. Ionakiy Shimonovych: pages of life and scientific activity / History of Ukrainian geography and cartography: problems and prospects: materials of the Second All-Ukrainian Sciences. conference, December 4-5, 2000 – Ternopil: TNPU, 2000.* – P. 123–127. [in Ukrainian].
18. *Shimonovich I. History of political economy.* Lviv, 1923. – 148 p. [in Ukrainian].
19. *Geley SD Life and scientific work of Ilya Vitanovich (1899–1939).* URL: http://www.lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/pidrozdily/Naukovi_Vydannya/Vydan_Guman/Docs/Gumanitarnii_No_8.pdf [in Ukrainian].

ECONOMIC EDUCATION AT LVIV UNIVERSITY IN THE PERIOD OF TRANSFORMATIONS AND THE BEGINNING OF INSTITUTIONALIZATION

Volodymyr Shvets

*¹Ivan Franko National University of Lviv,
18 Svobody Ave., Lviv, 79008,
e-mail: shwe@ukr.net; ORCID: 0000-0002-9940-689X*

Annotation. The purpose of the article is to substantiate the peculiarities of the development of economic education at Lviv University in the period of the beginning of institutionalization in the first half of the 20th century. The urgency of the study is due to the need to clarify the current situation regarding the development of economic education at Lviv University in the context of escalating political confrontation and pluralism of views that emerged as a result of the First World War and the period of liberation struggles of the Ukrainian people. Clarification of the development of economic education in all its manifestations at Lviv University, as well as its institutionalization in the university professional training of students will contribute to the future forecasting of effective educational technologies in extraordinary and transformational conditions.

The article uses methods of analysis and synthesis of scientific and pedagogical staff in the field of economic education of Lviv University. Methods of dialectics and retrospective analysis in the analysis of economic disciplines taught in the first half of the twentieth century. at the faculties of law and humanities of Lviv University. In particular, the subjects and scientific achievements of the staff of the Department of Social and Economic History of Lviv University are detailed. Methods of retrospective analysis and synthesis were applied to the activities of the Ukrainian (secret) University in Lviv. It was found out that the scientific and pedagogical staff of that time showed their scientific and practical activity in solving current socio-economic problems of that time. The results of the study showed that the scientific and pedagogical staff of the Ukrainian (Secret) University closely cooperated with professional economic institutions and research institutions of Lviv, took an active part in the European educational space and activities of Ukrainian economic institutions, disseminated their knowledge through their publications.

The generalized conclusion shows that economic education at Lviv University in the period of socio-political transformations of the first half of the XXth century develops in the multi-vector plane. At the same time, the process of institutionalization of economic education begins in accordance with the requirements of the practical activities of economic entities and the cooperative movement in general. The experience of the development of economic education and its institutionalization at Lviv University will contribute to the formation of basic foundations for the future forecasting of effective educational technologies in extraordinary and transformational conditions.

Key words: economic education, Lviv University, Department of Social and Economic History, Ukrainian (Secret) University, Faculty of Humanities, Faculty of Law and Administration, Professor.

*Стаття надійшла до редакції 25.03.2022
Прийнята до друку 23.05.2022*

ВПЛИВ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ НА РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Ольга Стефанишин¹, Світлана Качула², Любов Лисяк³

¹Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18
e-mail: olgastefanyshyn@gmail.com; ORCID: 0000-0001-8695-1189

²Дніпровський державний аграрно-економічний університет,
49000, м. Дніпро, вул. Сергія Єфремова, 25
e-mail: s.kachula@ukr.net; ORCID: 0000-0003-2540-862X

³Університет митної справи та фінансів,
49000, м. Дніпро, просп. Вернадського 2/4,
e-mail: L_Lubov@ua.fm; ORCID: 0000-0003-2948-7089

Анотація. Метою статті є визначення особливостей розвитку людського інтелектуального потенціалу у контексті сучасних специфічних форм цифровізації та ролі бюджетної політики його підтримки в умовах відновлення економіки України. У дослідженні використано методи абстрагування, аналітичної оцінки, узагальнення, системний підхід.

У результаті дослідження визначено особливості становлення інформаційного суспільства та місце інтелектуальної складової людського потенціалу у його розвитку. Акцентовано увагу, що в Україні сформовано та продовжуються створюватися формальні інститути розвитку всеохоплюючої інформаційної системи, однак недостатньо розвиненою залишається неформальна інституційна складова. Акцентовано на важливості і необхідності розвитку інституційно-духовних засад молоді в умовах модернізації національної економіки України.

Окреслено ряд сучасних специфічних форм цифровізації, які потребують підвищення ефективності підготовки фахівців у сфері вищої освіти, зокрема за напрямками, що формують людський інтелектуальний потенціал в умовах війни та повоєнного відновлення економіки, і водночас творять поряд з професійними якостями молоді її духовну культуру. Встановлено, що невід'ємним компонентом духовної культури молоді є мова як засіб комунікації, освіти, передачі художньо-естетичної інформації. Сформульовано висновок про необхідність розроблення відповідальної бюджетної політики, яка сприятиме розвитку суспільства загалом, реалізуючи пріоритетні напрями ефективного фінансування людського потенціалу, зокрема його інтелектуальної та духовної компонент у контексті становлення нових форм та сфер їх реалізації в умовах військового стану та відновлення національного господарства.

Ключові слова: *цифрове суспільство, пріоритети фінансування, інтелектуальний потенціал, людський інтелектуальний потенціал, бюджетна політика.*

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану, постійної небезпеки для життєдіяльності українського суспільства важливим аспектом поширення правдивої інформації, швидких комунікацій, вирішення управлінських питань у сфері державних та місцевих фінансів, сфері підприємництва тощо стає цифровізація, яка пронизує усі сфери суспільного життя.

Розвиток цифрового суспільства характеризується як наявністю в Україні понад 67% населення, тобто 30,0 млн. Інтернет – користувачів, так і 45-тою позицією серед 131 країни за значенням Глобального інноваційного індексу (Global Innovation Index – GIІ), що свідчить про покращення на 19 пунктів у порівнянні з 2015 роком [21].

Продукти (послуги) ІТ-сфери характеризуються цілісністю і є об'єктами національного ринку. ІТ- продукти створюють як: окремі ІТ-підприємства, ІТ-служби неспеціалізованих підприємств, суб'єкти ІТ-аутсорсингу, ІТ-консультанти, фахівці, що самостійно розробляють ІТ-продукти; зберігачі е-інформації тощо. Важливою особливістю ІТ-сфери є те, що створені нею продукти – результат поєднання програмно-технічних засобів, апаратного забезпечення, людського інтелектуального ресурсу, інформації та баз даних. Національний технологічний ринок стрімко розвивається. Якщо у 2020-му ІТ-експорт з України вперше перетнув позначку у 5 млрд. дол., то за минулий рік він додав одразу 36%. Так, згідно з оцінками асоціації ІТ Ukraine, вітчизняна ІТ-індустрія продала глобальному технологічному ринку розробок, рішень та продуктів на 6,8 млрд. дол. Відповідно, частка технологій в усьому українському експорті зросла майже до 8,5%, а в експорті послуг – до 37%. Такої ваги ІТ індустрія ще ніколи в не мала українській економіці [15].

Важливе місце серед різних інструментів модернізації економіки належить бюджетній складовій державної фінансової політики – бюджетній політиці, активізація якої набуває особливого значення в умовах нагальної потреби відбудови зруйнованих у результаті військової агресії критично важливих споруд, повоєнного відновлення соціальної інфраструктури, промислових та інших об'єктів. Так, на реалізацію проєктів розробленої програми відновлення регіонів (Плану відновлення) уряд планує спрямувати 340 млн. євро допомоги громадам та територіям. Водночас активна державна фінансова політика та її бюджетна складова має сприяти належному фінансуванню людського інтелектуального потенціалу, його ефективному задіяння в національній економіці, як основи відбудови країни у контексті розвитку його традиційних і нових форм та сфер реалізації [18]. Окреслене актуалізує дослідження особливостей розвитку людського інтелектуального потенціалу та ролі бюджетної політики його підтримки та використання в національній економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз напрацьовань вчених свідчить, що проблематика підтримки розвитку людського потенціалу, його інтелектуальної складової засобами фінансово-бюджетної політики є актуальним напрямом сучасних досліджень. Ці питання висвітлюються у працях В.Дем'янишина, І.Лук'яненко,

О.Кириленко, В.Макогон, О.Тулай, М.Пасічного, І.Чугунова, С.Юрія та інших. Проте в їх дослідженнях не розкрито важливість фінансування людського інтелектуального потенціалу з врахуванням особливостей його реалізації в інноваційній економіці, заснованій на досягненні системи пріоритетів. У роботах авторами досліджуються особливості становлення гнучкого ринку в Україні за умов розвитку інформаційної економіки та інституційних змін [6, с.157-174; 18]; вплив державної фінансової політики на соціальний розвиток [3], здійснюється оцінка ефективності соціальних програм як інструменту бюджетної політики людського розвитку [4], визначається роль державного стимулювання соціально відповідального бізнесу у фінансуванні соціальних програм [22], визначається взаємозв'язок фінансового добробуту і економічного зростання регіонів України [23] тощо. Водночас, сучасні реалії потребують подальших досліджень людського інтелектуального потенціалу українського суспільства і заходів бюджетної політики його розвитку, як основи відновлення економіки країни.

Метою статті є визначення особливостей розвитку людського інтелектуального потенціалу у контексті сучасних специфічних форм цифровізації та ролі бюджетної політики його підтримки в умовах відновлення економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загалом інтелектуальний потенціал країни – це можливості, що надані інтелектуальними ресурсами у певний час і в майбутньому, які створені людським і машинним (штучним) інтелектом, можуть бути використані для досягнення певної мети. Людський інтелектуальний потенціал суспільства є сукупністю творчих здібностей, знань та умінь індивідів, які дають змогу використовувати технологічний капітал, засвоювати набуті й створювати нові знання та інформаційні блага на основі співробітництва, довіри для ефективного соціально-економічного розвитку країни [17, с. 26–27].

Варто відзначити, що в умовах російсько-української війни виникає ряд небезпек та можливостей для розвитку людського інтелектуального потенціалу України. Так, дослідники вважають, що перед українцями стоять наступні виклики і можливості [11]:

1. Бути самостійними й інтелектуально спроможними, тобто самостійно оцінювати світ навколо себе, самостійно створювати рішення. А будь-якій політичній самостійності передують самостійність інтелектуальна та культурна, тому суспільство має бути готове інвестувати в абстрактні речі. Без істориків, філософів, антропологів не зможемо повною мірою утвердити своєї суб'єктності або навіть поставити ряду важливих питань.

Потрібні кілька десятиліть підготовки, щоб з'явилися люди, здатні мислити й аргументувати на глибокому рівні. Така діяльність в Україні за останні 30 років фактично не фінансувалася. Унаслідок маємо радше інтелектуальний недорозквіт.

2. Постійна готовність до оборони, оскільки перебуваємо геополітично в дуже вразливій ситуації.

3. Наші інституції мають бути трансформовані так, щоб відповідати життєвому світу і практикам суспільства. Оскільки під час війни проявився мережевий характер українців, тобто швидка здатність до горизонтальної організації. Але при цьому мережевий характер українського суспільства не збігається з характером наших

державних інституцій, що мають вертикальний характер, бо останні успадковані від попереднього устрою .

4. Нам треба підтримувати та відновлювати свої команди, необхідно, здійснювати продуктивну взаємодію між командами, розсіяними по всьому світу. Тому має бути сформовано для громадян договір гідності і взаємної турботи на противагу принципу зневаги й примусу, на якому будувалася взаємодія в тоталітарні часи. Тоді зміниться баланс громадянин-держава .

Таким чином, цифрова особистість змінюватиметься та змінить відношення і до себе. Відтак, як зазначено вище, сповільнені темпи становлення інноваційної економіки в Україні пояснюються антагоністичним співіснуванням і взаємодією нових інституцій та інститутів інноваційного розвитку із старим неформальним інституційним середовищем – економічною ментальністю, нормами, традиціями, звичаями господарської практики, що залишились у спадок від адміністративно-командної системи.

В Україні продовжують створюватися формальні інститути розвитку всеохоплюючої інформаційної системи. Так, прискорений поступ національної ІТсфери має ґрунтовне інституційно-правове забезпечення державного регулювання: Закони України «Про інформацію» (1992); «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» (1994); «Про Національну систему інформатизації» (1998); «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки»; «Про авторське право і суміжні права» (2017). Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням №1467-р від 17.11.21 року затвердив Стратегію і план заходів здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року. Запропоновано на розгляд Верховній Раді проекти Законів: «Про особливості регулювання господарської діяльності у сфері інформаційних технологій»; «Про стимулювання розвитку сфери інформаційних технологій в Україні» тощо. Представники громадянського суспільства теж обґрунтували Стратегії розвитку цифрового суспільства в Україні [19; 20].

Насправді інноваційний розвиток України є «заручником» пануючих серед реформаторів уявлень про пріоритетність макроекономічних досягнень перед інституційними змінами [6]. Тому важливим чинником прискорення інноваційного поступу національної економіки стає врахування особливостей розвитку духовної культури молоді як головного рушія таких перетворень.

Михайло Федоров, віце-прем'єр і міністр цифрової трансформації України акцентує: «Уже зараз на полі бою багато БПЛА-камікадзе, платформ для розмінування, будуть безпілотні засоби пересування роботів по території. Усі ці технології активно розвиваються в різних країнах. Крім того, штучний інтелект допомагає знаходити об'єкти, але фінальне рішення про удар приймає людина» [13]. Мова йде про особливості специфічних форм цифровізації, зокрема, ведення Україною першої у світі цифрової війни поряд з реальною війною, що потребує розвитку людського інтелектуального потенціалу, підвищення ефективності підготовки фахівців у сфері вищої освіти. У цьому аспекті важливим є розвиток молоді, формування її духовної культури поряд з професійними якостями.

Розуміючи слово як «вершину людського» (В. Сухомлинський) в усій універсальності його прояву, вміючи ним користуватися, людина може не тільки точно виразити свою думку, а й залучити слухачів до співпереживання. Від рівня готовності людини до сприйняття слова й користування ним залежить і вплив слова – емоційний, пізнавальний, інформативний, аналітичний, виховний і перетворювальний. Тому виховання ставлення до літератури як до мистецтва слова сприятиме виконанню завдання всебічного розвитку молоді взагалі. Ці ідеї розвинув О. Потебня, який зазначав, що сила художнього мовлення, його естетична цінність полягає в тому, що зображується, і в тому, як сказане впливає на адресата мовлення [8].

В умовах глобалізації, як стверджує І. Дзюба, слово перестає бути реальним духотвірним началом у людських спільнотах, що зумовлено таким [1]:

- втрата Словом сакральності на користь операційності;
- зменшення світопізнавальних можливостей і світопояснювальних спроможностей Слова, йому належить лише допоміжна роль у створенні фундаментальної картини світу;
- збіднення життєво-предметного наповнення Слова;
- поряд з мовою як називанням світу Слово продукує антимову як фальшування світу;
- мова в трансформаційних суспільствах є лише прагматичний засіб спілкування, а не еквівалент людського духу, не носій буттєвості, глибокого досвіду покоління, етичної муки особистості;

Слово («осмислюваний роздум») дедалі більше поступається місцем засобам «вчислювального мислення наук» (М. Гайдегер). Вчений вважає, що складається враження, ніби слово втрачає свої позиції і в мистецтві, в культурі взагалі (деградація слова в сучасній поп-культурі, в пісенній та естрадній продукції, телебачення, Інтернет створює свій стиль невибагливого мовного ширвжитку), бо слово народжується в зосередженості, а не в суєті. І. Дзюба зауважує, що створюється новий тип цивілізації поствербальної, в якій Слову належатиме суто допоміжна роль обслуговування супертехнологічної діяльності напористого людства [1, с. 18].

Американський етнограф М. Мід запропонувала типологію культур з погляду передавання досвіду між поколіннями і дійшла висновку, що «у всіх частинах світу, де всі народи об'єднані електронною мережею, у молодих людей виникла спільність досвіду, якого ніколи не було і не буде у старших. І навпаки, старше покоління ніколи не побачить в житті молодих людей повторення свого безпрецедентного досвіду... Цей розрив між поколіннями зовсім новий, він глобальний і загальний» [16, с. 13]. Саме цей новий тип соціальних зв'язків між поколіннями постав у середині ХХ ст. «Суспільство майбутнього забуде нині популярні, але від цього не менш шаблонні уявлення про людську красу – і стане більше орієнтуватися на внутрішній світ людини та його самопозиціонування в онлайні. Природність, реальність – це новий мотив. Розповідайте про свої цінності. Якщо у вас їх не було раніше, то зараз вони гостро необхідні. Зараз (більше ніж будь-коли) вам потрібна історія про себе – та, що йде далеко за межі розмов про гроші», – стверджується у британському дослідженні «Ера Мономас. Як зміниться масова культура у найближчі 30 років» [9].

Відбуваються зміни і в освітніх технологіях – перехід від писемної до електронної освітньої культури. Тепер комп’ютерна неграмотність – серйозний чинник маргіналізації людини і гальмо економічного й технологічного процесу. В Україні за останні роки диспропорції проникнення Інтернету в населених пунктах різної величини помітно згладилися. На даний час значно відстає у поширенні Інтернету сільська місцевість, де присутнє обмеження в технічних можливостях підключення малонаселених пунктів. У бюджеті на 2021 рік було передбачено 500 млн. грн. для підключення закладів соціальної інфраструктури до швидкісного фіксованого Інтернету. Завдяки субвенції у 2021 році близько 1,5 млн. українців, що проживають у 3 тис. сіл, уперше отримали можливість підключитися до швидкісного Інтернету. Наразі в Україні близько 15,5 тис. сіл, де неможливо підключитися до швидкісного фіксованого інтернету. Там проживає близько 3,5 млн. українців [10]. За індексом мережевої готовності (Networked Readiness Index), що відображає інноваційний і технологічний потенціали країн світу, а також можливості їх розвитку у сфері високих технологій та цифрової економіки, лідирує в рейтингу Швеція. Натомість, США та Німеччина розмістилися на 8 та 9 сходинках, відповідно. Серед країн колишнього СРСР найвищу позицію займає Естонія – 23 місце, а Україна продовжує залишатись на 64 місці із 134 країн або 49,43 бали, тобто відстає на 29,9 балів, оскільки середня кількість балів по Європейському регіону – 64,21 балів [5].

В розрізі чотирьох основних груп, за якими проводився аналіз країн, Україна посіла: 62 місце або 41,51 бали – в групі «Технології» (середньоєвропейський показник – 59,93 балів), 65 місце або 48,87 балів – в групі «Люди» (середньоєвропейський показник – 59,89 балів), 58 місце або 58,19 балів – в групі «Управління» (середньоєвропейський показник – 72,98 балів) та 79 місце або 49,16 балів – в групі «Вплив» (середньоєвропейський показник – 64,04 балів). За рівнем досягнення Цілей сталого розвитку ООН – 91 місце [5].

Слабкими сторонами України є: якість законодавства (87 місце або 46,57 балів), в тому числі з регулювання діяльності ІКТ (75 місце або 41,66 балів), покриття мобільним зв’язком 4G (129 місце або 3 бали) та кількість абонентів мобільного ширококутного доступу (102 місце або 17,56 балів), доступність до чистої енергії (128 місце або 23,7 балів), вартість мобільних телефонів (113 місце або 21,72 балів), низький рівень добробуту та можливості вільно обирати шлях реалізації (109 та 105 місце відповідно або 57,88 балів), потенційна тривалість здорового життя (86 місце або 58,97 балів), а також низька можливість використання цифрових платформ в сільській місцевості (93 місце або 53,97 балів).

Сильними сторонами країни виступають: рівень грамотності дорослого населення та законодавство в сфері електронної комерції (1 місце або 100 балів), а також кількість абонентів із швидкістю фіксованих Інтернет-підключень 10 Мбіт/с (16 місце або 95,72 балів), міжнародна пропускна здатність Інтернету на одного користувача (50 місце або 70,28 балів), можливість адаптації правової бази до нових технологій (43 місце або 50,29 балів), цінова доступність послуг мобільного зв’язку (46 місце або 70,14 балів), забезпеченість початкової школи Інтернетом (40 місце або 57,79 балів), Веб-сервіси для хостингу ІТ (34 місце), розпочати бізнес, е-демократія, наявність

інноваційних технологій (49 місце або 53 бали), кількістю патентних заявок в сфері ІКТ (45 місце), рівень перетворень в цифрову економіку (36 місце або 60,68 балів), забезпечення гендерної рівності (24 місце або 83,72 балів), використання великих даних та професійний рівень задіяних у бізнесі (31 місце) населення та кількість зарахованих у вищих навчальних закладах (14 місце або 60,28 балів) та якість освіти (42 місце або 48,07 балів) [5]. Отже, економіка України посідає середнє місце і для неї характерна перспектива зростання інноваційного та технологічного потенціалів.

Найактивнішими в Інтернеті є українці віком від 15 до 24 років – серед них частка користувачів Інтернетом становить 97%, люди від 25 до 34 років – 96%, користувачів віком від 65 років – уже 29% (рік тому було лише 14%). Частка жінок у загальній кількості Інтернет користувачів становить 52%. Отже, найбільша частка користувачів серед молодих людей (віком від 15 до 34 років) [7].

Інтеграція в європейський освітній простір, адаптація молоді до культурного середовища, засвоєння загальнолюдських цінностей повинні відбуватися завдяки універсальному компоненту різних культур. Гуманізація навчання залежить від якісного вдосконалення різних складників змісту освіти, яким властива певна специфіка в різних формах і видах навчання.

На першому місці мають бути національні гуманістичні цінності, а потім - глобальні загальнолюдські, бо лише виходячи з життєвих потреб можна предметно орієнтуватися на загальні світові стандарти. Таке є передумовою визнання України на світовому освітньому рівні, що передбачає перехід від екстенсивно-інформаційного типу навчання до відкритого, консенсусного навчання і сприятиме розвитку української культури на кращих здобутках світової та європейської цивілізацій. Жодна новація і модернізація не можуть бути осмисленими без опертя на традицію (Г. Гадамер). З приводу цього О. Заболотна акцентує на такому [2, с. 59–60]:

- запозичати треба лише те, що гармонійно вписується в наше буття;
- урівноважити прагнення індивіда до максимального самовираження і потреби та норми суспільства;
- необхідно виробити чітку ідеологічну основу формування молоді людини посткомуністичної доби, бо порожнечі, які утворились, заповнюються чужими для нас ідеями і поняттями;
- треба формувати почуття гордості за свою країну, формувати потяг до знань, заснований на інтересах, покликанні молоді;
- соціальний тип особистості – «соціально обдарована людина» або творча людина.

У світогляді нинішньої молоді зростає значущість індивідуальних цінностей та успіху, оскільки прагнення бути собою не реалізується вмінням бути собою, а потребує прагматизму, тверезого аналізу життєвих ситуацій. Найслабше вираженою виявилась морально-етична компонента. Це є об'єктивний процес психологічної адаптації до умов ринкової економіки. Тому, виховання, на нашу думку, гуманістично-прагматичної особистості є особливо актуальним в Україні.

В інноваційних змінах, що відбуваються в суспільстві, важливе місце посідає проблема соціокультурної компетенції людського потенціалу, зокрема управлінців. Цей аспект у жодному разі не заперечує професійної компетентності сучасного управління, вона є складовою і орієнтована на розвиток керівника як особистості. Він повинен бути лідером не лише під час виконання службових обов'язків, але й у повсякденному житті, у побуті.

Особистість випускника вищого навчального закладу має бути сформованою передусім морально, її духовний потенціал, окрім професійного, повинен відповідати рівню вирішення найскладніших завдань. Сучасна глобалізація ставить перед молоддю нові завдання, надаючи і великі можливості. Глобальна освіта – це інтелектуальна і моральна готовність, що необхідна молодій людині в цифровому суспільстві.

З часу здобуття Україною незалежності і взяття курсу на формування соціально орієнтованої ринкової економіки, держава значною мірою самоусунулася від ролі організатора і координатора багатьох соціально-економічних процесів, особливо в питаннях розвитку соціальної інфраструктури. Про це свідчить структура видатків бюджетів: частка видатків бюджетів на соціальну сферу із року в рік зривувалась і, як наслідок, руйнувалась її інфраструктура [4].

В складних умовах воєнного стану уряд розширив перелік видатків бюджетів, зосереджуючи увагу на підтримці людського потенціалу – належне соціальне забезпечення; реалізацію програм державних гарантій медичного обслуговування населення; придбання медикаментів та перев'язувальних матеріалів; придбання води питної (зокрема бутильованої); забезпечення продуктами харчування; надання фінансової державної підтримки Фондом розвитку підприємництва суб'єктам підприємництва на компенсацію відсотків за кредитами та винагороди за договорами фінансового лізингу, а також фізичним особам — позичальникам на здешевлення вартості іпотечних кредитів та інших. Також розширено видатки бюджетів для забезпечення безперервної роботи, захисту та розвитку об'єктів критичної інформаційної інфраструктури – національних електронних інформаційних ресурсів та державних інформаційно-комунікаційних систем [14]. Крім того, органи місцевого самоврядування зможуть також приймати необхідні управлінські рішення щодо розв'язання першочергових потреб громад.

Формуючи фінансово-бюджетну політику держава повинна орієнтувати її цілі і завдання для реалізації заходів розвитку людського потенціалу, сприяння зайнятості населення, створенню нових робочих місць, розробку спільно з роботодавцями соціальних програм та визначення джерел їх фінансування. Окреслення пріоритетних напрямів фінансування реалізації людського потенціалу має враховувати тенденції щодо розвитку перспективних сфер діяльності, отже перспективних форм зайнятості. Підвищення зайнятості населення важливо проводити за спільних зусиль, активної участі держави та роботодавців, ефективного бюджетного фінансування, відповідальної державної фінансово-бюджетної політики. Державна фінансова політика повинна сприяти розвитку інтелектуальної складової людського потенціалу та задіяння його у справі відновлення національної економіки: прискоренню розвитку високошвидкісного Інтернету на всій території України, покращення фінансової та комп'ютерної освіченості/

грамотності населення; запровадження та використання нових соціальних комп'ютерних технологій та ін.

Слід зауважити, що дієвість важелів та інструментів бюджетної політики (включаючи податкову) реалізації соціальної функції держави залежить від економічного циклу, у якому у певний час знаходиться країна, і стану інституційного середовища та є необхідною умовою соціального розвитку суспільства як під час рецесії, так і на стадії посткризового відновлення та сприяє забезпеченню соціально-економічного розвитку суспільства. Це передбачає підвищення ефективності бюджетного регулювання у сфері доходів та видатків бюджету, міжбюджетних відносин, збалансованості державного та місцевих бюджетів та фінансового забезпечення стратегічних напрямів державної фінансової політики у системі соціального розвитку суспільства з урахуванням домінуючих факторів впливу в умовах сучасних трансформаційних перетворень та реформ, загострення глобальних і національних викликів [3].

Відтак, особливе місце серед інших напрямів модернізації економіки належить відповідальній державній фінансово-бюджетній політиці. Використання стимулюючого і регулюючого інструментарію бюджетної політики щодо ефективного фінансування людського потенціалу, зокрема його інтелектуальної та духовної компонент у контексті становлення нових форм та сфер реалізації в умовах військового стану та необхідності відновлення економіки країни, сприятиме розвитку суспільства загалом.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, необхідною умовою розвитку людського інтелектуального потенціалу є подальший розвиток «цифрових трансформацій» України, що відбуватиметься за одним із двох сценаріїв – базовим або форсованим. Саме форсований, або пріоритетний, сценарій цифровізації означає усунення законодавчих, інституційних та фінансових, зокрема, - бюджетних, включаючи податкові, перешкод розвитку «цифрової» економіки. Реалізація цього сценарію можлива на основі документу «Цифрова адженда України-2020» та «Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою», в яких викладено принципи розвитку України в цифровому просторі: розвиток цифрової інфраструктури; цифровізація реального сектору, зокрема через сприяння розвитку інфраструктури «Індустрія 4.0», «цифрового робочого місця», «смарт-фабрики»; цифровізація базових сфер життєдіяльності, зокрема через цифрову трансформацію середньої школи та розвиток STEM-освіти, запровадження е-медицини та е-безпеки, концепції «розумні міста»; розвиток цифрової та фінансової грамотності. Важливим аспектом є гармонійний розвиток поряд з інтелектуальним потенціалом духовного потенціалу людини, що сприятиме ефективному задіянню загалом людського потенціалу у відновлення національної економіки.

Водночас, використання важливої конкурентної переваги – людського потенціалу, насамперед його інтелектуальної та духовної компонент (у контексті становлення нових форм та сфер реалізації в умовах військового стану та необхідності відновлення економіки країни) потребує активного застосування стимулюючого і регулюючого інструментарію відповідальної бюджетної політики.

Пріоритетні напрями фінансування реалізації людського потенціалу мають враховувати окреслені тенденції щодо розвитку людського інтелектуального потенціалу та

визначення ролі монетарної складової державної фінансової політики, зокрема валютно-грошових факторів та перешкод розвитку, що є перспективою подальших розвідок.

Список використаних джерел

1. Дзюба І. Вимирання слова. *Вища освіта України*. 2004. №4. С. 13–19.
2. Заболотна О. А. Культурно-історичні відмінності американського і українського стилів соціалізації. *Педагогіка і психологія*. 2004. №2(43). С. 51–61.
3. Качула С.В. Державна фінансова політика соціального розвитку: монографія. Київ : КНТЕУ, 2019. 423 с.
4. Козьменко С.М., Качула С.В. Соціальні програми як інструмент бюджетної політики людського розвитку та оцінка їх ефективності. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2020. № 4 (24). С. 74–87.
5. Конкурентоспроможність України. Інформаційний огляд та ситуаційний аналіз. URL: <https://cip.gov.ua/api/attachment/download>
6. Краус Н.М. Становлення інноваційної економіки в умовах інституційних змін: монографія. Київ: ЦУЛ, 2015. 596 с.
7. Кількість користувачів інтернетом в Україні виросла на 7% – дослідження. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/10/11/652498/>
8. Мех Н. Лінгвофілософська концепція О. О. Потебні й гуманітаристика XIX–XXI століть. *Слова*. 2015. №83. С. 32–36.
9. «Ера Мономас. Як зміниться масова культура у найближчі 30 років» URL: <https://suspilne.media/50673-era-monomass-ak-zminitsya-masova-kultura-u-najblizci-30-rokiv/>
10. Набок А. Навіщо швидкісний інтернет у віддалених селах URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/01/14/669985/>
11. Островська-Люта О. Уроки війни. Оборона, культура, мережевість та «обмін турботою». URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/05/11/7345559/>
12. Офіційний сайт Кабінету міністрів України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-zdijsnennya-cifrovogo-rozvitku-cifrovih-transformacij-1467r-171121>
13. Перша цифрова війна. <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/07/27/7360366>
14. Про внесення змін до Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету міністрів України від 20 травня 2022 р. № 613. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-poryadku-vikonannya-povnovazhen-derzhavnoyu-kaznachejskoyu-služboyu-v-osoblivomu-rezhimi-v-umovah-voennogo-stanu-613-200522>
15. Результати національного дослідження ІТ-індустрії. URL: <https://itukraine.org.ua/results-of-a-national-study-of-the-it-industry.html>
16. Рожан О. Чи заважає наша ментальність життєвому успіху. *Дзеркало тижня*. 2002. 25 травня. С. 13.
17. Стефанишин О.В. Людський потенціал економіки України. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 315с.
18. Стефанишин О.В., Лисяк Л.В., Качула С.В. Пріоритетні напрями фінансування людського потенціалу у процесі модернізації економіки України. *Ефективна економіка*. 2020. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8187>. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.9.7
19. Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html>

20. Цифрова адженда України – 2020 <https://uccr.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>
21. Global Innovation Index 2020: Who Will Finance Innovation? URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf
22. Lysiak L., Kachula S., Hrabchuk O., Ziuzin V. Development of corporate social responsibility and financing of social programs: regional aspect. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research - Magnanimitas*. №11/1(XV). 2021. P. 73-82.
23. Voznyak H., Mulska O., Bil M., Patytska K., Lysiak L. Financial well-being of territorial communities and the economic growth of the regions of Ukraine: assessment and modeling of interrelation. *Agricultural and Resource Economics*. 2022. Vol. 8 (2). Pp. 52–69.

References

1. Dziuba I.(2004). Vymyrannia slova [Extinction of the word.]. *Vyshcha osvita Ukrainy*. №4, 13-19. [in Ukrainian].
2. Zabolotna O. A. (2004). Kulturno-istorychni vidminnosti amerykanskooho i ukrainskooho styliv sotsializatsii [Cultural and historical differences of the American and Ukrainian styles of socialization]. *Pedahohika i psykholohiia*. №2(43), 51-61. [in Ukrainian].
3. Kachula S.V. (2019). Derzhavna finansova polityka sotsialnoho rozvytku [State financial policy of social development]. Kyiv : KNTEU, 423. [in Ukrainian].
4. Kozmenko S.M., Kachula S.V. (2020). Sotsialni prohramy yak instrument biudzhethnoi polityky liudskoho rozvytku ta otsinka yikh efektyvnosti [Social programs as a tool of budget policy of human development and evaluation of their effectiveness]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*. № 4 (24), 74-87. [in Ukrainian].
5. Konkurentospromozhnist Ukrainy. Informatsiinyi ohliad ta sytuatsiinyi analiz [Competitiveness of Ukraine. Information review and situational analysis]. Retrieved from: <https://cip.gov.ua/api>attachment>download> [in Ukrainian].
6. Kraus N.M. (2015). Stanovlennia innovatsiinoi ekonomiky v umovakh instytutsiinykh zmin [Formation of an innovative economy in conditions of institutional changes]. TsUL, 596. [in Ukrainian].
7. Kilkist korystuvachiv internetom v Ukraini vyroslo na 7% - doslidzhennia [The number of Internet users in Ukraine grew by 7% - research]. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/10/11/652498/> [in Ukrainian].
8. Mekh N. (2015). Lihvofilosofska kontseptsiiia O. O. Potebni y humanitarystyka XIX-XXI stolit [Linguistic-philosophical concept of O. O. Potebni and humanitarianism of the 19th-21st centuries]. *Slova*, 83, 32-36. [in Ukrainian].
9. Monomas E. Yak zminytsia masova kultura u naiblyzhchi 30 rokiv [How mass culture will change in the next 30 years]. Retrieved from: <https://suspilne.media/50673-era-monomass-ak-zmitsia-masova-kultura-u-najblizci-30-rokiv/> [in Ukrainian].
10. Nabok A. (2021). Navishcho shvydkisnyi internet u viddalenykh selakh [Why high-speed Internet in remote villages]. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/01/14/669985/> [in Ukrainian].
11. Ostrovska-Liuta O. Uroky viiny. Oborona, kultura, merezhivist ta «obmin turbotoiu» [Lessons of war. Defense, culture, networking and “care sharing”]. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/05/11/7345559/> [in Ukrainian].
12. Ofitsiinyi sait Kabinetu ministriv Ukrainy [Official website of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-zdiysnennya-cifrovogo-rozvitku-cifrovih-transformacij-1467r-171121> [in Ukrainian].
13. Persha tsyfrova viina [The first digital war]. (2022). Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/07/27/7360366> [in Ukrainian].

14. Pro vnesennia zmin do Poriadku vykonannia povnovazhen Derzhavnoiu kaznacheiskoiu sluzhboiu v osoblyvomu rezhymi v umovakh voiennoho stanu [On making changes to the Procedure for the exercise of powers by the State Treasury Service in a special regime under martial law]: Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 20 travnia 2022 r. № 613. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-poryadku-vikonannya-povnovazhen-derzhavnoyu-kaznachejskoyu-sluzhboyu-v-osoblivomu-rezhimi-v-umovah-voennogo-stanu-613-200522> [in Ukrainian].
15. Rezultaty natsionalnoho doslidzhennia IT-industrii [Results of the national study of the IT industry]. Retrieved from: <https://itukraine.org.ua/results-of-a-national-study-of-the-it-industry.html> [in Ukrainian].
16. Rozhen O. (2002). Chy zavazhaie nasha mentalnist zhyttievomu uspiokhu [Does our mentality hinder success in life]. *Dzerkalo tyzhnia*, 25 travnia, 13. [in Ukrainian].
17. Stefanyshyn O.V. (2006). Liudskiyi potentsial ekonomiky Ukrainy [Human potential of the economy of Ukraine]. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU im. Ivana Franka, 315. [in Ukrainian].
18. Stefanyshyn O.V., Lysiak L.V., Kachula S.V. (2020). Priorytetni napriamy finansuvannia liudskoho potentsialu u protsesi modernizatsii ekonomiky Ukrainy [Priority areas of financing human potential in the process of modernization of the economy of Ukraine]. *Efektivna ekonomika*, 9. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8187>. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.9.7. [in Ukrainian].
19. Ukraina 2030E – kraina z rozvynutoiu tsyfrovoiu ekonomikoiu [Ukraine 2030E – a country with a developed digital economy]. Retrieved from: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html> [in Ukrainian].
20. Tsyfrova adzhenda Ukrainy – 2020 [Digital agenda of Ukraine - 2020]. Retrieved from: <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>. [in Ukrainian].
21. Global Innovation Index 2020: Who Will Finance Innovation? URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf
22. Lysiak L, Kachula S., Hrabchuk O., Ziuzin V. (2021). Development of corporate social responsibility and financing of social programs: regional aspect. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research – Magnanimitas*, 11/1(XV), 73-82.
23. Voznyak H., Mulska O., Bil M., Patytska K., Lysiak L. (2022). Financial well-being of territorial communities and the economic growth of the regions of Ukraine: assessment and modeling of interrelation. *Agricultural and Resource Economics*, 8 (2), 52–69.

BUDGET POLICY IMPACT ON THE HUMAN INTELLECTUAL POTENTIAL DEVELOPMENT UNDER POST-WAR RECOVERY OF THE OF UKRAINIAN ECONOMY

Olga Stefanyshyn¹, Svitlana Kachula², Liubov Lysiak³

*¹Ivan Franko Lviv National University,
18 Svobody Ave., Lviv, 79008,
e-mail: olgastefanyshyn@gmail.com; ORCID: 0000-0001-8695-1189*

*²Dnipro State Agrarian and Economic University,
25 Serhiy Efremov Str., Dnipro, 49000,
e-mail: s.kachula@ukr.net; ORCID: 0000-0003-2540-862X*

*³University of Customs and Finance,
2/4 Vernadsky Ave., Dnipro, 49000,
e-mail: L_Lubov@ua.fm; ORCID: 0000-0003-2948-7089*

Abstract. The article is devoted to the definition of the features of human intellectual potential development in the context of modern specific forms of digitalization and the role of budget policy in supporting it in the conditions of recovery of the economy of Ukraine. The research used methods of abstraction, analytical evaluation, generalization, and a systematic approach.

The peculiarities of the formation of the information society and the role of the intellectual component of human potential in its development are determined. Attention is drawn to the fact that formal institutes for the development of a comprehensive information system have been formed and continue to be established in Ukraine, but the informal institutional component remains underdeveloped. The importance and necessity of developing the institutional and spiritual foundations of youth in the conditions of modernization of the national economy of Ukraine is emphasized.

A number of modern specific forms of digitization are outlined, which require increasing the effectiveness of training specialists in the field of higher education, in particular in areas that shape human intellectual potential in the conditions of war and post-war economic recovery, and at the same time shape, along with the professional qualities of young people, their spiritual culture. It is emphasized that an integral component of the spiritual culture of youth is language as a means of communication, education, and the transmission of artistic and aesthetic information.

It is argued that a special place among the directions of modernization of the national economy belongs to the development of a responsible budget policy, which will contribute to the development of society in general, implementing the priority areas of effective financing of human potential, in particular its intellectual and spiritual components in the context of the formation of new forms and spheres of their implementation in the conditions of martial law and the need to restore the country's economy.

Keywords: digital society, funding priorities, intellectual potential, human intellectual potential, budget policy.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2022

Прийнята до друку 23.05.2022

УДК 331.101.262:332.1;
JEL: C63, O15, R19

ПРО ПІДХОДИ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЙ ОЦІНЮВАННЯ ВЕЛИЧИНИ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ РЕГІОНУ

Василь Приймак, Ольга Голубник, Віталій Головнєв

*Львівський національний університет імені Івана Франка
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18,*

e-mail: vasyly.pryymak@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0244-8661>

e-mail: olga.holubnyk@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1211-4614>

e-mail: vitalii.holovnov@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1597-5703>

Анотація. Метою статті є аналіз і опис можливих методів вимірювання величини людського капіталу регіону, які враховують використання для цього бази даних з первинною інформацією про структурні компоненти цього капіталу і їх складові частинні показники. Під час проведення наукового дослідження використовувалися методи індуктивного та дедуктивного аналізу; аналіз підходів науковців до розуміння поняття «людський капітал» та методів оцінювання величини цього потенціалу в регіоні; синтез. У науковій статті окреслено головні проблеми, які виникають у випадку вимірювання величини людського капіталу регіону, подано огляд літературних джерел з цієї проблематики, проаналізовано підходи науковців до вирішення цього завдання та коротко описано алгоритми оцінювання цього капіталу залежно від використовуваної первинної інформації. Дослідження показало можливість вимірювання рівня розвитку людського капіталу регіону незалежно від наявної вхідної бази даних. При виборі методики виконання цієї процедури насамперед потрібно визначитися з наявною первинною інформацією, а вже після цього розглядати можливість використання певної теорії і алгоритмів розрахунку. Причому в процесі розрахунків можна використовувати тільки кількісну первинну інформацію, отриману від статистичних органів, або крім неї враховувати якісну інформацію, отриману експертним шляхом.
Ключові слова: людський капітал, регіон, вимірювання величини людського капіталу, прямі і непрямі методи оцінювання людського капіталу, методи багатовимірної статистичного аналізу, теорія нечіткої логіки і нечітких множин.

Постановка проблеми. Повномасштабним вторгненням російських військ в Україну 24 лютого 2022 року розпочався новий етап новітньої російсько-української війни. Агресор за допомогою авіації і артилерії рівняє все з землею, завдає ракетних атак по військових і цивільних об'єктах всередині країни далеко від лінії фронту. Руїнуванню і знищенню піддається не тільки військовий комплекс України, а й її економіка, житлові приміщення, населення тощо. Тому на сьогодні перед нашою державою стоять два основні завдання. Перше – це перемога у цій війні, і друге – відбудова всього того, що знищене війною. Немає сумніву у нашій перемозі. Хоча час її настання залежить від

багатьох чинників. Щодо другого з цих завдань, то можливі два шляхи його виконання – інтенсивний та екстенсивний.

Великих надій на екстенсивний спосіб відновлення економіки, який полягає у кількісному збільшенні різних ресурсів, робити не можна. Адже агресор в ході воєнних дій знищує всі резерви виробництва, зокрема і трудові. Тому залишається інтенсивний спосіб відбудови національного господарства, який полягає у вдосконаленні виробництва за рахунок покращення якості різних ресурсів, зокрема і головно людських ресурсів поліпшуючи їхні різноманітні характеристики.

Активізація освітнього і наукового процесів, використання найновіших інформаційно-комунікаційних технологій та впровадження інших інновацій, поліпшення здоров'я населення та екологічної ситуації позитивно вплине на розвиток людського капіталу України. Адже «сама людина з її здібностями є рушійною силою розвитку економіки. Саме від розвитку людського капіталу залежить економічний та інноваційний розвиток як регіону, так і держави загалом» [1]. Відновлення економіки України в післявоєнний період повинне ґрунтуватись на практично невичерпних ресурсах, які формують людський капітал, зокрема на знаннях, інтелектуальних і творчих здібностях людини тощо. Ці ресурси є важливішими за природні ресурси чи засоби виробництва. Якраз людський капітал, а не заводи, фабрики, машини, виробничі запаси головно забезпечує ефективність економіки і її зростання. Тому актуальними є наукові дослідження, які стосуються аналізу, прогнозування та управління розвитком людського капіталу України та її регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідея людського капіталу спостерігається ще у наукових працях класиків економічної теорії: В. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса та інших. Активізація наукових досліджень з цієї проблематики відбулась у 60-их роках ХХ ст., коли обумовлені науково-технічним прогресом зміни у виробництві потребували працівників з високою кваліфікацією. Наслідком цих змін стало переосмислення ролі освіти, науки, кваліфікації та складної праці в економічній теорії. Засновниками саме теорії людського капіталу вважаються лауреати Нобелівської премії Т. Шульц і Г. Беккер. Ці науковці разом з своїми послідовниками обґрунтували доцільність вкладень в людину. Вони довели, що витрати на освіту і підвищення кваліфікації особистості, охорону здоров'я і виховання дітей, пошук нового місця праці та інші вкладення вернуться їй у процесі праці.

Висвітленню результатів наукових досліджень пов'язаних з оцінюванням, прогнозуванням і управлінням розвитком людського потенціалу і капіталу, інтелектуального капіталу регіону і країни в цілому присвятили свої публікації багато як закордонних, так і вітчизняних авторів. Наприклад, автори наукової статті [2] досліджують динаміку процесів формування людського капіталу у сфері охорони здоров'я, вивчають проблеми та пропонують напрями зменшення його фіктивізації. В колективній праці [3] розглянуто пріоритети фінансування людського інтелектуального потенціалу в процесі модернізації економіки України у контексті особливостей специфічних форм його реалізації.

Слід зауважити, що серед науковців немає єдиної думки відносно трактування соціально-економічної категорії «людський капітал». Наприклад, О. Грішнова під

людським капіталом розуміє сформований або розвинений у результаті інвестицій і накопичений людьми певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій та інших продуктивних якостей, що цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері економічної діяльності, сприяє зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливає на зростання доходів його власника [2]. Хоча є й інші визначення цього поняття.

Крім цього, на сучасному етапі розвитку економічної думки з розглянутої проблематики відбувається її переорієнтація з досліджень використання робочої сили до розроблення нових підходів, суть яких полягає у підвищенні вимог до фахового рівня працівників та збільшенням фінансування соціальної сфери. До людського капіталу науковці підходять як до чинника, який відіграє основну роль у економічному зростанні країни чи регіону та збільшенні доходів працівників.

Разом з цим рівень та характер людського капіталу регіону значною мірою визначають розвиток цього регіону. Як елемент інтелектуального капіталу регіону, людський капітал вбудований у більш широкий культурний контекст, системи цінностей, правила і норми поведінки, що організують соціальне співробітництво на основі довіри і правил взаємності [4].

Серед науковців також немає єдиної думки щодо структури людського капіталу. Так Г. Беккер в цій структурі виділяє капітали освіти (загальні та спеціальні знання), здоров'я, професійної підготовки кадрів (кваліфікація, навички, виробничий досвід), і міграції, а також володіння економічною інформацією і мотивацію до економічної діяльності [5]. Автор наукової праці [6] виділяє такі складові людського капіталу: трудовий, інтелектуальний, організаційно-підприємницький і культурно-моральний капітал, а також капітал здоров'я. Крім вказаних п'яти капіталів, професор О.А. Князева обґрунтовує необхідність долучення до цих складових емоційного капіталу. На її думку, превалювання нефізичної праці (яка потребує значних психоемоційних та інтелектуальних витрат) на фоні загального нестійкого середовища формують передумови для появи інших складових людського капіталу та вимагають урахування емоційних чинників, оскільки емоційний дискомфорт, у більшості випадків, призводить як до зниження активності розвитку більшості складових людського капіталу, так і до більш негативних наслідків [7].

Оцінюючи рівень розвитку людського капіталу України С. С. Гринкевич скористалась значеннями первинних показників таких складових капіталів (вона їх називає компонентами): демографічна, медико-біологічна, інтелектуальна, освітня, економічно-мотиваційна, культурно-соціально-психологічна і організаційна [8]. Автор статі [9] дослідивши наукові джерела, вважає доцільним подати процес формування, нагромадження й відтворення національного людського капіталу у такому вигляді: трудовий капітал (капітал освіти) пов'язаний із рівнем кваліфікації, освітнім та виробничим навчанням; вітальний капітал (капітал здоров'я) – природний рівень здоров'я (генетично закладений) та здобутий протягом трудової діяльності при умові сповідування здорового способу життя; культурно-моральний капітал – сукупність інтелектуальних здібностей, професійної компетенції та досвіду, освіченості, моральних якостей, рівня кваліфікації, ментальності особи, що знаходить свій прояв на двох рівнях –

споживчому та духовному; індивідуальний інтелектуальний капітал – представляє собою продукти інтелектуальної діяльності суб'єкта – інформацію й знання, що забезпечують йому конкурентні переваги і дохід; організаційний і підприємницький капітал – ділова кмітливість, уміння розумно ризикувати, новаторство, організаторські здібності, енергія й креативність; соціальний капітал – сукупність відносин, які пов'язані із корпоративною відповідальністю та базуються на відносинах довіри [9].

Наявні в літературних джерелах наукові публікації, які стосуються вимірювання величини людського потенціалу регіону, містять опис одного чи декількох окремих методів розрахунку цієї величини, про що буде описано нижче. Тому корисним для науковців буде комплексний аналіз методів оцінювання цієї величини, кожний з яких можна використовувати для діагностики людського потенціалу регіону за різних умов і припущень.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз і опис можливих методів вимірювання величини людського капіталу регіону, які ураховують наявну базу даних з первинною інформацією про цей капітал.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вироблення політики управління розвитком людського капіталу країни чи регіону необхідно вміти вимірювати величину цього капіталу. В результаті таких вимірювань можна буде краще зрозуміти показники, які характеризують цей потенціал і впливають на розвиток економіки.

Неоднозначність підходів науковців до розуміння поняття «людський капітал» і його структури створює труднощі при спробі його вимірювання. Ускладняється вирішення цього питання і тим, що деякі з параметрів людського капіталу є якісними. Через складність їх вартісного оцінювання певні науковці в цьому випадку обмежуються тільки кількісними параметрами. Крім цього складною є процедура агрегування активів нижчого рівня цього капіталу до активів його вищого рівня.

На сьогоднішній день найбільш просунутими підходами до оцінювання людського капіталу є методи його вимірювання в межах національного багатства і регіону. «Оцінювання людського капіталу саме на рівні національної економіки, тобто на макrorівні має цілком практичне значення. Людський капітал наразі визнаний одним з ключових елементів національного багатства, що забезпечує довгострокове зростання економіки. Це пояснюється тим, що за визначенням національне багатство складається з трьох головних компонентів – національного людського капіталу, виробничих активів і природних ресурсів, в якому національний людський капітал займає від 50% до 70%, то перш за все необхідно розвивати ту частину, яка є самою великою, тобто національний людський капітал і саме від нього залежить основний приріст національного багатства. Отже і ресурси нації необхідно розподіляти насамперед на розвиток національного людського капіталу, а вже потім на розвиток матеріальних активів та освоєння природних ресурсів» [10, С. 23].

Вимірювання величини людського капіталу країни чи регіону пов'язане з кількома проблемами, які потрібно вирішити при виконанні такого вимірювання. По-перше, людський капітал певного регіону характеризує не один, а декілька первинних частинних показників. Причому вони можуть відрізнятися один від одного своєю розмірністю.

Це ускладнює процедуру вимірювання. Виникає питання зведення їх всіх до однієї розмірності, або до безрозмірної величини. Це залежить від алгоритму подальших розрахунків.

По-друге, обмежившись в розрахунках тільки кількісними частинними показниками, виникає потреба у наявності статистичних даних, які б відображали величини цих показників. Міжнародні дослідження показують відмінності у статистичних базах даних різних країн.

По-третє, серед цих частинних показників можуть бути не тільки кількісні, а й якісні. Це залежить від дослідника – які з цих частинних показників він урахує при виконанні процедури вимірювання. Для урахування якісних первинних показників потрібно залучати експертів. Причому сама процедура оцінювання в цьому випадку різко ускладнюється.

По-четверте, при виборі певного алгоритму для оцінювання людського капіталу необхідно враховувати мету цього дослідження. У разі відсутності такого алгоритму виникає питання у його розробленні.

Враховуючи вказані проблеми, науковцями і практиками розроблено різні алгоритми для вимірювання величини людського капіталу країни чи регіону, кожен з яких має свої позитивні і негативні сторони. При цьому для вираження цієї величини використовують шкалу відношень чи порядку. Шкалу відношень переважно використовують при оцінюванні величини національного багатства певної країни.

Огляд літературних джерел показав, що у всіх підходах вартісного оцінювання людського капіталу за допомогою шкали відношень науковці використовують його вузьке розуміння. В ньому береться до уваги тільки вартісна оцінка тих складових людського капіталу, які пов'язані з економічною віддачею. Побічні наслідки хоча і є важливими, але через відсутність досконалої методики їх вимірювання в цих алгоритмах не враховуються. Припускається, що величина людського капіталу визначається тільки отриманою освітою і професійною підготовкою, яка пов'язана з певним видом роботи. При цьому в розрахунках ураховуються в основному загальні навички населення працездатного віку, через можливість вимірювання їх величини, а спеціальні виробничі навички майже не враховуються.

Говорячи про методи вимірювання величини людського капіталу населення країни чи регіону потрібно згадати і про синергетичний ефект об'єднання певних елементів у єдине ціле, який в цих методах не враховується. Агрегування людських капіталів окремих людей при оцінюванні величини цього показника для всього населення за рахунок взаємодії між індивідами може бути нетотожним сумі цих окремих частин і давати більший результат. Однак, через складність урахування результатів сумісної діяльності людей синергія в цих методах ігнорується.

Всі підходи до оцінювання людського капіталу можна поділити на прямі і непрямі. Щодо методів другої з цих груп, то вони виконують це оцінювання залишковим способом. Вперше таке оцінювання людського капіталу було виконано Всесвітнім банком.

Цей підхід ґрунтується на припущенні про те, що дисконтована вартість благ, які запас капіталу забезпечить протягом терміну своєї служби, дорівнюватиме поточній

грошовій вартості цього капітального активу. Приймаючи за основу дискontовану вартість майбутніх потоків споживання (як апроксимуючий показник сукупного багатства) та віднімаючи з цієї суми грошову вартість тих капітальних товарів, за якими є вартісні оцінки їх поточних запасів (тобто виробленого капіталу, ринкової вартості різних природних активів та чистих зарубіжних активів), можна отримати непряму (тобто залишкову) оцінку вартості цих запасів капіталу, грошова вартість яких не спостерігається на ринку [11, С. 24]. Недоліки, які властиві цьому підходові спонукали до рідкого його використання на практиці. Хоча розрахована за такою методикою вартість людського капіталу навіть у бідніших країнах складає близько половини націo-нального багатства, а в розвинутих – три чверті. За оцінками Світового банку у розвинутих країнах в 1997 р. 64% у структурі національного багатства належали людському потенціалу, 16% – фізичному і лише 20% – сировинному [12].

Підходи першої з вказаних груп, тобто прямі методи дають змогу вирішити наше завдання використовуючи інформацію про складові людського капіталу. Ці підходи можна поділити на три підгрупи: метод на основі витрат, метод на основі доходу протягом життя і підхід на основі показників.

Підхід на основі витрат передбачає розрахунок вартості людського капіталу як дискontовану вартість потоку минулих інвестицій, включаючи інвестиції самого індивіда, його сім'ї, роботодавців та органів державного управління. Цей підхід опирається на інформацію про всі витрати, понесені під час виробництва людського капіталу, і оцінка норми амортизації є важливим елементом цього методу. Цей метод також може бути розширений шляхом урахування неринкових витрат (наприклад, умовно обчислених витрат часу на освіту учнів та їхніх батьків) [13]. Оскільки згідно цього підходу знаходиться сума всіх вкладень в людей досліджуваної групи, то така оцінка шуканої величини повинна була би бути найбільш достовірною. Але необхідність урахування в цій процедурі ставки дискontування, зміни чисельності населення, економічних благ та ін., привели до того, що цей метод переважно використовується аналітиками як альтернативний.

Підхід на основі доходу протягом життя вимірює людський капітал шляхом підсумовування дискontованої вартості всіх майбутніх потоків доходів, які всі особи, що входять до складу населення, як очікується, отримають протягом усього їхнього життя. Цей метод заснований на розрахунку очікуваної віддачі від інвестицій і тому є орієнтованим на майбутнє, а не на минуле [14]. Оцінки людського капіталу, які отримані обома розглянутими методами повинні би співпадати. Однак, зазвичай величини цього капіталу, отримані методом на основі витрат є меншими за результати, які отримані з використанням підходу на основі доходу протягом життя. Це може бути пов'язано з тим, що деяка частина досліджуваного капіталу успадковується від предків, а не створюється заново, неоднозначністю у розумінні деяких моментів у розрахунках, наближеними розрахунками як у першому, так і в другому випадках тощо.

Третя підгрупа прямих методів оцінювання величини людського капіталу використовує значення первинних показників, кожен з яких певним чином характеризує якусь сторону людського капіталу В одних з них розрахунки виконують за допомогою

шкали відношень, а в інших – шкали порядку. Ускладнює процес використання цього методу те, що ці показники можуть мати різну розмірність. Крім цього, при виконанні розрахунків можна обмежитись тільки кількісними частинними показниками, а можна залучити ще й якісну інформацію.

На відміну від двох інших підходів цей підхід опирається на кілька показників, які, хоча й містять об'ємну інформацію, не мають єдиної метрики, що робить їх менш придатними для використання в інших цілях, таких як оцінка «стійкості» моделі розвитку, яка потребує зіставлення змін у сукупному запасі людського капіталу із запасами інших видів активів. Підхід на основі показників був однією з перших спроб зіставлення людського капіталу між країнами. Наприклад, у міркуваннях Франції з приводу своєї слабкості у військовому відношенні порівняно з Німеччиною/Пруссією в другій половині XIX століття як один з факторів називався нижчий рівень грамотності французьких призовників [11, С. 38].

До складових людського капіталу можна віднести багато первинних показників. Однак найважливішими з них є показники освіти, оскільки інвестиції в освіту є основними елементами формування і розвитку цього капіталу. Автори наукових досліджень з цієї проблематики для оцінювання людського капіталу використовували різні набори таких показників. Деякі з науковців для порівняння людського капіталу країн чи регіонів у територіальному чи часовому вимірі аналізували окремо частинні первинні показники, які характеризують цей капітал, а інші попередньо використовували для цього процедуру агрегування цих частинних показників в один синтетичний (інтегральний, узагальнений) показник.

Розглянемо спочатку підходи до оцінювання людського капіталу з використанням винятково кількісної інформації. Для міжнародних порівнянь економісти в цьому випадку використовують відповідні інтегральні показники, які називають індексами. Зокрема, Всесвітній економічний форум кожного року для більшості країн світу розраховує Індекс людського капіталу. Складові цього індексу характеризують середню тривалість життя в країні, рівень освіти, професійної підготовки та зайнятості тощо. У 1990 р. групою науковців було розроблено методику розрахунку Індексу людського розвитку (англ. *Human Development Index, HDI*), який щорічно розраховується Програмою розвитку ООН. При його розрахунку ураховують очікувану тривалість життя, рівень освіти і рівень життя, який оцінюють через ВВП на душу населення.

Відсутність деяких первинних даних в регіональному розрізі спонукає науковців при міжрегіональних порівняннях людського капіталу до використання інших комплексних інтегральних показників, алгоритми розрахунку яких досить широко на сьогоднішній день відображені в літературних джерелах [15, С. 57]. Ніяких проблем при застосуванні цих методів не виникає. Труднощі можуть виникнути при виборі складових людського потенціалу і частинних показників для виконання розрахунків.

Науковці активно застосовують ці методи при оцінюванні людського капіталу країн і регіонів. Зокрема, в науковій статті [16], використовуючи метод таксономічного виміру розвитку Гельвіга, оцінено якість людського капіталу в країнах Європейського Союзу, а в роботі [8] метод таксономічного аналізу за покомпонентним підходом використано

для порівняльного аналізу людського капіталу України і його структурних компонент у часі. Статті [17, 18] присвячені міжрегіональним порівнянням людського капіталу Польщі з використанням розрахованого методом стандартизованих сум для кожного регіону значення синтетичного інтегрального показника, величина якого відповідає рівню розвитку цього капіталу у відповідному регіоні. Узагальнення методу Гельвіга на випадок двовимірного (просторово-часового) аналізу використано в роботі [19] для оцінювання впливу російської військової агресії у 2014 р. на рівень розвитку людського капіталу в різних регіонах України протягом останніх років.

Таким чином, при порівняльному аналізі людського капіталу регіонів з урахуванням тільки кількісних часткових первинних показників, значення яких наявні у національній статистиці, не виникає ніяких труднощів.

Урахування в якості складових людського капіталу якісної інформації ускладнює задачу. По-перше, для отримання величин цих показників необхідне залучення експертів, а по-друге – ці величини будуть виміряні у шкалі порядку, у якій неможливо використати жодну математичну операцію, за винятком операції порівняння. Для вирішення розглянутого завдання в такій постановці можна використати теорію нечіткої логіки (нечітких множин), яка оперує «нечіткими» чи по-іншому «розмитими» даними і алгоритмами.

Тут, як і в попередньому випадку потрібно побудувати інтегральний показник, який би об'єднував інформацію всіх використовуваних для оцінювання людського потенціалу первинних показників, частина яких є якісними. Науковцями детально розроблено методика побудови нечіткої моделі об'єкта економічного аналізу для агрегування частинних показників в один, який узагальнено характеризує досліджувані процеси [20, С. 97]. Суть її полягає у тому, що спочатку виконують фазифікацію змінних, яка полягає у переведенні всіх первинних даних у нечіткий формат. При цьому визначають лінгвістичні оцінки змінних і необхідні для їх формалізації функції належності. Далі використовуючи наявну експертну інформацію будують матрицю знань, а на її основі – базу нечітких знань. Тут при необхідності виконують дискретизацію неперервного виходу. Ураховуючи цю інформацію, для виконання розрахунків нечітких вихідних значень виводять систему логічних рівнянь. Насамкінець, виконують процедуру дефазифікації змінних, яка полягає у перетворенні отриманих вихідних величин у «чіткий» формат. Тобто в результаті отримаємо шукану величину узагальненого показника людського капіталу в якійсь країні чи її регіоні для певного проміжку часу. Тут треба наголосити, що величина цього показника виміряна у шкалі порядку і виконувати якісь арифметичні дії з нею ми не маємо права.

Хоча розглянута методика оцінювання людського капіталу з урахування якісних його складових досить поширена і використовується науковцями, її застосування пов'язане з деякими технічними труднощами. У разі великої вибірки первинних даних ускладнюється формування матриці знань, що спонукає залучення більшої кількості експертів, або збільшення затрат їхнього часу при меншій їх кількості. Тому в цьому випадку доцільніше скористатись спрощеною методикою вирішення поставленого завдання, яка також складається з трьох узагальнених кроків: фазифікації вхідних

даних, оброблення отриманої інформації і її дефазифікації [21]. Однак, тут не потрібно розробляти нечітку базу знань, а процедуру дефазифікації треба виконати згідно зручного у розрахунках наближеного алгоритму.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Виконані дослідження показали можливість вимірювання рівня розвитку людського капіталу регіону незалежно від наявної вхідної бази даних. При виборі методики виконання цієї процедури насамперед потрібно визначитися з наявною первинною інформацією, а вже після цього розглядати можливість використання певної теорії і алгоритмів розрахунку. Залежно від використовуваної первинної інформації для виконання такого вимірювання можна скористатись шкалою відношень чи порядку, а самі методи оцінювання людського капіталу можна поділити на прямі і непрямі. Причому прямі методи можна поділити на три підгрупи: метод на основі витрат, метод на основі доходу протягом життя і підхід на основі показників. Алгоритми розрахунків досліджуваної величини останньої з цих підгруп залежать від урахування при виконанні розрахунків тільки кількісних первинних даних чи ще й якісних.

Щодо подальших досліджень, то потрібно розробляти нові методи вимірювання величини людського капіталу регіону і удосконалювати вже розроблені, особливо це стосується випадку урахування при виконанні цієї процедури експертних первинних даних.

Список використаних джерел

1. Лисак В.Ю., Семендяк В.М. Розвиток людського капіталу: суть, проблеми та перспективи. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. № 21. С. 548–552.
2. Грішнова О., Брінцева О. Формування людського капіталу у сфері охорони здоров'я: проблеми та напрями зменшення фіктивізації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка*, 2019. Том 2. № 203. С. 11–16.
3. Стефанишин О.В., Лисяк Л.В., Качула С.В. Пріоритетні напрями фінансування людського потенціалу у процесі модернізації економіки України. *Ефективна економіка*. 2020. №9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8187> (дата звернення 30.10.2020).
4. Tuziak A. Innowacyjność i kapitał ludzki w rozwoju regionu. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 2017. № 52 (4/2017). S. 106–120.
5. Becker I.G. Investment in Human Capital. *The Journal of Political Economy*, 1962. P. 14–27.
6. Каменських О.О. Концептуалізація формування людського капіталу в соціально-економічній системі регіону. *Наукові повідомлення. Економіка та управління*. 2010. № 5. С. 102–110.
7. Князева О.А., Кривцова О.Б. Сучасні складові людського капіталу. *Інфраструктура ринку*, 2016. № 1. С. 117–122.
8. Гринкевич С. С. Модель регулювання розвитку людського капіталу на основі таксономічного аналізу. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України* : зб. наук. пр. Львів, 2015. №. 1(111). С. 59–65.
9. Артеменко Л. Людський капітал: наукові підходи та стан формування в Україні. *Галицький науковий вісник, ТНТУ імені Івана Пулюя*. 2016. №1(50). С. 22–31.

10. Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних змін. Центр Разумкова, Заповіт. 2018. 368 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_LUD_KAPITAL.pdf (дата звернення: 14.06.2022).
11. Руководство по измерению человеческого капитала. ООН, Целевая группа по измерению человеческого капитала, Нью-Йорк и Женева, 2016, 139 с. URL: https://unesco.org/fileadmin/DAM/stats/publications/2016/ECECESSTAT20166_R.pdf (дата звернення: 10.06.2022).
12. World Development Report 1997. The State in a Changing World. The World Bank, Oxford: Oxford Univ. Press, 1997, June, 226 p.
13. Schultz Th. W. Investment in Human Capital. *American Economic Review*. 1961. № 51(1). P. 1–17.
14. Jorgenson Dale W., Fraumeni Barbara M. The accumulation of human and non-human capital, 1948-1984. Editor: Robert E. Lipsey and Helen S. Tice, eds. *The Measurement of Savings, Investment and Wealth Studies in Income and Wealth*, 1989. vol. 52. Chicago: University of Chicago Press. P. 227–286.
15. Приймак В.І. Математичні методи економічного аналізу. К.: Центр учбової літератури, 2009. 296 с.
16. Balcerzak Adam P. Multiple-criteria Evaluation of Quality of Human Capital in the European Union Countries. *Economics and Sociology*. 2016. Vol. 9, No 2. P. 11–26. URL: <https://www.researchgate.net/publication/306018935> (дата звернення: 08.06.2022).
17. Trzpiot G. Regionalny wzrost gospodarczy a kapitał ludzki. *Wiadomości Statystyczne*. 2018. № 8 (687), S. 65–78.
18. Nazarczuk Jarosław Michał, Cicha-Nazarczuk Marlena Zróżnicowanie kapitału ludzkiego w regionach Polski. *Zeszyty Naukowe. Ekonomiczne Problemy Usług*. 2014. № 114, Seria główna: № 840. S. 189–200.
19. Приймак В. І., Вишневецька С. М., Трач А. І. Застосування двовимірного таксономічного аналізу для оцінювання динаміки рівня розвитку людського капіталу в регіонах України. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2021. Випуск 3 (89). С. 11–16.
20. Сявак М.С., Рибицька О.М. Математичне моделювання за умов невизначеності. Львів : НВФ «Українські технології», 2000. 319 с.
21. Pryimak V.I., Holubnyk O.R., Ucieklak-Jez P., Kubicka J., Urbańska K., Babczuk A. Fuzzy Technologies Modeling the Level of Welfare of the Population in the System of Effective Management. *European Research Studies Journal*. Piraeus, Greece. 2021. №XXIV, Issue 3. P. 749–762.

References

1. Lysak V.Yu. and Semendiak V.M. (2018) Rozvytok liudskoho kapitalu: sut, problemy ta perspektyvy [Human capital development: however, problems and prospects]. *Global and national economic problems*, 21, 548-552 [in Ukrainian].
2. Hrishnova O. and Brintseva O. (2019) Formuvannia liudskoho kapitalu u sferi okhorony zdorovia: problemy ta napriamy zmeshennia fiktyvizatsii [Health as a sphere of human capital formation: problems of activation], *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*, 2, 203, 11-16 [in Ukrainian].
3. Stefanyshyn O.V., Lysiak L.V. and Kachula S.V. (2020) Priorityetni napriamy finansuvannia liudskoho potentsialu u protsesi modernizatsii ekonomiky Ukrainy [Priority directions of human resources financing in the process of Ukrainian economy modernization].

- Efektivna ekonomika* (electronic journal), 9. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8187> (accessed 30 Oct 2020) [in Ukrainian].
4. Tuziak A. (2017) Innowacyjność i kapitał ludzki w rozwoju regionu [Innovation and human capital in the regional development]. *Social Inequalities and Economic Growth*, 52 (4/2017), 106-120 [in Polish].
  5. Becker I.G. (1962) Investment in Human Capital. *The Journal of Political Economy*, 14-27 [In English].
  6. Kamenskykh O.O. (2010) Kontseptualizatsiia formuvannia liudskoho kapitalu v sotsialno-ekonomichnii systemi rehionu [Conceptualization of the formation of human capital in the socio-economic system of the region]. *Scientific messages. Economics and management*, 5, 102-110 [in Ukrainian].
  7. Kniazieva O.A. and Kryvtsova O.B. (2016) Suchasni skladovi liudskoho kapitalu [Modern components of the human capital]. *Market infrastructure*, 1, 117-122 [in Ukrainian].
  8. Hrynkevych S.S. (2015) Model rehuliuвання rozvytku liudskoho kapitalu na osnovi taksonomichnoho analizu [Model regulation of human capital based on taxonomic analysis]. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, 1(111), 59-65 [in Ukrainian].
  9. Artemenko L. (2016) Liudskyi kapital: naukovi pidkhody ta stan formuvannia v Ukraini [Human capital: scientific approaches and status of formation in Ukraine]. *Galician economic bulletin of Ternopil National Technical University*, 1(50), 22-31 [in Ukrainian].
  10. Razumkov Center (2018) Rozvytok liudskoho kapitalu: na shliakhu do yakisnykh zmin [Development of human capital: on the way to qualitative changes.]. *Zapovit*, 368. Available at: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_LUD_KAPITAL.pdf (accessed 14.06.2022) [in Ukrainian].
  11. UN (2016) Rukovodstvo po izmereniju chelovecheskogo kapitala [Guidelines for measuring human capital]. New York and Geneva, 139. Available at: https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/2016/ECECESSTAT20166_R.pdf (accessed 10.06.2022) [in Russian]
  12. The World Bank (1997) World Development Report 1997. The State in a Changing World. Oxford: Oxford Univ. Press, 226 [In English].
  13. Schultz Th.W. (1961) Investment in Human Capital. *American Economic Review*, 51(1), 1-17 [In English].
  14. Jorgenson Dale W., Fraumeni Barbara M. (1989) The accumulation of human and non-human capital, 1948-1984. Editor: Robert E. Lipsey and Helen S. Tice, eds. *The Measurement of Savings, Investment and Wealth Studies in Income and Wealth*, 52. Chicago: University of Chicago Press. P. 227-286 [In English].
  15. Pryimak V.I. (2009) Matematychni metody ekonomichnoho analizu [Mathematical methods of economic analysis]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 296 [in Ukrainian].
  16. Balcerzak Adam P. (2016) Multiple-criteria Evaluation of Quality of Human Capital in the European Union Countries. *Economics and Sociology*, 9, 2, 11-26. Available at: <https://www.researchgate.net/publication/306018935> (accessed 08.06.2022) [In English].
  17. Trzpiot G. (2018) Regionalny wzrost gospodarczy a kapitał ludzki [Regional economic growth and human capital]. *Statistical News*, 8 (687), 65-78 [in Polish].
  18. Nazarczuk Jarosław Michał and Cicha-Nazarczuk Marlena (2014) Zróźnicowanie kapitału ludzkiego w regionach Polski [Diversification of human capital in the regions of Poland]. *Science notebooks. Economic Problems of Services*, 114, 840, 189-200 [in Polish].
  19. Pryimak V.I., Vyshnevskaya S.M. and Trach A.I. (2021) Zastosuvannia dvovymirnoho taksonomichnoho analizu dlia otsiniuvannia dynamiky rinvnia rozvytku liudskoho kapitalu v rehionakh Ukrainy [application of two-dimensional taxonomic analysis to assess the dynamics of the level of human capital development in the regions of Ukraine]. *Bulletin of the Sumy National Agrarian University. «Economics and Management» series*, 3 (89), 11-16 [in Ukrainian].

20. Siavavko M.S. and Rybytska O.M. (2000) Matematyчне modeliuвання za umov nevyznachenosti [Mathematical modeling under conditions of uncertainty]. Lviv: SPC «Ukrainian technologies», 319 [in Ukrainian].
21. Pryimak V.I., Holubnyk O.R., Ucieklak-Jeż P., Kubicka J., Urbańska K. and Babczuk A. (2021) Fuzzy Technologies Modeling the Level of Welfare of the Population in the System of Effective Management. *European Research Studies Journal*. Piraeus, Greece. XXIV, Issue 3. 749-762 [In English].

ON THE APPROACHES AND TOOLS FOR ASSESSMENT HUMAN CAPITAL VALUE OF THE REGION

Vasyl Pryimak, Olga Holubnyk, Vitalii Holovnov

*Ivan Franko National University of Lviv,
18 Prospekt Svobody, Lviv, 79008,*

e-mail: vasil.pryymak@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0244-8661>

e-mail: olga.holubnyk@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1211-4614>

e-mail: vitalii.holovnov@lnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-1597-5703>

Abstract. The reconstruction of Ukraine and its economy after the victory over the Russian invaders should be based on practically inexhaustible resources that form human capital, in particular on knowledge, intellectual and creative abilities of a person, etc. These resources are more important than natural resources or means of production. It is human capital, not plants, factories, machines, production stocks, that mainly ensures the efficiency of the economy and its growth. That is why scientific research related to the analysis, forecasting and management of human capital development of Ukraine and its regions is relevant. The purpose of the article is the analysis and description of possible methods of measuring the amount of human capital of the region, which take into account the database used for this purpose with primary information about the structural components of this capital and their constituent partial indicators. Inductive and deductive analysis methods were used during the scientific research; analysis of scientists' approaches to the understanding of the concept of "human capital", its structural components and constituent primary indicators, as well as analysis of methods for estimating the value of this capital in the region; synthesis. The scientific article outlines the main problems that arise in the case of measuring the value of the human capital of the region, provides an overview of literary sources on this issue, analyzes the approaches of scientists to solving this problem, briefly describes the algorithms for evaluating this capital depending on the primary information used.

The main results of the study can be considered the conclusion made on the basis of processing and generalization of information scattered in literary sources regarding approaches and algorithms for measuring the level of development of regional human capital, about the possibility of performing this procedure regardless of the availability of input data.

The study showed that when choosing a methodology for estimating the value of the human capital of the region, first of all, it is necessary to determine the available primary information, which can be used to perform this analysis, and only after that consider the possibility of using a certain theory and calculation algorithms. Moreover, in the process of calculations, it is possible to use only quantitative primary information obtained from statistical authorities, or in addition to it, take into account qualitative information obtained by expert means.

Keywords: human capital, region, measurement of human capital, direct and indirect methods of evaluating human capital, methods of multivariate statistical analysis, theory of fuzzy logic and fuzzy sets.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2022

Прийнята до друку 23.05.2022

УДК 35.087.43-048.78(477);
JEL H55, I38

НОВІТНІ НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Ірина Юсковець¹, Василь Зеленко¹, Наталія Зеленко²

¹Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, вул. Коперника, 3
e-mail: 250719irasowa@gmail.com; ORCID: 0000-0001-7290-4250
e-mail: vasylyzelenko@gmail.com; ORCID: 0000-0002-7073-3635

²Національний університет «Львівська політехніка»
79000, м. Львів, вул. вулиця Степана Бандери, 12
e-mail: nzelenko25@gmail.com; ORCID: 0000-0003-4310-5032

Анотація. В основу цієї статті покладено головні принципи сучасного пенсійного реформування, побудовані на дослідженні теоретичних та практичних аспектів економічного становища України. Обрана тема є актуальною, адже теперішня система пенсійного забезпечення не здатна гарантувати гідне життя пенсіонерам, через що потребує грамотного редагування. Незважаючи на те, що для подальшого розвитку сегменту пенсійного забезпечення було впроваджено низку важливих реформ, його стан не можна вважати задовільним, оскільки бюджет Пенсійного фонду України все ще суттєво залежить від ключових дотацій (35 % за 2021 рік), а більшість пенсійних виплат не запобігає бідності одержувачів (у 2021 році середня пенсія становила 3991 грн, а мінімальна зарплата – 6500 грн), до того ж значна частка доходів населення знаходиться в тіні (від 30% до 50%), що в загальному вказує на недостатність соціальної рівності та справедливості в економіці України.

Метою даної статті є здійснити оцінку пенсійного забезпечення України, зокрема шляхом доведення неспроможності системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування здійснювати адекватні виплати пенсіонерам, на основі висновків та рекомендацій продемонструвати шляхи удосконалення національної системи пенсійного забезпечення, в т.ч – через запровадження обов'язкової накопичувальної складової.

В ході дослідження було застосовано наступні методи: аналіз (при дослідженні схем пенсійного забезпечення), синтез (при здійсненні узагальнень результатів дослідження щодо проведення пенсійних реформ), наукове абстрагування, методи індукції та дедукції, узагальнення і порівняння, систематизації, статистичного аналізу та графічного представлення результатів дослідження, економіко-математичного моделювання. У роботі використовується економічний та інституціональний аналіз, оскільки досліджені джерела є насамперед аналітичними документами, науковими публікаціями та нормативно-правовими актами¹.

© Юсковець Ірина, Зеленко Василь, Зеленко Наталія, 2022

¹ Проведений аналіз включає період не пізніше кінця 2021, а відтак і прогнози подальшого розвитку пенсійного забезпечення ще не враховують впливу повномасштабної російської агресії на Україну (реальний вплив від якої можна буде адекватно дослідити після її завершення).

Ключові слова: пенсія, реформування пенсійного забезпечення, пенсійна система, накопичувальна пенсійна складова.

Постановка проблеми. В Україні відкритим залишається питання необхідності створення ефективної системи пенсійного забезпечення, яка б швидко реагувала на сучасні економічні процеси, забезпечувала громадян гідним життям, гарантуючи відповідні пенсійні виплати. На даний момент ми є свідками ситуації, в якій держава чітко усвідомлює необхідність зміни пенсійного забезпечення, що перетворилось на заручника соціально-демографічних та економічних умов. Цей шкідливий тягар застарілих соціалістичних норм та угод спричинив чимало економічних недоліків. Одним з них є те, що, як зараз, так і згодом, працездатне населення України та самі пенсіонери будуть незадоволені рівнем пенсійного забезпечення.

Недосконалість Пенсійним фондом України (ПФУ) є надзвичайно важливим моментом, оскільки ефективно діючої трирівневої пенсійної системи так і не було створено. Прогнози продовжують бути негативними: кількість працівників надалі зводиться до мінімуму, натомість кількість виходів на пенсію стає з кожним роком все більш значною. Зараз співвідношення пенсіонерів і платників внесків виглядає так: на 100 платників припадає 95 пенсіонерів. У майбутньому число пенсіонерів на 100 платників може скласти від 114 до 125 осіб. За відсутності реформ розмір пенсії суттєво зменшиться, що приведе до негативних наслідків. Наприклад, в Україні співвідношення працюючих і пенсіонерів становить практично один до одного. В той час як у Німеччині зараз на одного пенсіонера припадає три працюючих [16]. І це – середньоевропейський показник. Повне реформування пенсійного забезпечення є актуальним завданням нинішніх соціально-економічних перетворень і має велике значення для забезпечення соціального захисту пенсіонерів та сталого розвитку України у тривалій перспективі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема реформування пенсійного забезпечення України турбувала багатьох науковців, які за допомогою своїх праць активно намагалися її вирішити. До прикладу, Дідковська Т. О розглядала поняття та сутність пенсійного забезпечення в Україні, Якимова Л.П вивчала еволюцію пенсійної системи України, Гуменюк В.Є досліджує напрями вдосконалення законодавчої бази публічного управління у сфері пенсійного забезпечення. Малиняк Б.С займається вивченням управління державними доходами та видатками. Теслюк С. А. працює в напрямку вивчення історико-фінансових аспектів формування і розвитку пенсійного забезпечення. А.Розанов досліджував управління державним пенсійним фондом, найкращі практики та міжнародний досвід, Г. МакТаггарт – реформування пенсійної системи у країнах Східної Європи та СНД у порівнянні з проведенням пенсійної реформи в Україні. О. Стелебрінк проводить аналіз функціонування американських державних пенсійних фондів через призму публічного управління. Однак, враховуючи те, що на сьогоднішній день не існує єдиних підходів щодо реформування пенсійного забезпечення, тема і надалі є актуальною та потребує подальшого дослідження.

Постановка завдання. Метою даної статті є здійснити оцінку пенсійного забезпечення України, зокрема шляхом доведення неспроможності системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування здійснювати адекватні виплати пенсіонерам, на основі висновків та рекомендацій продемонструвати шляхи удосконалення національної системи пенсійного забезпечення, в т.ч – через запровадження обов'язкової накопичувальної складової.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційно під терміном «пенсійне забезпечення» розуміють сукупність законів, економічних, організаційних структур і норм, які мають виплачувати пенсії громадянам (як правило, літнім людям). Крім того, пенсії визначаються як щомісячні грошові виплати фізичним особам з пенсійного фонду, створеного спеціально для цієї мети, відповідно до строків і в порядку, встановлених чинними нормативно-правовими актами. Це основний і найширший вид соціального забезпечення, основне джерело існування для пенсіонерів. Пенсії виплачуються щомісяця за рахунок солідарної складової при досягненні застрахованим пенсійного віку або визнання його/її інвалідом та особам, які втратили годувальників [1]. Варто підкреслити, що пенсії та пенсійні виплати не мають однакового значення в законодавстві про соціальне забезпечення.

Пенсійне забезпечення в Україні існує від початку здобуття її незалежності через формування пенсійної системи. Так, перший етап його розвитку, що тривав від 1991 до 1997 рр., характеризувався популяризацією пенсійного забезпечення радянського зразка, яку можна визначити як централізовану систему розподілу пенсій. Проводяться перші реформи, спрямовані на вирішення кумулятивних проблем. У листопаді 1991 року в Україні набув чинності «Закон про пенсійне забезпечення», першим кроком було створення Українського пенсійного фонду (УПФ) на базі Українського відділення Пенсійного фонду СРСР.

Другому етапу розвитку сучасної вітчизняного пенсійного забезпечення, що тривав з 1998 до 2004 рр., було притаманне подальше накопичення боргів. При цьому частка економічно активних продовжувала скорочуватися (на 01.01.2000 р. – 51,1%), аналогічно зростала кількість осіб пенсійного віку (до 29%). Так, на 1000 працюючих припадало 409 пенсіонерів [2]. Проміжок часу з 1991 по 2003 рр. можна визначити як «період солідарного пенсійного страхування», основним типом пенсійної поведінки є державний патерналізм [3]. Після прийняття у 2003 р. закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» з 01.01.2004 р. пенсія розраховується виходячи зі страхового стажу страхувальника та заробітної плати (доходу) не нижче мінімального страхового внеску. Застрахованим враховується стипендія для догляду за дітьми віком до трьох років та строкової служби. Приємно усвідомлювати, що з теоретичної точки зору законодавства, пенсії розповсюджуються на все населення насамперед з метою забезпечення гідного рівня життя людей. Проте, як підтверджує практична частина, неефективність системи пенсійного фінансування та економічна нестабільність у країні здатні ще більше обтяжувати державний бюджет.

У 2009 році була сформульована Концепція подальшого реформування української пенсійної системи. 1 жовтня 2011 року набув чинності Закон України «Про заходи щодо

законодавчої реформи пенсійної системи». У той же час швидке збільшення кількості спеціальних пенсіонерів сприяло стрімкому зростанню витрат бюджету ПФУ з одного боку, і розширювало розрив між найнижчими та найвищими пенсійними виплатами з іншого. Видатки ПФУ за 2009 рік дорівнювали 165,7 млрд грн, тоді як власні доходи установи становили лише 103,1 млрд гривень. Бюджет ПФУ у 2009 році виконано з дефіцитом у розмірі 31 млрд грн або в 2,4 разу більше запланованого. Своєчасна виплата пенсій громадянам впродовж 2009 року була забезпечена Пенсійним фондом лише завдяки отриманню на постійній основі позичок з Єдиного казначейського рахунку на загальну суму 36 млрд грн. [16].

У 2013-2015 рр. через соціально-економічну та політичну нестабільність (Революція Гідності та початок російської агресії) в Україні відбулися певні зміни в пенсійному забезпеченні, що призвели до збільшення дефіциту пенсійного фонду та подальшого зниження реальних доходів населення. Станом на початок 2013 року обсяг неповернених Пенсійним фондом коштів таких позик становив 49,12 млрд грн. За даними В. Никитенка, з настанням 2014 року загальна заборгованість Пенсійного фонду становила близько 49 млрд грн, а у 2015 р. – 31,8 млрд грн. Щодо дій уряду, в рамках т.з. «Пакету антикризових заходів уряду Яценюка», обмежено максимальний розмір пенсії для більшості пенсіонерів (мінімальний життєвий рівень для інвалідів – 10); спеціальні пенсії скасовані або обмежені, у зв'язку з підвищенням середньої заробітної плати підвищення припиняється до економічної ситуації, пов'язаної з попереднім роком; стабілізувався розмір пенсії; запровадження військового збору (1,5%), податку на доходи фізичних осіб з пенсій понад три мінімальні зарплати; обмежені виплати пенсій (85%) для більшості працівників [19].

Період від 2015 р. і дотепер характеризується такими особливостями: скасування виплати дострокової пенсії безробітним, які перебувають на обліку в державній службі зайнятості до 1,5 років від звільнення до пенсійного віку, згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 461 від червня. 24.2016 р. [4] ; скорочено перелік галузей, професій, посад, за роботою яких надається право на спеціальне пенсійне забезпечення; обмежується розмір для спеціальних пенсій на рівні 60% від заробітної плати. Так, Закон України «Про внесення змін та скасування деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 р. №76-VIII встановлює мінімальний вік і починає поступово збільшувати страховий стаж, необхідний для виходу на пенсію; відбувається оподаткування призначених пенсій, заморожування індексації пенсій, підвищення пенсії тощо.

Значна частина змін у вітчизняному пенсійному забезпеченні останніх років пов'язана з необхідністю вирішення зростаючого дисбалансу між доходами та видатками ПФУ, а не збільшенням виплат громадянам. Фактичні загальні видатки Пенсійного фонду України у 2020 році становили 479,3 млрд грн, що на 43,4 млрд грн, або на 10,0%, більше у порівнянні з 2019 роком. На пенсійні виплати спрямовано 466,9 млрд грн, на погашення позики 2019 року – 1,1 млрд грн, видатки на виплату одноразової допомоги в розмірі 8000 грн – 3,6 млрд гривень. Інші видатки дорівнюють 11,3 млрд грн, із них – 2,4 млрд грн – оплата послуг з виплати та доставки пенсійних

виплат (0,5% загальних видатків), 5,3 млрд грн – адміністративні видатки (1,1%) . У 2020 році надходженням власних коштів забезпечувались видатки, які фінансувались за рахунок власних коштів на 85,5%, що на 5,7% більше у порівнянні з 2019 роком [18].

Протягом 2020 року загальні доходи бюджету Пенсійного фонду України становили 466,1 млрд грн (без урахування залишку на початок року). У порівнянні з 2019 роком загальні доходи зросли на 31,2 млрд грн, або на 7,2%. У структурі загальних доходів 281,8 млрд грн (60,5%) – власні, 180,7 млрд грн (38,8%) – кошти Державного бюджету, 3,6 млрд грн (0,7%) – кошти з фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками для надання одноразової матеріальної допомоги застрахованим особам, які можуть втратити доходи у разі повної заборони сфери їх діяльності внаслідок посилення обмежувальних заходів [20, с.52].

При цьому, враховуючи доволі складне формування доходів бюджету ПФУ, необхідно досягти фінансової стабільності солідарної пенсійної складової. Забезпечення ж умов т.з. щодо гідного становища пенсійних виплат досягається, на жаль, лише частково. Проблема пенсійного забезпечення в Україні полягає в тому, що виплати пенсіонерам доволі часто ставали інструментом маніпуляцій політиків. Під впливом фінансово-економічної кризи в Україні з 2009 року та агресії Російської Федерації (з 2014 до 2021 рр.. включно) виробництво зазнало серйозної рецесії, зменшилась кількість платників ЄСВ. В результаті бюджет ПФУ мав дефіцит.

Розмір видатків бюджету ПФУ у різні роки становив близько 60% від видатків державного бюджету. Подальше ж зростання дефіциту фонду та складна демографічна ситуація постійно загострювали кризові явища в державі [1]. Так, у 2017 р. розмір трансфертів з держбюджету уже становив 133 млрд грн (4,5% ВВП, 45,5% від усіх доходів ПФУ, з яких біля 69 млрд – покриття дефіциту), а у 2018 р. – 150 млрд грн (4,2% ВВП, 42,6 % від усіх доходів ПФУ, з яких 32 млрд – покриття дефіциту). У 2019 р. – 181,8 млрд грн (4,6% від ВВП, 42 % від усіх доходів ПФУ). У 2020 р. – 180,7 млрд грн бюджетних коштів (4,7 % ВВП, 38,8% від усіх доходів ПФУ, з яких близько 34,4 млрд дефіцит) (рис.1). Ці фактори вкрай негативно впливають на солідарну пенсійну складову та систему державних фінансів в цілому [5].

За підсумками останніх років ситуація зазнала значного погіршення внаслідок посилення трудової міграції до країн ЄС. Згідно з прогнозами, в Україні чисельність робочої сили до 2030 року скоротиться на 15%, і на 50% до 2050 року. Наші сусідні країни, Польща, Чехія та Словаччина, мають на меті компенсувати дефіцит робочої сили в результаті залучення трудових мігрантів [15].

Якщо ж говорити про прогноз на 2020–2050 рр., то він передбачає, що поточна ставка єдиного соціального внеску (22%) залишиться незмінною, але частина внесків буде спрямована до накопичувальної пенсійної складової (другого рівня). Згідно з цим припущенням, а також за демографічними та фінансовими прогнозами, очікується, що дохід від сплати внесків збільшиться з 5,3 % ВВП у 2020 р. до 6,3 % у 2050 р.. У той же час, очікується зменшення видатків Пенсійного фонду з 9,2 % ВВП у 2020 р. до 8,2 % у 2050 р.. Як результат, дефіцит Пенсійного фонду повинен зменшитись з 1,6 %

ВВП у 2020 р. до 0,4 % у 2050 р.. Також слід вважати, що необхідність трансфертів з державного бюджету для покриття дефіциту зберігатиметься протягом усього періоду прогнозування [20, с. 55].

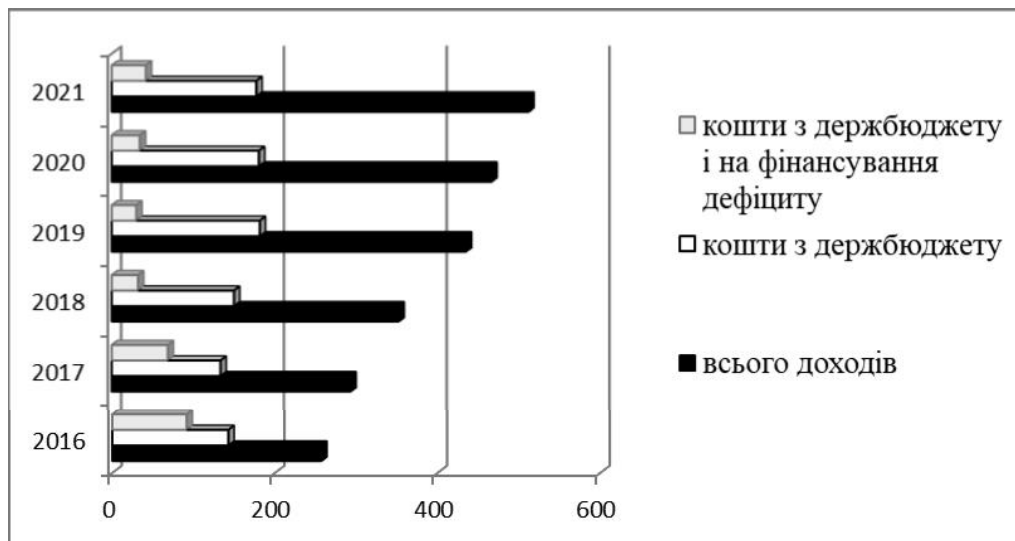

Рис. 1. Структура доходів бюджету ПФУ за 2016–2021 рр, млрд грн [14]

З огляду на негативні тенденції в пенсійному забезпеченні, ще у 2017 р. урядом було проведено чергові реформи. З-поміж них: зрівняння пенсійного віку для чоловіків і жінок до 60 років; збільшення страхового стажу – з 20 до 30 для жінок та 25 до 30 для чоловіків [7]; скасування майже всіх спеціальних пенсій; обмежені пенсії працівникам правоохоронних органів тощо. Для того, аби детінізувати ринок праці, у 2016 р. мінімальну заробітну плату збільшили вдвічі (з 1600 грн до 3200 грн), що автоматично збільшило базу нарахування ЄСВ та утримання ПДФО і військового збору [6]. Це збільшило доходи державного бюджету та частково компенсувало негативний вплив зниження ставки ЄСВ до 22%.

Таким способом, підсумки проведеного аналізу неефективності пенсійного забезпечення, зокрема солідарної складової (на основі фактичних статистичних показників) вказують на жорстку необхідність її подальшого удосконалення. Оцінка розміру пенсії осіб пенсійного віку передбачає порівняння його з середньомісячною заробітною платою у країні в цілому і в галузях економіки зокрема. Коефіцієнт заміщення заробітку пенсією в Україні становить 33% на кінець 2021 р.. Для порівняння, у європейських країнах коефіцієнт заміщення, який забезпечували пенсійні виплати з усіх джерел, складає від 43% середньої зарплати (Польща) до 90% (Нідерланди) [23]. Прогнози ж вказують, що в Україні без проведення якісних змін, такий показник з часом тільки скорочуватиметься: у 2025 р. коефіцієнт заміщення дорівнюватиме 23,1%, у 2030 р. – 24,3 %, у 2040 р. – 26,0%, у 2050 р. – 26,9% [20]. А це ще більше загострить

проблему збереження фінансової стабільності пенсійної системи поряд із забезпеченням необхідних пенсійних виплат.

Результати дослідження ще раз підтверджують той факт, що пенсійне забезпечення терміново потребує переосмислення алгоритму його фінансування, що суттєво ускладнює навіть мінімальне матеріальне забезпечення пенсіонерів коштами. Відтак, параметричні реформи останніх років (на зразок підвищення пенсійного віку чи збільшення страхового стажу) не можуть у повній мірі сприяти покриттю дефіциту Пенсійного фонду.

Отож паралельно із реформуванням основних параметрів солідарної складової, уряду необхідно вжити усіх заходів, щоб впровадити на практиці ефективно діючу трирівневу пенсійну систему (солідарна, обов'язкова накопичувальна та недержавна компоненти). Особливу увагу слід приділити дійсно дієвому запуску загальнообов'язкового накопичувального державного пенсійного страхування (коли певний відсоток перераховується з місячної заробітної плати на особистий капіталізований рахунок, що в кратну кількість збільшить величину накопичень протягом працездатного періоду, за якого сплачувались такі внески) [8]. Такий механізм, за досвідом зарубіжних країн, дозволить забезпечити учасникам системи пенсійного забезпечення додаткове пенсійне покриття до виплат із солідарної складової [21; 22].

При запровадженні обов'язкової накопичувальної складової пенсійного забезпечення не буде додаткового фінансового навантаження на людей та бізнес. Натомість держава перенаправлятиме частину сплачених податків та зборів на особистий рахунок людини в той недержавний пенсійний фонд, який визначить сам працівник. Для того, щоб накопичувальна складова запрацювала, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо підвищення пенсій» № 6614 від 22.06.2017 р. передбачає створення Кабінетом Міністрів України інституційних компонентів функціонування накопичувальної складової пенсійного страхування.

Водночас, запровадження складника другого рівня було б малоефективним без удосконалення нинішнього солідарного пенсійного механізму в Україні [9, с. 101]. У даному разі, для впровадження накопичувальної складової потрібно здійснити низку необхідних кроків. Перш за все, слід розробити дієвий нормативно-правовий документ для забезпечення ефективного захисту учасників пенсійного забезпечення та попередження зловживань на фінансових ринках. Це наблизить нашу економіку до зразка міжнародних стандартів провідних країн світу [10, с. 5].

«Так, з податків, сплачених людиною, пропонується спрямовувати на накопичення частку в розмірі 1–2% від зарплати. Додатково внески в розмірі 1-2% від зарплати перенаправлятимуться людині з сум єдиного соціального внеску, які за неї сплатив роботодавець. В подальшому внески необхідно збільшувати, щоб разом солідарна та накопичувальна пенсії забезпечували гідний рівень життя», – констатує Мінсоцполітики [17]. Завдяки цьому пенсійні накопичення не «лежатимуть на рахунку». Вони одразу вкладатимуться в економіку країни, причому лише в ті інструменти, які визначені законодавством як найнадійніші (державні цінні папери, в тому числі, цільові на реалізацію довгострокових проєктів, муніципальні цінні папери, акції та облігації

підприємств, депозити в надійних банках, банківські метали, нерухомість, земля, тощо). В такому разі, пенсійні накопичення будуть внутрішніми інвестиціями, які допомагатимуть економіці зростати, а кожен учасник схеми пенсійних накопичень – інвестором своєї країни, який отримує від своїх інвестицій дохід. Усі зароблені інвестиційні прибутки недержавні пенсійні фонди та компанії зі страхування життя розподілятимуть між майбутніми пенсіонерами, а напрямки та розмір витрат, які можна здійснювати за рахунок пенсійних активів, будуть жорстко обмежені законодавством, щоб пенсійні накопичення не «проїдались» через витрати [17].

Особливої уваги варта рекомендація експертів щодо прийняття Пенсійного Кодексу України. Він має визначати принципи, засади та механізми системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, порядок призначення, перерахунку та виплати пенсій, а також регулювання формування сукупних пенсійних фондів та фінансування їх видатків [11].

Сучасна концепція кодифікації пенсійного законодавства має включати: формування пенсійного законодавства на основі національних стратегій пенсійної реформи, вітчизняного та зарубіжного досвіду, юриспруденції із соціального забезпечення, експертних позицій, громадянського суспільства тощо; врахування міжнародних соціальних стандартів, проведення громадських, наукових та юридичних слухань, розроблення концепції пенсійного законодавства за участю провідних суспільно-правових шкіл, затвердження кодифікаційної концепції пенсійного законодавства [12, с. 163]. Ці нововведення стануть наступним кроком у вдосконаленні роботи Пенсійного фонду держави.

Загалом досвід провідних країн світу щодо впровадження багаторівневих пенсійних схем є доволі різним: одні вибрали моделі схожі до тієї, яка пропонується до впровадження в Україні, інші надають перевагу приватним пенсійним схемам, а є й ті, які акцентують увагу на функціонуванні корпоративних пенсійних програм... Однак, у більшості випадків, досягнення адекватності пенсійних виплат досягається тільки у тих пенсійних схемах, які у собі поєднали диверсифіковані механізми формування пенсій [24]. Як наслідок, Україні слід сформувати власну пенсійну модель, з наголосом на особливості, які притаманні саме нашій діловій кон'юктурі, національному менталітету, традиціям праці та ведення бізнесу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, у даній статті було здійснено детальне дослідження теоретичних та практичних фактів та прогнозів, що стосуються пенсійного забезпечення України. Ця робота дає змогу зробити такі висновки щодо осучаснення реформування системи пенсійного забезпечення:

1. Систематизація основних етапів проведення пенсійних реформ в Україні від 1991 р. і дотепер дозволила стверджувати, що основні нововведення у пенсійному забезпеченні здійснювались у двох напрямках: 1) проводились реформи, які спрямовувались на зміну окремих параметрів пенсійної системи; 2) було проведено структурні зміни, які передбачали створення нових інститутів пенсійного страхування. Необхідність подальшого реформування пенсійного забезпечення в Україні обумовлено кризовим станом вітчизняної пенсійної системи, яка входить до числа тридцяти країн світу з найгіршими показниками пенсійного забезпечення.

2. Згідно з рекомендаціями прогнозів, реформування пенсійного забезпечення має здійснюватися шляхом поєднання традиційної єдиної пенсійної системи, обов'язкового накопичення, добровільного пенсійного страхування, професійних пенсійних схем. Реалізація реформи пенсійного забезпечення в Україні має ґрунтуватися на основних цілях державного управління – наданні послуг населенню та забезпеченні законних інтересів громадян.

3. Незважаючи на високий рівень охоплення послугами національного пенсійного страхування, досі існує багато проблем, які перешкоджають успішному проведенню пенсійних реформ у державі. Серед них, зокрема, залишається недостатній рівень економічного розвитку України, наявність великого тіньового сектору, незбалансоване демографічне навантаження працездатного населення, хронічний дефіцит бюджету ПФУ та залежність останнього від фінансування державного бюджету.

4. Значущим кроком у реалізації накопичувального пенсійного забезпечення є затвердження нормативного документа для формування ефективного захисту членів ПФУ, яким, на нашу думку, може стати Пенсійний Кодекс України.

5. Прогнози подальшого функціонування солідарної складової вказують на наступне: по-перше, старіння населення призведе до постійного зростання дефіциту бюджету ПФУ, адже незважаючи на те, що населення України старіє, передбачається зменшення кількості бенефіціарів, які отримують пенсії з Пенсійного фонду, більш ніж на половину з 9,7 млн до 4,8 млн у 2050 р. Це зниження винятково пов'язане зі зниженням кількості пенсіонерів похилого віку. По-друге, завдяки ефективному управлінню пенсійними активами накопичені кошти можуть досягати 1,8–9,5 трлн грн у 2050 році. Запровадження ощадної схеми в Україні має спиратися на досвід інших провідних країн, які вже запровадили такі схеми [20].

6. Що стосується накопичувальної пенсії – вона виплачуватиметься додатково до солідарної та не зменшуватиметься в розмірі. За власним бажанням почати отримувати накопичувальну пенсію можна пізніше, ніж солідарну. Виплати з накопичувальної складової можуть бути довічними, одноразовими та на визначений строк.

7. Основним кінцевим завданням будь-якої пенсійної реформи має бути досягнення гідного рівня пенсійного забезпечення без порушення довгострокової фінансової стійкості економіки держави. У випадку України, слід розробити двосекторну модель комплексних реформ, які стосуватимуться покращення внутрішнього сектору та вдосконалення соціально-економічного зовнішнього сектору, у якому, власне, й функціонує національна система пенсійного забезпечення. Покращення внутрішнього сектору передбачає продовження параметричних реформи солідарної пенсійної складової та активний розвиток накопичувальних II та III рівнів, розвиток професійних пенсійних схем. Зовнішній сектор включає низку важливих політичних та економічних змін. Це, зокрема, детінізація, демографічна політика, розвиток фондового ринку, політика зростання доходів населення і т.д. Підкреслимо, що такі зміни повинні здійснюватись синхронізовано і поступово в обох секторах. Лише в такому випадку вони стануть підставою для утворення дійсно якісних тенденцій проведення пенсійних реформ в Україні.

Список використаних джерел

1. Дідковська Т. О. Поняття та сутність пенсійного забезпечення в Україні : Сучасні реалії та перспективи розвитку. *Форум права*. 2012. № 1. С. 253–257.
2. Голиков А.П. Економіка України: фактори виробництва, галузева структура, розміщення, тенденції розвитку: Навч. посіб. / А.П. Голиков, Н.А. Казакова, О.А. Шуба. Харків: ХНУ. 2009. 199 с.
3. Якимова Л.П. Еволюція пенсійної системи України / Л.П. Якимова // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: наук. зб. Івано-Франківськ: ПНУ, 2010. Вип. 6. т. 2. С. 37–46.
4. Про затвердження списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. № 461 (поточна редакція від 20.08.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/461-2016-%20%D0%BF> (дата звернення: 26.01.2022).
5. Україна втратить понад третину робочої сили – дослідження. *УНІАН*. 2019. URL: <http://surl.li/bspur> (дата звернення 27.01.2022).
6. Зеленко В. А., Зеленко Н. Реформування пенсійних систем України та Польщі: порівняльний аналіз. *Українська Асоціація Викладачів і Дослідників Європейської Інтеграції*. 2019. Вип. 2. С. 113-126.
7. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України від 08.09.2011 р. № 3668-VI (поточна редакція 19.12.2018). *Відомості Верховної Ради України*. 2012, № 12-13. С. 82. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-17#Text> (дата звернення 28.01.2022).
8. Грицина О.В., Шолудько О.В., Содома Р.І. Пенсійна реформа в Україні: реалії та перспективи. *Економічний вісник*. 2019. Вип. 4. С. 185-190.
9. Гуменюк В.Є. Напрями вдосконалення законодавчої бази публічного управління у сфері пенсійного забезпечення в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2021. т. 32(71). № 2. С. 41–46.
10. Щербаківа В.І. Додаткове пенсійне страхування в Україні. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 1. С. 96–105.
11. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2002, №38-39, ст. 288. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/4495-17> (дата звернення 29.01.2022).
12. Шумило М. М. П'ятий етап пенсійної реформи в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2017. № 12(194). С. 4–7.
13. Теслюк С. А. Історико-фінансові аспекти формування і розвитку пенсійного забезпечення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 12. Ч. 3. С. 162–165.
14. Звіти про виконання бюджету ПФУ. – URL: <http://surl.li/bspuu> (дата звернення 20.03.2022).
15. До 2050 року Україна втратить понад третину робочої сили — дослідження. 2019. URL: <http://surl.li/bspur> (дата звернення 24.03.2022р.)
16. Щодо балансування фінансового стану Пенсійного фонду України. 2010. *Аналітична записка*. URL: <http://surl.li/brseb> (дата звернення: 02.04.2022).
17. Накопичувальні пенсії: скільки потрібно буде платити та які виплати можна буде отримати. *Finbalance: Інтернет – портал*. URL: <http://surl.li/brsmf> (дата звернення: 03.04.2022).

18. Звіт про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України у 2020 році. URL: <http://surl.li/brzty> (дата звернення: 06.04.2022).
19. Дефіцит Пенсійного фонду України поступово зменшується. *Федерація професійних спілок України: веб – портал*. URL: <http://surl.li/bsppj> (дата звернення: 09.04.2022).
20. Майбутнє пенсійної системи України: адекватність, охоплення та стійкість / Міжнародна організація праці; Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. Будапешт: МОП, 2019.
21. Rozanov A. Publicpensionfundmanagement: bestpracticeandinternationalexperience. *AsianEconomicPolicyReview*. 2015. No 10. P. 275–295.
22. Stalebrink O.J. (2014). Public pension funds and assumed rates of return: an empirical examination of public sector defined benefit pension plans, *American review of public administration*. № 1(44), P. 92–111.
23. МакТаггарт Г. Досвід реформування пенсійної системи у країнах Східної Європи та СНД у порівнянні з проведенням пенсійної реформи в Україні / МакТаггарт Г. К, 2009.
24. Pension funds online: Country Profiles. URL: <http://www.pensionfundsonline.co.uk/category/country-profiles>.

References

1. Didkovskaya T. O. (2012) Poniattia ta sutnist pensiinoho zabezpechennia v Ukraini : Suchasni realii ta perspektivy rozvytku [The concept and essence of pensions in Ukraine: Current realities and prospects]. *Law Forum*, no. 1, pp. 253–257.
2. Golikov A. P., Kazakova N.A., Shuba O.A. (2009) *Ekonomika Ukrainy: faktory vyrobnytstva, haluzeva struktura, rozmishchennia, tendentsii rozvytku* [Economy of Ukraine: factors of production, industry structure, location, development trends]. Kharkiv: KhNU. (in Ukrainian)
3. Yakimova L. P. (2010) *Evoliutsiia pensiinoi systemy Ukrainy* [Evolution of the pension system of Ukraine]. *Science. coll. Ivano-Frankivsk: PNU*, vol.6, pp. 37–46 [in Ukrainian].
4. On approval of lists of industries, jobs, professions, positions and indicators, employment in which entitles to an old-age pension on preferential terms: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 461 (2016, June 24). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/461-2016-%20%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
5. UNIAN (2019) *Ukraina vtratyt ponad tretynu robochoi syly-doslidzhennia* [Ukraine will lose more than a third of the research workforce], Kyiv. URL: <http://surl.li/bspur#Text> [in Ukrainian].
6. Zelenko V. A., Zelenko N. (2019) *Reformuvannia pensiinykh system Ukrainy ta Polshchi: porivnialnyi analiz* [Reforming the pension systems of Ukraine and Poland: a comparative analysis]. *Ukrainian Association of Teachers and Researchers of European Integration*, vol. 2, pp. 113-126 [in Ukrainian].
7. Law of Ukraine on Measures for Legislative Support of Pension System Reform № 3668-VI (2011, August 8). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 12-13, 82. - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-17#Text> [in Ukrainian].
8. Gritsina O. V., Sholudko O. V., Sodoma R.I. (2019). *Pensiina reforma v Ukraini: realii ta perspektivy* [Pension reform in Ukraine: realities and prospects]. *Economic Bulletin of the Dnieper Technological University*, no. 4, pp. 185-190 [in Ukrainian].
9. Humeniuk V. E. (2021) *Napriamy vdoskonalennia zakonodavchoi bazy publicznego upravlinnia u sferi pensiinoho zabezpechennia v Ukraini* [Directions for improving the

- legal framework of public administration in the field of pensions in Ukraine]. *Scientific notes of Tavriya National University named after VI Vernadsky. Legal Sciences Series*, no. 4, pp. 185-190 [in Ukrainian].
10. Shcherbakova V. I. (2014) Dodatkove pensiine strakhuvannia v Ukraini [Supplementary pension insurance in Ukraine]. *Strategic priorities*, no. 1, pp. 96–105 [in Ukrainian].
  11. Customs Code of Ukraine (2002). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. No 38-39, st.288. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/4495-17#Text> [in Ukrainian].
  12. Shumilo M. M. (2017) Piatyi etap pensiinoi reformy v Ukraini [The fifth stage of pension reform in Ukraine]. *Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, no. 12(194), pp. 4–7.
  13. Teslyuk S. A. (2015) Istoryko-finansovi aspekty formuvannia i rozvytku pensiinoho zabezpechennia [Historical and financial aspects of the formation and development of pensions]. *Scientific Bulletin of Kherson State University*, vol. 12, pp.162-165.
  14. PFC budget execution reports. Available at: <http://surl.li/bspuu> (accessed 20 March 2022).
  15. UNIAN (2019) Ukraina vtratyt ponad tretynu robochoi syly-doslidzhennia [Ukraine will lose more than a third of the research workforce], Kyiv. URL: <http://surl.li/bspur#Text> [in Ukrainian].
  16. National Institute for Strategic Studies (2010) Shchodo balansuvannia finansovoho stanu Pensiinoho fondu Ukrainy [Regarding balancing the financial condition of the Pension Fund of Ukraine]. Kyiv: National Institute for Strategic Studies.
  17. Finbalance (2021) Nakopychuvalni pensii: skilky potribno bude platyty ta yaki vyplaty mozna bude otrymaty [Accumulative pensions: how much will have to be paid and what benefits will be available], Kyiv.
  18. Report on the work and execution of the budget of the Pension Fund of Ukraine in 2020. Available at: <http://surl.li/brzty> (accessed 6 April 2022).
  19. Federation of Trade Unions of Ukraine (2018) Defitsyt Pensiinoho fondu Ukrainy postupovo zmeshuietsia [The deficit of the Pension Fund of Ukraine is gradually decreasing], Kyiv: Federation of Trade Unions of Ukraine.
  20. International Labor Organization (2019) Maibutnie pensiinoi systemy Ukrainy: adekvatnist, okhoplennia ta stiikist [The future of Ukraine's pension system: adequacy, coverage and sustainability], Budapest: Decent Work Technical Support Group and ILO Office for Central and Eastern Europe.
  21. Rozanov A. Publicpensionfundmanagement: bestpracticeandinternationalexperience. *AsianEconomicPolicyReview*. 2015. No 10. P. 275–295.
  22. Stalebrink O.J. (2014). Public pension funds and assumed rates of return: an empirical examination of public sector defined benefit pension plans, *American review of public administration*. № 1(44), P. 92–111.
  23. MakTahhart, H. (2009), «The Experience of Reforming the Pension System in Eastern Europe and the CIS Compared to Pension Reform in Ukraine», available at: www.pension.kiev.ua/files/dosvidporivn-Ukr.pdf (Accessed 06 April 2017).
  24. Pension funds online: Country Profiles. Available at: <http://www.pensionfundsonline.co.uk/category/country-profiles> (Accessed 7 April 2022).

THE LATEST TRENDS IN PENSION REFORM IN UKRAINE**Iryna Yuskovets¹, Vasyl Zelenko¹, Natalia Zelenko²**

*¹Ivan Franko National University of Lviv,
79008, Lviv, Copernicus str, 3
e-mail:250719irasowa@gmail.com; ORCID: 0000-0001-7290-4250
e-mail:vasylzelenko@gmail.com; ORCID: 0000-0002-7073-3635*

*²Lviv Polytechnic National University,
79000, Lviv, Stepana Bandery str, 12
e-mail:nzelenko25@gmail.com; ORCID: 0000-0003-4310-5032*

Abstract. In this article, the authors confirm the need for further reform of pensions in Ukraine. The relevance of the chosen topic is that the pension system needs to be reformed, as it cannot create decent living conditions for pensioners. Despite some important changes in the further development of the pension system, its reform has not yet been completed, as the budget of the Pension Fund of Ukraine is still significantly dependent on budget subsidies (35% in 2021), and most pension payments do not prevent poverty of recipients (in 2021 the average pension was 3991 UAH and the minimum wage - 6500 UAH), a significant share of income is in the shadows (from 30% to 50%), which generally indicates the lack of social justice in the functioning of this system. The purpose of this article is to assess the system of compulsory state pension insurance in Ukraine and prove its inability to ensure adequate payments to pensioners, based on conclusions and recommendations to demonstrate ways to improve the national pension system, in particular through the introduction of a funded component.

The authors use the following research methods: analysis (in the study of pension systems), synthesis (in generalizing research results on pension system reform), scientific abstraction, method of induction, deduction, generalization and comparison, systematization, methods of statistical analysis and graphical presentation of research results, methods of economic and mathematical modeling. The paper uses economic and institutional analysis, as the studied sources are primarily analytical documents, scientific publications and regulations.

Key words: pension, pension reform, pension system, accumulative pension system.

*Стаття надійшла до редакції 10.03.2022
Прийнята до друку 23.05.2022*

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА ЯК НАУКА. ТЕОРІЯ, ПОЛІТИКА І ПРАКТИКА

<i>Степан Панчишин</i> . Про економічний зміст вузлових термінів фундаментальної економічної науки	3
<i>Маріанна Кічурчак</i> . Економічні детермінанти і наслідки війни в Україні: аналіз на основі неповних даних.....	13
<i>Данило Ванькович</i> . «Зелений» банкінг у механізмі кліматичної адаптації економіки України	33
<i>Александр Кудь</i> . Трансформація економічних відносин та способів їх реалізації в умовах розвитку цифрових технологій	42
<i>Ігор Шегинський</i> . Макроекономічний аналіз впливу інновацій на економічне зростання Ізраїлю	59
<i>Юлія Богач</i> . Методологічні підходи до оцінювання рівня фінансіалізації сегментів світового товарного ринку.....	74
<i>Софія Лобозинська, Ірина Скоморович, Уляна Владичин</i> . Тенденції банківського кредитування в Україні в умовах воєнного стану	85
<i>Олексій Калівошко</i> . Про розвиток сектору фінансових технологій в Україні та світі	99

КІЛЬКІСНІ МЕТОДИ В ЕКОНОМІЦІ. ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА

<i>Сергій Реверчук, Ольга Творидло</i> . Роль та функції малого і середнього кредитування у формуванні соціально-цифрової економіки.....	111
<i>Ольга Гринькевич, Анна Бойко</i> . Про комунікації освіти та бізнесу у створенні інноваційних цифрових продуктів і сервісів	124
<i>Малгожата Гжівинська-Рапца, Наталія Лутчин</i> . Аналіз змін в якості життя та рівні споживання студентів під час пандемії Covid-19 в Польщі та Україні	139

СУЧАСНІ МЕТОДИ ОБЛІКУ, АУДИТУ ТА ОПОДАТКУВАННЯ

<i>Володимир Плиса, Зоряна Плиса, Максим Плиса</i> . Бухгалтерський облік логістичних витрат на постачання у системі обліково-аналітичного забезпечення логістики підприємства	157
<i>Маріанна Коцинець, Надія Хорунжак</i> . Судово-бухгалтерська експертиза, фінансовий аналіз і право: об’єктивна необхідність та проблеми комплексного застосування.....	166

<i>Ореста Бордун, Віра Шевчук, Володимир Монастирський, Ольга Лучка.</i> Втрати та напрями порятунку туристичного бізнесу України в умовах війни.....	178
<i>Віра Кміть.</i> Перевірки бізнесу в Україні у часі війни та карантинних обмежень..	197

ПІДПРИЄМНИЦТВО. МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ

<i>Олена Грішнова, Вікторія Карюк.</i> Трансформація організаційної культури українських компаній в умовах війни та пандемії Covid-19	206
<i>Оксана Полінкевич, Ришард Камінські, Любов Ліпич.</i> Управління поведінкою підприємств в умовах соціально-психологічної напруги	224
<i>Сергій Касян, Юрій Макуха, Ельвіра Солонінко.</i> Інформаційне забезпечення міжнародного маркетингового стратегічного планування, ціноутворення підприємств України в умовах воєнного стану	235
<i>Ярослава Ларіна, Діана Файвішенко.</i> Тенденції та маркетингові інструменти розвитку ринку рослинних аналогів молочної продукції	249

СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА.

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ЕКОНОМІЦІ

<i>Володимир Швець.</i> Економічна освіта у Львівському університеті в період трансформацій та початку інституалізації.....	261
<i>Ольга Стефанишин, Світлана Качула, Любов Лисяк.</i> Вплив бюджетної політики на розвиток людського інтелектуального потенціалу в умовах повоєнного відновлення економіки України	279
<i>Василь Приймак, Ольга Голубник, Віталій Головнюв.</i> Про підходи та інструментарій оцінювання величини людського капітал регіону.....	292
<i>Ірина Юсковець, Василь Зеленко, Наталія Зеленко.</i> Новітні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні	304

CONTENTS

ECONOMICS AS A SCIENCE. THEORY, POLICY AND PRACTICE

<i>Stepan Panchyshyn</i> . On the economic meaning of the nodal terms of the fundamental economic sciences	3
<i>Marianna Kichurchak</i> . Economic determinants and consequences of the war in Ukraine: analysis based on insufficient data.....	13
<i>Danylo Vankovych</i> . Green banking in the mechanism of climate adaptation of Ukraine's economy	33
<i>Aleksandr Kud</i> . Transformation of existing economic relations and ways of their implementation impacted by digital technologies	42
<i>Ihor Shehynskyy</i> . Macroeconomic analysis of the impact of innovations on the economic growth of Israel	59
<i>Yuliia Bohach</i> . Methodological approaches to the assessment of the global commodity market segments financialization level.....	74
<i>Sophia Lobozyńska, Iryna Skomorovych, Ulyana Vladychyn</i> . Trends of bank lending in Ukraine under martial law	85
<i>Oleksii Kalivoshko</i> . On the development of financial technology sector in Ukraine and world	99

QUANTITATIVE METHODS IN ECONOMICS. DIGITAL ECONOMY

<i>Serhiy Reverchuk, Olha Tvorydlo</i> . The role and functions of small and medium-sized lending in the formation of the social-digital economy	111
<i>Olha Hrynkevych, Anna Bojko</i> . Communications between education and business institutions in the development of innovative digital products and services.....	124
<i>Małgorzata Grzywińska-Rąpca, Natalia Lutchyn</i> . Analysis of changes in the life quality and consumption level of students under the Covid 19 pandemic in Poland and Ukraine	139

MODERN METHODS OF ACCOUNTING, AUDIT AND TAXATION

<i>Volodymyr Plysa, Zoriana Plysa, Maksym Plysa</i> . Accounting of logistics expenditure on supply in the system of accounting and analytical support of logistics of the enterprise.....	157
<i>Marianna Koshchynets, Nadiya Khorunzhak</i> . Forensic accounting examination, financial analysis and law: objective need and problems of complex application	166

<i>Oresta Bordun, Vira Shevchuk, Volodymyr Monastyrskyy, Olha Luchka.</i> Losses and rescue areas of tourism business under the war in Ukraine	178
<i>Vira Kmit.</i> Business audits in Ukraine during wartime and quarantine restrictions.....	197

ENTREPRENEURSHIP. MANAGEMENT AND MARKETING

<i>Olena Grishnova, Victoria Karyuk.</i> Transformation of the organizational culture of ukrainian companies in the conditions of war and the Covid-19 pandemic	206
<i>Oksana Polinkevych, Ryszard Kamiński, Liubov Lypych.</i> Management of behavior of enterprises in conditions of socio-psychological stress.....	224
<i>Serhii Kasian, Yurii Makukha, Elvira Soloninko.</i> Information support of international marketing strategic planning, pricing of Ukrainian companies in the conditions of war with russia.....	235
<i>Yaroslava Larina, Diana Fayvishenko.</i> Trends and marketing tools of the development of plant analogues of dairy products market.....	249

SOCIAL ECONOMY AND POLICY.

INTERDISCIPLINARY RESEARCH IN ECONOMICS

<i>Volodymyr Shvets.</i> Economic education at Lviv University in the period of transformations and the beginning of institutionalization.....	261
<i>Olga Stefanyshyn, Svitlana Kachula, Liubov Lysiak.</i> Budget policy impact on the human intellectual potential development under the post-war recovery of the Ukrainian economy	279
<i>Vasyl Pryimak, Olga Holubnyk, Vitalii Holovnov.</i> On the approaches and tools for assessment human capital value of the region	292
<i>Iryna Yuskovets, Vasyl Zelenko, Natalia Zelenko.</i> The latest trends in pension reform in Ukraine	304